

DZIEDZICTWO ARCHITEKTONICZNE

Kościół św. Wincentego i św. Jakuba
we Wrocławiu

2025

Auf dem Lande

Marien
mühle.

Badstüb

s. Anne

s. Marienkirch
und kloster.

Malyhaus.

Marsmöl.

Badstüb

Wasserkrant.

Badstüb

s. Mathis
Spital.

s. Clara

s. Vincens
Kirch und Kloster.

Marien
kloster.

Nien Zeu
Korub

Die Herrengasse durchaus.

In
Sennich

Nischgasse.

Bauk.

Maler = leute.

Nien-
margt
Platz

Schubrick

gasse.

In den haus
von Witz.

DZIEDZICTWO ARCHITEKTONICZNE

Kościół św. Wincentego i św. Jakuba
we Wrocławiu

Alicja Hoyenski

Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej
Wrocław 2025

Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

Redaktor serii wydawniczej:
prof. dr hab. Ewa Łużyniecka

Recenzenci:
prof. dr hab. Aleksander Piwek
prof. dr hab. Robert Kunkel

Redakcja wydawnicza:
Jacek Skawiński

Korekta:
Dorota Rawa

Skład i łamanie:
Dominika Osadców-Będkowska

Na okładce: głowica z hellenistycznej świątyni Artemidy w Sardes (Turcja) z ok. 300 r. n.e., ekspozycja Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku, fot. E. Łużyniecka; skan rzutu kościoła św. Wincentego i św. Jakuba we Wrocławiu, oprac: A. Hoyenski

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej książki, zarówno w całości, jak i we fragmentach, nie może być reprodukowana w sposób elektroniczny, fotograficzny i inny bez zgody wydawcy i właścicieli praw autorskich.

© Copyright by Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2025

Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej
Wybrzeże Wyspiańskiego 27, 50-370 Wrocław
<http://www.oficyna.pwr.edu.pl>
e-mail: oficwyd@pwr.edu.pl
zamawianie.ksiazek@pwr.edu.pl

ISBN 978-83-8134-012-0

https://doi.org/10.37190/DZAR_1_2025_Hoyenski

Spis treści

1. Wprowadzenie	5
1.1. Przedmiot, cel, zakres czasowy i terytorialny pracy	5
1.2. Metody badawcze	6
1.3. Struktura pracy	7
1.4. Pytania i zagadnienia badawcze	8
2. Uwarunkowania historyczno-funkcjonalne przeobrażeń architektonicznych kościoła	8
3. Wzmianki historyczne dotyczące budowy	11
4. Stan badań	14
5. Opis badań własnych	25
5.1. Badania źródeł ikonograficznych	25
5.2. Badania metryczno-strukturalne	30
5.2.1. Elewacje	30
5.2.2. Wnętrza	38
5.3. Badania stratygraficzne – architektoniczne jednostki stratygraficzne (AJS)	52
6. Wnioski	67
6.1. Fazy budowlane i próba ich datowania	67
6.2. Stratygrafia	76
6.3. Rekonstrukcje	85
7. Podsumowanie	91
7.1. Przeobrażenia architektoniczne a zmiany schematu funkcjonalnego kościoła	91
7.2. Zmiany architektury świątyni – nowe hipotezy i postulaty badawcze	99
Wykaz przyjętych akronimów	105
Bibliografia	107
Dokumentacja badań	120
Ikonografia	120
Fotografie archiwalne	138
Dokumentacja fotograficzna	174
Dokumentacja i interpretacje	198

1. Wprowadzenie

Obecna katedra św. Wincentego i św. Jakuba eparchii wrocławsko-koszalińskiej Kościoła greckokatolickiego jest doskonałym odzwierciedleniem burzliwej historii Wrocławia, stolicy Śląska i ważnego ośrodka miejskiego na przecięciach szlaków handlowych. Jest także budowlą doświadczającą wielu przeobrażeń formalnych i funkcjonalnych. Ich śladem są nawarstwienia zachowane w substancji budowlanej obiektu. Przypominają palimpsest, czyli dokument zapisywany na pergaminie, z którego usunięto wcześniejsze teksty. W tym kontekście należy także zwrócić uwagę na zmiany wezwań świątyni – początkowo patronem wybranym przez franciszkanów był św. Jakub, później, za czasów norbertańskich zastąpiono go św. Wincentym, a aktualnie funkcjonuje pod podwójnym wezwaniem (św. Wincentego i św. Jakuba).

Kościół był badany przez wielu historyków, architektów i archeologów. Szczególną ku temu okazją stała się odbudowa świątyni po zniszczeniach wojennych – wówczas odsłonięto wiele elementów do tej pory nieznanych. Stosowano przy tym metody charakterystyczne dla lat 60. XX w. W efekcie tych prac powstało niewiele materiałów rysunkowych i zdjęciowych, skromna była również dokumentacja zawarta w publikacjach. Wiązało się to z ograniczonymi możliwościami ówczesnych dokumentalistów i dużą liczbą odnawianych obiektów zabytkowych.

Nowe możliwości odtwarzania przeobrażeń budowli przyniosło pojawienie się cyfrowych narzędzi pomiarowych i rejestrujących. Obecnie dokumentacja fotograficzna nie jest ograniczona liczbą ujęć, pomiary można wykonywać z dokładnością do setnych milimetra, a skany obiektu mogą odwzorowywać rzeczywistość w skali naturalnej itd.

Dzięki nowym narzędziom analiza architektury stała się bardziej wnikliwa i wieloaspektowa, co pozwala na weryfikację dotychczasowych hipotez dotyczących pierwszych budowli i rekonstrukcji ich przeobrażeń. Temu właśnie celowi służyły podjęte przez autorkę badania kościoła św. Wincentego i św. Jakuba, które były prowadzone w latach 2017–2022.

1.1. Przedmiot, cel, zakres czasowy i terytorialny pracy

Przedmiotem opracowania była architektura jednego z kościołów wrocławskich o średniowiecznej metryce – kościoła pw. św. Wincentego i św. Jakuba. Aktualnie to katedra greckokatolicka, usytuowana w centrum Wrocławia, przy pl. Nankiera. Działka, na której znajduje się obiekt, jest objęta ochroną konserwatorską – strefą obserwacji archeologicznej. Od 26.11.1947 r. jest zabytkiem wpisanym do rejestru zabytków decyzją nr A/5354/8.

Badany obszar znajduje się na działce nr 3, arkusz 27, obręb 0001 Stare Miasto, Wrocław, położonej między dzisiejszymi ul. Grodzką, ul. Piaskową i pl. Biskupa Nankiera. Do kościoła przylega od północy dawny budynek klauzury, obecnie gmach Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego (Instytut Filologii Polskiej, Instytut Filologii Germańskiej, dziekanat wydziału, biblioteka wydziałowa). Na zachód od niego znajduje się kościół pw. św. Klary i św. Jadwigi stanowiący widoczną do dziś pozostałość działalności ich fundatorów i późniejszych właścicieli.

Początkowym celem pracy było usystematyzowanie stanu wiedzy na temat przeobrażeń architektonicznych kościoła. Celem podstawowym stała się próba weryfikacji dotychczasowych poglądów na temat przeobrażeń architektury omawianego obiektu, jej cech formalnych i technologicznych oraz chronologii.

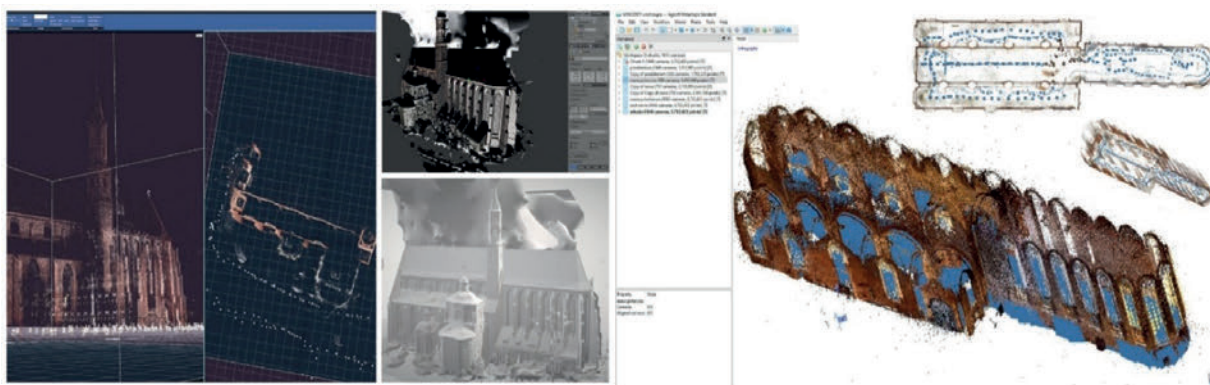
Cezurę czasową rozpoczynają pierwsze działania związane z początkiem XIII w. i fundacjami księcia Henryka Pobożnego i jego małżonki księżnej Anny. Kończą natomiast najnowsze prace remontowe oraz projekty koncepcyjne prowadzone do 2021 r.

1.2. Metody badawcze

W zależności od etapu prowadzenia badań kościoła pw. św. Wincentego i św. Jakuba stosowano różne metody badawcze:

- 1) W trakcie prowadzenia badań przeprowadzono kwerendę materiałów źródłowych. Na ich podstawie zebrano informacje o dostępnych w zbiorach archiwalnych oraz administracyjnych materiałach źródłowych ściśle związanych z tematem realizowanego projektu badawczego. Przedmiotem kwerend źródłowych były zbiory Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Archiwum Diecezjalnego w Wrocławiu, Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa we Wrocławiu.
- 2) W wyniku kwerend naukowo-badawczych wyodrębniono kilka szczególnie istotnych dla przygotowywanej pracy zespołów archiwalnych. Są to rękopisy, maszynopisy, dokumentacje konserwatorskie, materiały ikonograficzne oraz kartograficzne, przy czym źródła rękopiśmienne i maszynopisy sprzed 1945 r. sporządzone są w języku niemieckim, a po 1945 r. – w polskim.
- 3) Przeprowadzono także kwerendy bibliograficzne i kartograficzne, w bibliotekach śląskich instytucji naukowych, takich jak Politechnika Wrocławska czy Uniwersytet Wrocławski. Zgromadzony materiał bibliograficzny obejmuje publikacje niemiecko-, czesko- i polskojęzyczne. Należą do nich XIX- i XX-wieczne opracowania, m.in.: publikowane sprawozdania Śląskiego Konserwatora Prowincjonalnego czy Królewskiego Budowniczego, publikacje naukowe zarówno o charakterze ogólnym, jak i opracowania monograficzne oraz materiały będące wynikiem szerokich analiz naukowych realizowanych przez różne instytucje badawcze (np. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski we Wrocławiu czy Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków – obecnie Narodowy Instytut Dziedzictwa we Wrocławiu).
- 4) Podczas prowadzenia kwerend wykonywano fotokopie i kserokopie wybranych dokumentów, a także zamawiano skany dokumentów przeznaczonych do tłumaczenia z jęz. niemieckiego i czeskiego. W sumie przetłumaczono ok. 15 dokumentów oraz zespołów akt. Zgromadzony zbiór archiwaliów został skatalogowany.
- 5) Podstawowym elementem prac badawczych były terenowe badania *in situ*, których wstępnym etapem było wykonanie serwisu fotograficznego. Fotografie te zostały skatalogowane. Na tej podstawie określono zakresy analizy struktury murów i detalu, porównań stratygraficznych i technologicznych, analiz funkcyjnych i konstrukcyjnych budowli.
- 6) Następnie wytypowano części kościoła, w których wykonano pomiary metodą fotogrametrii skorelowanej z komputerowymi programami graficznymi, w tym głównie z aplikacjami środowiska AutoCad¹. W czasie prac zostały wykorzystane: komputer PC, skaner, aparat fotograficzny, oprogramowanie komputerowe (AutoCad, Photo Modeler Recap, 123DCatch, Visual SFM, Nano Cad, Adobe Photoshop itp.) Wykonana na potrzeby opracowania dokumentacja metryczno-strukturalna kościoła została sporządzona w postaci numerycznej typu CAD oraz cyfrowej z wykorzystaniem fotogrametrii metodą jednoobrazową. Wykonano dwie serie zdjęć (pierwsza na zewnątrz i druga wewnątrz kościoła) przy stałej ogniskowej obiektywu, prędkości migawki, wielkości przysłony oraz wartości ISO. Osnowę fotogrametryczną stanowiły naturalne fotopunkty (charakterystyczne elementy budowli, takie jak np. detal architektoniczny, kontrast kolorystyczny między elementami, czy

¹ Literatura dotycząca cyfrowych metod pomiarowych jest bardzo bogata, np.: (*Badania architektoniczne...* 2015; Banaszek 2015; Barazzetti, Remondino Scaioni, Brumana 2010; Bęcek 2015; Boroń, Rzonca, Wróbel 2007; Brutto, Boruso, D'Argenio 2012; Brykowska 2007; Cisło 2007; Duda, Kryzia 2010; Tomaszewski 1955; Gruszecki 1965; Lewicki 2000; Karnicki 2018; Falkowski, Parzyński, Uchański 2010; 2011; Jasieńko 2006; Kędzierski, Wilińska, Fryśkowska 2010; Kulig 2015; Legut-Pintal 2013; Małachowicz 2007; Ozimek 2007; Płuska 2007; Sawicki 2012; Yahyanejad, Rinner 2015; Agnello, Lo Brutto 2007; Markiewicz, Zawieska 2014; Jaud i in. 2016; Preuss 2014; Agisoft LLC 2018; Drużyński v. Boetticher 2015; Uchański, Falkowski, Sørensen 2008; Falkowski, Parat Schaaf 2015; Eckstein, Gromer 1986; Prieto, Pérez 2015).

Il. 1. Etapy przejściowe w opracowywaniu cyfrowego modelu z fotorealistyczną teksturą; oprac. A.H

spękania lub widoczne uzupełnienia substancji materialnej) – ich duża liczba pozwoliła na łatwe podzielenie danych na mniejsze zadania w programie umożliwiającym wykonanie zautomatyzowanej analizy dużych zbiorów fotografii (użyto oprogramowania Agisoft LLC 2018; AgisoftMetashape) (il. 1). W pierwszej kolejności powstała tzw. chmura punktów 3D. W przypadku zewnętrznych elewacji budowli na podstawie 750 zdjęć powstało ok. 3 tys. punktów pomiarowych i chmura o gęstości 4 mln punktów. Elewacje wewnętrzne złożono natomiast z ok. 1500 fotografii, co dało ok. 7,5 tys. fotopunktów i chmurę o gęstości 10 mln punktów. W kolejnym kroku przeliczono ją na oteksturowaną siatkę obiektu i wyeksportowano do postaci cyfrowego modelu z fotorealistyczną teksturą. Na koniec wygenerowane zostały rastrowe fotoplany rozwinięć elewacji w widoku izometrycznym.

- 7) Podczas opisywania wyników prac terenowych skorzystano także z opracowanej przez E. Łużyńską metody wydzielania architektonicznych jednostek stratygraficznych (AJS) (Łużyńska 2018; 2022) W omawianiu takiej jednostki w równym stopniu istotne są zestawienie tabelaryczne oraz część graficzna. Podstawą zakwalifikowania różnych elementów (budulca, detalu) do konkretnej jednostki jest najczęściej ich połączenie wspólnym materiałem spajającym. Trzeba przy tym dodać, że warunkiem określenia wielu cech warstwy jest dostępność analizowanego źródła architektonicznego. Optymalną sytuacją jest możliwość dojścia do murów pozbawionych tynków i dobrze oczyszczonych. W skład takiej jednostki wchodzi wszystkie elementy architektoniczne – zarówno budulec, jak i inne części konstrukcji. Podstawowym kryterium określania jednej jednostki budowlanej jest równoczesność powstawania składowych, tak więc w skład jednej budowlanej jednostki stratygraficznej będą wchodziły wszystkie twory budowlane powstałe w tym samym okresie. Mogą być więc wykonane z różnych materiałów, mogą też mieć odmienne cechy formalne, konstrukcyjne itd.
- 8) W czasie opracowywania rekonstrukcji i datowania faz budowlanych posługiwano się metodami porównawczymi, typologicznymi oraz synchroniczno-historycznymi.

1.3. Struktura pracy

Pracę podzielono na dwie zasadnicze części. Pierwsza jest tekstowa i wydzielono w niej siedem głównych rozdziałów. We Wprowadzeniu omówiono przedmiot, cel, zakres czasowy i terytorialny pracy, metody badawcze, strukturę pracy, sformułowano pytania oraz zagadnienia badawcze (rozdz. 1). Następnie przedstawiono uwarunkowania historyczno-funkcjonalne przeobrażeń architektury kościoła (rozdz. 2) i wzmianki historyczne dotyczące budowy (rozdz. 3). W kolejnej części przedstawiono stan badań (rozdz. 4), a po niej – badania własne (rozdz. 5) polegające na analizie wybranych źródeł ikonograficznych, pracach metryczno-strukturalnych oraz stratygraficznych (wydzielono architektoniczne jednostki stratygraficzne). W części wnioskowej zaprezentowano fazy budowlane i próbę ich datowania, omówiono stratygrafię architektoniczną, a także dokonano próby rekonstrukcji prze-

obrażeń kościoła (rozdz. 6). Pracę kończy Podsumowanie, w którym omówiono relacje między przeobrażeniami architektury a przemianami funkcjonalnymi kościoła, zaprezentowano również nowe hipotezy i postulaty badawcze (rozdz. 7).

Część drugą dysertacji stanowi prezentacja dokumentacji badań ze zbiorami: ikonografii, fotografii archiwalnych, pomiarami, fotografiami i rysunkami autorki.

1.4. Pytania i zagadnienia badawcze

Celem podstawowym badań kościoła św. Wincentego i św. Jakuba we Wrocławiu była próba weryfikacji dotychczasowych poglądów na temat przeobrażeń architektury tego obiektu, jej cech formalnych i technologicznych oraz chronologii.

Postawiono następujące pytania badawcze:

- 1) Czy relikty kościoła św. Jakuba odkryte w latach 70. XX w. były pozostałościami budowli franciszkańskiej?
- 2) Czy mur i pozostałości lektorium odkryte w latach 70. XX w. nie powstały równocześnie z kryptą?
- 3) Czy pierwsze prezbiterium franciszkańskie wzniesiono w jednej fazie czy w dwóch?
- 4) Czy u schyłku XIII w. istniał w całości nowy korpus w postaci trzynawowej, pięcioprzęsłowej hali?
- 5) Czy bezdyskusyjna jest rekonstrukcja XIII-wiecznego prezbiterium autorstwa T. Kozaczewskiego i E. Małachowicza?
- 6) Jak były zbudowane gotyckie ściany międzynawowe korpusu?
- 7) Czy poprawna jest rekonstrukcja gotyckiego systemu konstrukcyjnego ścian bocznych korpusu autorstwa T. Kozaczewskiego?
- 8) Czy zasadna jest teoria o trzykrotnej budowie na tym samym miejscu nowych konstrukcji?

2. Uwarunkowania historyczno-funkcjonalne przeobrażeń architektonicznych kościoła

Architektura omawianego kościoła była ściśle związana z usytuowaniem świątyni w rozwijającym się Wrocławiu, z jego położeniem geograficznym i funkcją polityczną. Wrocław leży w dolinie rzeki, która obecnie ma pięć dopływów oraz połączenie z kilkunastoma potokami. To wszystko tworzy zakola i samodzielne wyspy – mimo wielorazowych regulacji rzeki dawny układ cieków jest nadal czytelny.

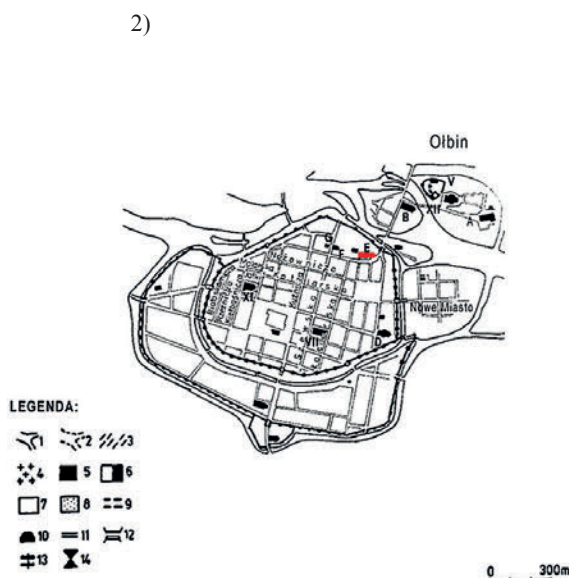
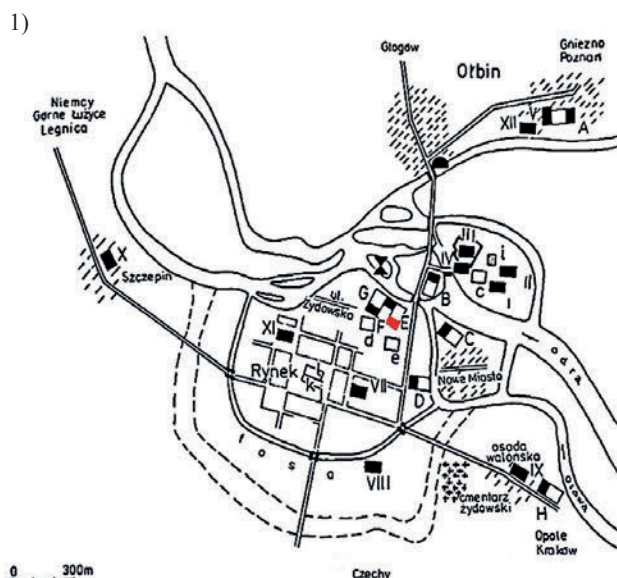
W badaniach dotyczących początków Wrocławia podkreślane jest położenie na skrzyżowaniu najważniejszych szlaków handlowych (il. 2), wieloetniczność i ponadregionalny charakter ówczesnej osady (Piekalski 2017, s. 13). Rangę tego siedliska mogą potwierdzać m.in. targ doroczny na Ołbinie czy rola Wrocławia w państwie Piastów, w którym ulokowano jedno z najważniejszych ośrodków politycznych (rezydencja książęca) i religijnych (siedziba biskupstwa) w państwie Piastowskim (Piekalski 2017, s. 47–55; Buśko 2005, s. 177–194).

Historia kościoła rozpoczyna się w pierwszej poł. XIII w., w początkowym okresie formowania się miasta. Wówczas w obrębia Wrocławia (il. 3) znajdowały się trzy główne ośrodki osadnicze (gród książęcy na Ostrowie Tumskim oraz osady na prawym i lewym brzegu Odry), które połączone były dosyć prostym systemem komunikacyjnym. Istniały wtedy dwie główne drogi. Pierwsza prowadząca na osi północ–południe do Głogowa i Czech z odnogą na wysokości Ołbina w stronę ówczesnego klasztoru św. Wincentego (należącego do benedyktynów, a później do norbertanów) i druga prowadząca do Poznania i Gniezna.

Na styku północnego skrzyżowania stały się młyny, a niedaleko nich dwór komesa Mikory. Nieco na wschód, w stronę Poznania znajdowało się opactwo ołbińskie wraz z kościołem św. Wincentego, targiem dorocznym i sąsiadującymi z nimi kościołem św. Michała Archaniola, dworem Piotra Włosta

II. 2. Wrocław w XII i na początku XIII w.: 1) główne szlaki komunikacyjno-handlowe; oprac. A.H. [za:] (Kulak 1997), 2) osada [wg:] (Młynarska-Kaletynowa 2017): I – kolegiata św. Jana Chrzciciela, II – kolegiata św. Idziego, III – kaplica św. Marcina, IV – kościół św. Piotra, V – kościół św. Michała Archanioła, VI – kościół św. Piotra, VII – kościół św. Marii Magdaleny, VIII – kościół św. Marii Egipcjanki, IX – kościół św. Maurycego, X – kościół św. Mikołaja; A – klasztor premonstratensów z kościołem św. Wincentego, B – klasztor kanoników regularnych reguły św. Augustyna z kościołem Panny Marii, C – kościół św. Jakuba (kolor czerwony); a – dwór Piotra Włosta, b – dwór komesa Mikory, c – dwór biskupi

II. 3. Wrocław – kolejne etapy lokacji miasta; oprac. A.H. [wg:] (M. Młynarska-Kaletynowa 1992): 1) ok. poł. XIII w., 2) w latach 1261–1291; I – katedra św. Jana Chrzciciela, II – kolegiata św. Idziego, III – kaplica św. Marcina, IV – kościół św. Piotra, V – kościół św. Michała Archanioła, VI – (zob. D), VII – kościół św. Marii Magdaleny, VIII – kościół św. Marii Egipcjanki, IX – kościół św. Maurycego, X – kościół św. Mikołaja, XI – kościół św. Elżbiety, XII – kościół Wszystkich Świętych; A – klasztor premonstratensów z kościołem św. Wincentego, B – klasztor kanoników regularnych reguły św. Augustyna z kościołem Panny Marii, C – szpital św. Ducha, D – klasztor dominikanów z kościołem św. Wojciecha, E – klasztor franciszkanów z kościołem św. Jakuba, F – klasztor klarysek z kościołem św. Klary, G – szpital św. Elżbiety krzyżowców z czerwoną gwiazdą z kościołem św. Macieja, H – szpital trędowatych św. Łazarza: 1) bieg Odry odtworzony wg rysunku rekonstrukcji J. Pudelki, 2) starorzecze Odry, 3) osadnictwo związane z aglomeracją wczesnomiejską, 4) cmentarz, 5) kościół, 6) klasztor, 7) dwór, 8) szkoła, 9) zabudowa zamku książęcego, 10) karczma, 11) droga, 12) most, 13) brama miejska, 14) młyn, 15) droga, 16) most, c) dwór biskupi, d) dwór księżnej Anny, e) dwór cysterek trzebnickich i dwór klarysek *inter duo fossata*, j) ratusz, k) dom kupiecki, l) bramy

i towarzyszącą mu zabudową. Blisko dworu książęcego, na sąsiadującej wyspie, po stronie zachodniej znajdował się klasztor kanoników regularnych reguły św. Augustyna z kościołem Panny Marii. Następne tereny osadnicze położone były już po lewej stronie Odry. Na drodze od wyspy Piasek, w stronę

Czech, jakby zapraszająco do lewobrzeżnej części miasta, położona była karczma, a w jej sąsiedztwie młyny. W północno-zachodniej stronie znajdowały się tereny książęce należące do księcia Henryka II Pobożnego i jego żony Anny. Odbывał się tam targ tygodniowy, zapewne stał również kościół św. Jakuba będący przedmiotem niniejszego opracowania.

Na zachód od terenów książęcych umiejscowiono osadę żydowską i cmentarz. Idąc dalej, w południowej części północno-południowej arterii znajdowały się kościoły: św. Marii Magdaleny (na zachód od drogi), św. Wojciecha (na wschód od drogi) oraz św. Marii Egipcjanki (najdalej na południe, na zachód od drogi). Druga arteria przeprowadzona została w osi wschód–zachód i prowadziła do Niemiec, Górnych Łużyc i Legnicy, a od strony wschodniej do Opola i Krakowa. Drogi te przecinały się między kościołem św. Marii Magdaleny i kościołem Marii Egipcjanki. We wschodniej części drogi, ograniczona odnogą Oławy, znajdowała się osada walońska i kościół św. Maurycego. Na południowy zachód od osady ulokowano

Il. 4. Plan miasta po zlikwidowaniu murów obronnych: 1) z fortyfikacjami z 1807 r., [za:] (Höcker 1907), 2) z ok. 1824 r., [za:] (mapa ze zbiorów SmfKuA); lokalizacja kościoła św. Wincentego i Jakuba (ozn. czerwonym kolorem); oprac. A.H.

Il. 5. Plan miasta współczesnego (geoportal.gov.pl 2020), lokalizacja kościoła św. Wincentego i św. Jakuba (ozn. czerwonym kolorem); oprac. A.H.

cmentarz żydowski. W zachodniej części drogi natomiast w stronę Legnicy od północy znajdowały się trzy mniejsze osady – dwie z zabudową opisywaną jako wczesnomiejską (Szczepin z kościołem św. Mikołaja i Na Bytniu z karczmą) i jedna z zabudową wiejską (Sokolniki).

Rok 1242 rozpoczął nowy etap dziejów Wrocławia, kiedy rządy nad miastem objął Bolesław (zwany Rogatką), syn Henryka II Pobożnego. Wprowadził wtedy organizację prawa według wzoru niemieckiego. To właśnie jemu przypisuje się wydanie na początku objęcia rządów dokumentu lokacyjnego, który nie zachował się do dzisiaj, a stwierdzał uformowanie struktury miejskiej we Wrocławiu (Szlagor 2000, s. 38). W tym czasie istniała już zapewne pierwsza świątynia św. Jakuba położona na terenach książęcych i przejęta przez franciszkanów ok. 1238 r.

Wkrótce otoczenie kościoła uległo zmianie związanej z przekształceniem struktury miasta według wzoru magdeburskiego. Książę Henryk III Biały 16 grudnia 1261 r. wprowadził pełną strukturę organizacyjną władz: wójta, radę, sąd – i jednocześnie określił ich kompetencje. Nadanie tych praw lokacyjnych było nie tylko przyczynkiem wzmocnienia działalności władz miejskich, ale także symbolem niezależności mieszczaństwa w powstałym w 1249 r. Księstwie Wrocławskim (Kulak 1999, s. 27).

Działalność Henryka III na rzecz rozwoju miasta skutkowałą powołaniem w 1263 r. niezależnej aglomeracji zwanej Nowym Miastem. Analogicznie ulokowano je na prawie magdeburskim (Konarski 1999, s. 126, 127). W tym czasie rozpoczęto także budowę murów obronnych, które powstały do 1291 r. Omawiana świątynia franciszkańska znalazła się wówczas przy północnym odcinku murów miejskich, wewnątrz obszaru miejskiego.

W średniowieczu miasto było stolicą księstwa wrocławskiego, w czasach nowożytnych stało się częścią monarchii Habsburgów, a później siedzibą władz pruskiej prowincji Śląsk oraz rejencji wrocławskiej (Kulak 1999, s. 45–141). Trwały znaczące rozbudowy barokowe, powstawały także nowe obiekty. Takiej modernizacji poddano również klasztor franciszkanów. W niewielkim stopniu ingerowano w substancję kościoła. Znakiem tych czasów była szczególna troska o aspekty obronne. W latach 1544–1693 powstały fortyfikacje bastionowe. Teren nadrzeczny w pobliżu kościoła św. Wincentego został wzmocniony bastionem zamkowym. W drugiej połowie wieku XVIII nastąpił ostatni etap rozwoju fortyfikacji, pojawiły się liczne elementy typu kleszczowego. Wówczas całe miasto, łącznie z Wyspą Mieszczańską, prawym brzegiem Odry i Ostrowem Tumskim, zostało otoczone obwarowaniami, których budowę rozpoczęto w 1768 r. i kontynuowano przez kolejnych 15 lat. W efekcie powstał olbrzymi pierścień fortyfikacji o stumetrowej miejscami głębokości (Kolouszek 2014, s. 53–81).

Zdobycie Wrocławia przez wojska napoleońskie w roku 1807 kładzie kres rozwojowi jego umocnień. Z rozkazu dowódcy wojsk Hieronima Bonapartego, brata cesarza, zaczęto burzyć dawne fortyfikacje miejskie. Rozebranie murów obronnych miasta wiązało się także z likwidacją części pomocniczych nadrzecznych zabudowań przy kościele św. Wincentego. Zmiany otoczenia implikowały także reorganizację ruchu na tym obszarze i – co za tym idzie – powstanie pl. Nankiera w (niemalże) obecnie znanym kształcie (il. 4). Zmiany w formie sąsiadujących zabudowań nie miały wpływu na sam kształt kościoła (Kaczmarek, Goliński, Kulak, Suleja 1997, s. 127, 128).

Podobnie nie uległa zmianom bryła kościoła w czasie budowy w latach 1890–1918 rozległego systemu fortyfikacji, tzw. Festung Breslau. W czasie drugiej wojny światowej okolice kościoła zostały znacznie zrujnowane. Po przejściu w ręce polskie w 1945 r. miasto mozolnie usunęło gruzy i odbudowało część gmachu. Rozebrano wiele ruin, zasypywano fosy. Zachowano przy tym przedwojenną siatkę ulic (Bukowski 1985, s. 5–27) (il. 5). Na południe od kościoła znajduje się teraz plac bp. Nankiera otoczony modernistycznymi blokami mieszkaniowymi.

3. Wzmianki historyczne dotyczące budowy

Początek historii budowy kościoła św. Wincentego i św. Jakuba nie jest do końca znany. Brakuje dokumentów źródłowych wskazujących na wzniesienie kościoła lub kaplicy pałacowej (zamkowej)

na lewobrzeżnych terenach książęcych znajdujących się pod jurysdykcją Henryka I Brodatego. Można przypuszczać, że kościół mógł powstać po 1214 r., tj. po zaślubinach jego syna² (Jasiński 1973, s. 100, 101; Besala 2006, s. 217).

Niemniej faktem jest, że franciszkanie we Wrocławiu znaleźli się dzięki działaniom Księcia Henryka II Pobożnego (syna Henryka I Brodatego) i jego małżonki Anny (córkę króla czeskiego Przemysława Ottokara I) przed 1239 r. (Kantak 1937, s. 412)³.

Pierwsi bracia przybyli tutaj z Pragi (prascy franciszkanie zostali sprowadzeni przez siostrę księżnej Anny (Agnieszkę) w 1232 r. i następnie osadzeni przy kościele św. Jakuba (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 1). Wynagrodzeniem zakonników był dochód z wrocławskiego domu kupieckiego w wysokości 200 marek. Kolejnym elementem uposażenia franciszkanów była część kurii książęcej na zachód od obecnego kościoła wraz z „kamiennym” domem książęcym, przyrzeczona im po śmierci księżnej Anny. Zapis ten jednak szybko stracił moc prawną za sprawą sprowadzenia przez żonę księcia w 1256 r. klarysek i osadzenia ich na tym właśnie terenie. W 1253 roku księżna Anna oraz jej synowie Henryk i Władysław ufundowali klasztor szpitalników z czerwoną gwiazdą. Szpitalnicy zamieszkali także tereny kurii książęcej. Osadzenie tych dwóch konwentów (klarysek i szpitalników) naturalnie przyczyniło się do ograniczenia uposażenia kurii książęcej pierwszego klasztoru braci mniejszych.

W 1253 roku księżna Anna zapisała franciszkanom część swojego dworu, który zgodnie z treścią dokumentu mieli otrzymać po jej śmierci (Knoblich 1865, s. 151)⁴. Rok później wraz z synami ubiegała się o zezwolenie na odprawianie nabożeństw przez franciszkanów wrocławskich w uroczystych, jedwabnych szatach liturgicznych. Papież Innocenty IV przychylił się do prośby ze względu na stojący już (w kościele św. Jakuba) grób księcia Henryka II (Knoblich 1865, s. 186)⁵.

W roku 1256 papież Aleksander IV udzielił odpustu wiernym, którzy odwiedzili kościół w dniu konsekracji oraz w dniu św. Jakuba (Regesten zur schlesischen..., nr 946). W 1261 roku wzmiankowany został chór kościoła – zgodnie z zapisami dokumentacji (Regesten zur schlesischen..., nr 1098) książęta Henryk i Władysław w tym roku nadali przywileje miejskie.

W dokumentacji z 1266 r. pojawia się Konrad *magister operis* razem z gwardianem wrocławskiego konwentu franciszkańskiego (Regesten zur schlesischen..., nr 12310. W 1284 roku w dokumencie dwukrotnie wymieniono zakrystię kościelną (Reisch 1900, nr 60, 61).

Kolejne potwierdzenie istnienia kościoła i klasztoru franciszkanów we Wrocławiu odnotowane zostało dwukrotnie w 1285 r. w dokumentach dotyczących sporu o przynależność do prowincji (Reisch 1900, nr 72, 76).

W źródłach znajdują się wzmianki o ołtarzu w kościele głównym w 1286 r. (Reisch 1917, nr 82). W kolejnych znajduje się uwierzytelnienie ukończenia kaplicy Matki Bożej i św. Franciszka w dniu 1 maja (brak daty rocznej) (Walter 1941, s. 61). Dokumenty wystawił wrocławski biskup Henryk z Wierzbna, a datę wystawienia dokumentu można oszacować na podstawie okresu rządów biskupa (1302–1309). Oratorium stanowiło jednocześnie kaplicę kustosa kustodii wrocławskiej, którego patronami byli, jak wynika z jego pieczęci, Matka Boska i św. Franciszek.

Jedyny źródłowy przekaz dokumentujący konkretne prace budowlane przy kościele w XIV w. pochodził z 1361 r. Dowiedzieć się z niego można, że Szymon Kustosz z Janem Gwardianem oraz resztą konwentu zobowiązali się do odprawienia dwóch mszy dziennie za dusze Margarety Tylo i jej zmarłego męża w zamian za ufundowanie prac pokrycia dachu prezbiterium (Reisch 1900, nr 210).

W latach 1422 i 1433 powstały kolejne zapisy darowizn na klasztor i kościół franciszkanów (Reisch 1900, nr 224, 332). W 1444 roku spalił się drewniany hełm wieży, który odbudowano w cegle (Görlich 1841, s. 6). Przez cały wiek udokumentowane były liczne ofiary na remont (odbudowę?) kościoła. Świadczą o tym zapiski testamentowe z lat 1471, 1479, 1490, 1493 oraz 1494 (Bimler 1939, s. 18).

2 Jasiński podaje datę 1216 r., a Besala – przedział od 1214 do 1218 r.

3 Prowincja polsko-czeska powstaje 24.07.1238 r., a w roku 1239 odbywa się jej kapituła we Wrocławiu pod przewodnictwem Tworzymira.

4 Patrz rozdz.: *Diplomata seculi XIII, Nr VIII*, s. 11.

5 Patrz rozdz.: *Diplomata seculi XIII, Nr XXVIII*, s. 37.

W źródłach jest informacja, że w 1510 r. w klasztorze znajdowało się wciąż 30 braci wraz z gwardianem. Jest także zapis o kościele pozbawionym kaplic, w którym mieściło się 20 ołtarzy (*Descriptio Silesiae...* 1836, s. 10). Świadczy to o dużej liczbie fundatorów wspierających obiekt. W 1513 roku Katarzyna Weydener i rok później także Hieronim Uthmann zapisali jeszcze pewne sumy na rzecz realizacji prac budowlanych przy kościele św. Jakuba (Reisch 1900, nr 866).

W 1530 roku nastąpiło przejście kościoła św. Jakuba wraz z zabudowaniami klauzury przez norbertanów z Ołbina. Nieliczni pozostali minoryci przeszli do zakonu przy kościele św. Doroty. Po przejściu przez premonstrantów kościoła został on ponownie konsekrowany 3 czerwca 1530 r., tym razem pod wezwaniem św. Wincentego (tj. patrona ich poprzedniego, wyburzonego klasztoru na Ołbinie). Norbertanie otrzymali obiekt w nie najlepszym stanie, z tego powodu ówczesny opat Marcin Conradt stopniowo zlecał prace restauratorskie zaniedbanego i opuszczonego kościoła. Na początku XVII w. dach kościoła był na tyle zniszczony, że wymagał naprawy, której koszt wyniósł 4000 talarów (Görllich 1841, s. 44).

Kasper Schrötter, następca opata Conradta, sprawujący swoją funkcję w latach 1619–1625 kontynuował renowację wnętrza kościelnego, dzięki staraniom jego następcy natomiast – Andrzeja II Gevalta wnętrze kościoła zostało wybielone (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 3).

Pod okiem opata Mateusza Paula (1656–1672) kościół otrzymał nowy barokowy wystrój. W 1698 roku Jan Knoll mistrz murarski zaprojektował południową kruchtę kościoła, która została zrealizowana i istnieje do dzisiaj (Schulz 1870, s. 137).

Znaczącą inicjatywą budowlaną była podjęta przez opata Ferdynanda von Hochberga w 1723 r. budowa kaplicy barokowej na miejscu starej kaplicy Matki Boskiej przylegającej do wschodniego przęsła południowej nawy kościoła. Po ukończeniu prac przy kaplicy w 1728 r. wybielono wnętrze kościoła. W 1729 roku przyozdobiono okna biblioteki wychodzące z klasztoru do północnej nawy kościoła, przez ujęcie ich w połączony ornament (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 6)⁶.

W 1810 roku, w czasie sekularyzacji, kościół klasztorny został przemianowany na parafialny. Z okazji obchodów 600-lecia istnienia kościoła w 1840 r. wykonano remont wnętrza. Poważniejsze prace budowlane podjęte zostały jednak dopiero w latach 1884–1886. Restauracją kierował radca budowlany Knorr w asyście Adlera.

W 1919 przystąpiono do renowacji kaplicy Hochberga: odnowienia latarni i górnych okien. Jeszcze w 1926 r. mowa jest o bliżej niesprecyzowanych pracach renowacyjnych kaplicy i wnętrza kościelnego. W 1929 roku zabrano się za remont budynków poklasztornych (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 28). Ponadto w tym samym roku przeprowadzono kompleksowe prace renowacyjne wnętrza i elewacji budynku (Brzezowski, Małachowicz 1993, s. 34).

Od 1945 do ok. 1985 r. to okres odbudowy kościoła, ponieważ w czasie drugiej wojny światowej uległ ogromnym zniszczeniom. W latach 1945–1965 trwały prace nad zabezpieczeniem reliktów gmachu, które przetrwały wojnę, oraz rekonstrukcja najbardziej zniszczonych fragmentów (Burek 1962; 1964; Wojdon 1962; 1965). Od 1965 roku trwała odbudowa dawnych skrzydeł budynku klauzury, a następnie oddanie ich w użytkowanie Wydziałowi Filologicznemu Uniwersytetu Wrocławskiego⁷.

W latach 1965–1989 poczyniono prace projektowo-budowlane mające na celu dokończenie odbudowy kościoła oraz jego adaptację do planowanej funkcji (początkowo obiekt zakwalifikowano jako trwałą ruinę pod opieką wrocławskiego konserwatora zabytków). Kolejne prace remontowe szły niemal równolegle z wznowionymi w latach 70. i 80. badaniami wykopaliskowymi, tym razem pod kierownictwem zespołu J. Rozpędowskiego i C. Lasoty oraz na początku lat 90. – C. Lasoty i J. Piekalskiego⁸.

Po ukończeniu większości prac remontowych w 1989 r. obiekt przekazano pod zarząd wrocławskiego oddziału Muzeum Narodowego. Następnie w latach 1989–1991 trwały prace wykończeniowe

⁶ Autorzy podali informację na podstawie archiwalnych rysunków projektowych ze zbiorów Staatliches Hochbauamt (obecnie niezachowanych).

⁷ Zgodnie z dokumentacją budowlaną w 1965 r. nastąpiło częściowe oddanie budynku dawnego klasztoru, całość prac remontowo-adaptacyjnych zakończono dopiero w 1968 r. (*Uniwersytet Wrocławski...* 1970, s. 14).

⁸ M.in.: (Lasota, Rozpędowski 1979; 1981; 1985; Lasota 1982b; 1982c; 1986; Lasota, Piekalski 1988; Karst, Lasota 1990; Karst, Lasota, Miskiewicz, Piekalski 1990).

związane z dostosowaniem świątyni do celów muzealno-wystawienniczych wraz z przygotowaniem wydzielonej strefy pod lapidarium. Obiekt miał funkcjonować jako Galeria Sztuki Śląskiej⁹ (Burek 1983a; 1983f; Wojdon 1982; 1983b). Do 1991 roku kościół pełnił funkcję muzealną.

Jeszcze latem tego samego roku z okazji 750-lecia bitwy pod Legnicą (i rocznicy śmierci księcia Henryka II Pobożnego) dokończono pozostałe prace wykończeniowe kościoła (projekt architektoniczny J. Burka i konstrukcyjny S. Wojdona) w celu umożliwienia celebracji uroczystego nabożeństwa z tej okazji (Niedzielenko 2002, s. 151–168).

Jeszcze latem tego samego roku z okazji 750-lecia bitwy pod Legnicą (i rocznicy śmierci księcia Henryka II Pobożnego) dokończono pozostałe prace wykończeniowe kościoła (projekt architektoniczny J. Burka i konstrukcyjny S. Wojdona)¹⁰ w celu umożliwienia celebracji uroczystego nabożeństwa z tej okazji (Niedzielenko 2002, s. 151–168).

Po powtórnej konsekracji, w latach 1991–1997 wrocławski kościół św. Wincentego i św. Jakuba został zaadaptowany do potrzeb duszpasterstwa wojskowego, które musiało tymczasowo zmienić siedzibę na skutek pożaru i remontu kościoła św. Elżbiety. Wnętrze świątyni służyło do odprawiania nabożeństw oraz do okazjonalnej organizacji wystaw (Brzezowski, Małachowicz 1993, s. 35).

Lata 1997–1999 to prace adaptacyjne jako świątyni greckokatolickiej¹¹. W 1997 roku papież Jan Paweł II oraz kardynał Henryk Gulbinowicz przekazali kościół w darze wyznawcom tego obrządku reprezentowanym przez biskupa Teodora Majkowicza, a kościół został ustanowiony katedrą diecezji wrocławsko-gdańskiej Kościoła greckokatolickiego¹².

W latach 2000–2013 trwały prace remontowe związane z odbudową kaplicy Hochberga¹³. Następnie w latach 2016–2017 przeprowadzono remont elewacji kościoła, a w 2019 r. wymieniono oszklenie maswerków w prezbiterium kościoła. W kolejnych latach zostały zaplanowane prace mające na celu renowację epitafiów, a także remont krypty pod prezbiterium oraz odtworzenie zachodniego chóru muzycznego (Chorowska 2023).

4. Stan badań

Literatura przedmiotu dotycząca kościoła św. Wincentego i św. Jakuba we Wrocławiu jest bardzo bogata, w niniejszej publikacji skoncentrowano się na opracowaniach dotyczących architektury.

Pierwszym badaczem, który podjął się omówienia architektury kościoła św. Wincentego był Franz Xaver Görlich (1841, s. 1–5). Co prawda publikacja stanowi swego rodzaju kronikę kapłanów i biskupów związanych z tą świątynią, jej wstęp jednak został opatrzony historią sprowadzenia zakonu franciszkańskiego cytowaną za m.in. Kunischem (1834, s. 14).

Następnym badaczem był Hans Lutsch (1836, s. 41–45). Przeanalizował on architekturę wielu wrocławskich kościołów i przedstawił swoje spostrzeżenia w formie katalogu. Nie zajmował się szczególnie rozwarstwianiem i opisywaniem faz budowlanych, zaznaczył jedynie, że – jego zdaniem – architektura kościoła pochodzi z XIV i XV w. (mimo świadomości istnienia wcześniejszych wzmianek – popierał to argumentem, że wcześniejszy kościół sprzed 1241 r. spłonął podczas najazdu Tatarów). Zauważył również pierwszą źródłową wzmiankę o klasztorze datowaną na rok 1253, powołał się przy tym na Regesty śląskie (uważał jednak, że kościół odbudowany po 1241 r. i poświę-

⁹ Zgodnie z dokumentacją projektową, zbiory Archiwum Budowlanego Wrocławia (Burek 1983a; 1983f; Wojdon 1982; 1983b)

¹⁰ Zbiory NID, a także numery opracowań dotyczące projektów instalacji (Burek 1989a; 1990a; 1991a; 1991c; Wojdon 1991).

¹¹ Z przekazów proboszcza ks. Andrzeja Michaliszyna i udostępnionej dokumentacji oraz opracowań.

¹² (Nuncjatura Apostolska w Polsce... 1997).

¹³ Zob. (Falkowska-Lapińska 2008; Dworska, Kosakowski 2010; Dworska 2011a–2011c; 2012; Gołębiewski 2011; Zalewski 2012a, 2012b; Magott 2012; Matkowski 2012; Kubicha-Spakowska 2013; Witkowska 2013; Wróblewski 2014; Mgłosiek 2014; Czerwiński, Nowak, Korzyńska 2014).

cony w 1256 również się nie zachował). Przy okazji opisywania ważniejszych wydarzeń z historii klasztoru przytoczył głównie fragmenty Regestów śląskich (bezpośrednie powołania), ale do innych podawanych przez niego dat brakuje stosownego przywołania bibliograficznego. W bardzo ogólny sposób opisał zastaną przez siebie architekturę – najstarsze fragmenty datował na późne średniowiecze, wspominał o drobnych remontach z okresu, kiedy zbierał informacje na temat klasztoru franciszkanów (np. wymiana okien we wschodniej części budynku klauzury). W opisie wnętrza kościoła cenna jest wzmianka o chórze oraz porównanie detalu z kościołem Najświętszej Marii Panny na Piasku.

W latach 1900–1930 powstało kilka opracowań z dziedziny historii sztuki na temat kościoła św. Wincentego, w których ukazywano świątynię na tle innych we Wrocławiu w szerszym, europejskim kontekście, a także na tle fundacyjno-historycznym. Ich autorami byli: Chrysogonus Reisch (1900), Ernst Dubowy (1922), Richard Konwiarz (1926), Franz Landsberger (1926), August Kästner (1928).

Kolejnym badaczem był Ludwig Burgermeister (1934, s. 2–7). Jego opracowanie jest najobszerniejszym z tych przedwojennych. Wykonał inwentaryzację zachowanego budynku oraz poddał analizie strukturę budowli. Cennym odkryciem było zauważenie reliktów starszego założenia w trzech zachodnich przęsłach prezbiterium kościoła (wątek o układzie wendyjskim w dolnej partii muru). Znalezione fragmenty autor oszacował jako powstałe po 1241 r. (datował je na 1. poł. XIII w.). Jeśli chodzi o korpus kościoła, Burgermeister zauważył partie murów będących reliktami starszego założenia. Elementem powstałym wcześniej – jego zdaniem – było okno z wschodniej ściany nawy bocznej sięgające ponad poziom sklepienia (stąd wniosek o halowym założeniu). Na podstawie tych fragmentów wcześniejszy kościół opisywał jako trójnawowy, prawdopodobnie halowy. Zaznaczył także, że starsze założenie zostało wzniesione przed powstaniem zachowanego chóru, który z kolei datował na 1. poł. XIV w. Kolejnym istotnym spostrzeżeniem było stwierdzenie różnicy w czasie powstania istniejącego chóru oraz korpusu nawowego. Burgermeister określił datę powstania korpusu na ok. 1440 r., podkreślił jednak, że najbardziej prawdopodobna jest budowa w 1. poł. XIV w.

Tadeusz Silnicki (1939, s. 26–35) w swoich badaniach skupił się na tle społeczno-polityczno-historycznym kościoła polskiego na Śląsku, w tym sporach kościelno-politycznych, czy stosunkach zagranicznych, ze zwierzchnikami oraz w fundacjach klasztornych – także w klasztorze św. Jakuba. Silnicki zwrócił uwagę na swoisty wyścig między książętami w fundacjach i donacjach zakonnych, z tego wynikały polsko-niemieckie konflikty narodowościowe, a także te na polu biskupio-książęcym.

Najstarsza publikacja stanowiąca opracowanie historyczne zabudowań dawnego wrocławskiego klasztoru franciszkanów została napisana przez Mieczysława Gębarowicza w 1936 r. (*Historia Śląska...* 1936). Ukazuje ona kościół św. Wincentego z perspektywy średniowiecznej historii Śląska. Ma syntetyczny charakter i późniejsi badacze często podkreślają pionierstwo Gębarowicza w prowadzeniu badań nad dziejami śląskiego romanizmu i gotyku. Rozpatrywał on śląski gotyk jako prawdopodobny wytwór odrębnej szkoły warsztatowej, chociaż podkreślał daleko idące podobieństwa w rozwiązaniach artystycznych. Jego wyróżnikiem, zdaniem Gębarowicza, było niespotykane nigdzie indziej uproszczenie stylu, [za:] (*Historia Śląska od najdawniejszych...* 1936, s. 1–84).

Kamil Kantak (1937, s. 13–44) w opisie spraw związanych z fundacją kościoła przytaczał, że Anna zamieszkiwała we własnej rezydencji we Wrocławiu. Podkreślał także, że mimo tego, iż często pojawiała się w dokumentach wystawionych przez swoich synów, zagadnienia publiczno-polityczne tak naprawdę jej nie obchodziły. Po śmierci męża, głęboko pogrążona w żałobie, skupiła się na dokonywaniu dobrych uczynków, m.in. stała się dobrodziejką franciszkanów. Świadczy o tym poświęcenie na odbudowę spalonego wrocławskiego klasztoru kwoty 1000 grzywien, więc wg Kantaka (1937, s. 22, 23) musiał to być ówczesnie duży budynek murowany. Do czasu wzniesienia nowego gmachu umieściła zakonników w dawnym domu kupców niemieckich (jego ówczesnym właścicielom podarowała inne tereny). Następnie, w 1253 r. zapisem testamentowym zagwarantowała braciom część swojego dworu. Kantak podkreśla, że dzięki hojności i gestowi księżnej budowa kościoła św. Jakuba mogła się zakończyć już w 1256 r. (wg autora potwierdza to data konsekracji, chociaż na podstawie zachowanych źródeł da się odtworzyć jedynie ogólny zarys historii budowy konwentu (*Monumenta Poloniae Historica...* 1884, s. 656–661; *Monumenta Germanica Franciscana* 1917)). Anna wyposa-

żyła kościół franciszkanów we wszystkie niezbędne sakramentalia, dodatkowo corocznie fundowała mnichom materiały na nowe habity i liczne darowizny. Być może do tych aktów świątobliwego dobrodziejstwa skłoniła ją pamięć o mężu. Dawniej zakony, chociaż sprawowały liturgię w sposób wystawny i uroczysty, najczęściej zlokalizowane były w miejscach oddalonych od większych skupisk ludzkich i wierni rzadko z nich korzystali. Wrocławski zakon żebraczy miał pod tym względem lokalizacyjną przewagę, dlatego nie zaskakuje, że świątynia minorytów była znacznie częściej i liczniej odwiedzana. Wiernych zachęcały także odpusty: kościół św. Jakuba we Wrocławiu otrzymał taki 23 grudnia 1256 r. jako pierwszy z prowincji, tydzień później (31 grudnia) zaszczytu dostąpiły pozostałe świątynie dystryktu. Odpusty zostały wydane przez prowincjała Daniela, który przebywał wówczas w Rzymie. Co więc istotne dla rozwoju budowlanego klasztoru, wierni nie szczędzili datków na świątynię.

Dwa lata później badaniem franciszkańskiego klasztoru zajął się Kurt Bimler (1939, s. 64, 65). Polemizował on z badaniami Burgermeistera. Jego zdaniem przypora znajdująca się przy północnej ścianie prezbiterium była pozostałością po XIII-wiecznym kościele. Jednym z jego najważniejszych odkryć było wskazanie, że poziom gruntu, na którym stoi kościół, został podniesiony o ok. 2 m.

W kolejnym opracowaniu autorstwa Ewalda Waltera (1941, s. 56–96) po raz pierwszy przeanalizowano kościół św. Wincentego i św. Jakuba pod względem artystycznym. Zainteresowanie autora objął jednak tylko pierwszy kościół wzniesiony w XIII w. Zaproponował rekonstrukcję pierwotnego założenia i grobowca księcia Henryka II na podstawie zebranych materiałów źródłowych oraz sugestii Burgermeistera i uwag Bimlera. Zbadał zachowane fragmenty (bazę filara przyściennego oraz częściowo odsłonięty filar międzynawowy, odkryte pod posadzką korpusu nawowego), porównał je również z innymi kościołami zakonów mendykanckich na terenach: Czech, Niemiec i Austrii. Te wszystkie przesłanki dały autorowi możliwość podjęcia się ostrożnej próby rekonstrukcji pierwotnego założenia, ponieważ przedstawił pierwsze prezbiterium jako jedno- lub dwuprzęsłowe, oskarpowane i sklepienie. Zaproponował jego datowanie na lata 1240–1250 na podstawie opracowania Richarda Kurta Donina (1935, s. 38), który wykluczał powstanie dwuprzęsłowego chóru w kościele zakonu żebraczego przed 1250 r. Powołał się na znalezioną analogię oraz własne przeczucie i opowiedział za prezbiterium jednoprzęsłowym założonym na planie kwadratu i wielobocznie (pięć boków z ośmiokątą) zamkniętym od wschodu. Obrany kształt argumentował zasięgiem wątku wendyjskiego znalezionej przez Burgermeistera, a także szerokością istniejącego prezbiterium. Istniejący filar przyścienny był podstawą wniosku, że planowano budowę sklepień. Walter założył, że miały być sześciopodzielne, takie jak na terenie Austrii i Czech (jego zdaniem taki typ sklepień rozpowszechniły zakony mendykanckie i stanowił on wzór dla rozwiązania wrocławskiego). Jako pobliskie analogie przytoczył klasztor cystersów z Trzebnicy oraz wrocławskie: katedrę i kościół dominikanów.

Walterowi udało się znaleźć bazy filarów – przyściennego i międzynawowego (po południowej stronie wschodniej części korpusu nawowego). Filar przyścienny okalały okrągłe słupki sięgające poziomu posadzki, wsparte na talerzowych bazach. Ponadto zauważył zachowane partie murów w pozostałych przęsłach po wschodniej stronie. Na podstawie przesłanek znalezionych w budowlu kościoła św. Wincentego zrekonstruował jego pierwotną bryłę, którą jego zdaniem była trójnawowa hala o obecnie widocznej szerokości. Problemem dla badacza okazało się z powodu zbyt małej ilości informacji określenie długości starszego korpusu – nie był pewny, jednak przychylił się do długości równej trzem przęsłom (patrząc od strony wschodniej, ponieważ mają takie same proporcje). Ideę halowego korpusu opierał na usytuowaniu wschodniego okna nawy południowej częściowo zakrytego przez późniejsze sklepienie gotyckie. Walter użył również argumentu: ponieważ posadzka w nawach była założona 2 m niżej niż obecnie, nawa boczna musiałaby mieć wysokość ponad 16 m, co jego zdaniem nie było spotykane w bazylikach śląskich z podobnego okresu. W celu poparcia formy halowej odniósł się do analogicznych rozwiązań pochodzących z Czech i Austrii. Zrobił to, zważywszy na pochodzenie wrocławskiego konwentu oraz związki rodzinno-polityczne fundatorów kościoła. Autor twierdził, że przesklepienie korpusu nawowego było planowane, lecz nie zostało zrealizowane, a nawy nie miały przypór. Jego zdaniem kościół w takiej formie został poświęcony

w 1256 r. Rekonstrukcja partii nawowej wykonana przez Waltera ma postać bardzo ogólną z powodu braku wystarczających badań architektoniczno-archeologicznych. Warto zaznaczyć, że autor wysunął wniosek na temat przeznaczenia franciszkańskiej budowli: uznał ją za kościół grobowy księcia Henryka Pobożnego.

Po wojnie Hans Tintelnot (1951, s. 162) w swojej pracy nt. gotyckiej architektury na Śląsku opisał franciszkański kościół św. Jakuba jako jeden z przykładów regionalnych rozwiązań architektonicznych świątyń utrzymujących określony schemat z końca XIV w.

Kolejnym badaczem, który omawiał architekturę kościoła św. Wincentego i św. Jakuba, był Józef Pilch (1962; 1978, 2005). Podjął ten temat trzykrotnie w publikacjach przekrojowych o charakterze leksykonów. W opisie z 1962 r., co ciekawe, kościół figuruje jako obiekt „odbudowany dla celów muzealnych”, mimo że w tamtym czasie odbudowa (zabezpieczenie) jeszcze nie była dokończona (Pilch 1978, s. 323).

Pierwsze badania architektoniczno-archeologiczne kościoła św. Jakuba w okresie powojennym prowadził Tadeusz Kozaczewski (1963, s. 199–249). Wówczas budowla była ruiną i wiele jej elementów już nie istniało. Prace w głównej mierze skoncentrowane były na najlepiej zachowanym prezbiterium. W ich trakcie autor stwierdził obecność wątku wendyjskiego od poziomu posadzki do okien oraz znajdujący się pod ścianą złożony z dwóch warstw granitowych ciosów cokół, poniżej którego zaczyna się fundament wykonany z cegły oraz kamienia. We wnętrzu prezbiterium, zarówno po stronie południowej, jak i północnej, odkryto relikty kamiennych wsporników i słuzek, a także zlokalizowaną na ścianie południowej pionową spoinę biegnącą przez wiele warstw cegieł, rozdzielającą watek wendyjski od gotyckiego. Na zewnątrz (od strony klasztoru) również odkrył watek wendyjski, ustalił także, że posadzka XIII-wiecznej świątyni podczas przebudowy została podniesiona o mniej więcej 1 m. W czasie badań zlokalizował też częściowo zamurowany portal, z którego zachowały się łęk i ościeża. Obok portalu zauważył, że mur prezbiterium i skrzydło klasztoru są powiązane konstrukcyjnie w jednym wątku ceglany, co świadczy o ich równoczesnym powstaniu.

We wnętrzu kościoła oprócz badań architektonicznych T. Kozaczewski prowadził także wykopaliska. Wykonano jeden duży wykop i trzy odkrywki. W wykopie obok portalu w części prezbiterialnej po północnej stronie znaleziono ślad (kilka otoczków) po zdemonstrowanym fundamencie filara przyściennego. Podobny fundament zlokalizowano na południowej ścianie prezbiterium. Odkryto również drugi portal (w formie szczątkowej z widocznym profilem późnoromańskim ze szponem), oddalony o 2 m od istniejącego, który prowadził z prezbiterium do pomieszczenia od strony północnej. W pierwszej odkrywce był fundament ściany zamykającej prezbiterium od wschodu oraz cokół pod bazą narożną. Po bazie o profilu późnoromańskim zachował się tylko ślad na ciosie umieszczonym w murze. W drugiej odkrywce (w północno-wschodnim rogu) odkryto cokół pod bazę słuzki narożnej, a w trzeciej obok łuku tęczy filary lektorium. Znaleziono też pozostałości ściany przegrodowej – według T. Kozaczewskiego to prawdopodobnie lektorium – oraz ślady obróbki granitowego ciosu cokołu.

Badania były także prowadzone w północnej nawie bocznej kościoła, gdzie zachowały się cegły ułożone do znacznej wysokości w wątku wendyjskim. Pod posadzką znaleziono fragmenty detalu architektonicznego wykonane z tego samego materiału, co częściowo zachowany portal. Odkryto również pozostałości po lizenach sięgających nieco ponad wspornik sklepienia gotyckiego w północno-wschodnim i północno-zachodnim rogu nawy północnej.

W południowej ścianie korpusu kościoła – wynika z badań T. Kozaczewskiego – zachował się największy fragment muru ceglanoego z wátkiem wendyjskim występującym w licu ściany i przypór. W licu zewnętrznym ściany odkryto również pozostałość po przyporze, a w nawie głównej, po południowej stronie pozostałości filara.

W podsumowaniu z przeprowadzonych prac T. Kozaczewski przedstawił hipotezę przeobrażeń kościoła św. Jakuba (Kozaczewski 1963, s. 227–239). Za pierwszy kościół franciszkański uznał XIII-wieczne relikty budowli wykorzystane w późnogotyckiej przebudowie obiektu, która według niego w niewielkim stopniu powiększyła kościół. Była ona wykonana głównie z cegły, z kamiennymi elementami detalu i kamieniem w niższych partiach fundamentu. Cegła użyta do budowy miała bardzo

zróżnicowaną wielkość, była jednak dobrej jakości. Wystąpiły cegły zwykłe i specjalne dwóch rodzajów. Odkryta na dziedzińcu klasztornej płytki ceglana ma niewielkie rozmiary ($6 \times 6,5 \times 2$ cm). Autor wspomina również o ceglanym portalu, o skromnym profilu obiegającym ostrołuczny otwór od jego podstawy do klucza. Oprócz portalu mowa jest jeszcze o ostrołucznych oknach wymienionych przez L. Burgermeistera (Burgermeister, Grundmann 1930, s. 2).

Kamienne elementy pierwszego kościoła to według badacza: cokoły, bazy, wsporniki i częściowo służki, większość jest granitowa, kilka elementów wykonano z piaskowca. Kozaczewski (1963, s. 216, 217) wyodrębnił także dwie formy baz kolumnienek. Zauważył, że jedna z form baz (w części prezbiterium) jest starsza, późnoromańska ze szponem w kształcie narośli, wychodzącym z dolnego walka. W odkrywce ujawniono, że baza znajduje się na dosyć niskiej podstawie, która związana jest z progiem portalu. Zauważył również ślady po lizenach i służkach, w tym ślad podstawy lizeny o profilu podobnym do profilu bazy z portalu. Drugi rodzaj baz odkrył w nawie głównej – znalezione tam bazy wykonano z granitu, miały formę talerzy płasko ściętych od spodu i z podwójnym kołnierzykiem u góry zaznaczającym przejście do służki.

Tadeusz Kozaczewski przedstawił także próbę rekonstrukcji pierwszego kościoła franciszkańskiego (Kozaczewski 1963, s. 227–232). Według niego prezbiterium pierwotnie miało prostokątny kształt i zakończone było absydą, która zajmowała ok. 1/3 jego powierzchni. Prezbiterium i absydę miały przykrywać sklepienia żebrowe sześciokątne, założone na kwadratach. Autor przyjął, że filary oddzielające kwadratową absydę podtrzymywały łuk tęczy. Pisał także o dwóch portalach oddzielonych filarem – według niego wydzielają one część kapłańską. Sądził, że przejście w ścianie absydy prowadziło do zakrystii. Odnalezione fragmenty posadzki przekonały go o połączeniu części kapłańskiej z budynkiem klauzury.

Największy problem dla T. Kozaczewskiego stanowiła rekonstrukcja korpusu kościoła. Przyjął, że zarys zewnętrzny wytyczały istniejące mury o wymiarach $40,10 \times 20,05$ m. Zauważył wewnętrzny podział na pięć przęseł, z których dwa przęsła zachodnie były krótsze od pozostałych. Stwierdził, że posadzka nawy znajdowała się ok. 0,5 m niżej od posadzki prezbiterium, a fundamenty zostały podniesione o mniej więcej 1,5 m ponad poziom terenu. Zaobserwował przypory jedynie przy ścianie południowej. Korpus miał trzy nawy, czego dowodem miały być przypory od strony zachodniej. Brak przypór po stronie północnej tłumaczył wcześniejszą przebudowę kościoła. Wtedy – jego zdaniem – nawy boczne podwyższono o ok. 4 m do wysokości ok. 16 m, co miało służyć zrównaniu wysokości naw bocznych z wysokością nawy głównej. Nawy były słabiej oświetlone niż prezbiterium, w każdym przęśle było tylko jedno okno z każdej strony. Badacz wspominał również o budynku klauzury sytuowanym na północ od prezbiterium, którego fragmenty odnaleziono.

Kozaczewski podjął się także próby datowania pierwszego kościoła. Według niego czas budowy był związany z utworzeniem prowincji czesko-polskiej w 1238 r. i z kapitułą we Wrocławiu (14 października 1239). Data utworzenia klasztoru nie jest według badacza jasna, ale przytoczył dokument z 13 marca 1285 r. sygnowany przez biskupa wrocławskiego Tomasza II – na jego podstawie można wnioskować, że klasztor założono za czasów biskupa Tomasza I, czyli w latach 1232–1268. W dokumencie wspomniano również, że powstało wówczas 11 innych śląskich klasztorów, a ich założycielami byli bracia polscy i czescy.

Analizę opartą na przesłankach stylistycznych kościoła św. Wincentego i św. Jakuba prowadziła Janina Eysymontt (1965a, s. 15; 1965b; 1971, s. 11; 1978, s. 48, 49) – podjęła się ona analizy detalu i przekazów historycznych. Po przeprowadzonych badaniach datowała budowę prezbiterium świątyni na lata 1240–1260. W późniejszej publikacji uściśliła datę zakończenia budowy prezbiterium na rok 1256 (Eysymontt 1978). Wyszła również wniosek, że korpus nawowy został wzniesiony później – ok. 1270 r. na drugim etapie budowy. Była zdania bowiem, że detal architektoniczny w korpusie kościoła reprezentuje odmienną fazę stylową w stosunku do detalu, który widać w prezbiterium. Przytaczała też datowanie detalu (m.in. bazy filara sześciennego i służek) na koniec 3. ćwierci i początek 4. ćwierci XIII w. Przyjęła zgodnie z poprzednikami założenie trójnawowe, z podzielonym na pięć przęseł korpusem o formie sklepionej hali ze względu na przyjęte lata budowy i analizę ujawnionego

detalu. Eysymontt zaznaczyła, że koncepcje architektoniczne dla zakonów żebraczych na terenach Czech i Austrii nie tworzyły jednolitych schematów. Autorka pisała także, że prezbiterium było przebudowane (prawdopodobnie z pomocą kanoników regularnych na Piasku) w latach 1360–1380. Eysymontt datowała obecną świątynię na początek XV.

Należy wspomnieć o opracowanym przez Janinę Eysymontt w 1965 r. studium historyczno-architektonicznym (Eysymontt 1965) dla kościoła św. Jakuba wykonanym na zlecenie PKZ, a stanowiącym prawdopodobnie najpełniejszą dokumentację dotyczącą odbudowy obiektu i wstępnych badań po zabezpieczeniu murów. Autorka zebrała materiały ikonograficzne oraz fotograficzne o bardzo wysokiej wartości historycznej. Udokumentowała fotografie z wykopalisk nieujęte w publikowanych materiałach oraz sformułowała wytyczne i postulaty konserwatorskie niezbędne do przywrócenia świątyni dawnej świetności. Sporządzona przez Eysymontt dokumentacja była także przyczynkiem do powstania dokumentacji projektowej związanej z adaptacją obiektu i dalszymi pracami badawczymi przed ukończeniem i uściśleniem zakresu prac budowlanych.

W latach 1967–1978 powstało kilka publikacji, w których wzmiankowany jest kościół św. Wincentego i św. Jakuba, są to jednak prace katalogowe o przeglądowym charakterze połączone z próbą ogólnej klasyfikacji podobnych budowli, np. *Atlas zabytków architektury w Polsce* Jerzego Łozińskiego i Adama Miłobędzkiego (1967, s. 237) czy *Wrocław. Jego dzieje i kultura* (1978), praca zbiorowa pod redakcją Zygmunta Świechowskiego – kościół św. Wincentego i św. Jakuba został w niej przedstawiony na tle etapów rozwojowych miasta i z uwzględnieniem aspektów społecznych, politycznych i kulturalnych.

W trakcie badań przeprowadzonych przez Czesława Lasotę (1979a, 1979b; 1982a–1982d) oraz Czesława Lasotę i Jerzego Rozpędowskiego (1979; 1981, s. 53–65; 1985) w latach 1977–1981 ustalono, że odkrycia T. Kozaczewskiego nie dotyczyły relikwów pierwotnego założenia kościoła św. Jakuba, lecz obiektu późniejszego. Podczas ponownych badań została odkryta późnoromańska krypta, co spowodowało poszerzenie programu prac w celu odnalezienia świątyni starszej od tej, która została uznana za relikw pierwotnego założenia.

Pozostałości prezbiterium i krypty odkryto w wykopie zlokalizowanym w zachodnim przęśle chóru istniejącego kościoła. Ostatnie przęsło zachodniej części krypty znajdowało się w obrębie korpusu – odnaleziono je w wykopie we wschodniej części pierwszego przęsła korpusu i pod łukiem tęczowym. Stwierdzono, że początkowo szerokość muru zachodniego przęsła wynosiła 1,1 m. Był on budowany jednocześnie z partią ławy fundamentowej pod filary lektorium. Szerokość muru zachodniego krypty łącznie z ławą wzrosła do 2,3–2,5 m. Lico wewnętrzne ścian wykonano z cegieł w układzie wendyjskim ze starannie opracowanymi spoinami o przekroju trójkątnym. Skrajne wymiary cegieł to: 7–8,2 × 12–12,8 × 24,5–27 cm, przeciętne 7,7 × 12,7 × 25 cm.

Według ustaleń autorów kryptę nakryto sklepieniami bezżebrowymi na gurtach. Zachowały się z nich resztki nasad wspierające się na granitowych przyściennych kapitelach i lizenach schodzących bezpośrednio do posadzki. Dwa spośród trzech odkrytych kapiteli znajdują się na osi krypty, trzeci natomiast w narożu północno-zachodnim. Ustalono, że wysokość ścian w świetle nasady sklepień i posadzki wynosi 1,7 m. Wymiary lizen wskazują na to, że przęsło absydy zostało zaznaczone szerszym gurtem. Dodatkowo przęsło to wyodrębniały niewielkie uskoki w licu ściany. Absyda była doświetlona dwoma wąskimi oknami, które zostały zamurowane w czasie budowy kolejnego prezbiterium. Zachowały się z nich resztki ościeży rozglifionych do wnętrza. Ponadto w północnej części krypty, między oknem a lizeną znajduje się niewielka wnęką. W murze południowym odsłonięto częściowo wejście do krypty i znaleziono fragment granitowego progu oraz gniazdo po kamiennym obramieniu.

W wykopie we wschodniej części korpusu oprócz krypty odkryto relikty murów obwodowych pierwszego kościoła, lektorium i ław fundamentowych pod filary. Z przegrody lektorium przetrwały dwa niewielkie odcinki muru na kilka warstw cegieł, powiązane z umieszczonymi na osi naw korpusu półfilarami przyściennymi z narożami zdobionymi ukośnymi nacięciami. Przegroda lektorium wspierała się na gurtcie wydzielającym zachodnie przęsło krypty. W nawie północnej zlokalizowana była półkolista klatka schodowa lektorium. Na półfilarze ściany północnej o szerokości 1,9 m, opie-

rała się arkada ściany zachodniej lektorium. Fundament do poziomu ówczesnego terenu wykonano z muru z polnych granitowych kamieni, powyżej był to mur ceglany w wątku wendyjskim. Zewnętrzne lico muru wschodniego nawy północnej prawdopodobnie uległo zniszczeniu w trakcie budowy nowożytnej krypty.

W rejonie ostatniego przęsła krypty, od strony zachodniej i północnej badacze odkryli mur wznoszony równolegle z fundamentem nawy północnej. Część muru posłużyła jako ława fundamentowa pod dwa filary zachodniej arkadowej ściany lektorium. Relikty filarów stanowi jedna warstwa cegieł, którą od ławy wyodrębniają dokładnie opracowane spoiny. Filary międzynawowe posadowiono na ławach fundamentowych usytuowanych prostopadle do muru wspierającego konstrukcję zachodniej ściany lektorium. Fragmenty tych elementów odkryto w nowożytnej krypcie (dwa wschodnie przęsła nawy środkowej korpusu). Wykonano je z fragmentów cegieł i zaprawy. Podczas badań C. Lasota i J. Rozpędowski odkryli w ścianie wschodniej nawy południowej relikty jednego ościeża zachowanego do wysokości dwóch warstw cegieł. (Lasota, Rozpędowski 1979) Znajdowało się tam wejście do klatki schodowej zlokalizowanej w narożu korpusu i prezbiterium. Równolegle odkryto fragment fundamentu ściany południowej pierwszego korpusu o szerokości 1,8 m z półfilarem, który był identyczny jak w nawie północnej.

W czasie prac wykonano także wykopy w środkowym przęśle korpusu nawowego. W badaniach wykazano, że nawę główną od zachodu zamykała arkadowa ściana oskarpowanej wieży. W części fundamentowej arkadowej ściany wieży na osiach naw zlokalizowano półfilary. Fundament wieży (szerokość 1,6–2,0 m) został zbudowany w taki sam sposób jak fundamenty odkryte w wykopie we wschodnim przęśle korpusu. W tym miejscu fundament ceglany został zachowany do wysokości pięciu warstw cegieł. Spoiny wewnątrz wieży wykonano starannie, od strony zewnętrznej spoin nie formowano. Przebieg ściany zachodniej naw bocznych oraz fragmenty południowej i północnej korpusu były wyznaczone przez negatywy. Znalezione również fragment południowej ławy pod filary o szerokości 1,4 m, dostawionej do półfilara ściany zachodniej korpusu nawowego.

W wykopie zlokalizowanym w narożu korpusu i prezbiterium odnaleziono zewnętrzne lico fundamentu ściany wschodniej nawy południowej pierwszego korpusu. Fundamenty zostały wzniesione w podobny sposób, jak wcześniej odkryte fragmenty posadowienia budowli. W krypcie nowożytnej, usytuowanej w miejscu ostatniego i przedostatniego przęsła nawy północnej, został znaleziony fragment fundamentu budowli chronologicznie starszej lub współczesnej względem pierwszego kościoła. Obydwa lica muru uległy zniszczeniu podczas budowy kolejnych korpusów. Fundament w tym miejscu wzniesiono z połupanych lub całych kamieni granitów polnych ułożonych warstwami wyrównanymi ziemią.

Lasota i Rozpędowski (1981, s. 53–65) w podsumowaniu wyników badań stwierdzili, że z pierwotnego założenia kościoła św. Jakuba zachowały się fundamenty z resztkami ścian i negatywy, czyli wykopy po doszczętnie rozebranych fundamentach, wypełnione przeważnie gruzem rozbiórkowym. Odkryte fragmenty pozwoliły autorom na rekonstrukcję budowli w formie trzynawowej bazyliki z lektorium we wschodnim przęśle i oskarpowaną wieżą od zachodu na osi oraz chórem nad kryptą od wschodu.

Według autorów z zewnątrz chór miał formę oskarpowanego wieloboku, a wewnątrz prawdopodobnie półcylindra, analogicznie do absydy krypty pod posadzką chóru. Poziom posadzki chóru znajdował się ok. 1,3–1,5 m wyżej niż posadzka korpusu. Pod chórem była pięcioprzęsłowa krypta o wymiarach 11,5 × 4,4 m, podzielona filarami na dwie nawy – ostatnim przęsłem wychodziła poza łuk tęczy w kierunku zachodnim. Doświetlenie zapewniały dwa okna umieszczone w absydzie. Przęsło wschodnie absydy zaznaczono trochę szerszym gurtym. Według ustaleń autorów wewnątrz krypty, nakryte bezżebrowymi sklepieniami na gurtach, miało surowy ceglany wystrój. Tylko granitowe kapitele filarów w pewnym sensie miały charakter dekoracyjny. Profil kapiteli odpowiada cokołom narożnych baz późniejszego chóru.

Zgodnie z tezami autorów korpus pierwszego kościoła nie był oskarpowany. Miał formę trzynawowej bazyliki o wymiarach wnętrza 21,4 × 13,8 m z wieżą od zachodu na osi. We wschodnim przęśle mieściło się przestrzenne lektorium, jego wschodnia ściana znajdowała się w linii łuku tęczy.

Lasota i Rozpędowski (1979; 1981) przypuszczali, że była ona otwarta dwoma portalami w kierunku wnętrza prezbiterium, a ścianę na środku podtrzymywał filar zachodniego przęsła krypty. Od strony zachodniej lektorium zamykała ściana arkadowa, a od północy i południa mury naw bocznych. Było ono prawdopodobnie trzyprzęsłowe o wymiarach $13,8 \times 3,5$ m. Według badaczy w przęśle północnym zlokalizowano cylindryczną klatkę schodową prowadzącą na lektorium, a w południowym przęśle zejście do krypty i wejście do kolistej klatki schodowej wiodącej ponad sklepienia chóru (w narożu korpusu i prezbiterium).

Lasota i Rozpędowski twierdzili także, że wieża była prostokąta o wymiarach $5,3 \times 2,8$ m, oskarpowana prostopadłe dostawionymi przyporami, otwarta do wnętrza nawy głównej. Autorzy jako prawdopodobną lokalizację wejścia do korpusu wskazali ścianę południową. Odtworzyli również proces powstania części fundamentu pod prezbiterium i ścian krypty – zbudowano je w wykopie szerokoprzestrzennym. Ściany wykopu wyprofilowano odpowiednio do zarysu zaplanowanego kształtu prezbiterium i zachodniego przęsła krypty. Następnie wykonano szalunek, a całą płaszczyznę dna wykopu wyłożono warstwą dużych granitów polnych. Kamienie przysypane warstwą piasku posłużyły jako stopa fundamentowa pod wznoszone mury. Po wybudowaniu fundamentu prezbiterium i ścian krypty wykonano ławy pod filary lektorium i fundament pod ściany korpusu i wieży.

Według C. Lasoty i J. Rozpędowskiego półfilary związane z zachodnim murem korpusu świadczą o tym, że filary międzynawowe zamierzano wznosić na fundamentach punktowych. Ostatecznie wybudowano ciągle ławy fundamentowe, które wykonano między półfilarami przy ścianie zachodniej a ławą pod filary lektorium.

Autorzy wydzielili trzy etapy przemian przestrzennych budowli. Rozpoczęcie pierwszego etapu to rok 1234(?) lub lata 1236(?)–1240(?) związane z powstaniem trzynawowej bazyliki z lektorium we wschodnim przęśle i wieżą od zachodu na osi oraz chórem nad kryptą od wschodu. Krótki okres budowy pierwotnego kościoła autorzy tłumaczyli przykładem nieco późniejszej fundacji klarysek, którą zrealizowano zaledwie w ciągu trzech lat. Drugi etap to lata 1242–1256, wzniesiono wtedy drugi kościół. Przeobrażono pierwotny korpus na pięcioprzęsłową bezwieżową bazylikę – wybudowano nowy trzyprzęsłowy chór i pozostawiono kryptę. Lektorium prawdopodobnie zachowano bez zmian. Trzeci etap przemian nastąpił w 3. tercji XIII w. Wzniesiono trzeci kościół – zbudowano nowy korpus prawdopodobnie w postaci trzynawowej, pięcioprzęsłowej hali. Lektorium zostało całkowicie lub częściowo zburzone. Kolejne fazy przeobrażeń trzeciego korpusu kościoła św. Jakuba to według Lasoty i Rozpędowskiego przebudowa prezbiterium i likwidacja krypty późnoromańskiej w 3. ćwierci XIV w. Zastosowano wtedy gęsto rozmieszczone skarpy. Około 4. ćwierci XIV w. zmieniono korpus na układ pseudobazylikowy. Ostatnia gotycka przebudowa kościoła nastąpiła prawdopodobnie w 1. poł. XV w. i polegała ona na doświetleniu nawy głównej oraz przekształceniu dachu.

W 1985 roku ukazała się publikacja Marcina Bukowskiego, w której autor skupił uwagę na zniszczeniach i odbudowie powojennego Wrocławia. Jako pierwszy podjął temat skali zniszczenia miasta i podejścia do jego odbudowy, a także określił problemy związane z tymi pracami. Bardzo cenne są liczne fotografie archiwalne oraz sporządzone mapy zniszczeń i odbudowywanych części miasta (Bukowski 1985, s. 74–89).

Badania architektoniczne Edmunda Małachowicza, zarówno samodzielne ((Małachowicz 1994, s. 8–35), jak i zespołowe z Wojciechem Brzezowskim (Brzezowski, Małachowicz, 1993, s. 5–37)) były prowadzone w czasie remontu wnętrza kościoła oddanego do użytku w 1991 r. W roku 1962 i 1963 Małachowicz przeprowadził badania kolorystyki wnętrza świątyni. Wyniki pochodzące z tych badań przedstawił w publikacji *Problemy konserwacji średniowiecznej faktury i polichromii architektonicznej we Wrocławiu* (Małachowicz 1964, s. 17–34). Zwrócił szczególną uwagę na malowanie wątku ceglanego niezależne od układu budulca znajdującego się pod spodem.

W trakcie wieloletnich prac remontowych, po usunięciu gruzu i wykonaniu odkrywek w posadźce, ścianach i tynku, odkryto ślady, relikty oraz fragmenty wszystkich etapów i faz budowy kościoła średniowiecznego. W prezbiterium były to: obie bazy portalu zakrystii, trzy cokoły ze śladami baz słupek z drugiego etapu budowy. W korpusie nawowym: cokoły i bazy lizen gurtowych i słupek

z drugiego etapu budowy. Na ścianach po usunięciu tynków odsłonięto partie lica z różnych etapów i faz, tj. wendyjskiego, gotyckiego i ściętych partii lizen, a także pozostałości średniowiecznej faktury, kolorystyki i nawarstwienia jej późniejszych zmian.

Prace te pozwoliły autorowi na podsumowanie dotychczasowych badań i dodanie wielu cennych spostrzeżeń. Z pierwszego kościoła św. Jakuba zachowała się tylko krypta romańska. Zdaniem E. Małachowicza dostępne informacje pozwalają na pełną rekonstrukcję architektury krypty. W ścianach prezbiterium znaleziono duże fragmenty murów drugiego chóru, a pod posadzką, przy łuku tęczowym fundamenty lektorium oddzielającego obie części kościoła. Między nawą i chórem występowała różnica poziomów i zejście do krypty. W nawie, oprócz reliktów pierwszego i drugiego kościoła znajdujących się pod posadzką, zachowały się ślady lizen i części ich baz pochodzące z trzeciego korpusu kościoła. W części prezbiterialnej od północy do kościoła przylega klasztor, a od południa zakrystia. W czasach nowożytnych dobudowano przedsionek i kaplicę Hochberga.

Na podstawie badań wykazano także, że w XVI w., a najpóźniej w 1666 r., całość ścian została pokryta pobiałą, co utrudniło dokładne datowanie dekoracji sklepień. Następnie w latach 1884–1886 całe wnętrze pokryto grubymi tynkami. Późniejsze zmiany kościoła, oprócz dobudowy barokowej kaplicy Hochberga i kruchty południowej, dotyczyły głównie wystroju wnętrza. Kolejną istotną zmianą było zburzenie w latach 1619–1625 lektorium z częścią krypty i wyrównanie poziomu posadzki chóru.

W. Brzezowski i E. Małachowicz (1993, s. 35–37) przedstawili także hipotezę funkcjonowania pierwotnej działki franciszkańskiej. Teren ofiarowany zakonowi przez Henryka II został według badacza po 1242 r. (dzięki darowiźnie księżnej Anny) poszerzony od wschodu o dodatkowy fragment działki sięgający aż do mostu Piaskowego. Umożliwiło to na rozbudowę prezbiterium kościoła w jego trzeciej fazie budowy. Księżna Anna w 1253 r. obiecała franciszkanom dalsze powiększenie terenu od strony zachodniej, co się jednak nie udało, ponieważ działka została przekazana klaryskom. Mimo to w późniejszym etapie przeobrażeń nastąpiła znaczna rozbudowa trzeciego korpusu kościoła w kierunku zachodnim. Rezultatem rozbudowy obu świątyń było zbliżenie się obiektów na odległość ok. 2,5 m. Do 1945 roku między kościołami istniało przejście na arkadzie z galerią nad zakrystią kaplicy klarysek pw. św. Elżbiety. Zdaniem E. Małachowicza łącznik mógł powstać w okresie baroku. Po 1945 roku przejście wyburzono i nie zostało odbudowane.

Małachowicz wspominał także, że w dokumentach z czasów wznoszenia świątyni premonstratów wymieniany jest „mistrz Konrad”, który prawdopodobnie zajmował się budową kościoła klarysek i trzeciego korpusu kościoła św. Jakuba. Jego zdaniem wskazuje na to podobieństwo niektórych form architektonicznych obu kościołów. Małachowicz, tak jak wcześniej C. Lasota (Lasota, Rozpędowski 1981), uważał, że nie był to warsztat zakonny franciszkański, a raczej świecki, na usługach księcia. Analiza form pozostałego detalu pozwoliła badaczowi wykazać podobieństwo warsztatu do budowniczych Henryka I Pobożnego, czego przykładem może być późnoromańska kaplica relikwiarzowa w zamku na Ostrowie.

W swojej pracy E. Małachowicz (1994) opisał także ewolucję form architektonicznych do wczesnogotyckich i widoczny wpływ wzorców cysterskich na budowlę drugiego kościoła (prostokątnie zachowane prezbiterium z kwadratowym przesłem chóru wydzielonym za pomocą gurtu ma układ podobny do całego kościoła klarysek). Ponadto badacz opracował faktury i kolorystykę ścian i sklepień średniowiecznej części kościoła.

Według Małachowicza kościół miał w swoich dziejach trzy różne okresy, które w różny sposób zaznaczyły się w jego architekturze: średniowieczny – franciszkański, nowożytny – norbertański (premonstratów), parafialny – po sekularyzacji dóbr kościelnych i likwidacji zakonów w XIX w. Wszystkie te okresy łączył jeden wątek historyczny, tj. osoba fundatora – księcia Henryka Pobożnego – i charakter mauzoleum, który nadał świątyni jego pochówek.

W 1995 roku ukazała się kolejna publikacja (a właściwie czterotomowa seria) przeglądowo-katalogowa dotycząca architektury gotyckiej w Polsce pod redakcją Teresy Mroczko, Mariana Arsyńskiego i Andrzeja Włodarka. Sama praca nie wnosi nowych teorii do historii przeobrażeń kościoła św. Wincentego, ale

stanowi bardzo bogatą bazę bibliograficzną i skrótowe przedstawienie aktualnej w tamtym czasie wiedzy o obiekcie. W Bibliografii znalazły się nie tylko pozycje szeroko dostępne, ale także te stanowiące na przykład opracowania PKZ lub innego typu sprawozdania, kroniki i archiwalia.

Kolejną autorką, która poruszyła temat architektury pierwszego kościoła była Hanna Kozaczewska-Golasz (1997, s. 35–37). W swojej publikacji polemizowała z wynikami badań poprzednich badaczy. Przedstawiła swoją hipotezę nt. datowania pierwszego bazylikowego kościoła. Jej zdaniem wznoszenie trzech trójnawowych, niemałych kościołów w krótkich odstępach czasu nie było możliwe. Zwróciła także uwagę na prawdopodobnie zbyt późne datowanie pierwszej trójnawowej bazyliki i zasugerowała, że wzmianka o konsekracji świątyni z 1256 r. mogła dotyczyć trójnawowego kościoła halowego.

W 2000 roku ukazała się *Encyklopedia Wrocławia* pod redakcją Jana Harasimowicza i Włodzimierza Sulei zawierająca opracowania hasłowe związane z historią i współczesnością Wrocławia. W opisie kościoła św. Wincentego Adama Żurek skupił się na zestawieniu najważniejszych faktów związanych z rysem historycznym budowli oraz fundatorami. Zarys uzupełnił ilustracjami przedstawiającymi m.in. zestawienie rozmieszczenia kościołów wrocławskich oraz widok wnętrza świątyni w ujęciu A. Woefla z 1869 r.

W ramach niepublikowanej pracy doktorskiej nt. rozwoju i cech średniowiecznych kościołów klasztornych Śląska Monika Jędrusik (2006, s. 17–42, 163–171) przeprowadziła w latach 2004–2006 analizy w kościele św. Wincentego i św. Jakuba. W ramach kwerendy archiwalnej uporządkowała dostępne źródła, w tym ikonografię. Następnie podjęła się próby uściślenia czasowego faz budowlanych w odniesieniu do elementów budowli. Zaproponowała podział na pięć faz budowlanych w przedziale od 1234 r. do XV w. Powtórzyła hipotezy poprzednich badaczy odnośnie do datowania i zasięgu pierwszych faz. Pierwszą fazę określiła na lata 1234–1240, drugą na 1240–1256. Inaczej datowała trzecią fazę: na pierwszą poł. XIV w., a nie na trzecią tercję XIII w. Autorka wspomniała o rozbudowie korpusu kościoła z zachowaniem jego wschodniej ściany. Jej zdaniem wzniesiono wtedy nowe ściany: północną, południową, zachodnią, a do wnętrza prowadził szeroki dwudzielny portal wystający poza lico ściany zachodniej, zlokalizowany między skarpami.

Nie wprowadziła także polemiki z hipotezą T. Kozaczewskiego (1963) i H. Kozaczewskiej-Golasz (1997), że w trzeciej fazie była to prawdopodobnie pięcioprzęsłowa hala z prostopadłymi skarpami nowych ścian. Sklepienia określiła jako krzyżowo-żebrowe, w nawach bocznych pod żebrami, jej zdaniem, znajdowały się stojące służki, a w nawie głównej podwieszane. Według autorki w czasie tej fazy zostało zlikwidowane lektorium. Czwartą fazę datowała na okres ok. 1361–przed końcem XIV w. Jędrusik łączyła przebudowy tej fazy ze wzmianką źródłową z 1361 r. na temat prac w obrębie części prezbiterialnej. Wtedy przedłużono je w stronę wschodnią i dodano wieloboczną absydę. Nowe mury wykonano w wątku gotyckim, a stare wątki przemaalowano na wątek gotycki. Rozebrano stare sklepienia oraz półfilary i służki. Nowe sklepienia zostały oparte na dekoracyjnych piaskowcowych wspornikach. Zmieniono system skarpowania oraz okna. Pod linią okapową dodano dekoracyjny ceramiczny fryz (czteroliść). Zlikwidowano kryptę pod prezbiterium na rzecz obniżenia poziomu posadzki. Piątą fazę ustaliła natomiast na koniec XIV w.

Autorka pisze o przebudowie korpusu na pseudobazylikę. Jędrusik zauważyła pasy cegieł w ścianach świadczące o tym, że w trakcie zmian wyglądu świątyni ścięte zostały półfilary i służki. Dodano dekorowane gzymsy nad filarami łęków. Przebudowano również portal zachodni na dwudzielny z filarem pośrodku. Na początku XV w. powiększono okna i w związku z tym zmienione zostały przekrycia naw bocznych, zachodni szczyt korpusu pozostawiono jednak w niezmienionej formie. W tej fazie do południowego narożnika między prezbiterium i korpusem nawowym domurowano wieżę.

Jędrusik przebadła również inne franciszkańskie świątynie wybudowane na Śląsku i dokonała ich porównania w celu wyodrębnienia informacji na temat wyglądu architektury franciszkańskiej na tym obszarze – określenia jej cech charakterystycznych oraz ustalenia wyglądu w stosunku do etapów i faz budowy. Okazało się jednak, że podejścia do rozbudów tych świątyń były bardzo różnorodne.

W 2005 roku opis kościoła św. Wincentego i św. Jakuba pojawia się ponownie w publikacji Józefa Pilcha (2005, s. 430–433): autor go zaktualizował o najnowsze dane dotyczące m.in. ukończenia

odbudowy i zmiany właścicieli obiektu z muzealników na duszpasterstwo wojskowe i tym samym ponowną sakralizację. Mimo daty wydania książki z pewnością opis powstał przed 1999 r., ponieważ nie zostało uwzględnione przekazanie kościoła w ręce grekokatolików. Pilch w sposób bardzo pewny pisze również o dwupoziomowości prezbiterium, chociaż badacze, którzy wykonywali wcześniej badania architektoniczno-archeologiczne *in situ*, pozostawili tę kwestię jako prawdopodobną hipotezę (Pilch 2005, s. 430–433).

Zwięzły opis architektury i wyposażenia kościoła św. Wincentego z wybranymi informacjami o przeobrażeniach, a także z bogatą bibliografią pojawił się w publikacji zbiorowej stanowiącej wznowienie i uzupełnienie serii wydawniczej Georga Dehio z lat 1905–1930. W jej pierwszej części (historycznej) ukazane zostały dzieje śląskiego regionu (obejmującego obszar dorzecza górnej i środkowej Odry od Gór Izerskich przez Sudety aż po Beskid Śląski) oraz historia znajdującej się tam architektury z uwzględnieniem obecności i rozwoju lokalnej sztuki od X do XX w. W drugiej części natomiast (katalogowej) znalazły się opisy konkretnych zabytków architektury (Dehio. *Zabytki sztuki...* 2006, s. 984–986).

Kolejne badania obiektu zostały przeprowadzone w latach 2000–2013 przy okazji renowacji kaplicy Hochberga¹⁴. Odsłonięto wtedy fragmenty kaplicy gotyckiej pochodzącej z XV w. Na podstawie dokumentacji projektowo-wykonawczej określono poziom zachowania i zniszczeń kaplicy przed remontem z lat 2000–2013. Struktura murów kaplicy w dużej mierze została uszkodzona mechanicznie przez działania wojenne, ale wpływ na jej stan miał także brak odpowiedniego zabezpieczenia przed warunkami atmosferycznymi w latach 1964–2000. Zmiany temperatury i wilgotności, brak ogrzewania, słaba wentylacja oraz penetracja wody w niezabezpieczonych szczelinach wynikających z uszkodzonego dachu i nieszczelności prowizorycznych okien doprowadziły do bardzo złego stanu technicznego kaplicy. Mury były silnie zawilgocone i nie schły, do tego porażone mikrobiologicznie i silnie zasolone. Odsłoniła się większość warstw gipsów i stiuku, powłok malarskich i złocień. Uszkodzeniu uległy elementy kamieniarskie z piaskowca w przyziemiu i w górnej części kaplicy (tambur), tak samo jak żelazne zbrojenie i kotwy kamieniarskie. Spękały i złuszczyły się w znacznym stopniu okładziny ścian, a także same mury, nadproża i glify okienne, gdzie kompletnemu zniszczeniu uległa dekoracja sztukatorska.

Prace naprawcze umożliwiły zachowanie ok. 45% oryginalnych wypraw stiukowych oraz 30% oryginalnych form sztukatorskich. Usunięto zbędne zaprawy, grunty i zanieczyszczenia z poprzednich prac konserwatorskich. Pozostała część prac wymagała działań o charakterze rekonstrukcyjnym oraz wymiany części tynków. Zakres przeprowadzonych prac konserwatorskich, renowacyjnych i rekonstrukcyjnych objął cykl badań technologicznych, a także konserwację i renowację poszczególnych elementów dekoracyjnych. Udokumentowano budowę techniczną różnych typów dekoracji oraz technologię ich wykonania.

Zakonserwowano i poddano renowacji, oczyszczeniu i wzmocnieniu nowoczesnymi materiałami gruntującymi sztalatury stiukowe. Ponadto naprawiono, podklejono i uzupełniono zachowane partie wystroju sztukatorskiego. Odtworzono także złocenia. W ramach prac sztukatorskich uzupełniono ubytki w tynkach i profilach gzymsowych oraz innych elementach sztukaterii. Nowe elementy wprowadzano po przeprowadzeniu prób kolorystycznych i na podstawie zachowanej dokumentacji (m.in. zdjęć z 1944). Na koniec wykonano powykonawczą dokumentację przeprowadzonych prac w formie opisowej z obszernym katalogiem fotografii (Dworska, Kosakowski 2010).

Jakub Adamski (2017) kościół św. Wincentego i św. Jakuba ukazał na tle innych świątyń w pracy omawiającej historię gotyckich obiektów sakralnych na Śląsku. W tej publikacji z dziedziny historii sztuki skupił się głównie na opisanu detalu architektonicznego oraz zachowanych elementów średniowiecznego wystroju. Historię świątyni podzielił na kilka etapów na podstawie opublikowanych materiałów badawczych.

¹⁴ Badania, ekspertyzy oraz dokumentację projektową i wykonawczą w latach 2000–2013 opracowywało wiele osób, m.in.: M. Dworska (2006; 2007a–2007d; 2011a–2011c; 2012), T. Czerwiński, E. Nowak, E. Korzyńska (2014), W. Dziebaj (2000), A. Kamiński (2000), M. Dworska, E. Kosakowski (2010), M. Matkowski (2012), J. Zieliński (1980; 1985; 1986); dokumentację J. Zielińskiego użyto do celów projektowych dopiero po 2000 r.

Przedstawił także zarys tła historycznego omawianych obiektów i tam, gdzie było to możliwe, warsztaty budowlane i przypuszczalne powiązania z innymi budowlami. Oprócz analizy porównawczej powtórzone przez autora zostały starsze tezy dotyczące przeobrażeń architektury kościoła św. Wincentego i św. Jakuba (Adamski 2017, s. 104–109, 122–128, 619–630, 692).

5. Opis badań własnych

5.1. Badania źródeł ikonograficznych

Zbiór ikonografii obiektu nie jest wyborem, lecz możliwie wyczerpującym zestawem dostępnych materiałów. Zestaw objął także widoki miasta z XVII i XVIII w., na których zarejestrowany jest dość schematycznie kompleks budynku konwentu i kościoła oraz starsze przedstawienia nieniosące zbyt wiele konkretnych informacji na temat założenia.

Najstarsze przedstawienie obiektu, które można uznać za rzetelne, to fragment widoku miasta wykonanego przez Weinera w 1562 r. (il. 6).

Jest on o tyle ciekawy, że pokazuje zburzoną w trakcie budowy kaplicy Hochberga jedną z dwóch kaplic gotyckich, a nie jak sądzono do końca lat 60. – jedyną. To kaplica Najświętszej Marii Panny, jej fragmenty odsłonięto przy okazji renowacji barokowej kaplicy w latach 2000–2013. Kaplica prezentowała formę dwuprzęsłowego, oszkarpowanego zamkniętego trójbocznie aneksu znanego wcześniej jedynie z przekazów ikonograficznych – pierwszym z nich jest właśnie plan Weinerów. Ponadto na rysunku zarejestrowane zostało istnienie gotyckiej kruchty południowej w miejscu obecnie istniejącej barokowej.

Najwcześniejszy prawdopodobny wizerunek klasztoru zlokalizowanego przy pl. Nankiera znajduje się na późnogotyckim obrazie datowanym na lata 1204–1265 (do dziś zachowało się jedynie czarno-białe zdjęcie wykonane przez P. Poklekowskiego na przełomie lat 20. i 30. XX w.). Zachował się także opis obrazu S.B. Klosego z 1781 r., w którym omówiono kolorystykę i inskrypcje dotyczące jego odnowienia w 1631 r. Powstało kilka kopii graficznych i rysunkowych tego obrazu, m.in. miezdzioryt wykonany przez C. Bücklinga ok. 1730 lub 1740 r. zawierający kopię wspomnianej przez Klosego inskrypcji czy miniatura zdobiąca niemieckie tłumaczenie żywota księżnej Anny wydane w 1745 r. z inskrypcją nieco okrojoną w treści (Michlaska 2016, s. 6).

Następny wizerunek klasztoru pochodzi z 1493 r., a opublikowany został w *Kronice Świata* Schedela ([za:] Füssel 1493). Ze względu na bardzo wczesne datowanie ryciny oraz charakter (to panorama miasta) trzeba ją interpretować ostrożnie. Widać na niej jedynie wieżę kościoła i ze względu na przesłanianie przez inne obiekty istnieją dwie możliwości: może to być wieża św. Wincentego (wtedy jeszcze św. Jakuba) lub wieża kościoła św. Macieja (Füssel 1493).

Kolejny prawdopodobny wizerunek klasztoru franciszkańskiego przedstawiono na obrazie *Jan Kapistran adorowany przez mieszczan*¹⁵, którego oryginał się nie zachował, kopia natomiast jest dostępna obecnie jedynie w publikacji Olgierda Czernera pt. *Wrocław na dawnej rycinie*. Dzieło datowane jest na ok. 1500 r. Podobnie jak na panoramie pokazanej przez Schedela tutaj także widać jedynie wieżę kościoła św. Jakuba lub kościoła św. Macieja – z analizy lokalizacji bardziej wynika, że to kościół św. Jakuba, ale pewności mieć nie można).

Najwcześniejszy datowany plan Wrocławia pochodzi z 1562 r. (il. 6), a wykonany został na płótnie przez Barthele i Bartholomäusa Weinerów na zlecenie patrycjusza Georga Ubersa. Plan z nazwami ulic i ciągów wodnych wykonano w rzucie prostokątnym, a na tę siatkę naniesiono zabudowę w ujęciu aksonometrycznym. Daje to widok nie tylko rozplanowania miasta w tamtym okresie, lecz także

¹⁵ Mowa o zaginionym obrazie datowanym na ok. 1500 r. Reprodukacja [w:] (Czerner 1989, s. 61).

wieży – okna znajdują się na całej wysokości i dzielą ją optycznie na trzy części, a ona sama wydaje się masywniejsza i jej podstawa ma więcej boków(?) w stosunku do czworobocznej przechodzącej w ośmiobok na górze (tak jak możemy to zaobserwować obecnie; być może jest to błąd rysunkowy). Prezbiterium kościoła wydaje się tutaj także dłuższe, gdyż od strony wschodniej pokazano jego absydę (Vroom, Gross 1587).

Nieco więcej szczegółów jest widocznych na litografii G. Hayera z 1591 r. Mimo pozornie większej dokładności rysunkowej, być może z powodu widoku pod dużym kątem, jej analiza nie wnosi jednak zbyt wielu nowych informacji. Prezbiterium i gotycka kaplica wydają się być zbliżonych rozmiarów, a nawa główna tu także jest tej samej wysokości co kaplica i prezbiterium, nawa boczna natomiast wygląda na nieco niższą, dlatego okna nawy głównej wyglądają bardziej strzeliście. W porównaniu do pierwszego przedstawienia między dachem nawy bocznej i ścianą nawy głównej oprócz okien widać przypory. A na dachu nawy głównej trzy niewielkie lukarny, które w poprzednich widokach się nie pojawiły. Dodatkowo powielony jest wieloboczny kształt wieży od poziomu terenu aż po jej hełm (tak jak u Vrooma i Grossa). Sama wieża sprawia wrażenie bardziej smukłej, ale jednocześnie mocniej odsuniętej od kaplicy i prezbiterium. Ma trzy poziome okien – analogicznie do rysunku z 1587 r. dzielą ją one na trzy równe części. Podobnie jak na poprzednich planach i zapewne ze względu na skalę nie zróżnicowano wypełnienia okien. Jeśli chodzi o otoczenie kościoła, w części zachodniej pojawiają się niewielkie budynki (prawdopodobnie gospodarcze lub kramy) w obrębie obrzeża muru odgradzającego teren klasztorny od ulicy (Hayer 1591).

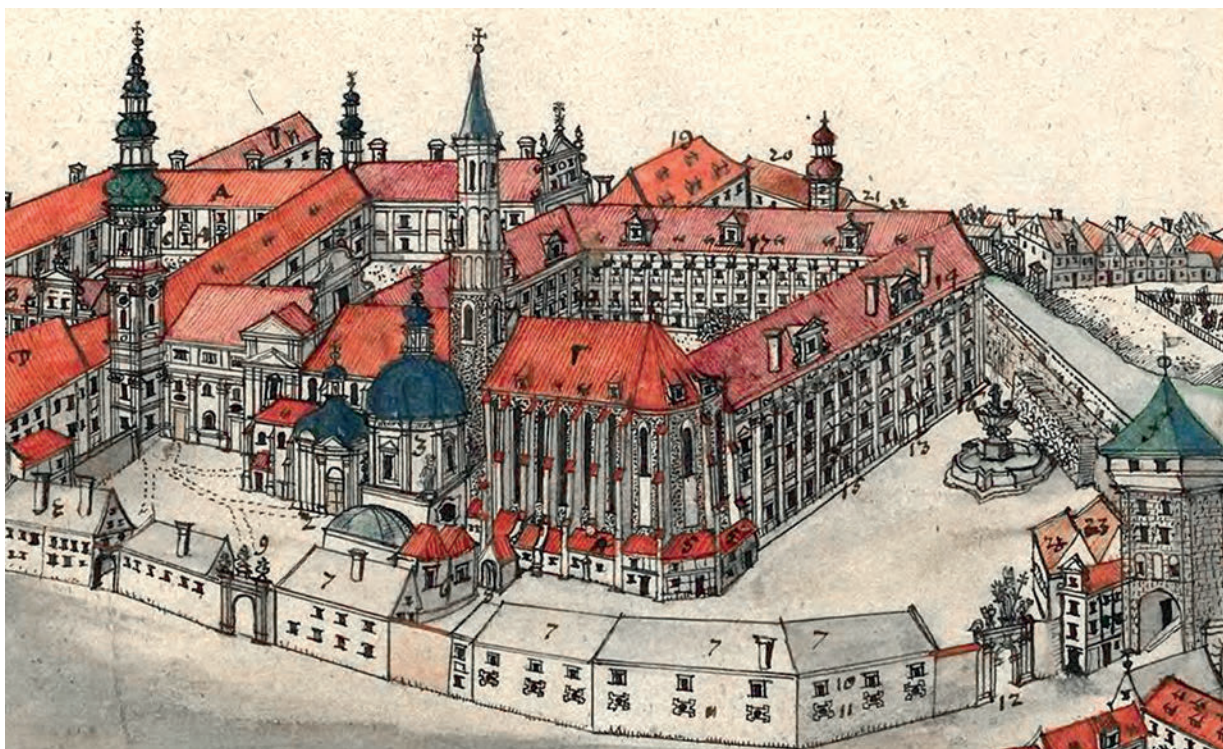
W drugim wydaniu planu Hayera z 1613 r. widać wprowadzone drobne korekty estetyczne. Plan otrzymał nieco bardziej artystyczną oprawę – lżejsze kreski i inny sposób cieniowania. Zostały mocniej podkreślone kościoły i ważne obiekty, domostwa na obrzeżach obszaru planu zostały natomiast lekko zatarte. W przypadku kościoła św. Wincentego stało się tak również z prezbiterium pokazanym jako widocznie niższe od części nawowej. Boczna kaplica gotycka na tym przedstawieniu zdaje się być z kolei tej samej wysokości, co część nawowa, a jej dach ma przedłużenie za wieżą i tym samym sprawia wrażenie istnienia transeptu między nawami a prezbiterium. Ze względu na brak innych podobnych przekazów źródłowych oraz kąt ujęcia rysunku aksonometrycznego należy jednak wykluczyć tę hipotezę i uznać zadaszenie za fragment drugiej linii zabudowy za kościołem, która poprzetykana jest prostopadłymi dachami¹⁶.

Kolejnym planem uwzględniającym klasztor św. Wincentego jest rysunek aksonometryczny Matheusa Meriana z 1641 r. – kościół przedstawiono tu bardzo podobnie jak w przypadku Vrooma i Grossa: w tym samym skrócie perspektywicznym i ze zbliżoną ilością informacji. Klasztor pokazano jako zespół budowli rozplanowanych wokół wirydarza i dziedzińców gospodarczych, a zilustrowano jako bazylikowy (Zeiller, Merian 1650).

Najwcześniej datowaną ryciną dotyczącą stricte klasztoru św. Wincentego jest grafika Krystiana Bücklinga wykonana w 1733 r. na podstawie nieznanego wzoru – przedstawia widok od północnego wschodu zgodnie ze stanem sprzed 1682 r. Po raz pierwszy pokazano część klauzuralną klasztoru, tutaj jeszcze w renesansowej odsłonie, tuż przed dużą przebudową, która nastąpiła w latach 1683–1686. Kościół przedstawiono jako bazylikę z gotycką kaplicą pw. Matki Boskiej Bolesnej w części południowej między nawą boczną i prezbiterium. Oprócz tego jest widoczna dobudówka, czyli niższa część gotyckiej kaplicy zlokalizowana między kaplicą i prezbiterium, niepokazana na wcześniejszych widokach aksonometrycznych (jej fundament odkryto w 1979 r. podczas badań wykopaliskowych, a wyeksponowano podczas remontu w latach 90.) (Czerner 1989, poz. 230).

Nieco później, w latach ok. 1750–1755 tym samym widokiem zajął się Friedrich Bernhard Wehrner. Wykonał on rycinę w zasadzie identyczną z tą opublikowaną przez K. Bücklinga, ujął ją jednak

¹⁶ Drugie wydanie planu Wrocławia wg G. Hayera z 1613 r., sztychowane przez A.C., z niewielkimi zmianami w stosunku do wyd. 1. z 1591.

Il. 7. Kościół św. Wincentego od południa – rycina F.B. Wernera (sygn. IV F 113 b) z ok. 1755 r.

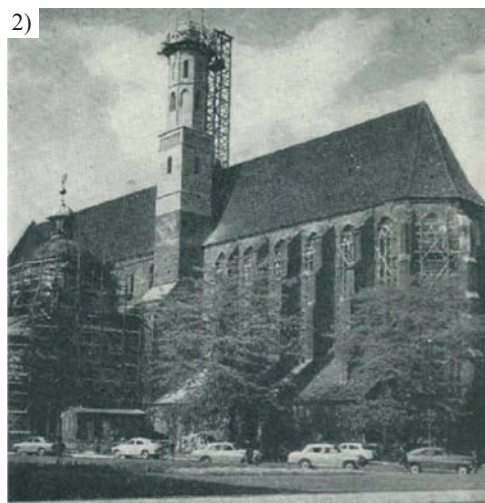
w innym widoku perspektywicznym – nieco bardziej od północy. Przedstawił klasztorne budowle rozplanowane wokół wirydarza. Część klauzuralna ma od wschodu trzy ściany szczytowe artykułowane dodatkowo dwiema wieżyczkami: jedną usytuowaną między dwiema ścianami szczytowymi od strony kościoła, a drugą – na narożu od strony północno-wschodniej. Kościół przedstawił jako bazylikowy z dwoma poziomami dachu w części północnej nawy (il. 7).

Widać także lukarny znajdujące się na głównym dachu, który wydaje się być na jednym poziomie nad nawą główną i prezbiterium. Widać także wyraźnie, że wieża kościoła w dolnej części jest prostokątna – niemal kwadratowa, u góry natomiast przechodzi w ośmiobok. Hełm wieży jest tutaj ośmiobocznym stożkiem zakończonym kulą i krzyżem. Gotycką kaplicą na rycinie rysuje się za wieżą kościoła, k dolna jej część (dobudówka wspomniana wcześniej) nie jest jednak tak czytelna, jak na rysunku K. Bücklinga (il. 60).

Kolejna rycina przedstawiająca klasztor jest autorstwa Friedricha Bernharda Wehrnera z 1750 r. Widoczne jest na niej nie tylko założenie unowocześnione przez norbertanów, lecz także jego otoczenie, m.in. Basztę Piaskową i pl. Nankiera, Tym razem widok jest w ujęciu od strony wschodniej. To pierwsza ilustracja obiektu, na której znalazły się niewielkie zabudowania dostawione po obwodzie prezbiterium z zadaszeniem kończącym się pod jego oknami (Weiss 1888, s. 239).

W 1755 roku Wehrner opublikował także współczesny mu widok klasztoru norbertanów (il. 63). Zespół został pokazany od południowej strony zapewne po to, żeby zaprezentować nowe elementy. Rycina ta jest sporym przeskokiem w historii przemian architektury klasztoru norbertanów. Widzimy tutaj kruchtę południową wzniesioną w 1689 r., nowy budynek klauzury ukończony w 1686 r., a także nową kaplicę im. Hochberga wzniesioną w latach 1720–1729, która zastąpiła dotychczasową gotycką. Ponadto na rysunku Wehrnera widać niską dobudówkę przy prezbiterium, o której budowie niewiele wiadomo (Weiss 1888, s. 248; Werner, sygn. IV F 113 b).

Nieco późniejsze źródło to miedzioryt Carla Bacha wykonany na podstawie rysunku Heinricha Mützela pokazujący stan przed zniszczeniem drewnianej konstrukcji hełmu, która została zmieniona

Il. 8. Kościół św. Jakuba i Wincentego od południa: 1) 1945 r.; fot. R. Jagusch (sygn. MAT V-521/F),
2) 1988 r. (Broniewski 1967)

w 1844 r. Widać tutaj także okna chóru muzycznego kościoła przed przebudową z 1883 r., kiedy poddano je remontowi i wymianie na neogotyckie z maswerkami¹⁷.

Następnym źródłem ikonograficznym są rysunki techniczne wykonane na potrzeby renowacji okien w kościele św. Wincentego z 1881 r. Dzięki nim można wnioskować o całkowitej wymianie okien i maswerków elewacji zachodniej oraz górnego poziomu okien elewacji południowej¹⁸.

Rycina Otto Ferdinanda Probsty wykonana w 1898 r. ukazuje stan kościoła po odbudowie hełmu, która nastąpiła w 1844 r., oraz po renowacji okien w latach 1883–1884¹⁹.

Dopiero z trzeciej ćwierci XIX w. pochodzą pierwsze ikonografie wnętrza kościoła św. Wincentego. Najstarsze znane przedstawienie to obraz olejny Adalberta Wölfla z 1869 r. ukazujący wnętrze świątyni od strony zachodniego chóru muzycznego sprzed remontu z lat 80. XIX w. Ściany były tynkowane jasną, jednolitą masą, gury i żebra sklepień malowane na białą, pola sklepień natomiast były błękitne i miały przyczepione złote gwiazdy. Posadzkę pokrywały czarne i białe płyty ułożone w szachownicę – jej poziom był jednolity w całym korpusie i prezbiterium. Na pierwszym planie, przy filarach międzynawowych widać ciemne ołtarze ze złożonymi zdobieniami znajdującymi się przy każdym z nich oraz ambonę zlokalizowaną w środkowym przęśle korpusu. Na dalszym – w prezbiterium jest widoczny bardzo wysoki, bogato zdobiony i złożony ołtarz główny. Uwagę zwraca także okno południowej nawy widoczne po prawej stronie obrazu, ma ono formę jak okna elewacji zachodniej przedstawione na miedziorycie Carla Bacha z roku 1844²⁰.

Późniejsze zachowane przedstawienia są dokumentacją fotograficzną wnętrza, najstarsze z nich pochodzą z lat 20. XX w. Są niezwykle cenne ze względu nie tylko na wartość archiwalną (tj. pokazanie barokowego wystroju wnętrza po zmianach, które nastąpiły względem relacji A. Wölfla), lecz także na obiektywny charakter przekazu oraz liczbę ujęć elementów niezachowanych lub niewyeksponowanych dzisiaj.

Niezwykle wartościowe są także fotografie z lat 1866–1944 przedstawiające niezachowany do dzisiaj barokowy wystrój świątyni, jest też kilka zdjęć sprzed wymiany maswerków zachodnich. Wnętrze miało bardzo bogaty program zdobień malarskich oraz rzeźbiarskich. Ponad dziesięć ołtarzy

¹⁷ Elewację uwiecznia miedzioryt Carla Bacha wg rysunku Heinricha Mützela z 1824 r.

¹⁸ Ilustracje znajdują się w zbiorach Archiwum Konserwatora Miejskiego Wrocławia, a także w zbiorach Archiwum Instytutu Herdera.

¹⁹ Mowa o rycinie Otto Ferdinanda Probsty (1900).

²⁰ Obraz A. Wölfla obecnie znajduje się w Muzeum Narodowym we Wrocławiu (*Adelbert Woelfl...* (1993), nr kat. 296).

bocznych i imponujący ołtarz główny. Maswerki prezbiterium miały wtedy geometryczne witraże, a sklepienia złote gwiazdy. Na środku części nawowej znajdowała się bogato rzeźbiona drewniana ambona (il. 8).

Powojenne zdjęcia obrazują stan zniszczenia architektury, w tym kościoła, i dlatego stanowią wartość materiału historycznego. Według szacunkowego raportu zniszczenia obiektu wyniosły ok. 70% (Bukowski 1985, s. 74–89), co nie jest widoczne w obecnej budowli. Remont odbył się na zasadzie reintegracji. W 1946 roku powstał projekt odbudowy dachu kościoła i rysunki robocze wieży. Po usunięciu gruzu i zabezpieczeniu stojącej konstrukcji niezwłocznie rozpoczęto prace nad odbudową bryły przy wtórnym użyciu materiału rozbiórkowego i w niewielkim stopniu nowego (Rysunki konstrukcyjne... 1956, sygn. 237/115/56).

W roku 1964 Pracownia Konserwacji Zabytków we Wrocławiu wykonała inwentaryzację pomiarową kościoła (Burek 1964). Po zapewnieniu stabilności konstrukcyjnej i zamknięciu obiektu przystąpiono do sporządzenia studium historyczno-architektonicznego w celu kontynuowania prac we wnętrzu kościoła (Eysymontt 1965b). Równolegle czyniono prace związane z przywróceniem dawnej świetności i używalności przyległych zabudowań klauzury (zob. studium architektoniczno-archeologiczne klasztoru (Eysymontt 1965a)). Ze względu na ułatwiony dostęp do relikwów wcześniej niedostępnych przeprowadzono także badania wykopaliskowe we wnętrzu świątyni (Kozaczewski 1963; Lasota, Rozpędowski 1979; Piekalski 1990). Po zakończeniu etapu badawczego i licznych uzgodnieniach z konserwatorem doprowadzono obiekt do stanu niemalże obecnego. W związku z tym kolejna seria ilustracji archiwalnych to wybór rysunków wykonanych przez wrocławski PKZ w latach 1964–1991 w ramach prac zabezpieczająco-remontowych kościoła (NID Proj. 184). W ramach licznych projektów koncepcyjnych mających na celu nadanie obiektowi funkcji powstało kilka pomysłów wprowadzonych w życie. Przez kilka lat funkcjonował jako muzeum i lapidarium, a następnie – obiekt zastępczy dla duszpasterstwa wojskowego na czas remontu kościoła św. Elżbiety. Od 1999 roku pełni funkcjonuje katedry greckokatolickiej.

W latach 1964–1988 wykonano wiele odkrywek i wykopów sondażowych. Znacząca większość odkryć z tamtego czasu jest w tej chwili ukryta pod warstwami nowej posadzki. Nieliczne relikty można oglądać w podziemiach, które zostały poprzepłatane wymaganymi współcześnie elementami infrastruktury instalacyjnej.

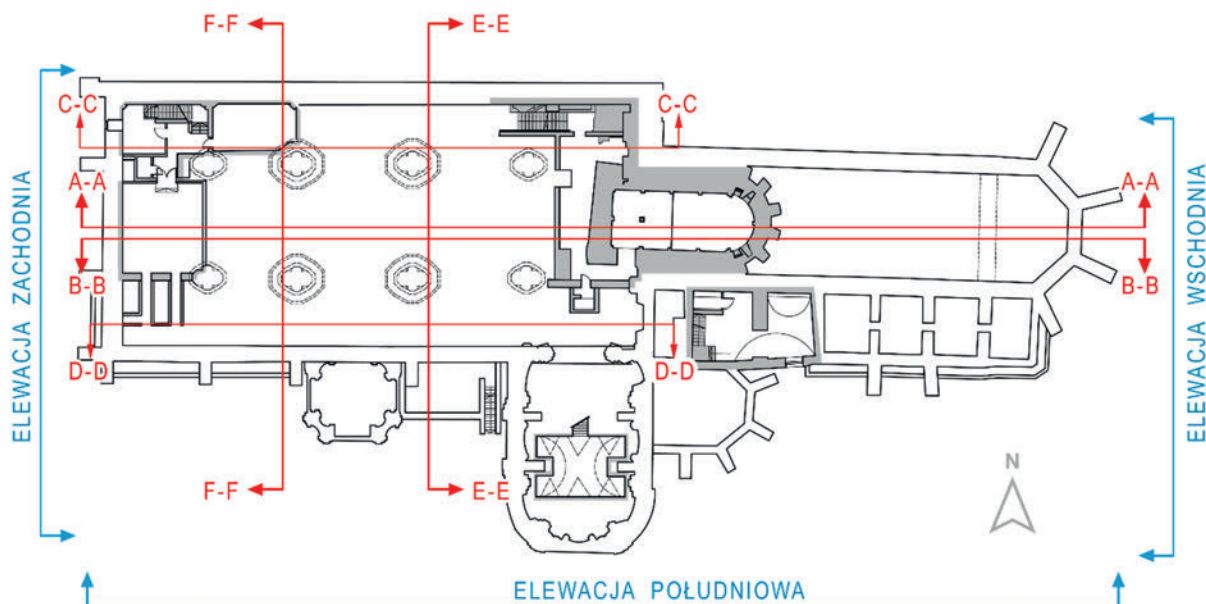
W katalogu stanowiącym załącznik do zasadniczej części dysertacji zamieszczono zarówno publikowane, jak i niepublikowane zdjęcia i materiały archiwalne o wartości historycznej ze szczególnym uwzględnieniem elementów do dzisiaj niezachowanych oraz tych niewyeksponowanych. Te względy usprawiedliwiają obszerność materiałów fotograficznych i ikonograficznych załączonych do niniejszej pracy.

5.2. Badania metryczno-strukturalne

Badania metryczno-strukturalne polegały na wykonaniu pomiarów oraz na analizie struktury murów. Przedmiotem prac były elewacje oraz lica ścian widoczne we wnętrzu kościoła. Analizy uzupełniono omówieniem wystroju rzeźbiarskiego.

5.2.1. Elewacje

Na podstawie analizy wykonanej dokumentacji można stwierdzić, że wszystkie elewacje budowli mają konstrukcję ceglana, najczęściej są nieotynkowane. Większość detalu jest wykonana z kamienia, zdarzają się jednak fragmenty z ozdobnymi kształtkami ceramicznymi. Większość uskoków przypór nakrywają czapki kamienne o gładkim wykończeniu bez zdobień (il. 9).

Il. 9. Rzut kościoła z zaznaczeniem analizowanych elementów (stan z 2022); oprac. A.H.

Elewacja południowa

Elewacja południowa to najdłuższa elewacja obiektu. Jej kompozycja jest odzwierciedleniem podziału na części funkcjonalne kościoła – od wschodu prezbiterium z dostawionymi w dolnej partii między przyporami pomieszczeniami dawnej zakrystii, na środku wieża, a w części zachodniej korpus nawowy z dobudowaną kruchtą południową i kaplicą Hochberga. Wieża dzieli optycznie elewację na dwie części: od wschodu prezbiterium z pomieszczeniami administracyjnymi (dawną zakrystią), od zachodu część nawową z dostawioną kruchtą i kaplicą. Kościół ma dwa poziomy głównego dachu, w prezbiterium nieco niższy niż w części nad nawą główną, oraz cztery niższe poziomy zadaszenia stycznego z główną ścianą tej elewacji. Na dolne poziomy zadaszeń składają się: zadaszenie pomieszczeń administracyjnych (dawniej zakrystii) w części wschodniej, elementy blacharskie przykrycia kaplicy Hochberga i kruchtę południową, pokrycie nawy południowej rozciągające się od wieży do zachodniej ściany szczytowej. Oprócz zmiennego poziomu kalenicy zadaszeń skokowy jest poziom okapu dachowego (w połowie długości elewacji, w miejscu lokalizacji wieży) – występuje nieznaczne obniżenie w kierunku prezbiterium (il. 10).

Elewacja południowa ma szerokość ok. 78,5 m (bez przypór), w najszerszym miejscu (najniższa partia przypór) natomiast – ok. 83,5 m i jest wysoka na 34 m w części wschodniej (23,5 m do poziomu gzymsu, 34 m do kalenicy dachu nad prezbiterium) i na ok 35,5 m w części zachodniej (24,5 m do poziomu gzymsu dachu nad nawą główną, 35,5 m do kalenicy dachu nad nawą główną). Między prezbiterium a kaplicą Hochberga znajduje się wieża szerokości ok. 4,5 m i wysokości ok. 58 m. W elewacji znajdują się dwa boczne wejścia do obiektu: jedno prowadzące przez kruchtę z poziomu terenu i drugie od strony wschodniej (do pomieszczeń administracyjnych) usytuowane ok. 90 cm powyżej poziomu terenu, do którego prowadzą żelbetowe schody wykończone płytkami klinkierowymi.

Na elewacji południowej znajduje się 12 osi okien podzielonych wizualnie wieżą na dwie sekcje. Siedem z nich to pojedyncze okna prezbiterium, pod nimi w części administracyjnej jest sześć okien. Nie do końca pokrywają się one osiami z oknami powyżej, przez swój stosunkowo niewielki rozmiar nie zaburzają jednak odbioru elewacji ani nie są dominujące. Kolejnych pięć osi stanowią dwa poziomy okien w części nawowej (od zewnątrz są one częściowo przysłonięte przez kaplicę i kruchtę). Wszystkie okna bryły kościoła są trójdzielne w neogotyckich ramach kamiennych maswerków, przy czym występują dwa rodzaje zakończeń: zakończenie ostrołukiem występującym w oknach prezbite-

Il. 10. Elewacja południowa, fotomapa (stan z 2022); oprac. A.H.

rium i na dolnym poziomie okien nawy i zakończenie łukiem odcinkowym w oknach górnej kondygnacji nawy. Kwatery maswerków są wypełnione nowoczesnymi podwójnymi szybami mocowanymi na metalowych płaskownikach. Okna z maswerkami w części nawowej mają wtórne zamurowania pod elementami kamieniarskimi. W nawie południowej na wysokość 15 cegieł, a w nawie głównej – na pięć. Dodatkowo w zamurowaniach poniżej okien nawy głównej stwierdzono występowanie prętów metalowych wystających ze ściany pod każdym z okien (być może są to pozostałości po mocowaniu rusztowania użytkowanego przy okazji remontu dachu).

Okna komponentów dostawionych do korpusu (kruchta, kaplica i pomieszczenia administracyjne) mają inne, nowocześniejsze wielopolowe formy. W części administracyjnej są to nowoczesne prostokątne okna drewniane podzielone na cztery główne pola z drobniejszym podziałem w postaci krzyżowych szprosów oraz drewniane lukarny z promieniście ułożonymi trzema polami. Występują one na tle gładkiej, otynkowanej elewacji. Kaplica w dolnej kondygnacji ma okna drewniane wielopolowe o uskokowym zakończeniu, powyżej występuje natomiast ślusarka okienna o zakończeniu łukowym oraz w owalnej formie z cienkimi, geometrycznymi podziałami (il. 10). Tło okien stanowią gładkie tynkowane ściany podzielone wizualnie zwielokrotnionymi pilastrami ustawionymi w małym porządku. Same okna w dolnej i środkowej części mają opaski o wypukło-wklęsłym barokowym profilu oraz w wyższej partii – obramienie z pilastrami i łukiem zwieńczonym prostym kluczem i naczółkiem. Zarówno kaplica, jak i kruchta mają w górnej partii kopulastego przekrycia latarnie z doświetleniem w postaci przeszkleń wolimi okami.

Oprócz obramień okiennych wraz z parapetami z kamienia wykonany jest gzyms uskokowy okalający najniższą część tej elewacji po stronie wschodniej oraz czapki zabezpieczające uskoki przypór. W środkowej części uskoków przypór oraz na wieży widoczne otwory maculcowe po belkach rusztowania. Elewacja oskarpowana jest 12 przyporami, z czego siedem okala prezbiterium, a pozostałe

pięć wspiera korpus nawowy. Należy tu zauważyć, że skarpy nawy południowej od dolnego poziomu okapu dachowego są podzielone i przemieszczone na ścianę nawy głównej przez gurt sklepienia (por. il. 10).

Elewacja południowa ma liczne przemurowania, wtórne przespoinowania i zamontowane kotwy do ściągania murów. We fragmencie wschodnim (na wschód od wieży-prezbiterium) pod okapem dachu znajduje się ciągły (aż do wieży) gzyms o wysokości ok. 40 cm złożony z jednej warstwy pionowo ustawionych kształtek ceramicznych o łagodnym esowatym profilu z kostką i ćwierćwałkiem u dołu (kontynuacja gzymsu z elewacji wschodniej). Poniżej gzymsu wieńczącego ściany prezbiterium znajdują się ozdobne czterolistne fryzy ceglane z otynkowanymi wewnętrznymi polami wątku. Detal ten ma liczne uzupełnienia. Fryz w przeciwieństwie do gzymsu nie jest ciągły. Każda ściana ma swoją „ramkę” oddaloną od krawędzi na szerokość ok. 1–1,5 cegły. Na uwagę zasługuje fragment narożnika między ścianą korpusu prezbiterium i jego absydy, gdzie ponad przyporą widoczny jest fragment ramki o szerokości jednej cegły (dwóch główek) zakończony profilem gzymsowym wykonanym z piaskowca, od którego na prawo wmurowane są jeszcze dwie analogiczne (kamienne) kształtki gzymsowe. W tym miejscu występuje uskok ściany na ok. ćwierć cegły w stronę absydy, przysłonięty w niższej partii ściany przez przyporę. Ten fragment elewacji nie ma wyraźnie odznaczających się uzupełnień. Fragmenty odbudowane po wojnie nie zostały uczytelnione. Czapki przypór wtórnie zamontowano na nowej zaprawie. Najwyższa partia dwóch wschodnich przypór o ozdobnym przekroju cegieł ma uzupełnienia. Pas uskokowego gzymsu w dolnym fragmencie elewacji ma liczne uzupełnienia. Lico ściany od strony pomieszczeń administracyjnych do ostatniej przypory południowej odznacza się licznymi uzupełnieniami i wymienioną spoiną. Ściany zewnętrzne pomieszczeń administracyjnych (wzniesionych między przyporami) są współcześnie tynkowane i pomalowane na kolor żółty. Dach w tej części pokrywa nowoczesna dachówka karpiówka cienkościenna.

Wieża kościoła pod względem budulca podzielona jest na dwie zasadnicze części: dolną do wysokości ok. 27 m odznaczającą się ciemniejszym kolorem cegły o jednolitym (w większości) wątku oraz część górną od 27 m w górę wykonaną z wyraźnie jaśniejszej cegły bez opracowanej spoiny. Dolna część ma spoiny jasnobezowe, górna – szare. Około 1,5–2 m poniżej jaśniejszego fragmentu wieży widoczne są liczne wymiany spoiny, a w parapetach otworów okiennych u góry – uzupełnienia lica cegieł. Wieża ma wiele gniazd po rusztowaniach, przy których zdarzają się uzupełnienia cegieł (między 7 a 10 rzędem otworów maculcowych). Kamienne gzymsy wieży mają nieliczne uzupełnienia.

Ściana nawy głównej widoczna w tej elewacji nosi ślady licznych uzupełnień i przemurowań, watek ściany nie jest jednolity. W pasie między okapem dachu i gzymsem dekoracyjnym o formie wklęsłego ćwierćwałka usytuowanym pięć warstw cegieł poniżej widoczne są liczne wymiany partii cegieł w skupiskach po 3–10 sztuk na całej długości. W części zachodniej natomiast w trzech ostatnich przeszłach – otwory maculcowe. Przypory mają nieliczne przemurowania oraz fragmentarycznie wymienioną spoinę. Czapki przypór są wtórnie wykonane i mają wymienioną spoinę. Według projektu remontu elewacji z 2017 r. obwodowo w górnym pasie (ponad linią górnej krawędzi okien) stwierdzono regularnie wmontowane w cegły śruby stalowe o wystającym ok. 3–4 cm gwintowaniu – przeznaczenia tych elementów nie stwierdzono (możliwe, że to pozostałości po rusztowaniach montowanych na potrzeby remontu dachu).

Fragment zachodniej ściany szczytowej ma fragmentarycznie wymienione lico cegieł „kociego biegu”, widoczne są także fragmenty z wymienioną spoiną. Ściana szczytowa ma liczne przemurowania widoczne od południowego zachodu. Zachowane są ślady po starszych poziomach dachów w tym cofnięty o kilka warstw cegieł od linii „kociego biegu” równoległe przebiegający cokół (ślady świadczące o wcześniejszej innej geometrii dachu) oraz poniżej skos biegnący od gzymsu pod okapem do przedniej części przypory zachodniej. Widoczny jest także skos (uskok) łączący dwie części tej przypory.

Ściana nawy bocznej w tej elewacji ma niejednorodną formę wątku ceglanego, widać zarówno, że była wielokrotnie przemurowywana, jak i niejednorodną strukturę spoin muru. Niektóre czapki uskoków przypór mają wtórnie wymienioną zaprawę. Część z nich ma wtórnie wykonane czapy z cegły z wymienioną spoiną. W dolnym pasie cegieł elewacji (w przyziemiu) widoczna fragmentarycznie wymieniona spoina. Występują nieliczne uzupełnienia detalu kamiennego. Na podstawie analizy ikonografii stwierdzono wtórne otynkowanie górnej części wnęk okiennych tynkiem współczesnym.

Elewacja północna

Elewacja północna obecnie stanowi jedynie fragment ściany szerokości odpowiadającej rozpiętości pojedynczego przęsła prezbiterium (od zewnątrz jest to 2,5–3 m szerokości do wysokości 15,5 m; powyżej – aż do wysokości 23,5 m ma maksymalnie 6–7 m rozpiętości w najszerszym miejscu), przy czym w pełni widoczna jest tylko jedna z przypór (północno-wschodnia), a następna wychodzi ponad dach sąsiadującego budynku dawnej kłauzury. Skarpa północno-wschodnia na ostatnim poziomie uskoków ma zdobienie wykonane z kształtek ceramicznych o ozdobnym przekroju cegieł narożnych, druga natomiast różni się od niej prostym zakończeniem bez ozdobnych kształtek (co wydaje się być nieco dziwne ze względu na zdobienie przypory usytuowanej analogicznie przy ścianie południowej).

Pozostała część elewacji północnej została pochłonięta przez dostawiony do niej obiekt (obecnie należący do Uniwersytetu Wrocławskiego). Wątek muru tej elewacji jest jednolity, bez wyraźnie odznaczających się przemurowań, występują nieliczne uzupełnienia lica z nowej cegły i przespoinowania. W polu między ścianą budynku dawnej kłauzury a pierwszą przyporą znajduje się okno ostrołukowe o konstrukcji kamiennej wraz z parapetem okiennym, w dolnej partii zamurowane (od okapu przylegającego budynku w dół), otynkowane tynkiem współczesnym. Kwatery maswerku wypełnione nowoczesnymi podwójnymi szybami bez zdobień mocowanymi na metalowych ramach. Z otynkowanego pola pod oknem wystają trzy laski kamienne rozciągające się na całej jego wysokości aż do parapetu okna, odpowiadają one usytuowaniem laskom maswerku. W dolnej części muru między ścianą a pierwszą przyporą od strony północnej jest ślad po zamurowanym przejściu przesklepionym łukowo – wątek ceglany w tym miejscu jest nieregularny (il. 11).

1)

2)

0 10m

Il. 11. Elewacja północna: 1) fotografia, 2) fotomapa (stan z 2022); oprac. A.H.

Elewacja wschodnia

Elewacja wschodnia ma szerokość ok. 11 m (bez przypór), a w najszerszym miejscu (najniższa partia przypór) – ok. 17.5 m i jest wysoka na 34 m (23,5 m do poziomu gzymsu, 34 m do kalenicy dachu). Ma trzy osie okien trójbocznie zamkniętej absydy prezbiterium. To okna trójdzielne w neogotyckich ramach kamiennych z maswerkami zakończonymi ostrołukiem. Kwatery maswerków wypełnione nowoczesnymi podwójnymi szybami bez zdobień mocowanymi na metalowych ramkach stanowią większą część tej elewacji. Oprócz obramień okiennych wraz z parapetami jedynym detalem kamiennym jest gzyms uskokowy okalający najniższą część tej elewacji oraz czapki zabezpieczające uskoki przypór. Najwyższa partia oskarpowania ma zdobienie wykonane z kształtek ceramicznych o ozdobnym przekroju cegieł narożnych (zob. il. 12, nr 2). Pod okapem dachu znajduje się gzyms wys. ok. 40 cm złożony z jednej warstwy pionowo ustawionych kształtek ceramicznych o łagodnym esowatym profilu z kostką i ćwierćwałkiem u dołu. Poniżej gzymsu wieńczącego ściany absydy prezbiterium znajdują się ozdobne czterolistne fryzy ceglane z otynkowanymi wewnętrznymi polami wątku. Fryz w przeciwieństwie do gzymsu nie jest ciągły względem załamania trójbocznej absydy. Każda ściana ma swoją „ramkę” oddaloną od krawędzi na szerokość ok. 1–1,5 cegły. Wyjątkowo na środkowym polu elewacji wschodniej fryz został przecięty lukarną ustawioną na osi ściany, bez zachowania odstępu (jak w przypadku krawędzi ścian). Lukarnę wykonano z wyraźnie odznaczającego się rodzaju cegły (barwy jasnopomarańczowej), z oknem z przesklepionym kamiennym profilem i zwieńczonej kocim grzbietem. Wątek muru tej elewacji jest jednolity, bez wyraźnie odznaczających się przemurowań, występują fragmentaryczne uzupełnienia lica z nowej cegły i przespoinowania. W środkowej części uskoków przypór widoczne otwory maculcowe po belkach rusztowania. Największe

1)

0 10m

2)

Il. 12. Elewacja wschodnia: 1) fotomapa, 2) fotografia (stan z 2022); oprac. A.H.

partie przemurowań występują na dwóch górnych uskokach przypory północnej i północno-wschodniej oraz w dolnej partii okna północno-wschodniego. W dolnej partii muru, od przyziemia do najniższego poziomu gzymsu kamiennego widoczna jest wyróżniająca się nowa spoina (il. 12, 1).

Wnęki okien zostały w górnej części (wtórnie) otynkowane tynkiem współczesnym. Należy zwrócić uwagę, że zgodnie z dokumentacją fotograficzną sprzed 1945 r. całość wnęki okiennej była nie-tynkowana. Uwagę zwraca także przestrzeń gzymsu między pierwszą i drugą przyporą od strony północnej – zachowały się ślady mocowania zadaszenia lub innej konstrukcji.

Od południa do tej elewacji przylega niski budynek części administracyjnej (dawna zakrystia) przekryty jednospadowym dachem, który sięga maksymalnie do poziomu czapek pierwszego uskoku przypór. Za pomieszczeniami administracyjnymi znajduje się wieża wizualnie podzielona na cztery części. Najniższa część prostokątna najbardziej wysunięta sięga ok. 1/3 wysokości, w dolnej partii zachowane relikty oryginalnych XV-wiecznych okien, w górnej partii zwęża się i jest przykryta ceglana czapką, poniżej której odtworzono pojedyncze ostrołuczne okno. Druga część zajmuje również ok. 1/3 wysokości, niemal kwadratowa, przedzielona wizualnie gzymsem – nad nim każda z elewacji została ozdobiona pojedynczą osią okienną, ponad którą znajduje się cienki pas ozdobnych wnęk ostrołucznych, zakończona gzymsem. Trzecia partia jest ośmioboczna, zajmuje ok. 1/6 wysokości wieży. To dwa poziomy ośmiobocznych ścian z naprzemiennie usytuowanymi wnękami ostrołucznymi i oknami. Najwyższą część wieży stanowi ośmioboczny stożkowy hełm o rozglifionej podstawie zakończony kulką i chorągiewką.

Elewacja wschodnia, tak samo jak północna, wydaje się najmniej przebudowana. Żeby jednak należycie opisać zdarzenia budowlane w oczywisty sposób mające wpływ na rozwarstwienie chronologiczne, trzeba chociaż wspomnieć o tych, które po odbudowie kościoła nie są zauważalne: nie istnieją w postaci sprzed 1945 r. lub zostały ujednolicone kolorystycznie podczas remontu zakończono-ego w 2017 r. – według projektu:

„Przemurowania wykonać cegłą o parametrach technicznych i estetycznych odpowiadających partii muru, którego dotyczy. Cegłę taką należy dobrać na podstawie badań cegieł sąsiednich i wykonać na wzór. Naprawy pozostałych ubytków cegły i kamieniarki wykonać mineralną zaprawą renowacyjną [...], dobierając parametry spoiny pod względem koloru, rodzaju spoiwa (np. bez cementu), uziarnienia i wytrzymałości mechanicznej [...]”²¹.

Przykładem takiego niezachowanego do dzisiaj elementu są okna i maswerki wymienione podczas remontu w 1881 r. Na niektórych fotografiach z 1945 r. widoczne są pozostałości dawnych parapetów okiennych wiszące w powietrzu, które sięgały do połowy wysokości okien północno-wschodniego i południowo-wschodniego oraz do ok. 2/3 wysokości okna wschodniego. Obecnie parapety okienne sięgają do najniższego zachowanego poziomu parapetów okiennych tej elewacji. Na podstawie zachowanej ikonografii trudno jest jednoznacznie stwierdzić, że okna tej elewacji kiedykolwiek były tak nisko zakończone, wiadomo natomiast, że poła pod oknami były otynkowane.

Elewacja zachodnia

Elewacja zachodnia ma ok. 25 m szerokości i 36 m wysokości (wieża ma ok. 57 m wysokości). W dolnej części na środku usytuowany jest kamienny portal wejściowy z datą 1672. Głównym elementem tej elewacji jest trójkątnie zakończona ściana szczytowa ozdobiona „kocim biegiem” ze skokowo wymurowanymi cegłami. Ma ona trzy osie okien i oskarpowana jest czterema przyporami. Dwie skrajne są niższe i dwie środkowe wyższe, ale nie sięgają one wyżej niż poziom gzymsu nawy głównej na ścianie południowej. Boczne okna naw są trójdzielne, a środkowe czterodzielne, wszystkie w neogotyckich ramach kamiennych maswerków, zakończone ostrołukiem. Kwatery maswerków są wypełnione nowoczesnymi podwójnymi szybami mocowanymi na metalowych płaskownikach. Wszystkie trzy okna z maswerkami mają wtórne zamurowania elementów kamieniarskich pod obecnymi parapetami.

²¹ (Kubicha-Spakowska 2013, s. 34).

1)

0 10m

2)

Il. 13. Elewacja zachodnia: 1) fotomapa, 2) fotografia (stan z 2022); oprac. A.H.

W nawach bocznych okna są zabudowane od dołu na 10 warstw cegieł, pod nimi znajduje się parapet kamienny, poniżej którego aż do dolnej części wnęki okiennej występuje ścianka pokryta współczesnym tynkiem. Po prawej stronie jest to gładka ścianka, a po lewej wystają trzy kamienne laski odpowiadające położeniu laskom okna powyżej. W nawie głównej natomiast, pod oknem występuje zamurowanie na 24 warstwy nieotynkowanych cegieł (il. 13).

Ponad oknami maswerkowymi naw bocznych znajdują się niewielkie, ostrołucznie zakończone, ślepe wnęki ścienne wykończone tynkiem, a nad oknem nawy głównej – prostokątny otwór zabezpieczony nowoczesną siatką na metalowej ramie. Przypory ścienne zakończone czapami kamiennymi, część czap wymieniono wtórnie na ceglane. W północnym narożniku ściany, pod otynkowanym fragmentem wnęki okiennej, na styku przyziemia i części piwnicznej znajduje się niewielkie okienko zakończone łukiem odcinkowym i zabezpieczone współczesną metalową kratą.

Kamienny portal z dwoma kolumnami jest zlokalizowany centralnie w otynkowanej wnęce: są w nim osadzone dwuskrzydłowe drzwi wejściowe o konstrukcji drewnianej. Portal ma bogate zdobienia rzeźbiarskie o motywach roślinnych i figuralnych oraz łukowy przerwany naczółek zwieńczony wnęką figuralną obramioną w pilastry podtrzymujące gzyms ze spływami wolutowymi po bokach. Wnęka okalająca portal ma kształt łuku. Ściana powyżej zakończona jest prosto, oparto na niej zadaszenie wykonane w formie dachu pulpituowego pokrytego dachówką ceramiczną.

Elewacja zachodnia wydaje się najmocniej przemurowana i przelicowana. Ściana szczytowa wykonana jest głównie z cegły o obszarach ze znacznie zróżnicowanym wątkiem, również z fragmentami bez jego wyraźnego zachowania, z przypadkowymi przemurowaniami; niejednorodność struktury najsilniej występuje po lewej stronie elewacji zachodniej. Szczyt ściany – „koci grzbiet” – ma liczne uzupełnienia. W ścianie pozostały otwory maculcowe po belkach rusztowania na długość główki cegły, otworowania znajdują się głównie w górnej partii szczytu. Dwuspadowa połać dachowa ukryta za ścianą szczytową ma inną

geometrię niż ściana szczytowa. Wnęki okien maswerkowych wtórnie otynkowano w górnej części (wg historycznej dokumentacji fotograficznej całość wnęki okiennej była nietynkowana). Kamieniarka okienna ma uzupełnienia, skarpy – liczne przemurowania i podobnie jak ściana zachodnia – niejedolitą strukturę. Są fragmentarycznie uzupełnione i mają przespoinowane lico muru.

5.2.2. Wnętrza

Obecnie wnętrze kościoła nie przedstawia tak bogatego wystroju, jak przed 1945 r. Jak już wcześniej wspomniano – ściany pozostawiono nietynkowane. W prezbiterium i nawie głównej zastosowano dekoracyjny malunek główek cegieł i bielenie spoin, w niektórych miejscach malunek znacząco różni się z układem cegieł pod spodem, ukrywając zdarzenia budowlane. Obecnie wystrój wnętrza jest skromny i odpowiada potrzebom liturgii greckokatolickiej.

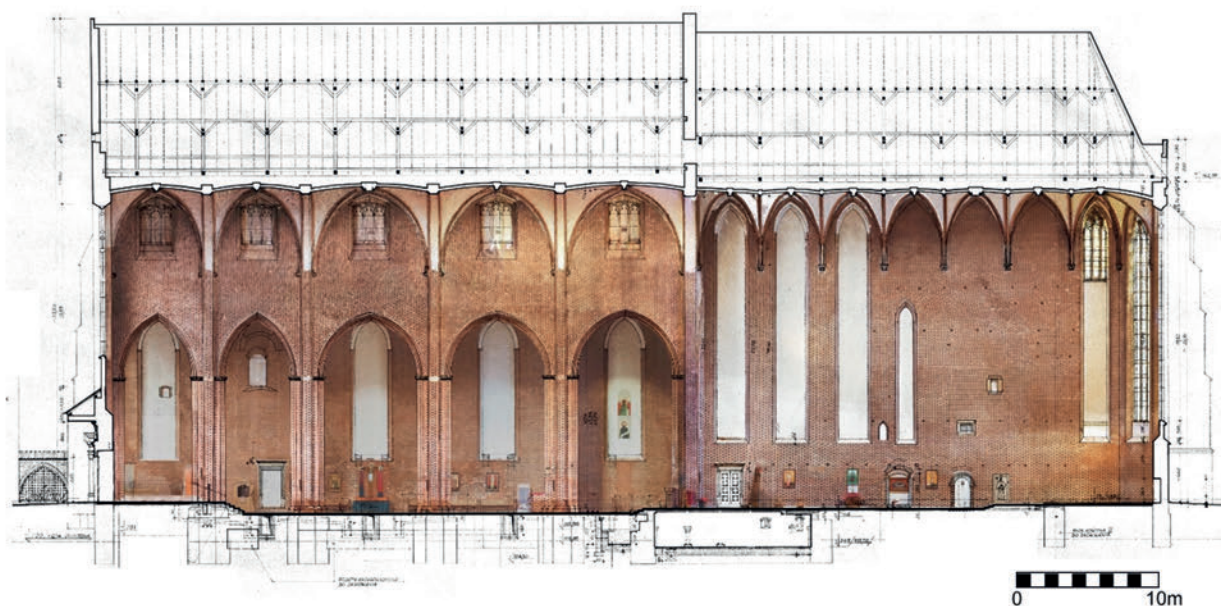
Badania wykopaliskowe kościoła św. Wincentego z 1965 r. pozwoliły m.in. na odsłonięcie dwóch poziomów posadzki w części nawowej poniżej poziomu obecnego. Najniższy zachowany poziom posadzki usytuowany jest ok. 45 cm poniżej istniejących płytek kamiennych, są to płytki ceramiczne o wymiarach 15×15 cm ułożone na gruboziarnistej zaprawie piaskowcowo-wapiennej. Poziom ten związany jest z zachowanymi kamiennymi bazami filarów (granitowo-piaskowcowe) znajdujących się ok. 40 cm poniżej obecnego poziomu posadzki. Jej środkowy poziom posadzki stanowią płytki ceramiczne (nieszklwione) o wymiarach 20×20 cm, z których jedna została znaleziona ok. 10 cm poniżej współczesnej posadzki. Obecna kamienna (granitowa) posadzka została wykonana na podstawie projektu technicznego z 1989 r. i jest wynikiem wieloletnich uzgodnień (podobnie jak każdy odbudowany fragment świątyni) z konserwatorami zabytków – miejskim i wojewódzkim. Są to płyty o wymiarach 45×45 cm i grubości 3 cm, zgodnie z opisem projektu okładziny zostały ułożone analogicznie do stanu sprzed zniszczenia obiektu. Schody i cokoliki przyściennie przyziemia są także granitowe, wykonane zgodnie z tym samym projektem, co posadzki. Wiele wątpliwości i kontrowersji budziło ustalenie poziomów posadzek, ponieważ z jednej strony chciano pokazać XV-wieczny charakter obecnej budowli, a z drugiej zachować jak najwięcej podziemnych reliktyw, przez które poziom posadzki korpusu w okresie od przebudowy barokowej do 1945 był wyższy (Czerner 1965).

W korpusie nawowym znajdują się dwa wejścia do świątyni (od zachodu niezależne, a od południa – zamknięte barokową kruchtą południową. Od wschodu, przez łuk tęczy nawy głównej jest dostęp do prezbiterium, w nawie południowej natomiast znajduje się wejście do kaplicy Hochberga. Obecnie wnętrze nawy głównej wyposażone jest w drewniane ławki z kłęcznikami, naw bocznych natomiast w proste drewniane siedziska oraz dwa konfesjonały usytuowane symetrycznie w obu nawach bocznych w drugim od zachodu przęśle. Na ścianach znajduje się zestaw oszczędnych w formie współczesnych ikon oraz obrazów przedstawiających drogę krzyżową. Pięcioprzęsłowe prezbiterium zostało podzielone na trzy strefy za pomocą współczesnego w formie ikonostasu, a także dodatkowych przegród – ekranów blaszanych. W pobliżu korpusu nawowego znajduje się przestrzeń liturgiczna i zakrystia usytuowana w pomieszczeniach pomocniczych za portalem w pierwszym przęśle ściany północnej. Po stronie południowej znajduje się przejście do części administracyjnej: kancelarii parafialnej z aneksem kuchennym i sanitariatem. Reszta niezbędnych pomieszczeń parafii znajduje się w budynku kurii przy skrzyżowaniu ul. Łaciarskiej i pl. Nankiera.

Wschodnia część chóru (za ikonostasem) jest wyłączona z liturgii, gdyż obrządek greckokatolicki nie wymaga użytkowania całej powierzchni prezbiterium. Obecnie pełni ona jedynie funkcję komunikacyjną między zakrystią i kancelarią.

Ściana północna prezbiterium i nawy środkowej (przekrój A-A)

Przekrój A-A został wykonany przez środek korpusu kościoła z widokiem na stronę północną wewnętrznych elewacji. Obejmuje północną ścianę prezbiterium oraz północną ścianę nawy głównej z widokiem na północną ścianę nawy północnej (pokazanej w całości na przekroju C-C). W tym przekroju można wydzielić dwie podstawowe strefy: od wschodu znajduje się prezbiterium, od zachodu część nawowa z arkadowaniem. Większość elewacji stanowią ściany wymurowane z cegieł o kilku wątkach, z partiami

Il. 14. Ściana północna prezbiterium i nawy środkowej, fotomapa (stan z 2022); oprac. A.H.

odmiennych od siebie pod względem koloru, z detalem wykonanym z kamienia oraz fragmentarycznie z kształtek ceglanych. W części wschodniej większość lica została wtórnie ujednolicona przez namalowanie wątku gotyckiego z zendrówkami na istniejącej, niejednorodnej ścianie. Widoczne są otwory maculcowe po rusztowaniach, rozmieszczone w czterech głównych pasach z kilkoma dodatkowymi nieregularnie usytuowanymi wgłębieniami/niszami. W części zachodniej nie ma widocznych reliktów konstrukcyjnych. Niewielkie fragmenty elewacji są tynkowane (pola sklepień oraz ślepe wnęki okienne i drzwiowe). Występuje tutaj pięć poziomów użytkowych posadzki przyziemia (il. 14).

Poziomy posadzek podziemia są zbliżone do siebie. Dwa najwyższe poziomy posadzki znajdują się w zachodnich przęsłach korpusu nawowego. W zachodnim narożniku nawy północnej jest najwyższy, kolejny poziom usytuowany ok. 45 cm i trzy schodki niżej stanowi platforma w zachodnich przęsłach nawy głównej i południowej. W pozostałych przęsłach korpusu nawowego posadzka jest znacznie obniżona (o ok. 1,3 m względem najwyższego poziomu posadzki) i jest to najniżej położona podłoga w przyziemiu kościoła. Do prezbiterium prowadzą trzy schodki, przez co poziom posadzki jest tutaj o ok. 90 cm niżej względem zachodniego przęsła nawy północnej i ten poziom utrzymuje się przez pięć przęseł, po czym kolejne trzy stopnie podnoszą go o ok. 30 cm w szóstym przęśle oraz części absydowej (co stanowi ok. – 60 cm względem najwyższego poziomu posadzki).

W omawianej części prezbiterium, po stronie wschodniej widoczne są północny oraz wschodnie otwory okienne kościoła z kamiennymi maswerkami i otynkowanymi polami wnękowymi w ich dolnej części. Na styku absydy i ściany północnej spod wtórnie pomalowanego lica cegieł przebija się pionowe zaburzenie wątku muru. W kolejnych dwóch przęsłach usytuowane są dwa niewielkie (46×90 cm oraz 140×108 cm) zaślepione otwory okienne(?) w obramowaniach kamiennych oraz zaślepiona wnęka portalowa zakończona łukiem i kamienne epitafium opata Christopa I. Reussa o wymiarach $2,06 \times 1,14$ m, datowane na 1558 r. („ANNO MDLVIII / XVI DECEMB”) ²². Po lewej stronie portalu występuje wertykalny fragment z zaburzeniem wątku muru, który przebija się spod wtórnie pomalowanego lica. Kolejne przęsło ma zaślepioną wnękę okienną o zakończeniu ostrołucznym sięgającą do ok. 2/3 wysokości ściany – pod nią ulokowana jest wtórnie zamurowana wnęka portalowa zakończona łukiem odcinkowym. Po lewej stronie smukłej wnęki, na styku przęseł znajduje się także druga, niewielka (ok. 60×140 cm) ostrołucznie zakończona blenda. Ostatnie trzy przęsła prezbiterium mają trzy ślepe okna z ostrołucznym zakończeniem, wielkością

²² Dokładny opis tej płyty oraz pozostałych widnieje w opracowaniach dotyczących kart zabytków ruchomych oraz programie prac konserwatorskich (Podczerwiński 2019; Wójtowicz 2020).

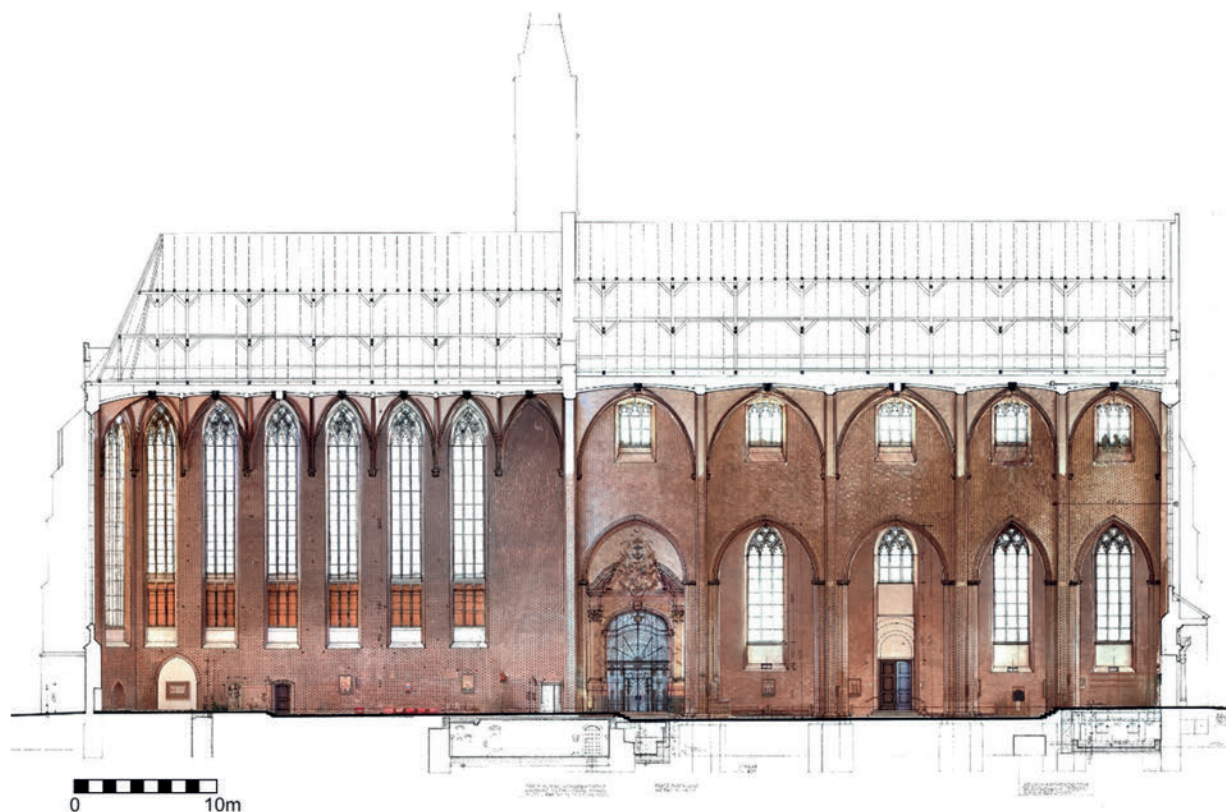
odpowiadające przebiciom elewacji południowej. Poniżej blend (środkowej i wschodniej) oraz najniższego pasa otworów maculcowych znajdują się dwa prostokątne kamienne relikty (o wym. 114×44 cm i 34×25 cm) wyróżniające się czerwonym zabarwieniem kruszcu. Pod oknem zachodnim znajduje się prostokątny kamienny portal zwieńczony gzymsem. Prezbiterium zamyka szeroki gurt łuku tęczowego spływający na prosty pilaster, który ma taki sam profil jak gurt.

Na ścianie północnej nawy głównej nie widać wizualnie znaczących przemurowań, tak samo jednak jak ściany prezbiterium została wtórnie pomalowana na wątek gotycki z białą spoiną, co skutecznie utrudnia dokładną ocenę zmian wątków bez rozstawionych rusztowań w obszarze nawy głównej. Podzielona jest na pięć przęseł, z czego trzy wschodnie są jednej szerokości, a dwa zachodnie innej, nieco mniejszej. Poszczególne przęsła wydzielają szerokie gurdy spływające na proste w formie pilastry zachowujące profil gurtów. Ściana północna nawy głównej została wizualnie podzielona na dwa poziomy: dolny arkadowy, gdzie trzy wschodnie arkady są ostrołuczne o wykroju niemalże łukowym i dwa zachodnie zdecydowanie bardziej ostrołuczne, górny poziom – ponad arkadami to gładki pas ściany z blendami okien zakończonych łukiem odcinkowym i ozdobionych kamiennymi maswerkami, dla których tło stanowi biały współczesny tynk. Filary międzynawowe na styku z łukami arkad mają cieką poziomą opaskę z dekoracją rzeźbiarską.

Ściana południowa prezbiterium i nawy środkowej (przekrój B-B)

Przekrój B-B został wykonany przez środek korpusu kościoła z widokiem na stronę południową wewnętrznych elewacji. Obejmuje południową ścianę prezbiterium oraz południową ścianę nawy głównej z widokiem na południową ścianę nawy południowej (pokazanej w całości na przekroju D-D, il. 15).

Występują tu dwie podstawowe strefy: od wschodu znajduje się prezbiterium, a od zachodu część nawowa między arkadowaniem. W większości elewacje są wmurowane z cegieł o odmiennych wątkach różniących się od siebie kolorem oraz użytą (lub wymienioną) spoiną. Detal wykonany jest z kamienia

Il. 15. Ściana południowa prezbiterium i nawy środkowej, fotomapa (stan z 2022 r.); oprac. A.H.

oraz z kształtek ceramicznych. Obecnie w dokładnym określeniu styków różnych wątków przeszkadza wtórne ujednolicenie wizualne ścian polegające na namalowaniu wątku gotyckiego z zendrówkami na istniejącej niejednorodnej ścianie, które zostało wykonane przy okazji remontu powojennego (na zachowanych zdjęciach archiwalnych jest widoczne zróżnicowanie budulca lica)²³. Nie są jednoznacznie czytelne styki murów dostawionych w różnych fazach, nie widać dokładnie także fragmentów odbudowanych po 1945 r. (można je rozpoznać na podstawie porównania zdjęć archiwalnych i poszukiwania zaburzeń wątku ceglanego skrzętnie ukrytych pod warstwą malarską). W czterech wschodnich przęsłach prezbiterium i na styku z absydą widoczne są otwory maculcowe po rusztowaniach, występujące one w czterech poziomych pasach w sąsiedztwie okien, rozmieszczone w sposób dosyć nieregularny. W części zachodniej nie ma widocznych reliktyw konstrukcyjnych. Niewielkie fragmenty elewacji są tynkowane (pola sklepień oraz ślepe wnęki okienne i drzwiowe). Występują tutaj cztery poziomy użytkowe posadzki przyziemia (dokładniejszy opis – patrz przekrój A-A).

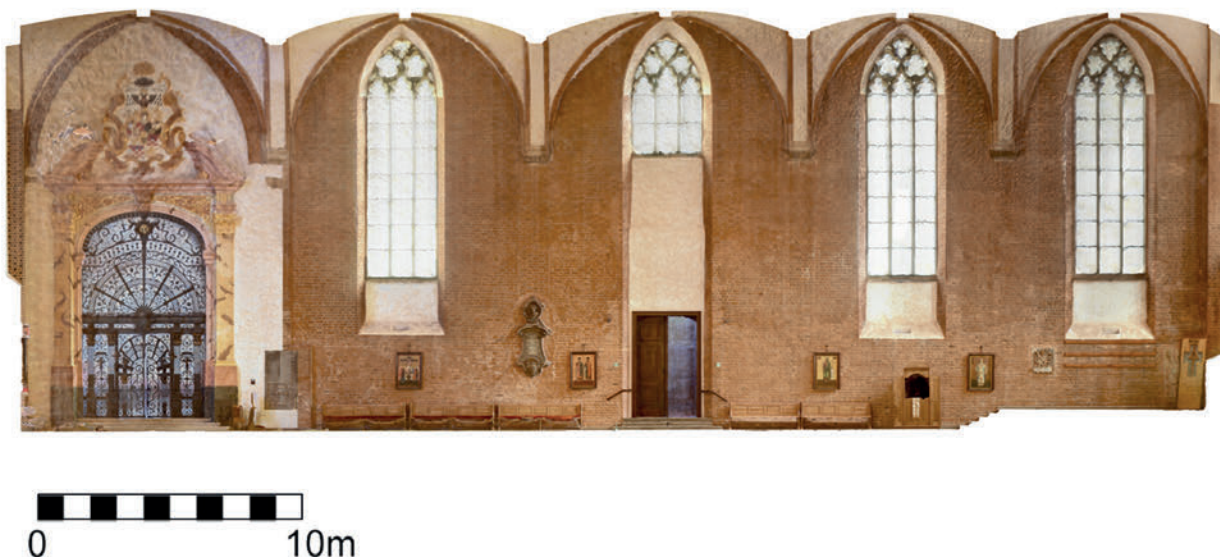
W prezbiterium, po stronie wschodniej widoczne są wschodnie oraz południowe otwory okienne kościoła z kamiennymi maswerkami i otynkowanymi polami wnękowymi w ich dolnej części. Na styku absydy i ściany północnej spod wtórnie pomalowanego lica cegieł przebija pionowe zaburzenie wątku muru kończące się mniej więcej z najwyższym poziomem otworów maculcowych (w połowie wysokości okien). W absydzie, przy posadzce znajdują się dwie niewielkie (wschodnia ma ok. 1,6 m wysokości, a południowo-wschodnia ok. 2,2 m) ostrołucznie zakończone, nieotynkowane nisze ceglane. Na styku murów absydy i pierwszego od wschodu przęsła znajduje się zamurowana i otynkowana ostrołucznie zakończona wnęka wys. ok. 4 m. Obok niej wmurowana jest płyta nagrobna opata Johana Thiela o wymiarach 1,15 × 1,97 m wykonana z piaskowca, datowana na ok. 1545 r. („ANNO MDXLV DIEIII SE”) (Podczerwiński 2019; Wójtowicz 2020). Idąc dalej, w drugim przęsle wschodnim prezbiterium znajduje się przejście do części administracyjnej ujęte w rozglifionej wnęcie ceglanej zakończonej łukiem odcinkowym. W czwartym i piątym przęsle usytuowane są dwa prostokątne kamienne relikty (o wym. 114 × 44 cm i 34 × 25 cm) wyróżniające się czerwonym zabarwieniem kruszcu, analogiczne do tych ze ściany północnej. W ostatnim przęsle prezbiterium znajduje się drugie przejście do części administracyjnej, ujęte w prosty w formie kamienny portal z jasnego piaskowca. Prezbiterium zamyka szeroki gurt łuku tęczowego spływający na prosty pilaster o takim samym profilu.

Na ścianie nawy głównej nie widać znaczących przemurowań, tak samo jednak jak ściany prezbiterium została wtórnie pomalowana na watek gotycki z białą spoiną, co skutecznie utrudnia dokładną ocenę zmian wątków bez rozstawionych rusztowań w obszarze nawy głównej. Ma pięć przęseł, z czego trzy wschodnie są jednej szerokości, a dwa zachodnie innej. Poszczególne przęsła wydzielają szerokie gurdy spływające na proste w formie pilastry, które zachowują profil gurtów. Została wizualnie podzielona na dwa poziomy: dolny – arkadowy, gdzie trzy wschodnie arkady są ostrołuczne o wykroju zbliżonym do półkola, a dwa zachodnie są zdecydowanie bardziej ostrołuczne. Ponad arkadami rozciąga się górny, gładki pas ściany z oknami zakończonymi łukiem odcinkowym i ozdobionych kamiennymi maswerkami, pod którymi znajdują się tynkowane pola o wysokości sześciu cegieł. Filary międzynawowe na styku z łukami arkad mają opaskę z dekoracją rzeźbiarską z przewiązką w formie kamiennego fryzu o motywie plastycznie modelowanego liścia.

Ściana południowa nawy południowej (przekrój C-C)

Przekrój C-C został wykonany przez środek nawy północnej z widokiem na dolny poziom wewnętrznej elewacji północnej. Elewacja ta składa się z pięciu przęseł, które wizualnie rozdzielają nadwieszane na konsolach gurdy sklepień. Trzy wschodnie przęsła są szersze, a dwa zachodnie węższe. Elewacja ta ma cztery osie blend okiennych i ślad po piątej, wielokrotnie przemurowywanej (widoczne ślady nawarstwień kilku różnych zdarzeń budowlanych). W północnym narożniku nawy północnej widoczny jest ślad po skutym elemencie pionowym – prawdopodobnie nadwieszonej lizenie (taki

²³ Np. (Lasota 1982b, fot. 2).

Il. 16. Ściana południowa nawy południowej, fotomapa (stan z 2022); oprac. A.H.

relikt można zaobserwować w nawie południowej). W przeszle zachodnim znajdują się także inne ślady zdarzeń budowlanych, na wysokości ok. 6 m od poziomu posadzki tego przeszła widoczny jest fragment ceglanego ostrołuku niezwiązanego z żadnym wtórnie zaślepieniem otworem. Wokół występują liczne, nieregularne przemurowania i przelicowania muru, łuk ten jednak wydaje się nie być wtórnym. Sąsiaduje on z otynkowaną blendą zakończoną ostrołucznie, na której, na wys. ok. 6,8 m uwidoczniona została niewielka wnęka ujęta w ceglane obramienie zakończone łukiem odcinkowym. Sądząc po jej usytuowaniu, mogła mieć związek z chórem muzycznym lub dawnym skrzydłem zachodnim klasztoru(?) (il. 16).

Poniżej, blisko poziomu posadzki w ścianę północną wmurowane są dwa epitafia. W zachodnim narożniku przeszła zachodniego epitafium opata Kaspara Schrotera datowane na 1625 r. (Podczerwiński 2019; Wójtowicz 2020) o wymiarach $0,92 \times 1,85$ m wykonane z piaskowca. Nieopodal, we wschodnim narożniku przeszła zachodniego wmurowana jest piaskowcowa płyta nagrobna opata Martina Konratta o wymiarach $0,93 \times 21,8$ m datowana na 1618 r. W tym miejscu znajduje się także zejście do zachodniej części podziemi.

Po prawej stronie blendy występuje bardzo wiele przemurowań o nieregularnym charakterze. Prawdopodobnie większość z nich jest wynikiem wzmacniania i zabezpieczania murów obiektu w latach 1946–1964. W kolejnym przeszle znajduje się zamurowany ślad po ostrołucznej otworze okiennym lub blendzie – w górnej części ma wmurowane dwa ceglane łuki (jeden nad drugim), dolny ma kształt zbliżony do półkola, a górny jest ostrołuczny. Poniżej usytuowana jest prostokątna wnęka zakończona łukiem o wysokości pojedynczej główki cegły, która ma walcowaty wykrój. Pod nią wmurowano ścięty łuk odcinkowy ułożony z pojedynczego rzędu cegieł wozówkowych. We wschodniej części przeszła, ok. trzy warstwy cegieł ponad obecną posadzką znajduje się kamienny portal z piaskowca o prostej formie, zwieńczony gzymsem z kostką i kapinosem wyniesiony ponad obramienie na niskiej płycie. Wszystkie (oprócz drugiego od zachodu) przeszła mają widoczne przemurowania w obrębie dolnej części gzymsów blend okiennych idące pionowo w dół do poziomu posadzki (wtórnie wprowadzone w latach 90. ogrzewanie obiektu). Dwa środkowe przeszła wykazują niewielkie i mało znaczące przemurowania. Przeszło wschodnie natomiast ma we wschodnim narożniku ślad po skutym elemencie wertykalnym oraz przemurowanie sąsiadujące z nim i sięgające poziomu posadzki.

Uwagę jednak zwracają łuki znajdujące się pod zdobionymi rzeźbiarsko konsolami podtrzymującymi gurtę sklepienne oraz usytuowane pod nimi ślady po skutych pionowych elementach opisywanych przez poprzednich badaczy jako lizeny, ze względu na odkrycie pod nimi baz kamiennych

podczas prac wykopaliskowych (jedna z nich została wyeksponowana między pierwszym i drugim od wschodu przęsłem nawy północnej przy zejściu do podziemi).

Ściana północna nawy północnej (przekrój D-D)

Przekrój D-D został wykonany przez środek nawy południowej z widokiem na dolny poziom wewnętrznej elewacji południowej. Podobnie jak nawa północna nawa południowa została podzielona na pięć przęseł, z czego dwa zachodnie mają nieco mniejszą szerokość. Ścianę południową porządkuje pięć osi wyznaczonych przez otworowania okienne, nie licząc przęsła wschodniego (il. 17).

We wschodnim przęśle znajduje się otynkowana blenda ostrołuczna stanowiąca tło dla portalu wejściowego do kaplicy Hochberga. Otwór wejściowy ma kształt prostokąta zakończonego łukiem koszowym. Obiega go marmoryzowana wałkowo-wklęsłowa opaska podparta zdwojonymi pilastrami o mocnych kapitelach. Na środku łuku opaski portalowej znajduje się piaskowcowy klucz, który przechodzi w belkowanie o wydatnym profilu. Belkowanie podparte jest dwoma skośnie ustawionymi marmoryzowanymi pilastrami zakończonymi kompozytowymi kapitelami w porządku klasycznym umieszczonymi na wyniesionej na cokole bazie o wypukło-wklęsłym profilu. Na belkowaniu znajduje się przerywany naczółek o esowatym wykroju. Między belkowaniem a opaską widoczne są dwa, ustawione symetrycznie względem klucza pola ze złożoną dekoracją sztukatorską o uproszczonej formie roślinnej. Złocenia mają także głowice ukośnych pilastrów oraz ich bazy, a także herb Habsburgów i otaczające go dekoracje roślinne znajdujące się nad belkowaniem w polu zerwania naczółka. Portal zamyka bogato dekorowana motywami geometrycznymi i roślinnymi kuta krata metalowa. Ponieważ poziom posadzki kaplicy jest wyższy od tego w nawie południowej, do portalu prowadzą trzy granitowe stopnie.

Między pierwszym a drugim wschodnim przęsłem, na niewielkim uskoku wmurowana jest płyta nagrobna barona Wilhelma Borka von Rostopiz wykonana z czarnego marmuru o wymiarach $0,9 \times 1,9$ m, datowana na 1641 r. Płyta dzieli się na dwie umieszczone nad sobą płyciny otoczone listwą z inskrypcją, w dolnej części znajduje się tarcza herbowa.

Przęsła (od drugiego od wschodu do ostatniego zachodniego) wykazują kilka zdarzeń budowlanych, z czego trzy z nich wydają się być najbardziej znaczące. Pierwsze pod gurtami sklepień osadzonych na konsolach z rzeźbiarską dekoracją widoczne są wertykalne skucia analogiczne do tych ze ściany północnej oraz łuki ceglane pod konsolami.

W pasie usytuowanym od poziomu dolnej części glicyfów okiennych do połowy wysokości okien widoczne są fragmenty wymurowane w wątku wendyjskim, o których pisał T. Kozaczewski. Pas

Il. 17. Ściana północna nawy północnej, fotomapa (stan z 2022); oprac. A.H.

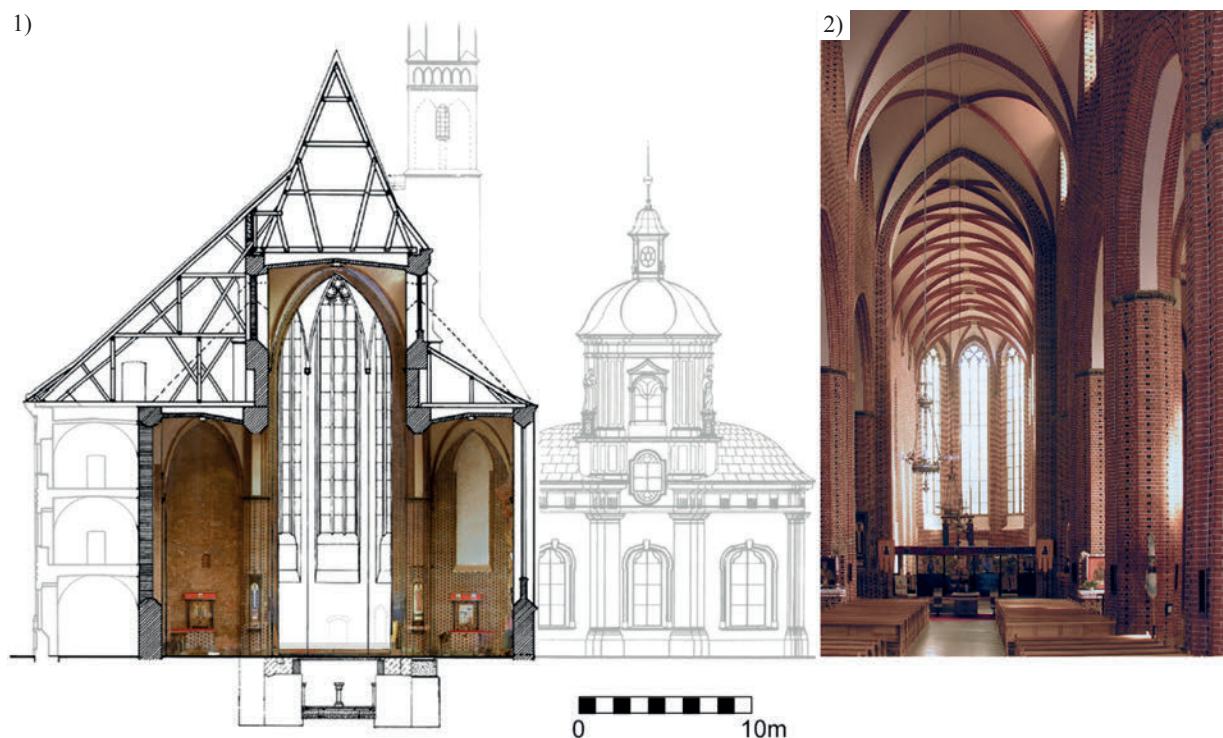
ściany poniżej ma ślady licznych przelicowań i uzupełnień muru oraz (podobnie jak na ścianie północnej) pionowe pasy przemurowań pod oknami związane z wprowadzeniem ogrzewania obiektu. Ponadto między drugim i trzecim przęsłem od wschodu wmurowane zostało barokowe epitafium o trójdzielnej kompozycji Martina Maximiliana von Wackerle, wykonane z szarego marmuru o wymiarach $1,3 \times 2,5$ m. W przęśle środkowym znajduje się najmocniej przebudowany otwór okienny. Jego parapet obecnie podwyższony do poziomu konsol gurtów ma pod przeszklonym maswerkkiem blendę z cokołem w połowie swojej wysokości. W dolnym poziomie blendy widoczne są zarysy dwóch łuków – dolnego półkolistego i górnego odcinkowego. Następnie blenda płynnie przechodzi w prostokątny otwór drzwiowy usytuowany 4,5 warstwy cegieł ponad obecnym poziomem posadzki, do którego prowadzą trzy granitowe stopnie. Otwór zamknięty jest podwójnymi drewnianymi drzwiami o prostej trzypolowej formie bez ozdobnych okuć ujętymi w delikatnie frezowaną framugę.

W ostatnim – zachodnim przęśle znajdują się kolejne trzy relikty. Po stronie wschodniej został wmurowany piaskowcowy herb premonstrantów o wymiarach ok. $0,8 \times 1,2$ m z datą 1628. Ma on bogato polichromowaną powierzchnię – na podstawie badań i programów prac konserwatorskich wiadomo, że ma (obecnie zachowane) minimum trzy warstwy chronologiczne. Po stronie zachodniej znajduje się kolejne epitafium – płyta nagrobna opata Andreasa II Gewalta o wymiarach ok. $0,94 \times 1,9$ m, wykonana z piaskowca, datowana na 1633 r. W południowo-zachodnim narożniku zachodniego przęsła znajduje się relikwiarz nadołżonej służki, tylko częściowo skutny.

Warto też zaznaczyć, że poziom posadzki w ostatnim (zachodnim) przęśle jest niższy niż w nawie północnej, ale taki sam jak w nawie głównej. Do tego przęsła prowadzi pięć granitowych stopni rozciągających się od ściany południowej aż do północno-zachodniego filara międzynawowego.

Ściana wschodnia korpusu nawowego (przekrój E-E)

Przekrój E-E został wykonany przez przęsło korpusu nawowego z widokiem na wschodnią ścianę korpusu przedzieloną łukiem tęczowym prowadzącym do prezbiterium. Na pierwszy rzut oka nie wykazuje on wielu zdarzeń budowlanych, zwłaszcza w nawie południowej. Po stronie północnej natomiast w pierwszej kolejności zauważalne są nieregularne przemurowania i przelicowania, ale mając

Il. 18. Ściana wschodnia korpusu nawowego: 1) fotomapa, 2) fotografia, widok z nawy głównej (stan z 2022); oprac. A.H.

na uwadze zdarzenia budowlane zaobserwowane w obrębie innych ścian, w północno-wschodnim narożniku widać ślad po skutej służce narożnej oraz po stronie południowej fragment muru z uskokiem (dawna przypora zaobserwowana przez innych badaczy), do którego dostawiono nowszy mur. Na środku pola ściany znajduje się prostokątna, nieregularnie wykończona nisza wysokości ośmiu cegieł, szerokości dwóch wozówek i głębokość główek, nietynkowana z widocznym układem cegieł i spoin, pozostawiona prawdopodobnie jako świadek. Poniżej tej niszy widoczne są nieregularne uzupełnienia cegły. Na środku, na poziomie obecnej posadzki znajduje się murowana podstawa ołtarza z cegły gotyckiej, otoczona dwoma granitowymi stopniami. Od południa przeszło zamyka filar międzynawowy – zachowała się w nim wnęka z kamiennym obramowaniem gotyckim, bogato rzeźbiona. Rama ma laskowania i dekorację przypominającą maswerki kościoła (Podczerwiński 2019). W ramie został umieszczony współczesny obraz z wizerunkiem błogosławionego greckokatolickiego biskupa Grzegorza Łakoty w ozdobnych szatach liturgicznych i mitrze (il. 18).

Łącznikiem między fragmentami ściany wschodniej jest łuk tęczyowy wyprowadzony mocnym gurtem ze styku korpusu i prezbiterium. Ma profilowanie analogiczne do pilastrów części nawowej (po obu stronach w narożach wykorzystano półkoliste kształtki ceglane), całość jest jednak znacznie mocniej odsunięta od lica ściany.

Ściana wschodnia przeszła południowego przedstawia się w zdecydowanie bardziej jednorodny sposób. W ostrołucznej niszy filara międzynawowego został umieszczony współczesny obraz z wizerunkiem błogosławionego greckokatolickiego biskupa Józafata Kocyłowskiego w ozdobnych szatach liturgicznych i mitrze. Na środku osi ściany znajduje się ostrołucznie zakończona blenda okienna, a pod nią (analogicznie do ściany wschodniej zamykającej przeszło północne) murowana podstawa ołtarza z cegły gotyckiej, otoczona dwoma granitowymi stopniami. Po północnej stronie pola ściany przy ołtarzu znajduje się niewielka (pięć cegieł wysokości i dwie szerokości) ostrołucznie zakończona wnęka. Po stronie południowej natomiast znajduje się relikw pilastra(?) oraz fragment kamiennej bazy odkryty podczas badań wykopaliskowych.

Ściana zachodnia korpusu nawowego (przekrój F-F)

Przekrój F-F został wykonany przez przeszło korpusu nawowego z widokiem na zachodnią ścianę korpusu strony wnętrza (il. 19). Zauważalnych jest tutaj kilka zdarzeń budowlanych. Ten przekrój-elewacja pokazuje także zróżnicowanie poziomów posadzki korpusu i wyraźne jej podniesienie w części zachodniej. Elewacja dzieli się na trzy części (pola) przegrody zachodniej w zachodnich przeszłach naw: południowej, głównej, północnej. Wszystkie trzy obszary ściany mają na osi ostrołucznie zakończone okna z kamiennymi maswerkami i blendami u dołu do ok. 1/3 wysokości. W górnej części okien są tynkowane podłucza. Pola przegrody zachodniej wydzielają połówki dostawionych do niej filarów międzynawowych. W nawie środkowej pod oknem występuje prostokątny, otynkowany otwór wejściowy zakończony łukiem odcinkowym i zamknięty prostokątnymi drewnianymi drzwiami dwuskrzydłowymi o prostej trzypolowej formie oraz metalową dwuskrzydłową kratą o współczesnej formie powielającej kształtem wykrój otworu.

Po stronie południowej widoczne są relikty narożnej służki zauważalnej także na przekroju C-C. Kolejne wyraźne zdarzenie to dwa zamurwane pola w dolnej części okna z parcjalnie zachowanym laskowaniem maswerku oraz kamienną belką oddzielającą blendy. Maswerk okna powyżej powtarza podziały i formę wykroju innych ze ściany południowej. W glifie okiennym widoczne są niewielkie przemurowania i przelicowania muru.

W nawie głównej ściana zachodnia wykazuje liczne nieregularności lica muru i zróżnicowanie kolorystyczne niewielkich obszarów wynikające zapewne z wykonywanych prac wzmacniających mury. Oprócz wyróżniających się współczesnych uzupełnień lica zauważalnych jest kilka zdarzeń budowlanych. Na samym dole, w obrębie otworu drzwiowego prowadzącego do portalu zachodniego widoczne jest przemurowanie tego przejścia oraz dwa łuki, sumarycznie szersze od obecnego i na środku przez niego podcięte. Powyżej widoczny jest pas przemurowania szerokości okna w obszarze sięgającym dolnej linii glifu okiennego.

Il. 19. Ściana zachodnia korpusu nawowego: 1) fotomapa, 2) fotografia, widok z nawy głównej (stan z 2022); oprac. A.H.

Po prawej (północnej stronie) wtórnie zamurowanych łuków drzwiowych, przy filarach między-nawowych widoczne jest niewielkie prostokątne zamurowanie, być może stanowiące ślad po oparciu niegdysiejszej klatki schodowej prowadzącej na obecnie niezachowany chór muzyczny, którego posadzka znajdowała się na wysokości górnego poziomu blend okien naw bocznych.

Kaplica Hochberga i kruchta południowa

Kruchta południowa została wzniesiona na planie kwadratu z mocno wyoblonymi narożnikami. Ma jeden poziom użytkowy i nakryta jest dachem kopulastym z wykończeniem z blachy miedzianej (il. 20).

Kaplica murowana wzniesiona na planie prostokąta o wymiarach $14,9 \times 8,5$ m z wyoblonymi narożnikami, jej wysokość we wnętrzu sięga od 14 do 22 m. Ma trzy poziome okna i dekoracji architektoniczno-rzeźbiarskiej: dolną z pilastrami i kolumnami, środkową z dekorowaną eliptyczną kopułą na wysokim tamburze flankowaną dwiema półkopułami przykrywającymi niższe partie ścian, trzecią z latarnią z piaskowca. Ściany wykończono dekoracją stiukową i rzeźbiarską o bardzo bogatym programie. Malowidła ściennie wykonano w technice malowania na sucho. Ponieważ kaplica Hochberga wykazuje jedynie dwa główne zdarzenia budowlane – wzniesienie obiektu, a następnie jego odbudowę – na potrzeby tej pracy wykonano tabelaryczne zestawienie z rozwinięciami ścian pokazujące zakres zniszczeń oraz rekonstrukcji i korekcji plastycznych elementów wystroju. Pod względem konstrukcji (ściany, pilastry kolumny) nie ucierpiała ona znacząco – została odpowiednio zabezpieczona i wzmocniona, nie wymagała przemurowywania od nowa.

Budowla jest zorientowana w kierunku północ-południe (przylega dłuższą osią do nawy południowej kościoła). Wnętrze kaplicy przedstawia osiowo-symetryczne rozwiązanie form architektonicznych. Naroża są obłe i stanowią tło dla mocno odsuniętych od ścian kolumn kompozytowych i zdwojonych pilastrów, potęgują wrażenie owalności i podziału na trzy części rzutu. Na kolumnach znajdują się figuralne przedstawienia anielskich atlantów podtrzymujących gurty ozdobione woluta-

1)

2)

Il. 20. Kaplica Hochberga i kruchta południowa: 1) fotomapa: A – elewacja wschodnia, B – elewacja południowa, C – elewacja południowa; 2) fotografia od strony południowo-zachodniej (stan z 2022); oprac. A.H.

mi, które przenoszą wizualnie podział przestrzeni na trzy części również w kierunku wertykalnym. Na kolumnach i pilastrach oparto wygierowane belkowanie i gzyms ozdobione bogatym detalem sztukatorskim. Na ścianie zachodniej znajdują się wysokie okna, a na wschodniej (o tej samej formie) – okna pozorne wypełnione szkłem lustrzanym. Dopiero na poziomie tamburu oraz latarni znajduje się osiem ustawionych osiowo względem kopuły okien (po jednym na każdą stronę), rozmieszczonych w dwóch poziomach po cztery sztuki. Powierzchnia ścian, rozglifione węgary okien, powierzchnie wertykalne pilastrów i kolumn oraz gzymsy są marmoryzowane przy użyciu pięciu kolorów (żółtego, czerwonego, zielonego, szaroniebieskiego oraz czarnego). Detale sztukatorskie, bazy i głowice kolumn oraz większość powierzchni rzeźb są złożone. Sklepienia w całości pokrywają barwne polichromie iluzoryczne uwydatnione stiukowym reliefem, momentami wchodzące na gzyms latarni. Na ścianie południowej znajduje się barokowy marmoryzowany w odcieniach szarości i kremowej bieli ołtarz ze złożonymi elementami rzeźbiarskimi o bogatym programie figuralnym i tabernakulum oraz kopią oryginalnej rzeźby Piety o gotyckiej formie.

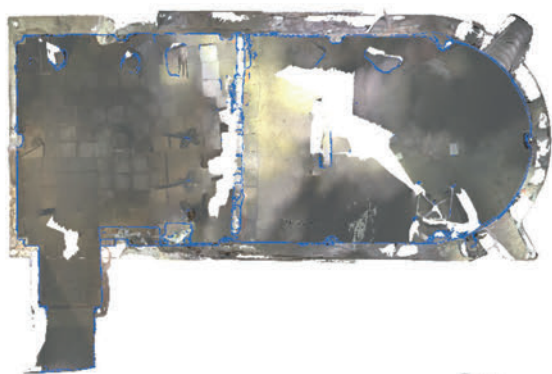
W centralnej części kaplicy znajduje się wkomponowana w posadzkę kamienna płyta nagrobna opata Hochberga ozdobiona w narożach roślinnym motywem i w części centralnej jego herbem rodowym, który został umieszczony także nad portalem wejściowym do kaplicy. Korpus nawowy od kaplicy oddziela zrekonstruowana kuta czarna krata metalowa z drobnymi elementami złożonych, wykonana na wzór zachowanych rysunków projektowych, inwentaryzacyjnych i ikonografii.

Krypty

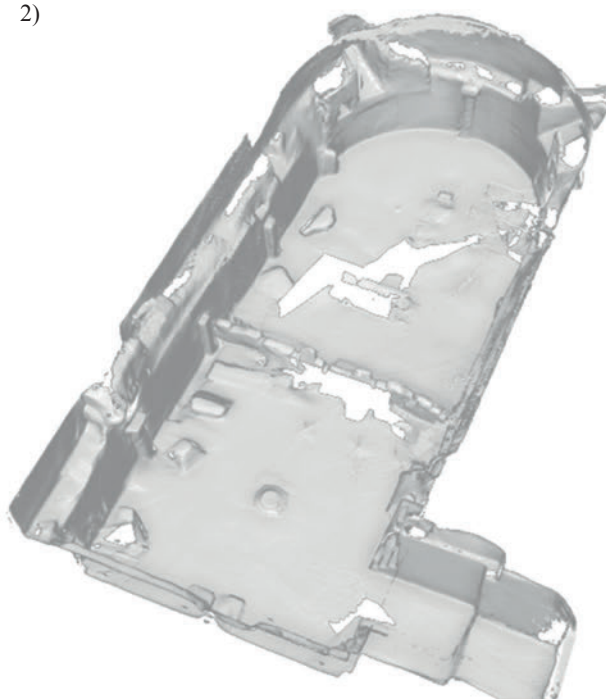
W tej chwili dostępne są podziemia w obrębie pomieszczeń administracyjnych, krypta romańska oraz krypta zlokalizowana w zachodnim przęśle nawy północnej. Podziemne zachowane części są sklepienie kolebkowo, niektóre z lunetami. Pomieszczenia podziemne w zachodniej części kościoła to przestrzeń gospodarczo-techniczna, znajdują się tam dwa magazyny, sanitariat, i wentylatornia oraz część komunikacyjna łącząca wszystkie komory.

Do krypt prowadzą trzy odrębne klatki schodowe. Pierwsza zlokalizowana w przybudówce południowej przy prezbiterium i wieży, druga w drugim od wschodu przęśle nawy północnej i trzecia w ostatnim – zachodnim przęśle nawy północnej. Dostępne z nawy północnej krypty przykrywają stropy żelbetowe Ackermanna wykonane po zakończeniu wykopalisk podczas wykończeniowych prac budowlanych na przełomie lat 80. i 90. Schody do krypt wykonano jeszcze w latach 60., jednak wykończono je kamiennymi (granitowymi) stopniami dopiero ok. 1989–1991 r. (Projekt wymiany posadzki i odtworzenia elementów kamiennych, zob. (Burek 1989c; 1989d; 1991a)). Nie zachowały się oryginalne otwory drzwiowe, wszystkie otwory krypt zabezpieczono żelbetowymi nadprożami (il. 21).

1)

2)

Il. 21. Krypta pod prezbiterium: 1) fotomapa, rzut i elewacja północna, 2) nieoteksturowany model 3D (stan z 2022); oprac. A.H.

Najciekawszą jest niewątpliwie zachowana krypta romańska. Dwunawowe, pięcioprzęsłowe wnętrze nakrywały niegdyś sklepienia bezżebrowe oparte na czterech kolumnach. Do dziś zachowały się jedynie fragmenty spływów i oparcie sklepiennych, jedna zachodnia kolumna oraz lizeny rozczłonkowujące ściany. Od wschodu krypta zakończona jest półkolistą absydą. Od zewnątrz zachowało się oskarpowanie krypty oraz relikty sześciobocznego zamknięcia krypty i prezbiterium. Zwieńczenie kolumn i pilastrów tworzyły kamienne głowice kostkowe. Obydwa przeszła wschodnie oświetlały okienka. W przeszle absydy znajdowała się wnęka sakramentarium świadcząca zapewne o lokalizacji w nim ołtarza. Wejście do krypty mieściło się w ścianie południowej przeszły zachodniego. Ściana zachodnia podzielona została na dwie części przez środkowo usytuowaną lizenę podtrzymującą gurt sklepienny (zachowany fragmentarycznie). W narożach znajdują się dwie kolejne lizeny. Ściany północna i południowa (nie licząc wejścia do krypty) są identyczne i zostały podzielone czterema symetrycznie ustawionymi lizenami na pięć przęseł. Absyda, tak jak ściana zachodnia, została przedzielona lizeną na dwie części. Liczne zachowane fragmenty murów krypty (w większości do wysokości 1,5 m od poziomu posadzki) zbudowane są z cegieł o parametrach romańskich w wątku dwuwozówkowym. Widoczne są starannie opracowane spoiny o przekroju trójkątnym. Pozostałe fragmenty uzupełniono murem ceglany w latach 1980–1990 z cegły współczesnej. Kamieniarka krypty jest granitowa, składają się na nią: głowice pilastrów przyściennych (lizen, kilku brakuje), kolumna (obecnie rozczłonkowana i nieekspozowana) w tym głowica oraz baza.

Zachowała się także baza drugiej identycznej kolumny i negatywy pozostałych. Obecnie na grunтовой posadzce krypty położone są trzy warstwy płyt betonowych bez zaprawy na betonowej wylewce. Wschodnia część krypty ma pozostawioną posadzkę grunтовую. Ponad poziomem obecnego stropu krypty podczas wykopalisk odkryto pozostałość granitowego progu – zapewne przejścia do pierwszej części kłauzurowej drugiego założenia budowlanego (il. 22). Nie znaleziono natomiast żadnych pozostałości stolarki czy ślusarki.

Część podziemna pod przybudówką administracyjną ma zachowane sklepienia kolebowe, które razem z jej fundamentem stanowią relikty zabudowań gotyckich. Zachowany jest także fragment ściany południowej kościoła z kamiennym cokołem wzniesionej w wątku wendyjskim.

Il. 22. Krypta pod prezbiterium: 1) fragment aksonometrii z ekspozycją reliktyw kamiennych,
2) fotografia z widokiem na absydę (stan z 2022); oprac. A.H.

W archiwum Zakładu Konserwacji i Rewaloryzacji Architektury i Zieleni Politechniki Wrocławskiej znalazły się materiały graficzne z badań przeprowadzonych przez C. Lasotę w okresie współpracy z Politechniką Wrocławską. Zgromadzona dokumentacja obejmuje rysunki oraz fotografie wraz z negatywami sporządzone na potrzeby wykonanych studiów oraz przezrocza wykorzystywane niegdyś do prezentacji. Szczególnie cennym materiałem poszerzającym wiedzę na temat przebadanych obiektów są archiwalia zgromadzone na kalkach – rysunki wykonywane *in situ* podczas prac eksploracyjnych. To ryciny odkopanych rzutów, szczegółowo rozrysowane detale ujęte w rzutach i przekrojach z wyszczególnieniem profili rzeźbiarskich i kamieniarskich, szkice przekrojów wykopów, a także notatki precyzujące lokalizację zauważonych reliktyw. W materiałach rysunkowych archiwum znalazły się również ilustracje przekształceń architektonicznych badanych obiektów. Przedstawiają one proponowaną kolejność faz budowlanych wraz z datowaniem oraz wskazują lokalizację i nierzadko stan zachowania najważniejszych elementów oryginalnego detalu. Kolejnym nie mniej istotnym zbiorem są szkice i ilustracje obrazujące zaproponowane przez Lasotę rekonstrukcje analizowanych obiektów. Ryciny te przedstawiają odtworzone przez badacza rzuty i przekroje oraz detale architektoniczne. Obrazują one także przypuszczalny wygląd fragmentów, które się nie zachowały.

Na podstawie analizy fotografii i rzutów można stwierdzić, że podczas wykopalisk odkryto relikty późnoromańskiej krypty. Zachowała się ona w znacznym stopniu aż do wysokości wsporników sklepień oraz 6–13 warstw cegieł ponad nimi. Odsłonięto rzut w całości. Z detalu pozostały wszystkie pilastry obiegające kryptę oraz jedna kolumna z czterech, które niegdyś dzieliły wnętrze krypty na dwie nawy. Wtórnie zamurwane wewnątrz odkopano w większości do poziomu pięciu cegieł ponad poziomem posadzki. Wykonano dodatkowe odkrywki mające na celu zrewidowanie faktycznego poziomu posadzki. W zaledwie kilku miejscach wybrano materiał do poziomu oryginalnej posadzki. Zrobiono to wokół zachowanej kolumny oraz w miejscach, gdzie spodziewane było istnienie pozostałych kolumn. Odsłonięto również absydę oraz wejście do krypty.

Po analizie inwentaryzacji rzutu oraz detali można stwierdzić, że największy obszar odkryto między kolumną a pilastrem znajdującym się w północno-wschodnim narożu pierwszego przęsła od wejścia. Dało to możliwość dokładnego zinwentaryzowania zachowanej kolumny i pilastra wraz z bazą. Kamień kolumny prezentuje prostą formę: klasyczną, nieco przyplaszczoną w proporcjach bazę ozdobioną czterema narożnymi żabkami o floralnym motywie, na niej znajduje się prosty, gładki trzon, a u góry skromna, pozbawiona zdobień głowica blokowo-kielichowa spoczywająca na wałku oraz zwieńczona kostką z profilem z wklęsłym ćwierćwałkiem obiegającym dolną część. Pilastry zostały wymurowane z cegły odpowiadającej tej, której użyto do wzniesienia ścian krypty. Zakończone zostały kamiennymi

Il. 23. Krypta pod prezbiterium, fotomapa: 1) elewacja południowa, 2) elewacja zachodnia (stan z 2022); oprac. A.H.

bazami dwóch typów: narożną i prostą. Obydwa rodzaje mają taki sam profil. Należy zaznaczyć, że analogiczny profil występuje również w górnej części kapitelu kolumny.

Krypta zachowała się do poziomu wsporników sklepiennych (głowic kolumn i pilastrów) i 3–7 warstw cegły przy oparciu sklepień z zachowaniem (fragmentarycznym) żeber oraz spływów sklepień. Nieduża krypta podzielona została na dwie nawy i cztery przęsła – przy ścianach obiegało je dwanaście ceglanych pilastrów z kamiennymi głowicami. W nawach znajdowały się trzy lub cztery kolumny wykonane z kamienia. Kryptę nakryto sklepieniami bezżebrowymi na gurtach. W części wschodniej, w absydzie i przęsle do niej przylegającym znajdowały się w sumie cztery okienka z poszurami (po dwa na ścianie południowej i północnej) doświetlające niegdyś kryptę. Okna te usytuowane były symetrycznie względem pilastra oddzielającego absydę od przęsła na wysokości jedenastu warstw cegły od poziomu posadzki. Miały one wysokość prawdopodobnie dziesięciu cegieł. Ponadto widoczne są dwie wnęki rozmieszczone symetrycznie (po jednej na ścianie południowej i północnej) o wysokości pięciu warstw cegieł, a zlokalizowane na dziewiątej warstwie cegieł od posadzki. Z elementów wartych uwagi warto wymienić pas otworów maculcowych obiegających kryptę, związanych prawdopodobnie z budową krypty i kościoła ponad nią. Pas ten znajduje się w ósmym rzędzie cegieł ponad poziomem posadzki. Na jedno przęsło przypadają dwa otwory.

Fotografie części południowej pokazują, że zachował się portal prowadzący do krypty wykonany w ostatnim, zachodnim przęsle (il. 23). Po lewej stronie przetrwał do wysokości 21 warstw cegły, a po prawej zaledwie do 12. Pilastry wraz z bazami zajmują 14 rzędów cegieł, najlepiej zachowany fragment sklepienia natomiast ma wysokość ośmiu warstw cegieł i znajduje się na styku ostatniego i przedostatniego przęsła od zachodu. Pozostałe przęsła ściany południowej pozbawione są baz pilastrów i – co za tym idzie – widoczne są jedynie negatywy sklepień. Ściana północna zachowała się w niemal identycznym stopniu co ściana południowa. Główną różnicą jest okolica lokalizacji okienek i wnęki – na tej ścianie elementy te są mniej czytelne ze względu na uszkodzenie lica ściany.

Strychy

Główna więźba dachowa, wykonana według projektu zabezpieczenia kościoła, jest wieszakowa, zbliżona formą do tej sprzed 1945 r., w obszarze prezbiterium i nawy głównej przykryta dachówką ceramiczną mnich-mniszka, a nawa południowa i dobudówka południowa przy prezbiterium podwójną warstwą karpówki ułożonej w koronkę.

Główna więźba dachowa, wykonana według projektu zabezpieczenia kościoła, jest wieszakowa, zbliżona formą do tej sprzed 1945 r., w obszarze prezbiterium i nawy głównej przykryta dachówką ceramiczną mnich-mniszka, a nawa południowa i dobudówka południowa przy prezbiterium podwójną warstwą karpówki ułożonej w koronkę.

Ze względu na budowę dachów strychy podzielone są na trzy części, do których prowadzą schody drewniane zlokalizowane wewnątrz wieży. Najniżej położone jest wejście na strych ponad nawą południową – znajduje się na poziomie górnych powłok sklepień. Następny poziom stanowi wspólny strych nad nawą główną i prezbiterium przedzielony ścianą szczytową z przejściem. Do nawy północnej prowadzi niewielkie przejście pozostawione w górnej części ściany północnej nawy głównej – do poziomu górnych powłok sklepień można się z niego dostać drabiną.

II. 24. Strychy: 1) więźba dachowa nad prezbiterium, 2) więźba dachowa nad nawą północną i dawnym krużgankiem klasztoru, 3) ściana zachodnia nawy północnej: A – przypora(?), B – dawny poziom oparcia dachu, 4) ostrołuczne nisze konstrukcyjne w ścianie arkadowej nawy głównej, 5) wnętrze wieży (stan z 2021); oprac. A.H.

Na podstawie badań dwóch pierwszych strychów można wnioskować, że w większości zewnętrzne mury ponad powłokami sklepień nawy wschodniej oraz północnej części nawy głównej są wykonane z nowoczesnej cegły maszynowej i zaprawy cementowej, a ściany nawy głównej w większości (do poziomu górnych powłok sklepień) nie wykazują znaczących przemurowań z wyjątkiem zamurowanych współczesnymi ceglami i zaprawą cementową ostrołucznych otworów usytuowanych symetrycznie po jednym w każdym przęśle (na obydwu ścianach nawy głównej).

W trzecim strychu natomiast (nad północną nawą korpusu i nad południowym skrzydłem dawnego budynku klauzury) zaobserwować można więcej zdarzeń budowlanych. Ściana północna została wymurowana w wątku gotyckim z ciemnymi główkami. Pola blend okiennych północnej ściany nawy głównej mają wtórne zamurowania. W dolnych partiach niektórych z nich zauważalna jest także fragmentarycznie zachowana kamieniarka oraz fragmenty kształtek ceramicznych w dolnej partii blend okiennych. Zaślepienia wymurowano w wątku mieszanym. Obecnie są silnie zabrudzone, z powodu braku dostępu ciężko stwierdzić, czy są to nagromadzone zanieczyszczenia, czy zachowane fragmenty tynków. Na ścianie północnej oraz zachodniej widać zniszczone cokoly dawnych oparć dachowych. Czytelne są trzy poziomy niższe od obecnego, z czego najniższy zachowany w sposób jednoznaczny sugeruje niegdysiejsze osobne funkcjonowanie zadaszenia nawy głównej i północnej. W ścianie zachodniej występuje także wtórne zaślepienie niewielkiej blendy nowoczesną cegłą maszynową. Na tym poziomie, analogicznie do strony południowej, filary międzynawowe przechodzą formą w przypory, między którymi usytuowane są odcinkowo zakończone blendy okienne. Dolne części przypór są powiązane ze ścianą, a ich najwyższe partie sprawiają wrażenie dostawionych. Może to sugerować, że miały wyłącznie ozdobny charakter.

5.3. Badania stratygraficzne – architektoniczne jednostki stratygraficzne (AJS)

Analiza zebranego materiału badawczego pozwoliła na określenie współwystępowania zdarzeń budowlanych, tzw. architektonicznych jednostek stratygraficznych – nazywanych skrótowo AJS (Łuzyniecka 2017; 2018; 2022). Zanim jednak nastąpiło zgrupowanie jednostek, każde zaobserwowane zdarzenie otrzymało numer zgodnie z kolejnością występowania, tzn. zdarzenia budowlane z grup AJS 1÷15 występują w porządku chronologicznym od najnowszych prac budowlano-konserwatorskich zakończonych w 2021 r. do zdarzeń najstarszych. W opracowaniu wykorzystano wyłącznie niszczące metody badawcze, co miało zapewne istotny wpływ na przyjęte jednostki badawcze oraz wynikowe obserwacje. Wiele fragmentów budowli nie było dostępnych w zakresie umożliwiającym bezpośrednią weryfikację założeń przyjętych przez poprzednich badaczy. Konfrontacji dokonano na dostępnym materiale ikonograficznym oraz obserwacjach poczynionych *in situ*.

Zdarzenia były wyszukiwane i odnotowywane od poziomu najniższych partii budowli w górę (zgodnie z logiką wznoszenia konstrukcji budowlanych). Następnie na kolejnych fragmentach w przypadku zaobserwowania zdarzenia lub zdarzeń odpowiadających cechami (niekoniecznie poziomem występowania) zdarzeniu z wcześniej (niżej) analizowanego fragmentu nadawano taki sam numer. Po wstępnym przypisaniu wszystkich fragmentów poddano je ponownej analizie, tym razem z uwzględnieniem miejsca występowania i możliwych korelacji czasowych. W całej bryle budowli wyłoniono 13 grup zdarzeń budowlanych. Po wstępnym wydzieleniu granic między grupami kolejnym krokiem było wydzielenie elementów budowli, które na pewno zostały odtworzone podczas odbudowy obiektu. Stąd pewne oddzielenie grup 1–6 oraz 7–15. Elementy te stanowią zbiór sześciu jednostek potraktowanych na pierwszym etapie rozważań jako całość. Na tej podstawie wynikowo wydzielono sześć architektonicznych jednostek stratygraficznych związanych ze zdarzeniami budowlanymi. Każde zdarzenie zostało oznaczone na odpowiedniej elewacji (lub w niektórych przypadkach elewacji) i przekroju podłużnym zgodnie z miejscem występowania. Wynikowo powstały dwa zestawienia tabelaryczne: pierwsze graficzne przedstawiające lokalizację jednostki oraz fragmenty zdarzeń budowlanych, drugie stanowiące natomiast tekstowy wykaz budulca i części budowli w odniesieniu do lokalizacji występujących (bądź nie) w danej jednostce.

AJS 1

Pierwszą Architektoniczną Jednostkę Stratygraficzną są najnowsze prace budowlane związane z adaptacją i rewaloryzacją kościoła na potrzeby obecnych właścicieli – Kościoła greckokatolickiego, a także konserwacji i remontów przeprowadzonych w tym czasie. Do AJS 1 na elewacjach zaliczono przelicowania górnych partii przypór absydy prezbiterium oraz południowej ściany nawy głównej wraz z wymianą części czapek, a także renowację metalowych elementów maswerków i wymianę szklenia okien. Ponadto istotnym zdarzeniem budowlanym w obrębie tej jednostki był remont elewacji kościoła, w czasie którego wprowadzono pewne przelicowania i uzupełnienia muru, jednocześnie scalając kolorystykę. W ramach tych działań w znacznym stopniu został wymieniony koci bieg elewacji zachodniej (Kubicha-Spakowska 2013; Dworska 2019).

Kolejnymi dwoma elementami zaliczonym do AJS 1 są: odtworzenie krzyża na helmie wieży południowej, nowy element – krzyż greckokatolicki ustawiony na zakończeniu kalenicy zadaszenia absydy prezbiterium.

AJS 2

Druga jednostka stratygraficzna obejmuje w obrębie elewacji wymianę ceramicznych pokryć dachowych nad prezbiterium, częścią nawową, południowym aneksem prezbiterium i zadaszeniem portalu zachodniego oraz renowację z częściową wymianą blachy miedzianej kopuł kruchty południowej i kaplicy Hochberga. Ostatnim elementem budowlanym łączącym się z tym etapem odbudowy kościoła było oczyszczenie i uzupełnienia kamieniarki zachodniego portalu wejściowego (Lenz 2008). Do tej AJS zaliczono również odtworzenie gzymsu podokapowego południowej ściany prezbiterium.

We wnętrzu to zdarzenie budowlane objęło prace związane z remontem kaplicy Hochberga. Ściany kaplicy i kruchty wzniesiono z cegieł o nieregularnym układzie i wymiarach $5,9\text{--}7,3 \times 12,6\text{--}13,3 \times 26,7\text{--}27,3 \text{ cm}^{24}$, które zostały otynkowane i pokryte warstwami dekoracyjnymi. Pierwszy element to odtworzony detal portalu wejściowego do kaplicy z marmoryzacją oraz polichromią i złoceniami, oprócz tego krata zamykająca portal wykonana na wzór oryginalnej, różniąca się nieco jednak od niej. Kolejne fragmenty AJS 2 stanowią elementy wystroju architektonicznego barokowego wnętrza odtworzone w ramach prac konserwatorskich, renowacyjnych i rekonstrukcyjnych dekoracji stiukowej i wystroju sztukatorskiego (Dworska, Kosakowski 2010). Zaliczono do nich cokoły z pilastrami, głowice pilastrów, głowice kolumn, wyprawy tynkarskie, profile sztukatorskie i wystrój sztukatorski, dekoracje stiukowe oraz polichromię kopuł.

AJS 3

Trzecia architektoniczna jednostka stratygraficzna obejmuje zmiany w kościele związane z decyzjami podjętymi po zakończeniu prac badawczych dotyczącymi m.in. adaptacji obiektu do nowych funkcji. W aneksie południowym prezbiterium wprowadzono stropy i artykulację elewacji. W połąci dachowej dodano lukarny, pod dachem gzyms okapowy, a w elewacji południowej i wschodniej otwory okienne i nowy otwór drzwiowy. Kolejne elementy budowlane wprowadzone w ramach AJS 3 dotyczą wnętrza kościoła – zarówno prezbiterium, jak i korpusu nawowego.

Do tej jednostki stratygraficznej zaliczono także zmianę poziomu posadzek przyziemia oraz ich pokrycie płytami kamiennymi. W podziemiach posadzki wykonano z wylewki betonowej z glazurą i z płyt cementowych. Oprócz podłóg do AJS 3 zaliczono także nowe schody wymurowane z cegły maszynowej na zaprawie cementowej z cegieł maszynowych o wymiarach $5,9\text{--}6,5 \times 11,5\text{--}12,0 \times 25,8\text{--}26,4 \text{ cm}$ wykończone okładzinami kamiennymi. Na poziomie przyziemia są to stopnie na styku prezbiterium i nawy głównej w zachodnich przęsłach korpusu, a także dwie otwarte klatki schodowe w nawie północnej prowadzące do podziemi. W południowym aneksie prezbiterium do tego zdarzenia budowlanego zaliczono natomiast drewniane klatki schodowe prowadzące do podziemi oraz na poddasze. Ostatnim elementem w ramach AJS 3 jest tymczasowe przeszklenie okien kościoła pojedynczymi taflami w kolorze żółtym (Burek 1983f; 1983j; 1990a; 1991a; 1991c).

AJS 4

Do czwartej jednostki stratygraficznej zaliczono zmiany mające miejsce głównie we wnętrzu kościoła. Zostały one wykonane po zakończeniu badań wykopaliskowych w obiekcie – jedno zdarzenie budowlane dotyczy elewacji wschodniej: nad absydą dodano ceglana lukarnę dachową z cegieł maszynowych o wymiarach $5,9\text{--}6,5 \times 11,5\text{--}12,0 \times 25,8\text{--}26,4 \text{ cm}$, zakończoną kamiennym zwornikiem okiennym. Największy zasięg prac budowlanych AJS 4 (liczącej aż 73 m długości) odnosi się do sklepień prezbiterium oraz korpusu – zostały one w całości odtworzone na zachowanych wspornikach. Wykonano je dwuwarstwowo: od dołu z 12 cm warstwy cegły maszynowej klasy 150 na zaprawie cementowo-wapiennej ze spoinami niepełnymi górą (przewiązanymi) i od góry – założono sześciocentymetrową powłokę z betonu. Kamienne zworniki oraz kształtki ceramiczne łuków żeber sklepiennych o gotyckim profilu dwuwklęsłowym gruszkowym ze ściętym noskiem odtworzono na wzór zachowanych i łączono je na zaprawie cementowo-wapiennej (Wojdon 1967b).

W nawie głównej uzupełniono brakujące dekoracje rzeźbiarskie wsporników sklepiennych z motywami roślinnymi (pojedynczy liść, podwójny i trójliść), wypełnienia ubytków wykonano ze sztucznego kamienia. Nowe elementy są kamienne, uwagę zwraca bardzo niewielkie zróżnicowanie ornamentyki detalu. W pierwszym od wschodu przęsle nawy południowej znajduje się oryginalny wtórnie zamontowany zwornik kamienny z roślinnym ornamentem i śladami polichromii (prawdopodobnie jedyny zachowany w całości). W północno-zachodnim narożniku prezbiterium zamontowano od-

²⁴ Uśrednione wymiary cegieł podano na podstawie dokumentacji konserwatorskiej kaplicy i kruchty oraz z uwzględnieniem pomiarów własnych zachowanej ściany krypty pod nawą główną.

tworzony na wzór zachowanego *vis a vis* wspornik, a także zamontowano wtórnie dwa wsporniki po stronie południowej. Przygotowano także kanały techniczne pod nowe instalacje.

AJS 5

Piąte wydzielone zdarzenie budowlane to prace wykonane w ramach kolejnego etapu po wstępnym zabezpieczeniu obiektu. Obszar, na którym występuje ta jednostka, to większość otworów okiennych elewacji wschodniej, południowej i zachodniej, a także odtworzenie południowej wieży kościoła od poziomu połaci dachowych wraz z murowanym zwieńczeniem w postaci ośmiobocznego hełmu i sekwencją blend i otworów okiennych. Tę część wzniesiono z cegły maszynowej na zaprawie cementowej, a partię wieńczącą warstwowo (co 1,5 m wysokości) zbrojono poziomo prętami umieszczonymi w spoinach. Zastosowano cegły o wymiarach $5,9\text{--}6,5 \times 11,5\text{--}12,0 \times 25,8\text{--}26,4$ cm. Dwa dolne segmenty wieży są kwadratowe o wymiarach $4,8 \times 4,8$ m, dwa kolejne ośmioboczne o maksymalnej szerokości 4,2 m. W tej fazie wykonano także trzy żelbetowe wieńce i drewniane belkowe stropy wieży (Nadolski 1962).

Występowanie AJS 5 na elewacjach to kamienne maswerki okienne, z których większość została w całości odtworzona (Wojdon 1962l; 1964a; Dworska 2019).

AJS 6

Szóste zdarzenie budowlane odnosi się zbioru prac wykonanych przy obiekcie od momentu zabezpieczenia w 1945 r. do zakończenia pierwszego etapu odbudowy. Obszar, w którym pojawia się ta jednostka, obejmuje głównie elewację wschodnią i południową, a także górne partie murów obwodowych związanych ze wznoszeniem więzby dachowej oraz nowe fundamenty, m.in. pod schody znajdujące się obecnie w podziemnej części kościoła.

Ściany i przypory związane z AJS 6 wykonano głównie z cegły rozbiórkowej na zaprawie cementowo-wapiennej z zachowaniem pierwotnych gabarytów i znanych otworów okiennych oraz drzwiowych. Wymiary tych cegieł to $8,5\text{--}9,7 \times 12,9\text{--}14,5 \times 27,9\text{--}29,0$ cm. Stosowano także cegły maszynowe o wymiarach $5,9\text{--}6,3 \times 11,5\text{--}12,0 \times 25,8\text{--}26,2$ cm²⁵.

Omawiane zdarzenia zlokalizowane są w dwóch zachodnich przęsłach ściany południowej prezbiterium. Nie do końca wiadomo, kiedy dokładnie pokryto wszystkie ściany prezbiterium polichromią imitującą ścianę ceglana wymurowaną w układzie główkowo-wozówkowym z białą spoiną. W obrębie prezbiterium zamontowano także wtórnie dwa kamienne wsporniki sklepienne.

Na poziomie poddasza do tej jednostki zaliczono górne fragmenty większości ścian prezbiterium oraz nawy głównej, a także ścianę szczytową zlokalizowaną między nimi. Ponad nimi znajduje się zadaszenie wykonane zgodnie z projektem zabezpieczenia świątyni, które nakrywa również nawę północną i ma swoją kontynuację nad skrzydłem północnym dawnego budynku klauzury. Na górnym poziomie budowli użyto cegły maszynowej na zaprawie cementowej, dzięki czemu powstał nowy obwód muru z odmiennego budulca, zabezpieczony metalowymi ściągami (śruby rzymskie zakotwione w murze), na którym wzniesiono dachy oraz pas gzymsu podokapowego. Do tej jednostki zaliczono także odtworzenie fryzu podokapowego południowej ściany prezbiterium.

W części podziemi od wschodu (pod prezbiterium) AJS 6 przejawia się w drobnych, ale licznych uzupełnieniach lica wewnętrznych ścian krypty romańskiej, a także w nowo wymurowanych ściankach zamykających korytarze podziemne i pomieszczenia techniczne, które zostały wprowadzone ze względu na modernizację budowli razem ze schodami w północno-wschodnim narożu korpusu nawowego. W części zachodniej korpusu (zachodnie przęsło nawy północnej) w ramach tych samych prac dodano schody oraz częściowo zaadaptowano istniejące podziemne mury dawnych krypt barokowych na pomieszczenia techniczno-gospodarcze. Nad kryptą romańską i korytarzem do niej prowadzącym wykonano stropy z gęstożebrowych betonowych płyt WPS (Wojdon 1964g; 1965; Burek 1982b).

²⁵ Wymiar i rodzaj najmłodszych cegieł jest kluczowy w datowaniu, dlatego w zestawieniu wzięto pod uwagę jedynie wymiary cegieł maszynowych.

AJS 7

Siódme zdarzenie budowlane dotyczy remontu wnętrza (opisywanego w literaturze przedmiotu), a jest obecnie reprezentowane jedynie przez maswerki okien kościoła (tab. AJS 7), które ze względu na prace związane z odbudową zostały w znaczącym stopniu wymienione na nowe (odtworzone na wzór z wykorzystaniem elementów nadających się do wtórnego montażu)²⁶. Najbardziej zauważalną zmianą z tego okresu w ikonografii jest przebudowa okien ścian zachodniej oraz południowej korpusu nawowego, ponieważ przywrócono im ostrołuczne zakończenia i dodano maswerki odpowiadające pozostałym w prezbiterium. Zgodnie z zachowaną dokumentacją budowlaną wraz z wymianą maswerków wymieniona została także konstrukcja dachów nad korpusem nawowym²⁷ i pokrycia, na zachowanej ikonografii widać także, że usunięto część lukarn dachowych. Ponadto obniżono poziom kalenicy zadaszenia nad nawą południową i obniżono (do obecnie zachowanego) poziom parapetów okien nawy głównej nad nim. Do AJS 7 zaliczono także kilka drobniejszych elementów, m.in. epitafium w zachodniej części elewacji południowej, a także blokadę portalu w nawie północnej czy kamienne gzymsy dzielące wnękę okienną na dwie części.

AJS 8

Ósma architektoniczna jednostka stratygraficzna obejmuje znane barokowe fragmenty kościoła²⁸. Od strony elewacji do AJS 8 przyporządkowano południowe przybudówki korpusu nawowego kościoła, tj. kaplicę Hochberga oraz kruchtę południową, a w obrębie elewacji zachodniej portal wejściowy. We wnętrzu po stronie północnej są to zamurowania okien nawy oraz półkoliście zakończona otynkowana wnęką (zlokalizowana w górnej części drugiego od zachodu przęsła tej nawy) i skrócenie maswerku północnej części absydy prezbiterium. Przypuszczalnie blokada portalu pod półkolistą wnęką również jest powiązana z tym etapem budowy²⁹. Po południowej stronie natomiast do tej jednostki zaliczono portal zlokalizowany w pierwszym od wschodu przęśle nawy południowej (prowadzący do kaplicy Hochberga) oraz dwa epitafia w kolejnych dwóch przęsłach. W południowej przybudówce prezbiterium, w drugim od zachodu przęśle zlokalizowane jest marmurowe ławabo z bogatą dekoracją rzeźbiarską.

Ze względu na otynkowane lico ścian nie ma dostępu do muru ceglanego przyporządkowanego do AJS 8. W podziemiach widoczne są obecnie jedynie fragmentarycznie zachowane ściany dawnych barokowych krypt przesklepionych półkoliście, Ściany kaplicy i kruchty wzniesiono z cegieł o nieregularnym układzie i wymiarach 5,9–7,3 × 12,6–13,3 × 26,7–27,3 cm. Na podstawie wyników badań wykopaliskowych ustalono, że do tej jednostki należy zaliczyć również fundamenty pod południowymi aneksami posadowione na zachowanych starszych ławach. W partii nadziemnej na podstawie zachowanej ikonografii do ósmego zbioru zdarzeń budowlanych należy dodać całkowitą wymianę okien i maswerków korpusu nawowego z ostrołucznych maswerków na półkoliście zakończone o skróconej wysokości okienka z siatkowym układem szprosów³⁰, a także skrócenie i częściowe zablokowanie maswerków w prezbiterium. W związku ze zmianą geometrii okien zaobserwowano też podwyższenie zadaszenia nawy południowej³¹. Do AJS 8 zaliczono także barokowy wystrój architektoniczny opisanych wcześniej fragmentów budowli (przedstawiony dokładniej w tab. AJS 8).

²⁶ Ponieważ przebudowa jest znana z ikonografii i nie ma wiedzy nt. dokładnego stanu zachowania oryginalnej kamieniarki z lat 1870–1945, przy jej rodowodzie potwierdzonym projektem maswerki istniejące obecnie, a oznaczone w dokumentacji powojennej jako zakwalifikowane do wymiany, potraktowano jako oddzielne zdarzenie budowlane.

²⁷ Do dzisiaj niezachowana.

²⁸ W AJS 8 przedstawiono jedynie zakres obecnie zachowanych elementów i przykładów związanych z tą jednostką stratygraficzną.

²⁹ Przewiduje się także możliwość blokady przejścia w późniejszym okresie ze względu na logiczne powiązanie komunikacyjne z ówczesnym klasztorem oraz najbardziej prawdopodobną potrzebę likwidacji przejścia dopiero po sekularyzacji zakonu w 1810 r.

³⁰ Obecnie niezachowane.

³¹ Trudno jednoznacznie powiązać zmianę wysokości połaci dachowej nawy z tą jednostką stratygraficzną, niemniej jest ona zauważalna w źródłach ikonograficznych.

AJS 9

Dziewiąta architektoniczna jednostka stratygraficzna została wyznaczona w obrębie korpusu nawowego. Są to fragmenty stanowiące rozbudowę tej części kościoła do obecnie znanej formy, wzniesione ponad murem o innym charakterze budulca. Ustalono, że ściany obwodowe od wysokości około połowy okien naw bocznych wzwyż, cała ściana arkadowa nawy głównej z wysokimi ostrołucznie zakończonymi łękami oraz szczyt ściany zachodniej wykazują jednolity układ budulca³² i powinny zostać przypisane do tej samej AJS. Konstrukcję stanowi *opus emplectum* z cegły gotyckiej o układzie główkowo-wozówkowym z mocniej wypalonymi główkami³³ podkreślonymi jasną spoiną o beżowym zabarwieniu stanowiącą dla nich tło.

Do AJS 8 zaliczono także górne partie uskokowych przypór południowych i zachodnich oraz pasy gzymśów podokapowych nawy głównej i bocznej. Odnotowano również detale (głównie kamienne) powiązane strukturalnie z elementami konstrukcyjnymi. Wśród nich wymienić można podwieszane na ścianach obwodowych i filarach nawowych konsole sklepienne z kwiatowym ornamentem i dostawionymi po bokach figuralnymi elementami³⁴ wspierające gury sklepień o profilowaniu analogicznym do tego pojawiającego się na filarach międzynawowych – poza tym opaski filarów (także z dekoracją o motywach florystycznych) oraz zachowane jedynie w kilku egzemplarzach wsporniki sklepienia nawy głównej o motywie liściastym. Do tej jednostki zakwalifikowano też ceramiczne kształtki sklepienne o profilu dwuwklęsowym z gruszkowatym noskiem fragmentarycznie zachowane przy wspornikach sklepień.

Na podstawie dokumentacji badań archeologicznych do AJS 8 zakwalifikowano w partii podziemi fundament południowo-wschodniej kaplicy usytuowanej przy wieży (obecnie wyeksponowane jedynie w formie obrysu w posadzce) i fragmenty fundamentów południowej kaplicy gotyckiej znanej z ikonografii, z której do tej pory odkryto jedynie relikt kolumnienki narożnej zlokalizowany w południowo-wschodniej części obecnej kaplicy Hochberga oraz fundamenty przypór korpusu nawowego wraz z ławą fundamentową – posadowiono na niej nowy fundament i mury obwodowe obecnie zachowanej kaplicy. W partii poddasza jedynym elementem dotyczącym tego zdarzenia budowlanego jest szczyt ściany zachodniej świątyni.

AJS 10

Dziesiąta wyodrębniona architektoniczna jednostka stratygraficzna zlokalizowana jest w prezbiterium kościoła. Podobnie jak AJS 9 składa się z wielobocznego zakończenia oraz fragmentów stanowiących rozbudowę tej części kościoła do obecnie znanej formy wzniesionej ponad wcześniej funkcjonującymi murami o innym charakterze budulca³⁵.

Konstrukcję związaną z tym zdarzeniem budowlanym stanowi mur wzniesiony w technice *opus emplectum* z cegły palcówki o wymiarach 8,5–9,7 × 12,9–14,5 × 27,9–29,0 i układzie główkowo-wozówkowym z delikatnie mocniej wypalonymi główkami obramowanymi jasną spoiną o beżowym zabarwieniu, a także czterouskokowe przypory absydy z kamiennymi czapkami na najwyższym poziomie wymurowane z ozdobnych kształtek ceramicznych.

Konstrukcję związaną z tym zdarzeniem budowlanym stanowi mur wzniesiony w technice *opus emplectum* z cegły palcówki o wymiarach 8,5–9,7 × 12,9–14,5 × 27,9–29,0 i układzie główkowo-wozówkowym z delikatnie mocniej wypalonymi główkami obramowanymi jasną spoiną o beżowym zabarwieniu, a także czterouskokowe przypory absydy z kamiennymi czapkami na najwyższym poziomie wymurowane z ozdobnych kształtek ceramicznych.

Ponadto do AJS 10 zaliczono filar północny łuku tęczowego przewiązany z filarem nawowym, w którym zachowała się polichromowana wnęka kamienna z ozdobnymi rozetami, kwiatowym or-

³² Z pominięciem drobnych przemurowań zidentyfikowanych wcześniej z odbudową świątyni.

³³ Oryginalny poziom kontrastu między laserunkiem cegieł jest obecnie widoczny jedynie w ścianach obwodowych naw bocznych. Opis spoinowania murów pominięto, ponieważ w miejscach dostępnych jest ono wtórne.

³⁴ Osadzone na uprzednio skutych i przemurowanych pasach ściany.

³⁵ Ustalenia dotyczące różnic budulca poczyniono na podstawie konfrontacji opisów odkryć poprzednich badaczy wraz z archiwalną ikonografią z obecnymi elewacjami.

namentem i laskowaniem oraz uskokowo laskowanym obramieniem. W ścianie północnej do tej jednostki zaliczono także (obecnie zamurowane i otynkowane) wnęki okienne zlokalizowane w trzech zachodnich przęsłach prezbiterium.

Zakwalifikowano tu także ozdobne elementy kamieniarskie – wsporniki sklepień (w większości zachowane³⁶) i zworniki (niezachowane) oraz ceramiczne kształtki sklepienne o profilu dwuwklęsłowym z gruszkowatym noskiem, które częściowo zachowały się przy wspornikach sklepień.

W obrębie elewacji do AJS 10 zaliczono uskokowy cokół kamienny zlokalizowany w dolnej, podokiennej partii absydy, a także prosty, uskokowy gzyms podokapowy i fragmentarycznie zachowany w absydzie oryginalny pas fryzu z kształtek ceramicznych o formie czteroliścia.

AJS 11

Jedenasta wydzielona architektoniczna jednostka stratygraficzna związana jest z niewielkimi zmianami bryły obiektu. W partii przyziemia reprezentują ją zachowane fundamenty i sklepienia poziomego piwniczego południowej przybudówki prezbiterium kościoła. Na poziomie przyziemia to zdarzenie budowlane dotyczy przemurowań w obrębie okien korpusu nawowego oraz przerzucenia dwóch środkowych przypór prezbiterium ze względu na niezachowaną do dzisiaj w tym miejscu dwuprzęsłową dobudówkę z dwiema prostymi i dwiema ukośnie ustawionymi przyporami³⁷. W obrębie elewacji zachodniej do AJS 11 zaliczono otynkowane zamurowania dolnych partii zachodnich okien nawy głównej i naw bocznych. Podobne blokady zlokalizowane są w oknach elewacji południowej. Budulec to cegły palcówki o wymiarach 5,9–6,3 × 11,5–12,0 × 25,8–26,2 cm. Zaobserwowane w zachodniej elewacji i blokadach otworów z maswerkami północnej ściany nawy głównej. Układana zarówno w wątki blokowe (tj. naprzemiennie warstwa wozówek i główek), jak i bez wątkowo. Ciężko ocenić oryginalny kolor spoiny, gdyż cegły i zaprawa zostały pokryte laserunkiem w kolorze ceglastym.

We wnętrzu świątyni z tym wydarzeniem budowlanym powiązany został kamienny portal (obecnie zaślepiiony) zlokalizowany w drugim od zachodu przęśle nawy północnej łączący niegdyś zapewne kościół z budynkiem klauzury. Do tej jednostki stratygraficznej zaliczono także przemurowanie otworu przejścia do kruchty południowej, a ponadto – sześć kamiennych epitafiów biskupów, czyniących posługę w tym kościele, i jedną płytę związaną z jednym z fundatorów.

Dodatkowo na podstawie informacji źródłowych (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 3) do tej jednostki stratygraficznej przypisano budowę chóru muzycznego z dwiema kaplicami pod spodem (obecnie niezachowanymi)³⁸.

AJS 12

Dwunasty zbiór jednostek charakteryzuje odmienny od poprzednich budulec. Mury wykonano z cegły o wymiarach 8,5–9,7 × 12,9–14,5 × 27,9–29,0 cm murowanych w wątku wendyjskim. Jedy- nym elementem wskazującym na budowę tych ścian jest fragment muru północnego prezbiterium widocznego od strony dawnej zakrystii (obecnie pomieszczenia Wydziału Filologii Uniwersytetu Wrocławskiego). Ta jednostka stratygraficzna pojawia się głównie w korpusie nawowym obecnego kościoła, ale jest także zauważalna w obrębie prezbiterium. Ze względu na mocno zatarte granice jej występowania i całkowite zasłonięcie w obrębie prezbiterium do wyznaczania zakresu obecności AJS 12 posłużono się dokumentacją badań przeprowadzonych przez innych badaczy oraz archiwalnymi fotografiami (Kozaczewski 1963; Lasota, Rozpędowski 1981).

Ustalono, że w partii podziemi jest to zachowany obrys ścian naw północnej, południowej i zachodniej wraz z odkrytymi podczas prac wykopaliskowych relikty dwudzielnego portalu zachodniego, a także przyściennymi kamiennymi bazami słupów o bliźniaczej formie. Do dziś przetrwały

³⁶ Jeden niezachowany wspornik oraz dwa zamontowane wtórnie.

³⁷ Domniemaną kaplicę boczną na podstawie badań wykopaliskowych (Lasota, Piekalski 1988), która jednak nie znajduje potwierdzenia w znanej ikonografii ani źródłach pisanych w zaproponowanej przez badaczy formie.

³⁸ Należy zauważyć planowane na najbliższe lata odtworzenie chóru w dawnej lokalizacji.

w bardzo dobrym stanie bazy dwóch pilastrów nawowych ze słupkami, zachowane do wysokości ok. 1,20 m. Ponadto są to dolne partie filarów międzynawowych, zdecydowanie bardziej masywne od obecnych, o kształcie wydłużonego ośmioboku oraz partia fundamentowa istniejącej wieży świątyni i portal zlokalizowany w środkowym segmencie prezbiterium.

To zdarzenie budowlane ma kontynuację w partii przyziemia jako obrys korpusu ze śladami skutych słupów, a także we fragmencie narożnika południowo-zachodniego nawy południowej, gdzie częściowo zachowana jest ceramiczna słupka narożna. W obrębie ścian korpusu zauważono silnie przemurowane fragmenty łąca opisane przez poprzednich badaczy jako wykonane w wątku wendyjskim, sięgające wysokością kilku warstw cegły ponad parapety dzisiejszych okien nawy południowej oraz wnęk nawy północnej – na elewacji południowej obecnie zupełnie nieczytelne.

Na podstawie archiwalnych pomiarów inwentaryzacyjnych detali znalezionych podczas prac wykopaliskowych i porządkowych do AJS 12 zakwalifikowano także znalezione na wtórnych złożach kształtki sklepienne o profilu dwuwklęsłowym ze ściętym noskiem i pasujące do niego kamienne zworniki bez zachowanych ozdobnych talerzy.

AJS 13

Kolejna jednostka stratygraficzna dotyczy fragmentów murów wzniesionych w wątku wendyjskim o wymiarach $7\text{--}8,2 \times 12,0\text{--}13,5 \times 24,1\text{--}27,0$ cm ze spoiną z zaprawy piaskowo-wapiennej. Opisywane zdarzenie budowlane zlokalizowane jest w prezbiterium kościoła. Obejmuje obszar czterech zachodnich jego przęseł i sięga maksymalnie ok. 3,5–4 m wysokości, licząc od obecnego poziomu posadzki.

Przy obecnym stanie wizualnym (pomalowanie łąca cegieł w prezbiterium) są to fragmenty zauważalne najlepiej na niektórych fotografiach archiwalnych oraz w opisach poprzednich badaczy (Kozaczewski 1963; Eysymontt 1964; 1971), którzy nie mieli jednak pełnego obrazu chronologii budowli w latach 60. ubiegłego stulecia, a także w opisach badań w latach 80. XX w. (Lasota, Rozpędowski 1981; Piekalski 1988). W partii podziemnej zachował się w pełni fundament prezbiterium i niemal całość fundamentu ściany zachodniej, a fragmentarycznie – fundamenty przypór wzniesione z cegły palcówki. Wyeksponowane lico tych ścian można zaobserwować w kolebowo sklepionym pomieszczeniu podziemnym pod południowym aneksem prezbiterium (częścią administracyjną). Zachował się tam kamienny cokół i widoczna jest dolna partia przypory, na niej oparto odtworzone sklepienie z AJS 4. W partii przyziemia kościoła zachowały się jedynie fragmenty ścian prezbiterium³⁹, ale widoczne są nie tylko w dolnych partiach ścian.

Oprócz zachowanego fragmentarycznie w licu ścian materiału budowlanego z tego zdarzenia zachowało się nieco detalu architektonicznego: relikty wsporników sklepiennych wskazujące na jego sześciokątny kształt w postaci pięciu zachowanych kamiennych bloków wmurowanych w drugie i trzecie przęsło od zachodu obecnego prezbiterium, fragmenty znalezione na wtórnym złożu kształtki żeber sklepiennych o dwóch uskokach z prostym noskiem i pasujące do nich zwornik kamienny z talerzem, detal zaklasyfikowany przez poprzednich badaczy jako głowica filara przyściennego.

AJS 14

Czternastą jednostkę stratygraficzną wydzielono z fragmentarycznie zachowanego (obecnie w całości pod posadzką kościoła) w części zachodniej korpusu nawowego pierwotnej świątyni o obrysie mniejszym niż istniejący zakres ścian tej części budowli. Do AJS 14 zaliczono fundamenty, odkryte w badaniach archeologicznych negatywy, a także fragmenty detalu wykonane z kamienia, zaklasyfikowane przez poprzednich badaczy i osoby inwentaryzujące znaleziska. Ławy fundamentowe związane z tą jednostką są ciągłe, wykonane z cegły palcówki, z dosyć starannie opracowaną spoiną

³⁹ W znacznej części przelicowane na wątek gotycki.

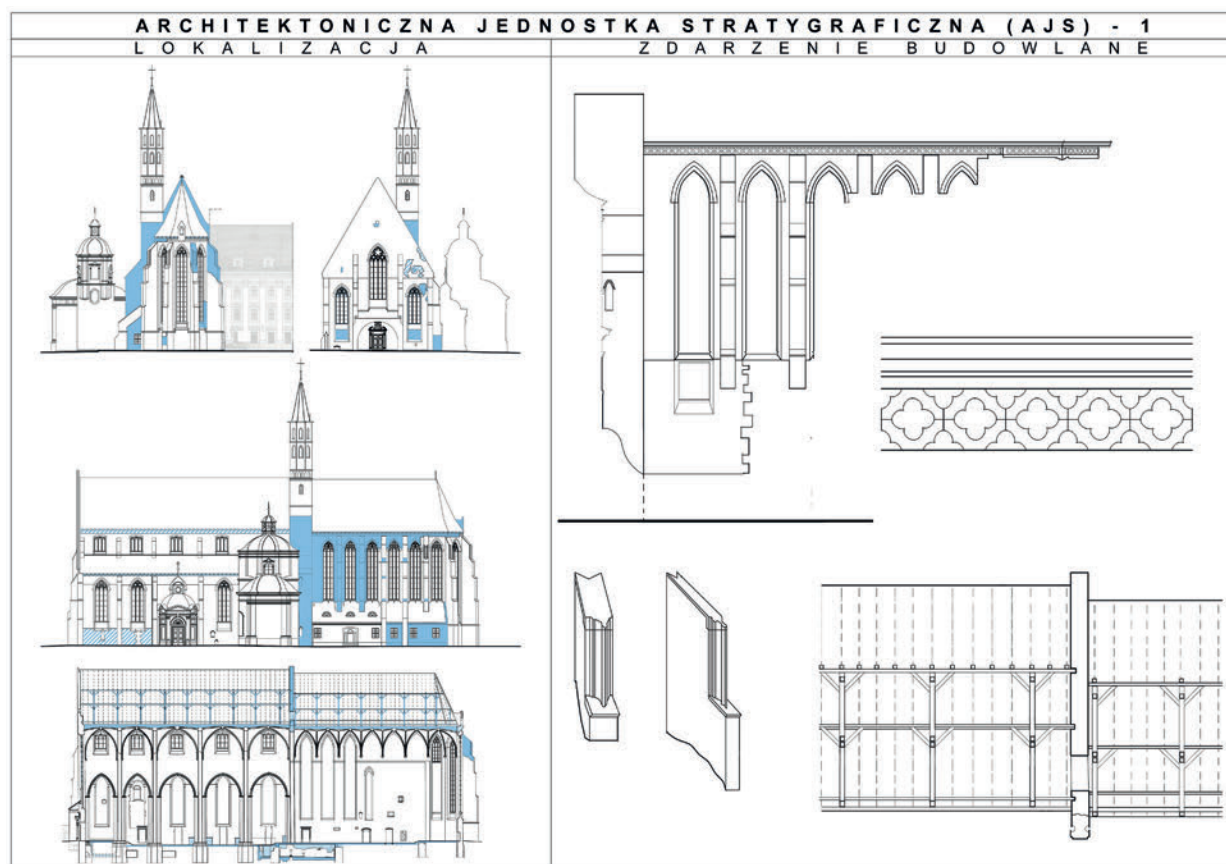
(Lasota, Rozpędowski 1981), na których pozostały ślady po ścianach wykonanych z analogicznych cegieł układanych w wątek wendyjski. Z tych badań znane są wymiary budulca: $7,9-8,6 \times 11,7-12,7 \times 27,6-28,7$ cm.

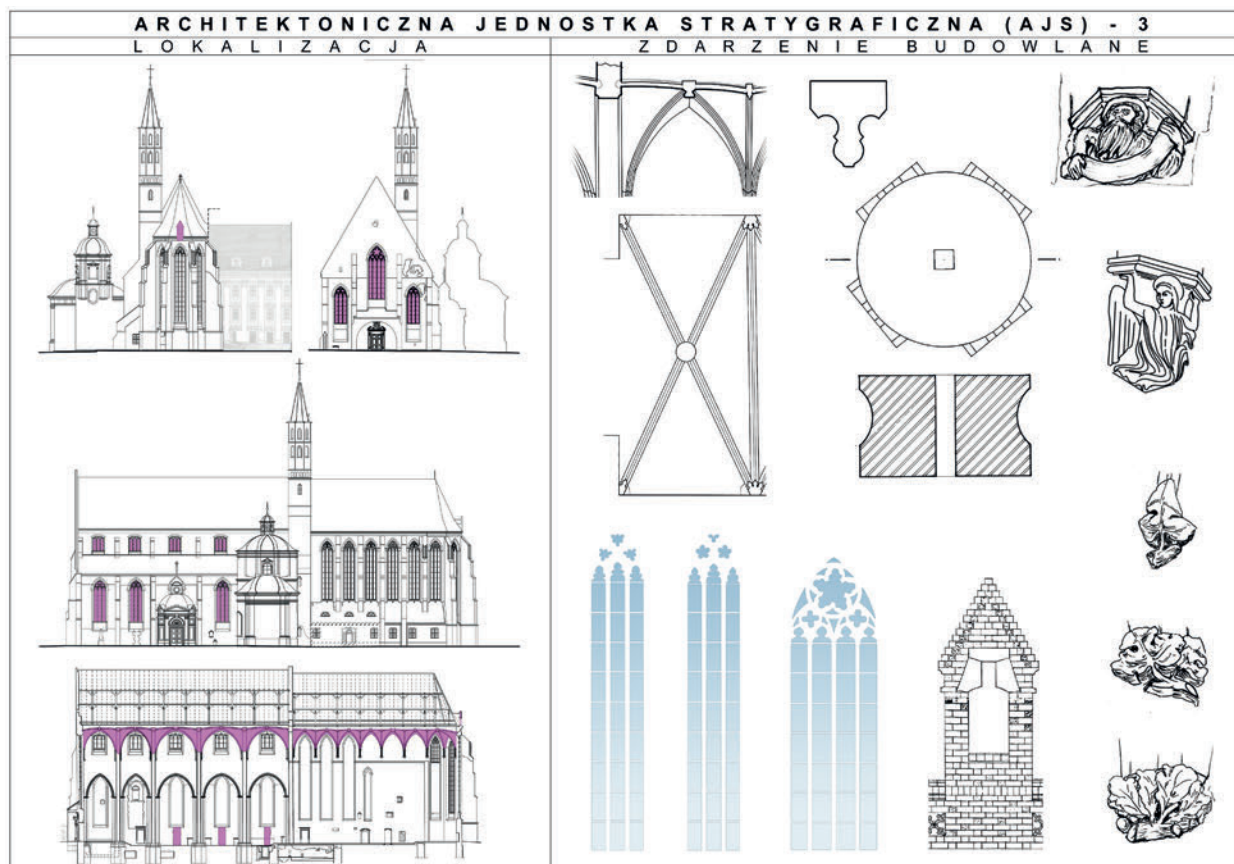
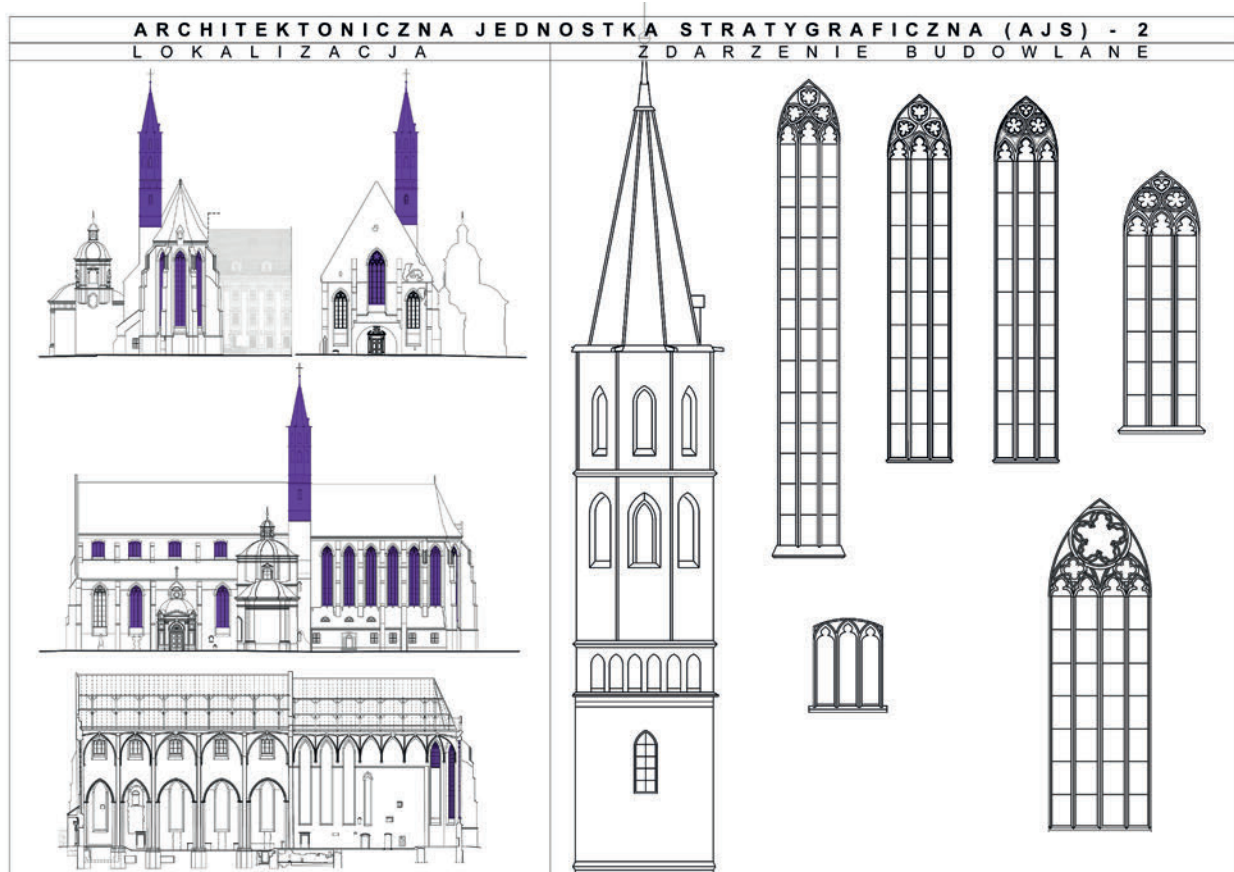
Do AJS 14 zostały zaliczone także przypory w części zachodniej i południowej oraz w obszarze wschodniego przęsła obecnej nawy głównej na wcześniej istniejącym murze posadowienie filarów lektorium.

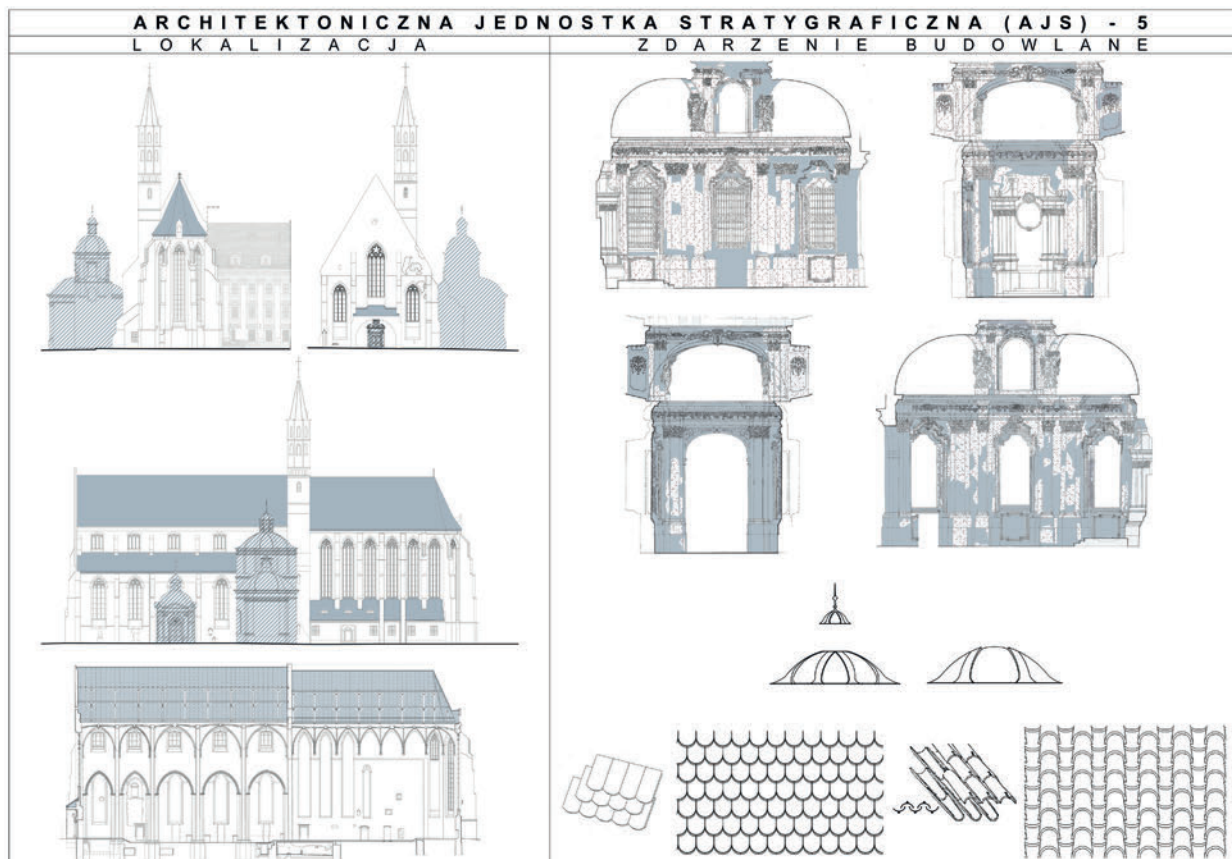
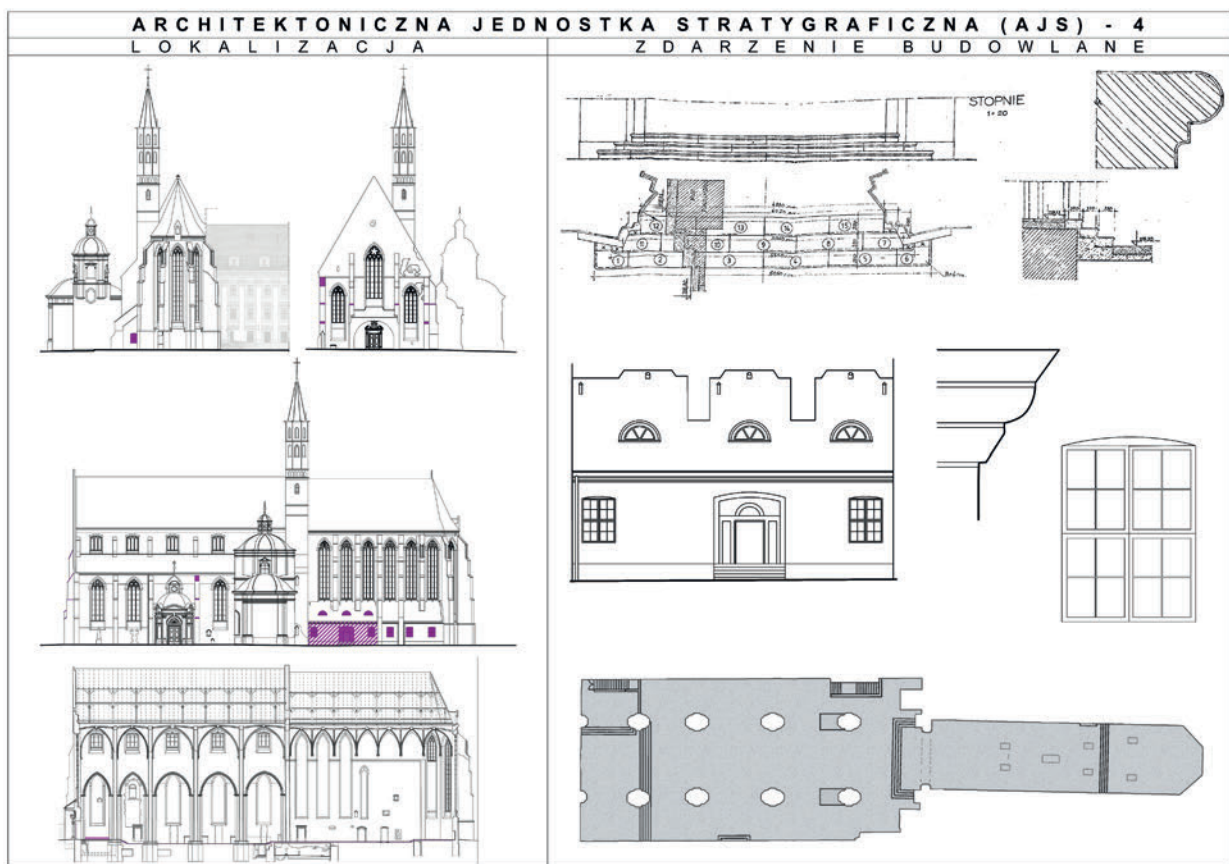
Przyporządkowane do tej jednostki detale to kamienna opaska portalowa ze szponem, obecnie (prawdopodobnie?) odłożona w krypcie pod prezbiterium i baza narożnej kolumnienki talerzowej (lokalizacja nieznana).

AJS 15

Ostatnia opisana tu jednostka objęła zdarzenia budowlane, które występują jedynie w najniższych partiach obecnej budowli (w podziemiu). Jest to swego rodzaju wyjątek w stosunku do pozostałych jej części. Fragmenty te zostały wzniesione z cegieł palcówek o układzie wendyjskim z dobrze opracowaną spoiną. Były posadowione na warstwie wyrównawczej z otoczaków(?) o wymiarach $7-8,2 \times 12,0-13,5 \times 24,1-27,0$ cegieł układanych w wątku wendyjskim z porządnie opracowaną trójkątnie uformowaną spoiną z zaprawy piaskowo-wapiennej. Do tej grupy zaliczono części niedostępne, czyli ukryte pod posadzkami fundamente naw i wieży, oraz dobrze zachowaną i obecnie dostępną kryptę o wymiarach $\sim 15,7 \times 8,5 \times 2,5$ m z pojedynczą zachowaną (obecnie rozłożoną na części) kolumną oraz pozostałą bazą drugiej, a także zachowanymi ceglanyymi pilastrami z kamiennymi głowicami obiegającymi jej wewnątrz. Krypta była dwunawowa i miała pięć przęseł – układ jest wciąż czytelny i zachowały się nawet fragmenty gurtów sklepiennych.

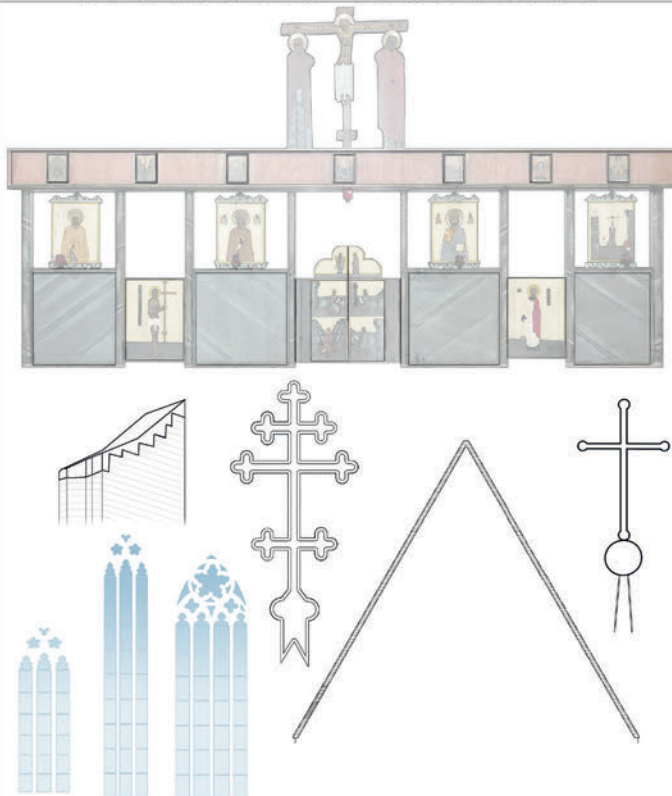

ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 6

LOKALIZACJA

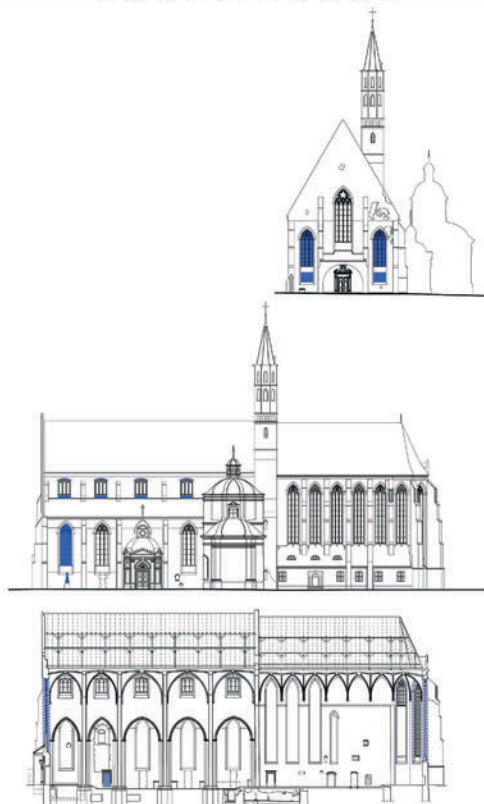

ZDARZENIE BUDOWLANE

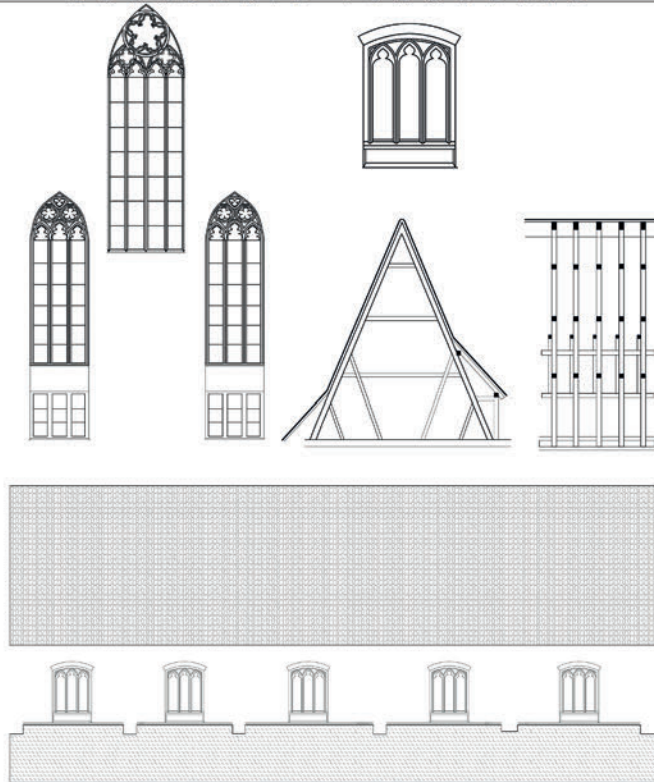

ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 7

LOKALIZACJA

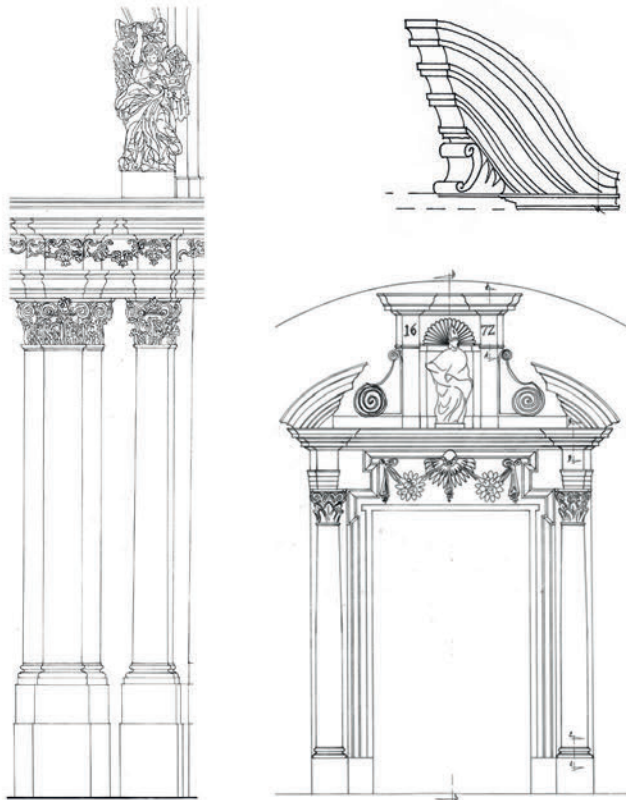
ZDARZENIE BUDOWLANE

ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 8

LOKALIZACJA

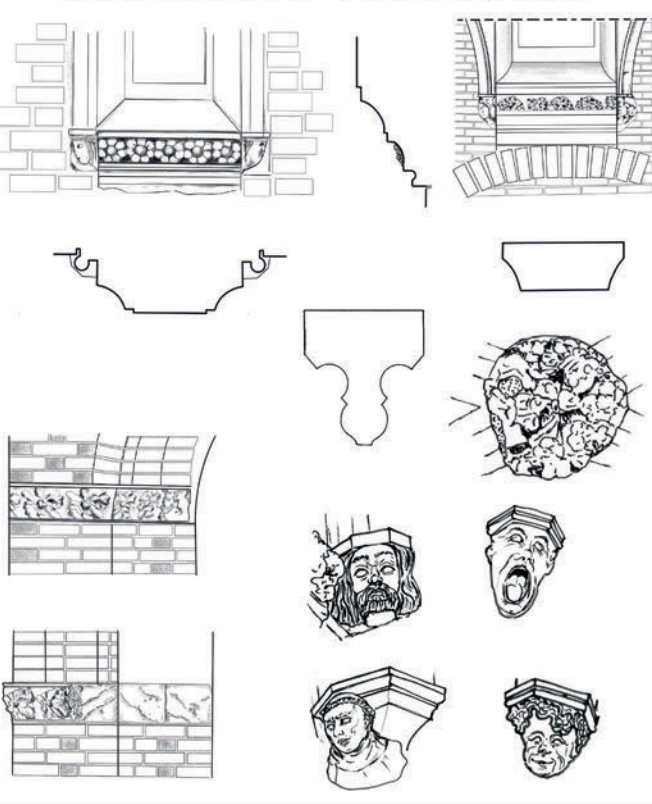
ZDARZENIE BUDOWLANE

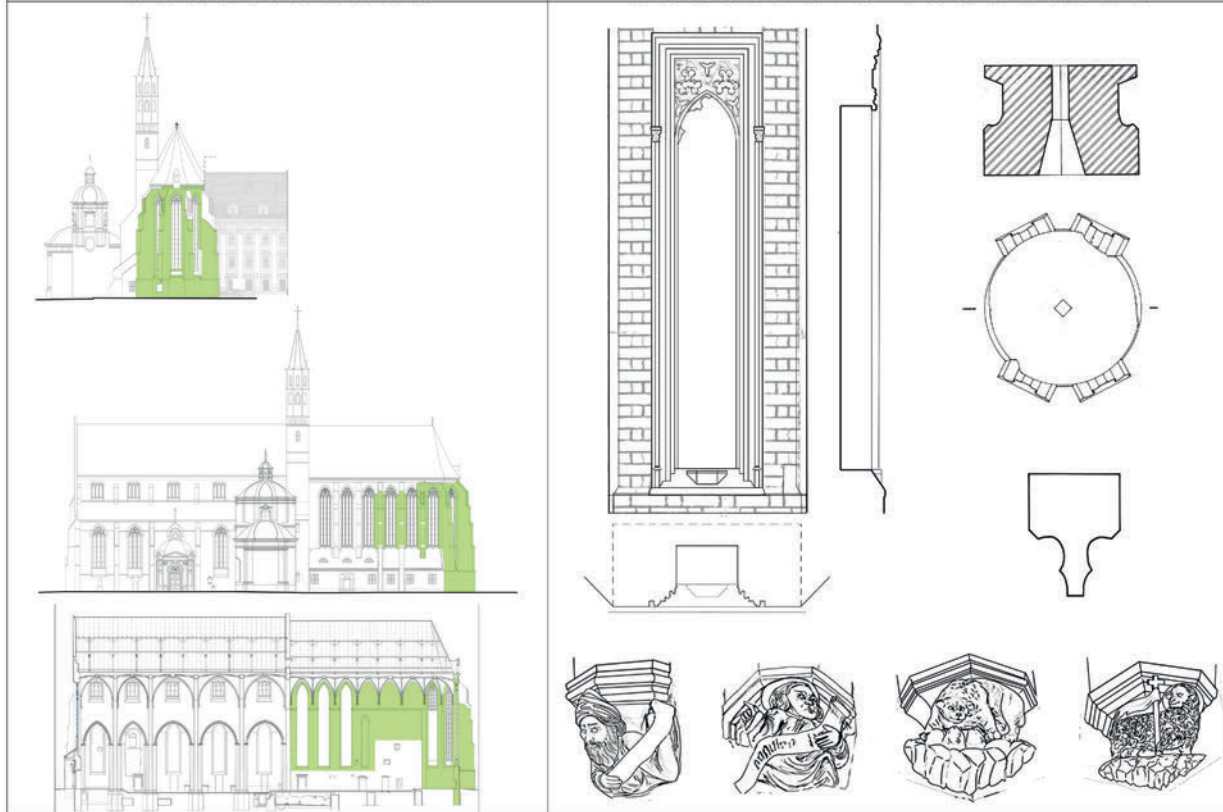
ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 9

LOKALIZACJA

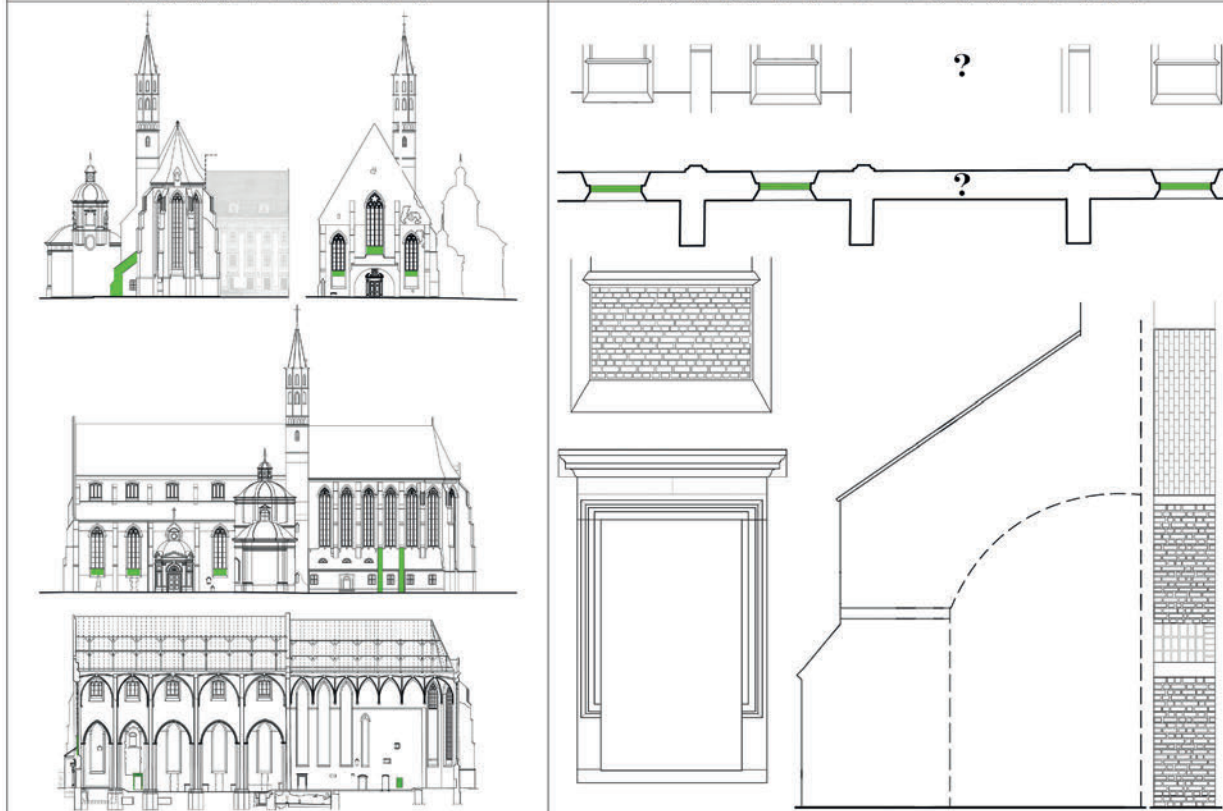
ZDARZENIE BUDOWLANE

ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 10
LOKALIZACJA **ZDARZENIE BUDOWLANE**

ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 11
LOKALIZACJA **ZDARZENIE BUDOWLANE**

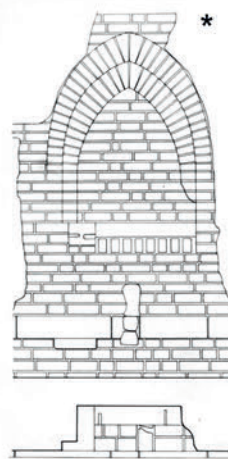
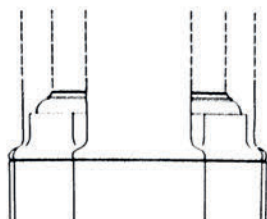
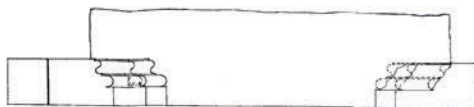
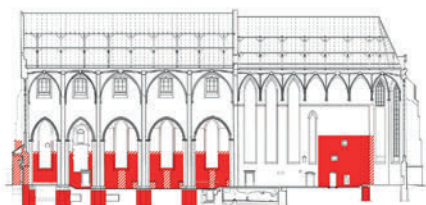
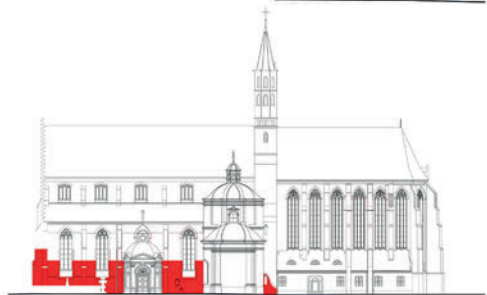
ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 12

LOKALIZACJA

ZDARZENIE BUDOWLANE

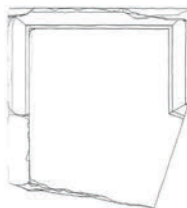
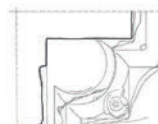
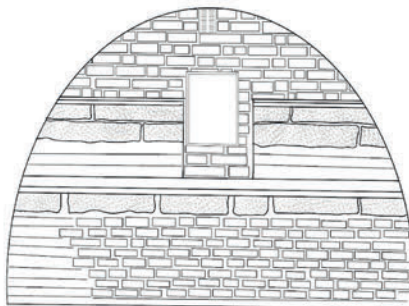
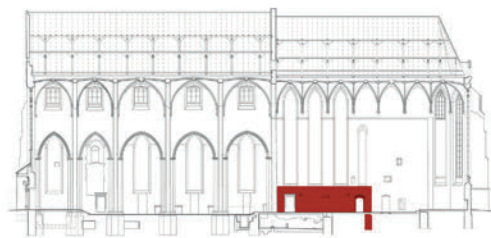
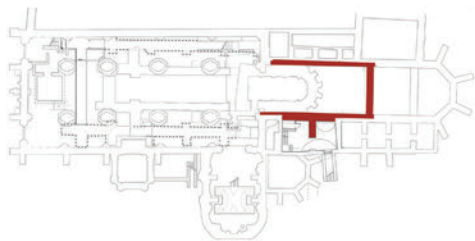
* ściana północna od strony klasztoru

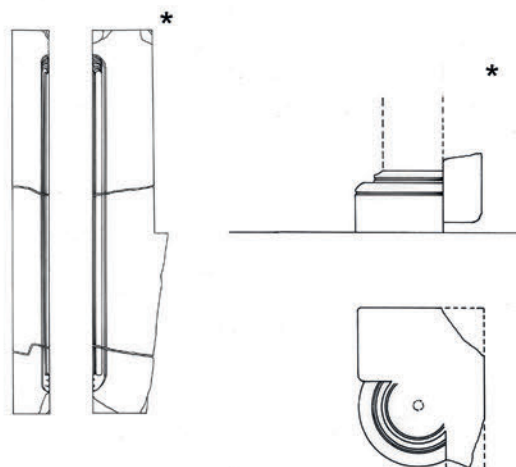
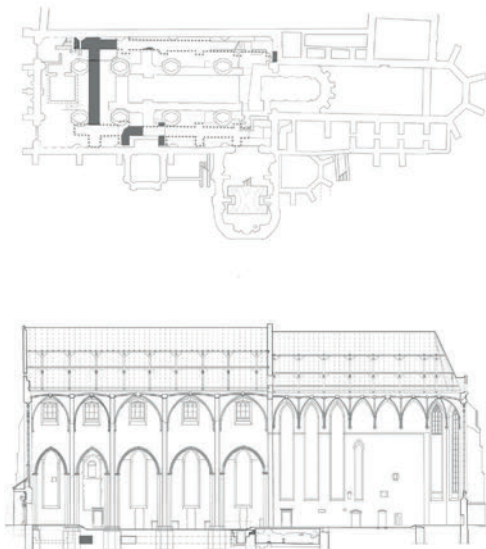
ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 13

LOKALIZACJA

ZDARZENIE BUDOWLANE

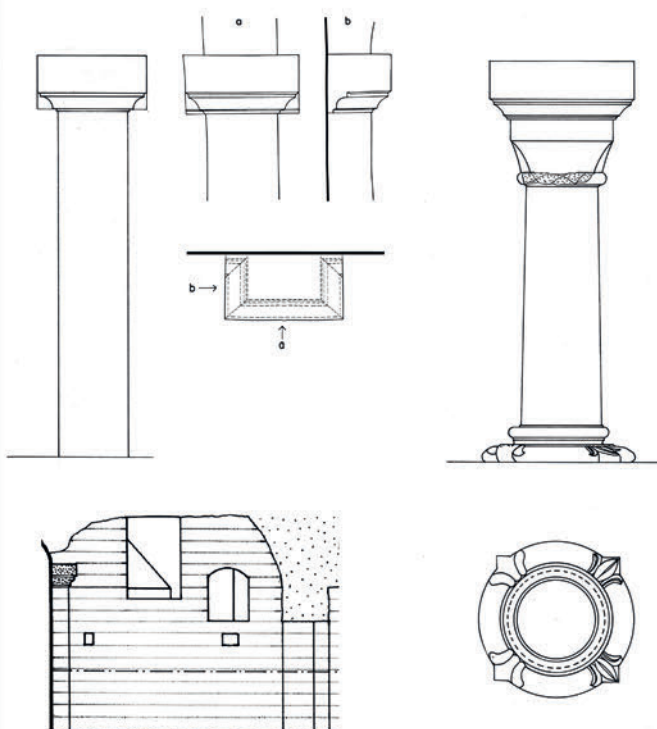
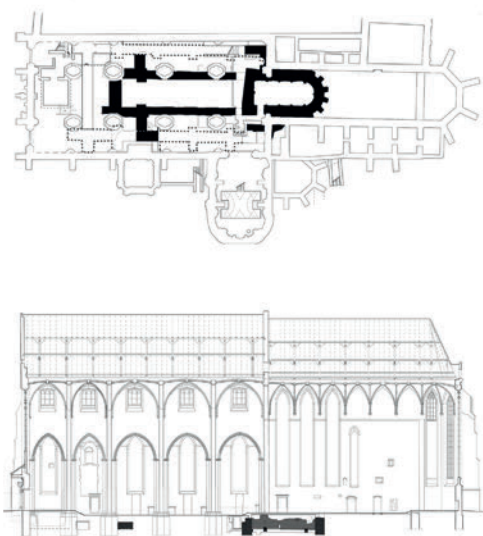

ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 14
LOKALIZACJA **ZDARZENIE BUDOWLANE**

* nieznana lokalizacja

ARCHITEKTONICZNA JEDNOSTKA STRATYGRAFICZNA (AJS) - 15
LOKALIZACJA **ZDARZENIE BUDOWLANE**

6. Wnioski

6.1. Fazy budowlane i próba ich datowania

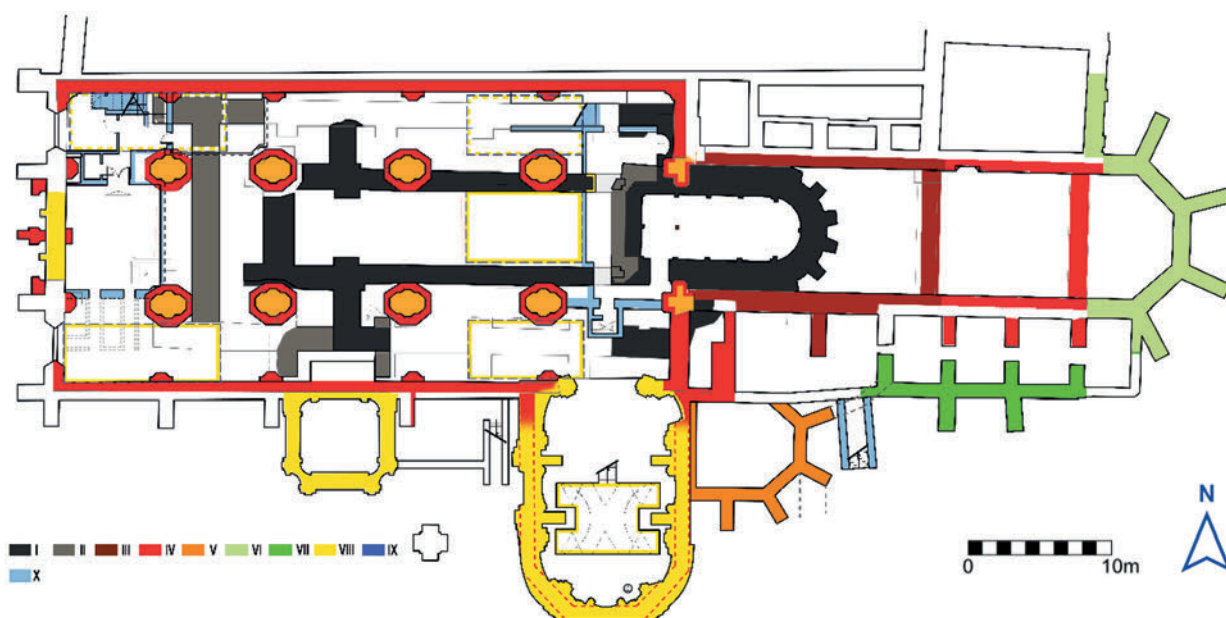
Na podstawie ostatnich badań architektonicznych wydzielono dwanaście faz budowlanych i podjęto próbę ich datowania. Zostały one wyodrębnione przez przypisanie określonej fazy jednej lub kilku architektonicznych jednostek stratygraficznych. Podstawą wydzielania faz były fragmenty budowli o podobnych cechach stylistycznych i technologicznych, które stanowiły zamknięte etapy funkcjonalne.

I faza – romańska (przed 1234)

Podstawą wydzielenia tej fazy były podobne cechy technologiczne murów odkrytych podczas badań archeologicznych. Wszystkie elementy tej fazy znajdują się poniżej obecnego poziomu terenu. Zostały wzniesione z niskich cegieł palcówek o układzie wendyjskim z dobrze opracowaną spoiną (AJS 15), zachowały się fragmenty.

Znaczące pozostałości zachowanych fundamentów kościoła z tej fazy są obecnie znane jedynie z opisów i zdjęć z lat 1977–1981, kiedy były wykonywane drugie powojenne prace badawczo-wykopaliskowe J. Rozpędowskiego i C. Lasoty. Na podstawie analizy tych materiałów do 1. fazy zaliczono podbudowy: nawy środkowej, naw bocznych, a także domniemanej wieży, wysuniętej poza elewację zachodnią świątyni. Nie można wykluczyć, że na piętrze znajdowała się empora książęca. We wschodniej części korpusu przetrwał relikt prawdopodobnie okrągłej klatki schodowej i prostokątnego w rzucie zejścia do krypty (il. 25).

Krypta jest obecnie dostępnym wnętrzem, w którym zachowały się: pojedyncza (aktualnie rozłożona na części) kolumna, baza drugiej, lico oryginalnych ścian wnętrza. Od zewnątrz, w korytarzu prowadzącym

Il. 25. Propozycja rozwarstwienia rzutu podziemnych części kościoła na podstawie badań własnych 2018–2023, wykopalisk T. Kozaczewskiego (1963), J. Rozpędowskiego i C. Lasoty (1979; 1982; 1985) oraz C. Lasoty i J. Piekalskiego (1988): I – 1. faza, przed 1234, II – 2. faza, ok. 1234–1236, III – 3. faza, 1234–1241, IV – 4. faza, 1241–1256, V – 5. faza, 1 poł. XIV w., VI – 6. faza, 4 ćw. XIV w., VII – 7. faza, 1530–do ok. 1623, VIII – 8. faza, poł. XVII w.–lata 30. XVIII w., IX – 9. faza, XIX w.–1939, X – 10. faza, 1945–2023; oprac. A.H.

do niej, można także zaobserwować lico ściany zachodniej. Analiza wnętrza krypty wykazała, że na ścianie zachodniej znajdują się trzy pilastry. Są one dobrze zachowane, mają głowice, na których opierają się fragmenty sklepień. Po prawej stronie, na wysokości 18. rzędu cegieł (licząc od posadzki) znajdują się dodatkowe dwa otwory analogiczne do tych sąsiadujących z nimi kilka rzędów niżej. Ciężko jest jednoznacznie stwierdzić, czy podobne otwory istniały po lewej stronie ściany zachodniej, ponieważ zachowała się ona do 17. rzędu cegieł. Od strony zachodniej, powyżej ocalałego fragmentu muru pierwszej krypty do poziomu posadzki w nawie jest 11 warstw cegieł, co potwierdza konieczność zlikwidowania sklepień krypty w okresie wznoszenia drugiego kościoła. Patrząc natomiast na poziom posadzki przy portalu prowadzącym do pomieszczeń przylegających do prezbiterium od południa (ok. 17 warstw cegieł ponad poziomem oparcia sklepienia), można wysunąć wniosek, że na tym fragmencie możliwe było zachowanie sklepienia krypty. Najprawdopodobniej dążono jednak do wyrównania poziomu posadzki na obszarze nowego korpusu.

W I fazie kościół powstał prawdopodobnie na terenie własności książęcej – dworu Henryka II Pobożnego i jego małżonki Anny i pełnił funkcję od momentu sprowadzenia franciszkanów, czyli między 1234–1236.

II faza – późnoromańska (ok. 1234–1236)

Z II fazą powiązano mury stanowiące zapewne pierwszą przebudowę franciszkańską i wyodrębniono je głównie na podstawie przesłanek funkcjonalnych i stratygraficznych (AJS 14). W tej chwili murowane relikty z tej fazy są niedostępne i znajdują się pod posadzką kościoła. Znanе są, jak wspomniano wcześniej, z opisów i zdjęć J. Rozpędowskiego i C. Lasoty⁴⁰. Na tej podstawie fundamenty w zachodniej części kościoła można uznać za modernizację naw i ich wydłużenie na zachód, przez co została zwiększona część laicka świątyni. Nie wiemy, czy towarzyszyło tym działaniom wyburzenie wieży.

Zmiana funkcji świątyni na zakonną zaowocowała także budową lektorium. Z jego konstrukcji przetrwały fragmenty dwóch baz podpór, które posadowiono na murze dostawionym do zachodniej ściany krypty. Stąd wniosek, że mur ten powstał później od krypty i reszty murów pierwszego kościoła (il. 25).

Prace te przystosowały kościół do pełnienia nowych funkcji, mogły przebiegać w czasie sprowadzenia franciszkanów w latach 1234–1236.

III faza (1236–1241)

W tym czasie zbudowano prawdopodobnie nowe dwuprzęsłowe prezbiterium i wzniesiono mury na zewnątrz krypty. Stary korpus nawowy zapewne wówczas dalej funkcjonował. Cegły o nieco większym rozmiarze układano w wątku wendyjskim (AJS 13).

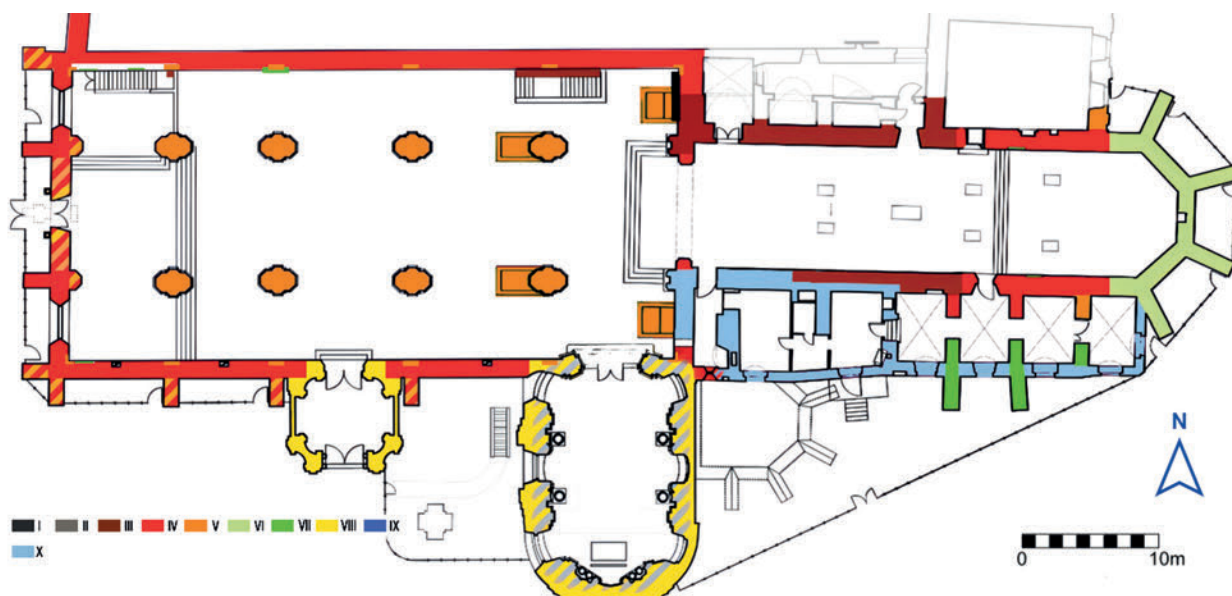
Przy obecnym stanie wizualnym (pomalowanie lica cegieł w prezbiterium) są to fragmenty zauważalne najlepiej na niektórych fotografiach archiwalnych oraz w opisach m.in. T. Kozaczewskiego (1963) i J. Eysymontt (1965a; 1971), a także w opisach badań C. Lasoty i J. Rozpędowskiego (1979; 1981) oraz J. Piekalskiego (1990). W partii podziemnej zachował się w pełni fundament prezbiterium i dwa fragmenty fundamentu ściany zachodniej, a w stopniu fragmentarycznym – fundamenty przypór udokumentowane przez poprzednich badaczy.

W partii przyziemia (il. 26) zachowały się jedynie fragmenty ścian prezbiterium (w znacznej części przemalowane na wątek gotycki), ale widoczne są nie tylko w dolnych partiach ścian. Oprócz zachowanego fragmentarycznie materiału budowlanego zachowało się nieco detalu architektonicznego – dolna część portalu łączącego prezbiterium i część klauzury (obecnie pod poziomem posadzki), kamienne bloki wmurowane w 2. i 3. przęsło od zachodu obecnego prezbiterium. Dość niskie położenie kamieni świadczyć może, że są one pozostałością po dwóch przęsłach przedzielonych gurtem przykrytym sklepieniem sześciodzielnym na nadwieszonych pilastrach i służkach.

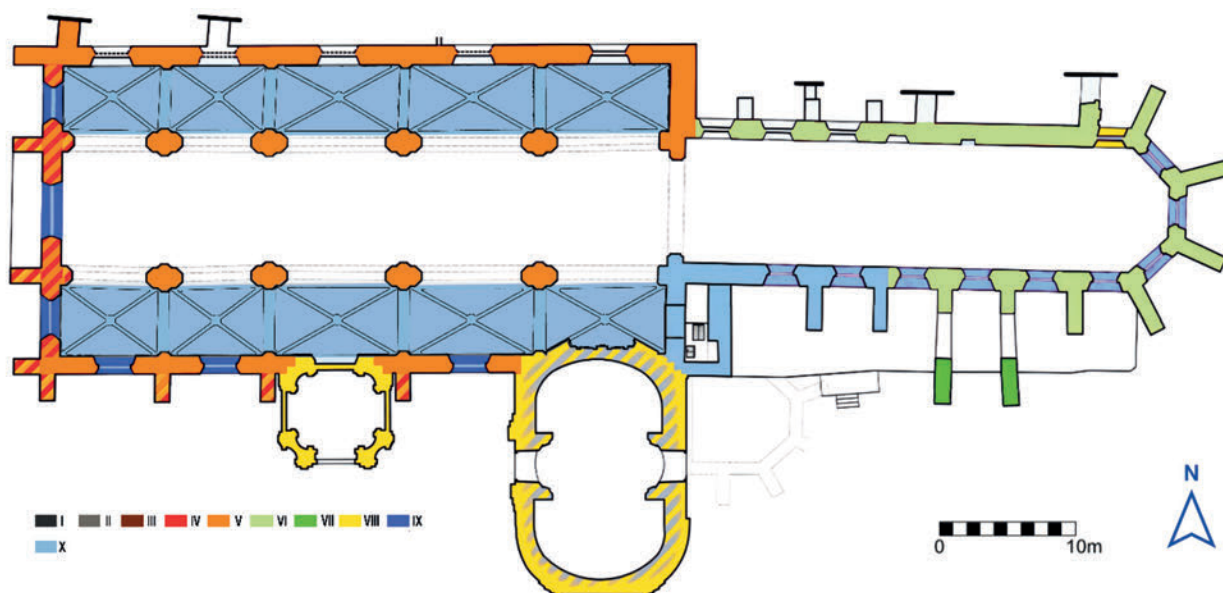
IV faza (1241–1256)

Z IV fazą jest prawdopodobnie związane wschodnie przęsło prezbiterium wznoszone równocześnie ze wschodnim skrzydłem klauzury, po tym jak franciszkanie dostali teren na wschód. Jednocześnie prawdopo-

⁴⁰ (Lasota 1979a; 1979b; 1982a–1982d; 1986; Lasota, Rozpędowski 1979; 1981; 1985).

Il. 26. Propozycja rozwarstwienia rzutu przyziemia kościoła na podstawie badań własnych 2018–2023 oraz dokumentacji z badań T. Kozaczewskiego (1963), J. Eysymontt (1965; 1971), C. Lasoty i J. Rozpędowskiego (1979; 1982; 1985): I – 1. faza, przed 1234, II – 2. faza, ok. 1234–1236, III – 3. faza, 1234–1241, IV – 4. faza, 1241–1256, V – 5. faza, 1 poł. XIV w., VI – 6. faza, 4 ćw. XIV w., VII – 7. faza, 1530–do ok. 1623, VIII – 8. faza, poł. XVII w.–lata 30. XVIII w., IX – 9. faza, XIX w.–1939, X – 10. faza, 1945–2023; oprac. A.H.

Il. 27. Propozycja rozwarstwienia rzutu na wysokości okien naw bocznych kościoła na podstawie badań własnych 2018–2023 oraz dokumentacji z badań T. Kozaczewskiego (1963), J. Eysymontt (1965; 1971), C. Lasoty i J. Rozpędowskiego (1979; 1982; 1985): I – 1. faza, przed 1234, II – 2. faza, ok. 1234–1236, III – 3. faza, 1234–1241, IV – 4. faza, 1241–1256, V – 5. faza, 1 poł. XIV w., VI – 6. faza, 4 ćw. XIV w., VII – 7. faza, 1530–do ok. 1623, VIII – 8. faza, poł. XVII w.–lata 30. XVIII w., IX – 9. faza, XIX w.–1939, X – 10. faza, 1945–2023; oprac. A.H.

dobnie zapadła decyzja o rozbudowie korpusu nawowego i powstały mury obwodowe pięcioprzęślowych naw bocznych i elewacja zachodnia z portalem. Charakterystycznymi cechami tych działań jest wątek wendyjski murów oraz system konstrukcyjny sprowadzający obciążenie sklepień na podpory. W nowej części prezbiterium były to służki, a w nawach bocznych pilastry z kolumnkami (AJS 12).

Do dziś zachowały się w partii podziemnej lica ścian naw północnej i południowej oraz zachodniej wraz z odkrytymi podczas prac wykopaliskowych relikami dwudzielnego portalu zachodniego.

Ponadto są to dolne partie filarów międzynawowych, zdecydowanie bardziej masywne od obecnych, o kształcie wydłużonego ośmioboku i partia fundamentowa istniejącej wieży świątyni.

W przyziemiu mury z tej fazy zachowały się w ścianach zewnętrznych naw bocznych (z wyłączeniem przęsła wschodniego nawy południowej), przetrwał także fragment narożnika południowo-wschodniego nawy południowej, który kończy się na wysokości okien naw bocznych, a właściwie kilka warstw cegieł poniżej ich zakończenia. Na wschodniej ścianie nawy północnej zachowała się ozdobna kamienna wnęka. Najprawdopodobniej relikty skutych służek ściennych były częścią tej fazy (il. 27).

Mur nowo powstałego przęsła wschodniego prezbiterium jest dzisiaj prawie niewidoczny pod warstwami malarskimi. Żeby prześledzić pewne cechy jego budowy, wystarczy udać się do wnętrza zakrystii, a także pomieszczeń sąsiadujących z obecną klatką schodową Wydziału Filologii Uniwersytetu Wrocławskiego przylegającą do kościoła od północy. Zachowały się tam gotyckie wnęki oraz elementy kamieniarskie. Północna ściana prezbiterium kościoła nie ma widocznego wendyjskiego wątku, od strony pomieszczenia użytkowanego przez Uniwersytet układ cegieł pozostał natomiast czytelny. Wymiary cegieł tutaj to $6,3\text{--}8,4 \times 10,5\text{--}12,4 \times 25,2\text{--}27,8$ cm. Zachowany i wyeksponowany jest półokrągły ceglany łuk z dwoma kamiennymi elementami od spodu⁴¹, a także dwie wnęki. Po lewej stronie, ok. 88 cm ponad aktualnym poziomem podłogi znajduje się nisza z kamiennych bloków wykończona trójlistnym łukiem o wymiarach ok. 51×75 cm (relikt lavabo?), a po prawej ok. 58 cm ponad posadzką ostrołucznie zakończona wnęka z podwójnym ceglany grubości pojedynczej cegły (portal lub sedilia?). Ma ona wymiary ok. 100 cm szerokości na 130 cm wysokości. W dolnej części znajduje się kamienne obramienie (resztki progu?). Obydwie nisze znajdują się ok 0,5 m ponad poziomem posadzki zainwentaryzowanym podczas odgruzowywania obiektu. Po lewej (na wys. 0,9 m) i prawej (na wys. 1,9 m) stronie odkrywki znajdują się bloki kamienne – relikty wsporników wielkości ok. 26×35 i 28×54 cm. W dolnej partii lico muru ma zaburzenia wątku – było przemurowywane.

Jedynymi widocznymi do dziś relikdami pilastrów z tej fazy są dwa fragmenty ich baz zlokalizowane w nawie północnej. Pierwszy z nich zachowany i wyeksponowany w całości przy zejściu do krypty na granicy pierwszego i drugiego przęsła wschodniego, a drugi odkryty połowicznie w jej pierwszym od zachodu przęśle. Kamienne bazy, zgrupowane ukośnie po dwie między pilastrem, mają formę talerzową z podwójnym wałkiem ze szponami. Całość postawiona jest na profilowanym cokole, w rzucie mającym kształt zbliżony do przepołowionego ośmiokąta.

V faza (1. poł. XIV w.)

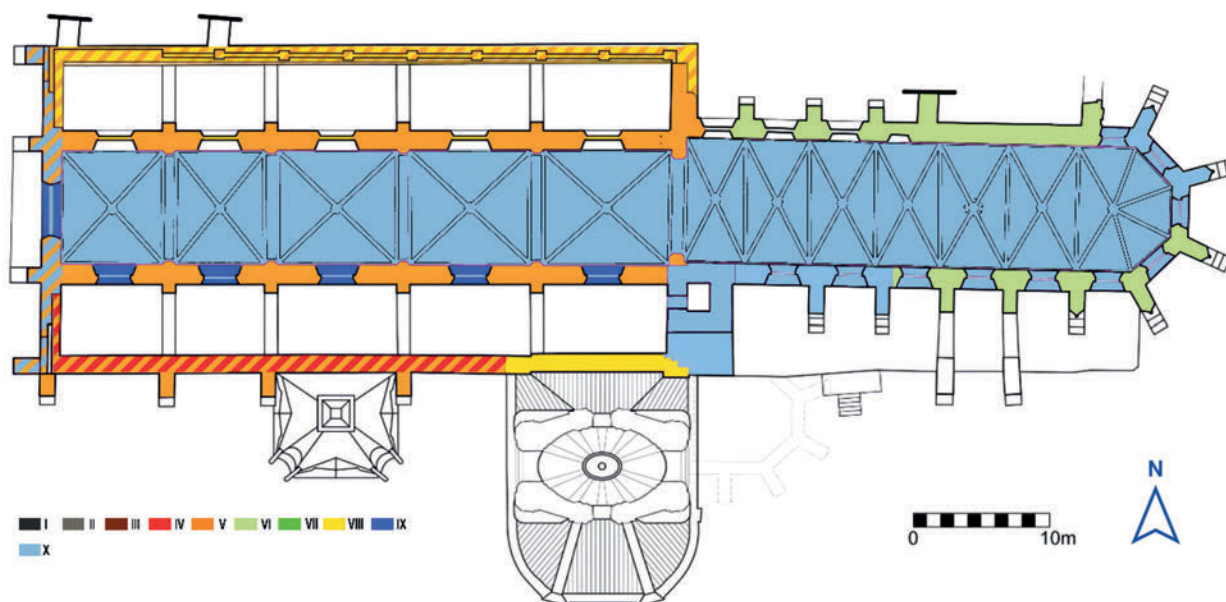
Powstaje nowy korpus ze sklepieniami krzyżowo-żebrowymi (AJS 9), w tym czasie nastąpiła prawdopodobnie zmiana koncepcji budowy. Wykorzystano wybudowane mury korpusu i dostosowano się do podziału na przęsła za pomocą gurtów. Wzniesiono nowe filary z arkadami i nowe ściany nawy głównej ponad nimi. Podniesiono mury obwodowe ścian bocznych, skuto pilastry i przemurowano ścianę zachodnią kościoła.

Charakterystycznymi cechami tych działań jest wątek gotycki murów oraz system konstrukcyjny sprowadzający obciążenie sklepień na lizeny międzynawowe i dekoracyjne wsporniki umieszczone wysoko nad posadzką (il. 27). Dodatkowym elementem dekoracyjnym były imposty umieszczone w arkadach międzynawowych w miejscu wyprowadzenia łęków.

VI faza (4 ćw. XIV w.)

Przebudowano po raz kolejny chór, wydłużono go w kierunku wschodnim i zamknięto wielobocznie, zlikwidowano lektorium, a w związku z tym także kryptę z 1. fazy. Wzniesiono nowe sklepienia (AJS 10). Mury w tym czasie wznoszone były w wątku gotyckim, detale wykonano z kamienia (il. 28).

⁴¹ Być może stanowiły one oparcie dawnego sklepienia.

Il. 28. Propozycja rozwarstwienia rzutu na wysokości okien nawy głównej kościoła na podstawie badań własnych 2018–2023 oraz dokumentacji z badań T. Kozaczewskiego (1963), J. Eysymontt (1965; 1971), C. Lasoty i J. Rozpędowskiego (1979; 1982; 1985): I – 1. faza, przed 1234, II – 2. faza, ok. 1234–1236, III – 3. faza, 1234–1241, IV – 4. faza, 1241–1256, V – 5. faza, 1 poł. XIV w., VI – 6. faza, 4 ćw. XIV w., VII – 7. faza, 1530–do ok. 1623, VIII – 8. faza, poł. XVII w.–lata 30. XVIII w., IX – 9. faza, XIX w.–1939, X – 10. faza, 1945–2023; oprac. A.H.

Należy przy tym dodać, że całkowicie zmieniono zasady kompozycyjne prezbiterium. Jego wysokość wzrosła dwukrotnie. Dość ciemne i niskie pomieszczenie zastąpiono wysokim i ażurowym wnętrzem, mocno oświetlonym przez wprowadzenie szerokich i wysokich okien. Zamiast trzech zbliżonych do kwadratu przęseł przedzielonych gurtami i przykrytych sklepieniami sześciopodziałowymi powstało sześć przęseł o rzutach w formie wydłużonych prostokątów, które tworzyły jednorodną powłokę wspartą na żebrach i konsolach.

VII faza (1530–ok. 1623)

Kolejna faza jest związana z przejściem kościoła przez norbertanów z Ołbina, które nastąpiło w 1530 r. (AJS 11). W 2. połowie XVI w. powiększono wyposażenie kościoła o nowe sprzęty, a na początku XVII w. naprawiono dachy.

W latach 1619–1625 kontynuowano renowację wnętrza kościelnego. Zdecydowano o zburzeniu ściany lektoryjnej dzielącej do tej pory prezbiterium od korpusu nawowego (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 3).

W tym czasie dokonano przemurowań w obrębie okien korpusu nawowego oraz przerzucenia dwóch środkowych przypór prezbiterium ze względu na niezachowaną do dzisiaj na tym poziomie dobudówkę. Przebudowie uległa także dolna partia zachodniego okna nawy głównej na wysokości okien naw bocznych. Na tej samej wysokości kontynuację mają wspomniane wcześniej przypory. Został wykonany obecnie zasłepiony portal w przedostatnim zachodnim przęśle nawy północnej, łączący niegdyś kościół z budynkiem kłauzury. Przemurowaniu uległo także przejście do kruchty południowej.

W przęśle zachodnim korpusu nawowego wzniesiono murowany chór muzyczny. Pod chórem, w dwóch przęsłach zachodnich nawy południowej i północnej powstały dwie kaplice: pw. św. Michała oraz pw. Wszystkich Świętych – ze względu na obecne w nich płyty nagrobków oraz posadowienia pod nimi krypt (znalezionych przy okazji wykopalisk) prawdopodobnie od momentu powstania pełniły funkcję kaplic grobowych. W kaplicy Wszystkich Świętych umieszczono nagrobek inicjatora budowy zachodnich kaplic – Kaspra Schröttera, a w sąsiedniej kaplicy św. Michała umiejscowiono płytę i kryptę jego następcy – opata Andrzeja II Gevalta. Opat Schrötter w 1623 r. zlecił odrestaurowanie nagrobka Henryka II. Podczas rządów jego następcy Andrzeja II Gevalta wnętrze kościoła zostało wybielone (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 3).

VIII faza (pol. XVII w.–lata 30. XVIII w.)

Działania budowlane wykonywane w tej fazie w dużej mierze są znane z przekazów źródłowych (AJS 8). Za czasów opata Mateusza Paula (1656–1672) kościół otrzymał nowy barokowy wystrój. W 1661 roku przy ścianie północnej prezbiterium wybudowano mały chór muzyczny oraz wyłożono posadzkę płytami marmurowymi. W 1662 r. została spisana umowa ze stolarzem Franciszkiem Motschem, który za 500 talarów⁴² podjął się wykonać stalle zakonne do prezbiterium (znajdujące się obecnie w chórze wrocławskiej katedry), prace rzeźbiarskie przy stallach wykonywał rzeźbiarz Franciszek Zeller. W roku 1665 usunięty został stary ołtarz główny i rozpoczęto budowę nowego. Pracami rzeźbiarskimi i dekoracyjnymi przy nim zajmował się Franciszek Zeller. Jeszcze w tym samym roku dawne miejsce lektorium zajęła krata oddzielająca chór od nawy. Po zamontowaniu w prezbiterium stalli nagrobek Henryka II został przeniesiony na wschód, bliżej ołtarza głównego, a z czasem przesunięty pod ścianę, do nagrobku opata Krzysztofa Reussa. Po zakończeniu renowacji w prezbiterium przystąpiono do barokizacji ołtarza i wystroju w części nawowej. W międzyczasie prowadzone były prace budowlane we wnętrzu kościoła, które obejmowały wymianę posadзки, zakończono je dopiero w 1670 r. Prace trwały długo ze względu na murowanie grobowców dla braci zakonnych pod kościołem. W 1671 roku założono sześć nowych oratoriów na ścianie północnej prezbiterium – ich wystrój wykonał Zeller (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 3, 4).

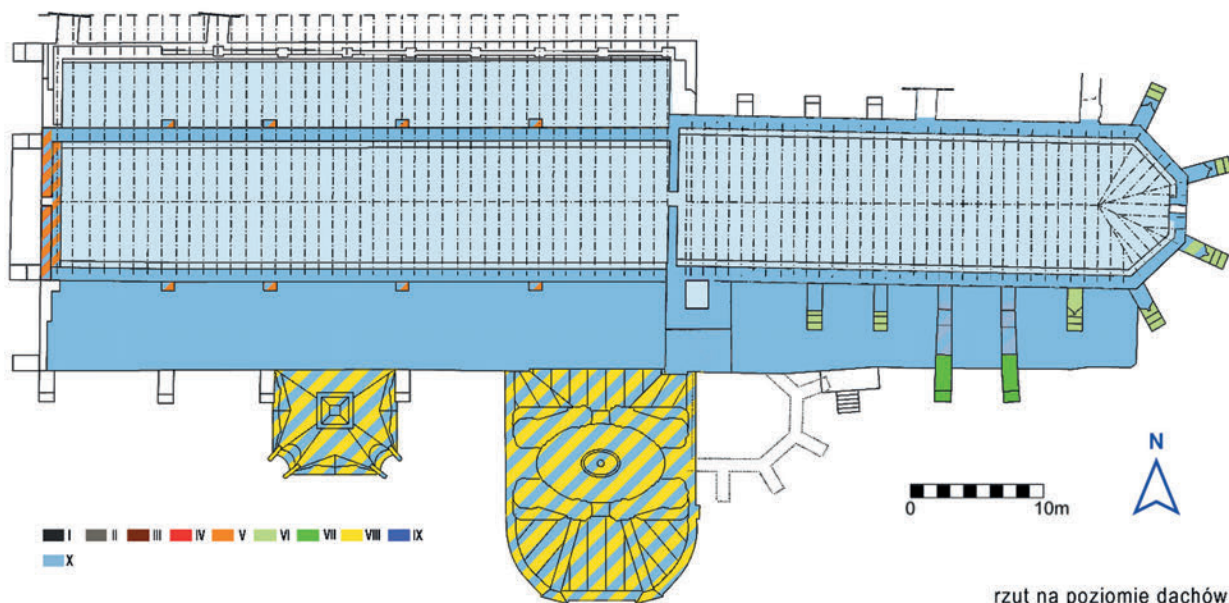
Po wzniesieniu barokowej części klasztoru oratoria zostały przeniesione do północnego skrzydła nowej klauzury i połączone z częścią chórową kościoła szeroką arkadą. W tych latach został także wykonany barokowy portal zachodni kościoła (widnieje na nim data 1672). W 1698 roku mistrz murarski Jan Knoll zaprojektował południową kruchtę kościoła – zrealizowano ją i istnieje do dzisiaj (Schulz 1870, s. 137), zaprojektowana przez Jana Kalckbrennera (miejskiego mistrza budowlanego) wieża, która miała stanąć przy fasadzie zachodniej kościoła, nie została natomiast wybudowana (Schulz 1870, s. 138).

Znaczącą inicjatywą była podjęta przez opata Ferdynanda von Hochberga w 1723 r. budowa kaplicy barokowej na miejscu starej kaplicy Matki Boskiej przylegającej do wschodniego przęsła południowej nawy kościoła. Przystąpiono do wyburzenia starej kaplicy i jeszcze w tym samym roku wykończono budowę murów nowej. Architektem projektującym i kierownikiem prac murarskich był Krzysztof Hackner. Dokumentację źródłową prac projektowych stanowią zachowane w kilku wersjach rysunki projektowe. Prace kamieniarskie (i inne wykonawcze) dokumentują umowy i rachunki. Głównym kamieniarzem zgodnie z umową z 17 marca 1724 był mistrz Jan Adam Kharinger, autor rysunków szkicowych, które zostały zatwierdzone i podpisane. Wykonał w nowej kaplicy kamienny ołtarz, stół ołtarzowy i tabernakulum z białego wypolerowanego marmuru, kapitele, gzymsy, fryz i ozdoby postumentów. Prócz tych prac kamieniarskich podjął się wykonania rzeźb: dwóch dolnych figur, dwóch puttów na tabernakulum, dwóch aniołów, glorii i kalwarii. Za dzieła otrzymał 1600 guldenów i 1 miarę jęczmienia⁴³.

Kolejną umowę opat (Hochberg) zawarł już 9 lipca 1724. r. z marmoryzatorem Ignacym Provisore, który miał za zadanie wykonać marmoryzację wnętrza kaplicy za cenę 2000 talarów – ta suma obejmowała pracę i materiały potrzebne do wykonania dzieła. Provisore prowadził je przez dwa lata, by 13 października 1726 r. otrzymać zapłatę. Kolejne zlecone prace (marmoryzatorsko-sztukatorskie) ukończył 10 stycznia 1728 r. Jan Zülz („marbelierer”) i otrzymał 100 guldenów. Pracami zdobniczo-sztukatorskimi zajmował się Krzysztof Józef Pinali, zgodnie z zapisami umowy z dnia 28 lipca 1724 r., wykonał on 16 skrzydlatych cherubinów i inne prace zdobnicze (za które otrzymał 5 talarów za każdą sztukę), kartusz nad wejściem, na ścianie południowej nawy południowej kościoła (za 30 talarów), ponadto ozdoby okien (za 20 talarów). Prace zakończył 24 lutego 1726 r., o czym świadczy pokwitowanie odbioru wynagrodzenia.

⁴² Informacje o zakresach działań, ich autorach, kosztach oraz zróżnicowaniu w walutach rachunków za prace dokładnie zebrał i opisał Burgermeister (1912, s. 172).

⁴³ W XVIII wieku w Europie były trzy łatwo wymienialne waluty obiegowe. Wzajemne relacje ich kursów raczej nie ulegały zmianom. Aby łatwiej było zobrazować ówczesne zarobki mistrzów, warto wiedzieć, że: monety złote to guldeny i floreny: 1 gulden był wymienialny na 1 florena. Nazwy często były używane równorzędnie, różniło je pochodzenie (Florenca i kraje germańskie). Trzecią walutą były srebrne talary.

Il. 29. Propozycja rozwarstwienia rzutu na wysokości poddasza kościoła na podstawie badań własnych 2018–2023 oraz dokumentacji z badań T. Kozaczewskiego (1963), J. Eysymontt (1965; 1971), C. Lasoty i J. Rozpędowskiego (1979; 1982; 1985): I – 1. faza, przed 1234, II – 2. faza, ok. 1234–1236, III – 3. faza, 1234–1241, IV – 4. faza, 1241–1256, V – 5. faza, 1. poł. XIV w., VI – 6. faza, 4 ćw. XIV w., VII – 7. faza, 1530–do ok. 1623, VIII – 8. faza, poł. XVII w.–lata 30. XVIII w., IX – 9. faza, XIX w.–1939, X – 10. faza, 1945–2023; oprac. A.H.

W międzyczasie, 21 października 1724 r. zawarta została umowa z rzeźbiarzem Janem Albrechtem Siegwitzem na wykonanie czterech dużych, polerowanych na biało rzeźb za sumę 200 guldenów. Prawdopodobnie był autorem czterech atlantów o formie aniołów podtrzymujących sklepienie kopuły. Nie było to jednak jedyne zlecenie Siegwitza, ponieważ 30 maja 1725 r. zobowiązał się wykonania następnych czterech kamiennych rzeźb świętych: Barbary, Jadwigi, Jana Nepomucena i Karola Boromeusza ulokowanych na zewnątrz kaplicy. Za każdą z nich otrzymał 85 talarów. Inny mistrz rzemiosła – pozłotnik Jan Franciszek Krambs pokrył trzema warstwami bieli ołowianej i pozłocił atrybuty figur za łącznie 72 talary. Prowadził także prace pozłotnicze we wnętrzu kaplicy za umówione 5300 florenów. Dodatkowo otrzymał osobną zapłatę za pokrycie złotem dukatowym rzeźb – kolejnych 515 talarów.

Przy wystroju kaplicy Hochberga pracował także Jan Jerzy Urbański, który zaprojektował ornament tabernakulum i rzeźbę Matki Boskiej oraz rzeźby św. Anny i Joachima z czterema aniołkami (nie znajdowały się one na rysunku ołtarza). Za wykonanie prac otrzymał 120 guldenów. Urbański był również autorem kartusza herbowego na grobie opata Hochberga oraz klęcznika do kaplicy. Za dzieła otrzymał pieniądze w marcu 1727 r., czego dowodem jest pokwitowanie. Trzy dolne okna kaplicy oszklili Zygmunt Carl za 20 talarów. Lustra w niszy ściany wschodniej osadził za 241 guldenów Jan Lewat. Za wymodelowanie i wyczelowanie ołtarza i kartusza na nagrobku opata odpowiedzialny był Karol Bidtermann (złotnik z klasztoru św. Katarzyny), za pracę otrzymał 50 guldenów. Pracami ślusarskimi zajmował się Bartłomiej Teschmar (umowy nie określały dokładnego zakresu). Miedziane pokrycie dachu wykonał Jerzy Krautwurst. Kratę wejściową z kościoła do kaplicy wykonał ślusarz klasztorny Jakub Meyer. Pracami malarskimi zajmowało się dwóch artystów praskich – Marcin Geyer (odpowiedzialny za malowanie kopuły ukończone w 1724 r.) oraz Wacław Reiner (malował sklepienie kaplicy zrealizowane do 1725) za sumę 2000 guldenów (Burgermeister 1912, s. 165, 176).

Po ukończeniu prac przy kaplicy w 1728 r. zostało wybielone wnętrze kościoła. W 1729 roku przyozdobiono okna biblioteki wychodzące z klasztoru do północnej nawy kościoła – ujęto je w połączony ornament (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 6).

IX faza (XIX w.–1939)

W 1810 roku w ramach sekularyzacji kościół klasztorny został przemianowany na parafialny. Z okazji obchodów 600-lecia istnienia świątyni w 1840 r. wykonano remont wnętrza. Poważniejsze prace budowlane podjęte zostały dopiero w latach 1884–1886. Restauracją kierował radca budowlany Knorr z asystą Adlera. Prace główne skupiały się na oknach (AJS 7). Wymieniono maswerki okienne prezbiterium. Mimo zachowanych kilku wersji archiwalnych projektu powtórzono gotyckie formy. Wydłużono trzy okna wschodnie dzięki wyburzeniu części blend wprowadzonych tam w czasie barokizacji kościoła w końcu XVII w. W korpusie nawowym i fasadzie zachodniej przywrócono maswerki usunięte zapewne w trakcie poprzedniego remontu, kiedy zmieniono zwieńczenie okien na półokrągłe. Nową kamieniarkę do tych otworów wykuto na podstawie zachowanych elementów z części chórowej. Dach nawy południowej został obniżony na tyle, że można było podwoić wysokość okien nawy głównej, obniżono też parapety okien. Do zmodyfikowanych otworów wprowadzono nowe maswerki odkute według wzorów zachowanych w zamurowanych oknach północnych. Odnowiono również murowane zwieńczenie wieży. We wnętrzu pod względem konstrukcji zmieniono mniej: przeniesiono kratę dzielącą prezbiterium od nawy pod zachodnią emporę organową. Ponadto wnętrze kościoła otrzymało nową szatę graficzną dzięki neogotyckiej polichromii (Burgermeister, Grundmann 1934, s. 6).

Około 1907–1908 r. odnowiono portale kościelne (wg projektu z 1906 r.).

Między rokiem 1908 a 1910 trwała rozbudowa części kłauzury o nowe skrzydło od strony Odry (Burgermeister 1934, s. 28). Projekt wstępny sygnowany nazwiskiem Seikur powstał w 1908 r. w berlińskim Ministerstwie Robót Publicznych, a rysunki techniczne opracował wrocławski budowniczy H. Schroeder, który także prowadził budowę (Brzezowski, Małachowicz 1993, s. 34). W 1915 roku przeprowadzono prace renowacyjne przy polichromii wnętrza (wg projektu z 1918 r.). Następnie w 1919 r. przystąpiono do renowacji kaplicy Hochberga – odnowienia latarni i górnych okien kaplicy (wg projektu z 1924 r.). Przypuszczalnie były to prace związane z zaszklaniem okien. Jeszcze w 1926 r. mowa jest o bliżej niesprecyzowanych pracach renowacyjnych kaplicy i wnętrza kościelnego (wg projektu z 1926 r.). W 1929 roku zabrano się za renowację budynków poklasztornych (Burgermeister 1934, s. 28). Ponadto w tym samym roku przeprowadzono kompleksowe prace renowacyjne wnętrz i elewacji budynku (Brzezowski, Małachowicz 1993, s. 34).

X faza (1945–2022)

W 1945 roku kościół św. Wincentego uległ poważnym zniszczeniom, podobnie jak większość miasta. Całkowicie zawałyły się dachy i wszystkie sklepienia, łuk tęczyowy i wieża⁴⁴, popękała także i groziła utratą statyki ścian i kopuły barokowa kaplica Hochberga (il. 29). Udokumentowana fotograficznie i częściowo rysunkowo degradacja doskonale ilustruje ówczesny stan techniczny budowli.

Etap 1. (1945–1955)

Zabezpieczenie wstępne i usuwanie gruzów trwało do 1955 r. i obejmowało odtworzenie głównych elementów konstrukcyjnych oraz przekrycie budynku nowym dachem. Kolejnych dziesięć lat trwało odtworzenie ubytków substancji ścian i filarów wnętrza oraz drugi etap odbudowy wieży. Odgruzowanie budowli otworzyło zupełnie nowy rozdział badań architektonicznych fragmentów dotąd niedostępnych. Prace naukowe zapoczątkowane przez T. Kozaczewskiego, były w późniejszym czasie kontynuowane przez J. Eysymontt, C. Lasotę, J. Rozpędowskiego i J. Piekalskiego oraz ich zespoły badawcze (AJS 1).

Etap 2. (1955–1965)

W latach 1945–1965 trwały prace nad zabezpieczeniem relikwów kościoła, które przetrwały po II wojnie światowej, oraz odtworzeniem fragmentów konstrukcyjnych najbardziej zniszczonych (Nadolski 1962; Wojdon 1962a–1962f; 1964a). Do przeprowadzonych prac należały: segregacja, zabezpieczenie

⁴⁴ Została zrujnowana do poziomu fundamentów.

i inwentaryzacja detali architektonicznych, wykonanie rekonstrukcji ubytków, przygotowanie projektu odbudowy i adaptacji. W tamtym czasie intensywnie wykonywano także badania architektoniczno-archeologiczne. Zakres wykopów był imponujący, ponieważ odsłonięto znaczne partie posadzki obiektu w poszukiwaniu relikwów fundamentów (Kozaczewski 1959; Bukowski 1985).

Od 1954 roku przebiegała odbudowa dawnych skrzydeł budynku klauzury, przekazano je następnie w użytkowanie (1965) Wydziałowi Humanistycznemu Uniwersytetu Wrocławskiego (AJS 2).

Etap 3. (1965–1991)

W latach 1965–1989 poczyniono prace projektowo-budowlane mające na celu dokończenie odbudowy kościoła oraz jego adaptację do planowanej funkcji⁴⁵. Kolejne prace remontowe postępowały niemal równolegle z wznowionymi w latach 70. i 80. badaniami wykopaliskowymi, tym razem pod kierownictwem zespołu J. Rozpędowskiego i C. Lasoty, a na początku lat 90. – C. Lasoty i J. Piekalskiego.

Po ukończeniu większości prac remontowych w 1989 r. obiekt przekazano we władanie wrocławskiemu oddziałowi Muzeum Narodowego. Następnie między 1989 a 1991 r. trwały prace wykończeniowe związane z dostosowaniem świątyni do celów muzealno-wystawienniczych wraz z przygotowaniem wydzielonej strefy pod lapidarium. Obiekt miał funkcjonować jako Galeria Sztuki Śląskiej (Wojdon 1983b). Odbudowa trwała do ok. 1989 r., po czym podjęto prace adaptacyjne na potrzeby muzeum ze stałą ekspozycyjną częścią lapidarium w podziemiach⁴⁶.

Latem 1991 r. z okazji 750-lecia bitwy pod Legnicą (i rocznicy śmierci księcia Henryka II Pobożnego) dokończono pozostałe prace wykończeniowe kościoła (Wojdon 1967b; Burek 1991c) w celu umożliwienia odprawienia uroczystego nabożeństwa z tej okazji. Obchody uroczystości opisał Andrzej Niedzielenko (2002, s. 151–168 w publikacji *Obchody 750 rocznicy bitwy pod Legnicą* (AJS 3).

Etap 4. (1991–1997)

Po powtórnej konsekracji w latach 1991–1997 wrocławski kościół, już pod wezwaniem św. Wincenego i św. Jakuba, został zaadaptowany pod użytkowanie duszpasterstwa wojskowego, które zostało zmuszone do tymczasowej zmiany przestrzeni celebracji liturgicznych spowodowanej pożarem i remontem kościoła św. Elżbiety. Wnętrze świątyni służyło do odprawiania nabożeństw oraz do okazjonalnej organizacji wystaw (Brzezowski, Małachowicz 1993, s. 35). Nie wykonano z tej okazji żadnego projektu adaptacji ani wystroju wnętrza, brak także zdjęć wnętrza z tamtego okresu, należy zatem założyć, że do celów liturgicznych obiekt wyposażono tymczasowo w meble typowe lub wręcz polowe (AJS 4).

Etap 5. (1997–2013)

Lata 1997–1999 to prace adaptacyjne greckokatolickiej diecezji wrocławsko-gdańskiej. W 1997 r. kardynał Henryk Gulbinowicz przekazał kościół w darze papieżowi Janowi Pawłowi II. Ojciec Święty ofiarował go z kolei biskupowi Teodorowi Majkowiczowi, a kościół został ustanowiony katedrą diecezji wrocławsko-gdańskiej Kościoła greckokatolickiego. Była to wówczas jedyna eparchia obrządku bizantyjsko-ukraińskiego w Polsce⁴⁷, granicząca z archieparchią przemysko-warszawską wzdłuż Wisły. Parafia grekokatolicka w latach 1997–1999 przeprowadziła prace remontowo-adaptacyjne we wnętrzu kościoła (na potrzeby obrządku wschodniego). Od 1 maja 1999 r. prowadzone są msze w języku ukraińskim. Od 1999 świątynia jest katedrą tejże diecezji.

„Złożoną sytuację nowej greckokatolickiej eparchii bardzo dobrze rozumiał wrocławski arcybiskup metropolita Henryk kard. Gulbinowicz. Dlatego też z jego inicjatywy na zakończenie Kongresu

⁴⁵ Początkowo chciano by kościół został uznany jako trwała ruina pod opieką wrocławskiego Konserwatora Zabytków; zbiory archiwalne NID, m.in.: (Abramek 1966a; 1966b, Burek 1965a; 1965b; 1967a–1967e) i inne proj. branżowe z lat 1954–1967.

⁴⁶ Zob. projekty koncepcyjne J. Burka z 1979 i 1989 r. oraz techniczny E. Mogilnickiej z 1991 r.

⁴⁷ Odpowiednik diecezji w obrządku łacińskim; ma stolicę we Wrocławiu.

Eucharystycznego, który miał miejsce we Wrocławiu w 1997 r., Ojciec Święty Jan Paweł II przekazał grekokatolikom jako dar kongresowy kościół pw. św. Wincentego i św. Jakuba przy pl. Nankiera i ustanowił go kościołem katedralnym eparchii wrocławsko-gdańskiej” (Juszczak 2016, s. 60).

W latach 1997–1999 przeprowadzono niezbędne prace remontowe i wymieniono pokrycie dachów. We wnętrzu podjęto natomiast prace związane z adaptacją świątyni na użytek sprawowania eucharystii w obrządku wschodnim. Proboszczem wrocławskiej parafii i administratorem eparchii wrocławsko-gdańskiej był wówczas ks. mitrat Piotr Kryka.

Kolejnymi wykonanymi pracami były adaptacja przybudówek wschodnich na kancelarię parafii oraz rozpoczęta w 2000 r. renowacja kaplicy Hochberga, którą ukończono w 2013 r. W pierwszej kolejności zajęto się konstrukcją, następnie wnętrzem i wystrojem, a na samym końcu portalem wejściowym i odtworzeniem jego ręcznie kutej, bogato rzeźbionej metalowej kraty. Przy okazji odbudowy kaplicy wykonano prace archeologiczne uwidaczniające posadowienie kaplicy na fundamencie starszego założenia, znanego do tej pory wyłącznie z opisów i ikonografii archiwalnych. Oprócz fragmentu fundamentu i reliktów ściany kaplicy odkryto kolumnkę przyścienną zachowaną do wysokości nieco poniżej zachowanego poziomu posadzki kaplicy Hochberga. W latach 2012–2013 zajęto się problemem zawilgocenia murów przyziemia kościoła. Zastosowano nowe izolacje i drenaż, w pomieszczeniach piwnicznych usunięto zawilgocone tynki, w partii cokołowej wymieniono także spoiny. Wykonano także izolację przeciwwilgociową podłogi (AJS 5).

Etap 6. (2013–2021)

W latach 2016–2017 odbył się remont elewacji kościoła św. Wincentego i św. Jakuba. Obejmował on konserwację cegieł ze szczególną dbałością o zachowanie zarówno oryginalnych i wtórnych elementów architektonicznych (zależnie od ich stanu technicznego), jak i czytelności etapów poprzednich prac konserwatorskich (ABW 457/13). Na roku 2017 nie skończyła się jednak historia remontów tego obiektu, ponieważ dopiero w 2019 r. zgodnie z projektem wymieniono oszklenie maswerków w prezbiterium kościoła. Na kolejne lata zostały zaplanowane renowacje epitafiów.

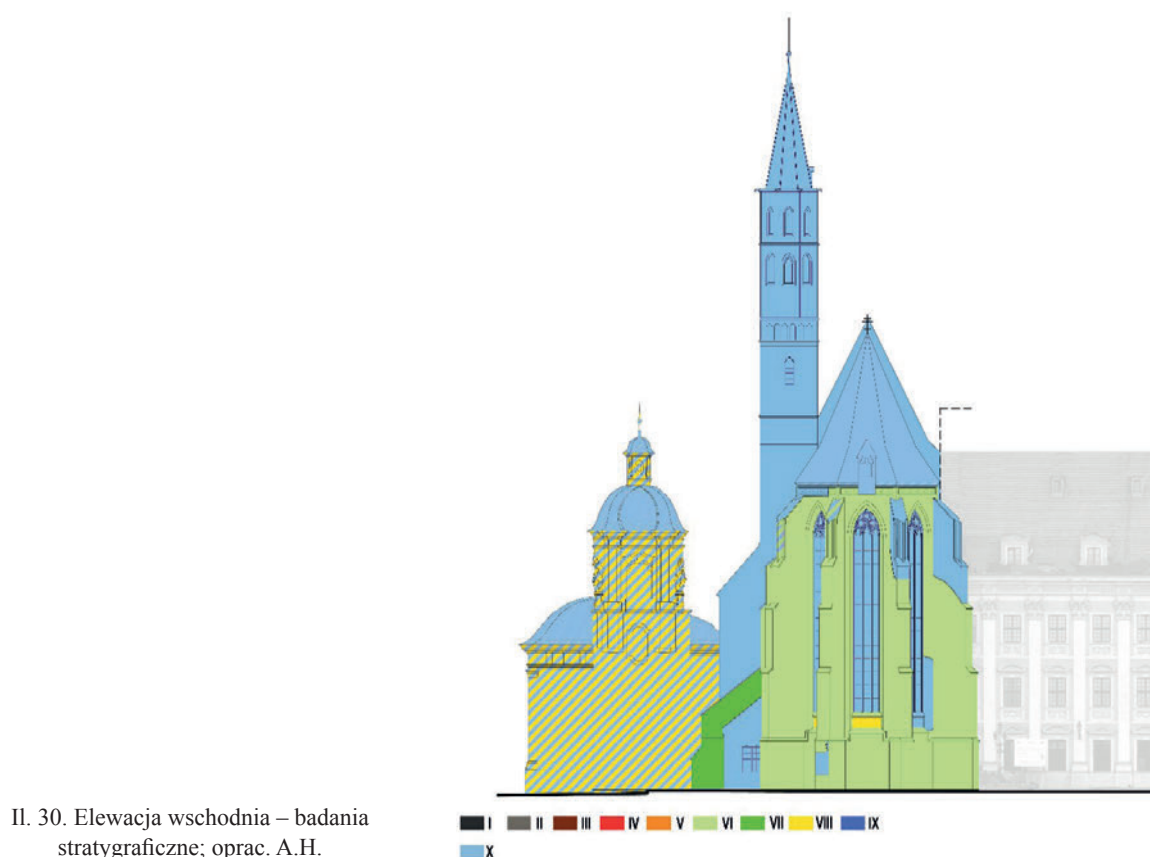
Prace wykonywane do 6 czerwca 2021 r. związane były z 25-leciem istnienia eparchii wrocławsko-gdańskiej. W 2020 roku nastąpiła zmiana jej granic oraz struktur samego Kościoła greckokatolickiego w Polsce. Powstała nowa eparchia wrocławsko-koszalińska, która składa się obecnie z siedmiu dekanatów: wrocławskiego, zielonogórskiego, koszalińskiego, słupskiego, poznańskiego, katowickiego, legnickiego. W eparchii działa ponad 60 parafii i ośrodków duszpasterskich, w których posługuje ponad 30 kapłanów⁴⁸. W eparchii są też trzy klasztory żeńskie – w 2021 r. żyło w nich dziesięć sióstr zakonnych. Wierni to przede wszystkim przesiedleńcy i potomkowie przesiedleńców akcji „Wisła”, a w ostatnich latach także coraz liczniejsi nowo przybyli migranci zarobkowi i studenci z Ukrainy (Demeniuk 2021) (AJS 6). Od początku 2022 r. do parafii systematycznie dołączają uchodźcy wojenni z Ukrainy.

6.2. Stratygrafia

Kolejnym działaniem badawczym w odniesieniu do obiektu było przeprowadzenie analizy rozwarstwienia budowli w trzech wymiarach. Przystudiowano występowanie faz budowlanych na elewacjach kościoła oraz na przekrojach omawianych we wstępnej części badań terenowych, w wyniku czego powstało kolejnych dziewięć rysunków badawczych.

Elewację wschodnią (il. 30) formułują cztery fazy budowlane. Na pierwszym planie widać elewację absydy, na drugim przypory przy przybudówce i wieżę, a na trzecim wschodnią elewację kaplicy Hochberga. Elewacja północna została rozwarstwiona od wnętrza na przekroju podłużnym A-A (il. 33).

⁴⁸ Terytorium eparchii pokrywa się z obszarem rzymskokatolickich metropolii: szczecińsko-kamieńskiej, wrocławskiej, poznańskiej, gnieźnieńskiej, katowickiej i częstochowskiej (bez diecezji radomskiej).

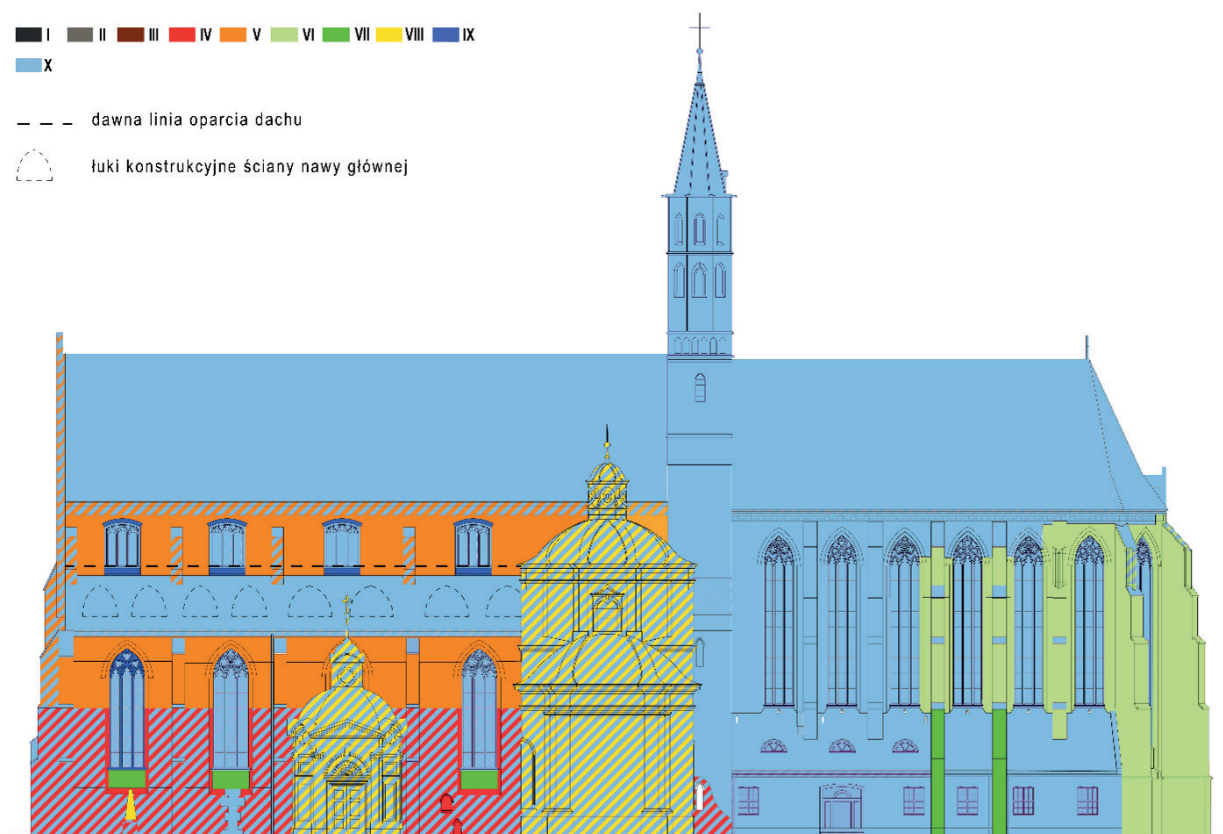

Il. 30. Elewacja wschodnia – badania stratygraficzne; oprac. A.H.

Przekrój podłużny A-A – badania stratygraficzne). Najstarsza faza (il. 30. Elewacja wschodnia – badania stratygraficzne; VI) zajmuje około połowę elewacji wschodniej, zlokalizowana jest w absydzie i górnej partii ścian prezbiterium. Druga faza (il. 30 – VII) dotyczy przeniesienia przypory ściany południowej prezbiterium za południową przybudówkę. Trzecia faza (il. 30 – VII) jest związana ze wzniesieniem kaplicy Hochberga i relikiami wtórnych zamurowań okien absydy w ich dolnych partiach. Czwarta faza (il. 30 – X) odnośnie do tej elewacji obejmuje prace związane z zabezpieczeniem i odbudową kościoła po zniszczeniach wojennych – jest to dolna połowa wieży oraz górne partie północnych (i dolna partia południowej) przypór absydy, a także odtworzony fragment u dołu północno-wschodniego okna absydy. Ta faza związana jest również z odbudową górnej partii wieży w latach 1955–1965 oraz z odtworzeniem maswerków prezbiterium w latach 1965–1980. Kolejny etap X fazy dotyczy odbudowy południowej przybudówki prezbiterium i jej adaptacji na kancelarię parafii i obejmuje prace wykonane w latach 2000–2013. Na elewacji wschodniej są to: wymiana pokrycia dachowego, prace konserwatorsko-remontowe przy kaplicy Hochberga. Z najnowszych prac w kościele (z lat 2014–2021) należy wymienić natomiast oczyszczenie i konserwację lica (2017) oraz na wymiana szklenia okien prezbiterium na przełomie 2019 i 2020 r.

Na **elewacji południowej** (il. 31. Elewacja południowa – badania stratygraficzne) wydzielono siedem faz budowlanych, co oznacza, że w tej największej elewacji nie zachowały się jedynie trzy najstarsze fazy budowlane⁴⁹. Najstarsza faza (il. 31 – IV) widoczna jest fragmentarycznie między przelicowaniami muru w dolnych częściach nawy południowej i wieży. Druga faza (il. 31 – V) znajduje się również w korpusie nawowym, w górnej partii ściany nawy głównej i jej przyporach, bezpośrednio ponad uprzednio opisaną (il. 31 – IV) i sięga aż do poziomu głównego dachu. Kolejna faza (il. 31 – VI) zajmuje również sporą część tej elewacji, ale zlokalizowana jest w absydzie i górnych partiach ściany południowej oraz przypór prezbiterium od środkowego do pierwszego wschodniego przęsła. Czwarta faza (il. 31 – VII) dotyczy prze-

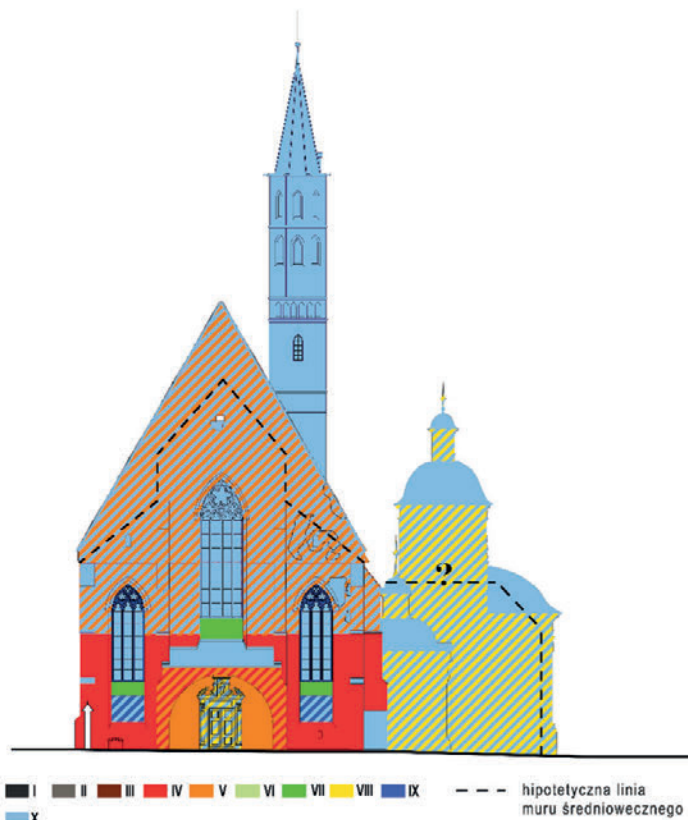
⁴⁹ Mowa tutaj o jej częściach nadziemnych, ponieważ w podziemnej części południowej przybudówki zachował się fragment muru z III fazy.

Il. 31. Elewacja południowa – badania stratygraficzne; oprac. A.H.

niesienia dwóch przypór ściany południowej prezbiterium za południową przybudówkę w jej centralnej części i przemurowań w dolnych partiach okien nawy południowej. Piąta faza (il. 31 – VIII) związana jest z wzniesieniem kaplicy Hochberga i kruchty południowej oraz epitafium umieszczonym w zachodniej stronie korpusu. Szósta faza (il. 31 – IX) dotyczy wymiany okien w korpusie nawowym, co miało miejsce w latach 1883–1884, tj. tych maswerków, które się do dzisiaj zachowały. Siódma i ostatnia faza (il. 31 – X) na tej elewacji obejmuje prace związane z zabezpieczeniem i odbudową kościoła po zniszczeniach wojennych. To praktycznie całość wieży odbudowywanej w dwóch etapach i sąsiadujące z nią trzy przęsła południowe prezbiterium, a także górne partie ściany południowej prezbiterium. Oprócz tego fazę X reprezentują odtworzone w latach 1965–1980 maswerki prezbiterium, odbudowana południowa przybudówka prezbiterium i prace towarzyszące jej adaptacji na kancelarię parafii, a także wykonane w latach 2000–2013, tj. wymiana pokrycia dachowego oraz prace konserwatorsko-remontowe kaplicy Hochberga i kruchty południowej. Ponadto do tej fazy (il. 31 – X) zaliczono najnowsze prace w kościele z lat 2014–2021 polegające na oczyszczeniu i konserwacji lica (w 2017), a także na wymianie szklenia okien prezbiterium na przełomie 2019 i 2020 r. oraz dodaniu krzyża greckokatolickiego na szczycie dachu absydy prezbiterium.

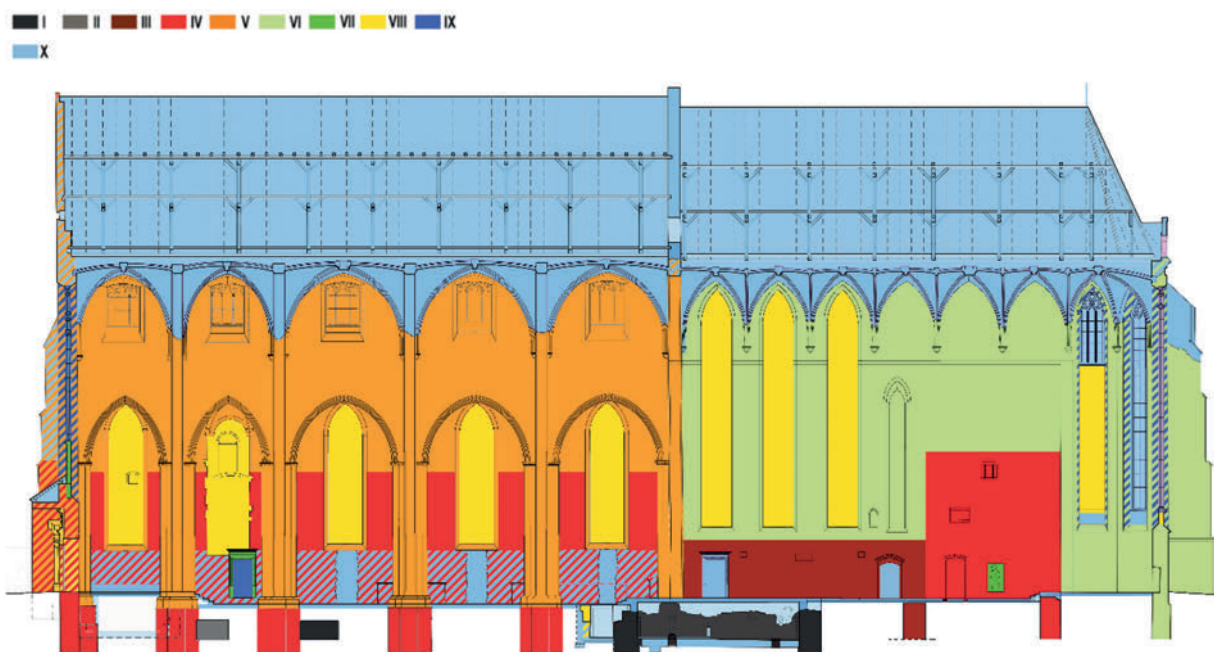
W **zachodniej elewacji** (il. 32. Elewacja zachodnia – badania stratygraficzne) wyróżniono sześć faz budowlanych i przedstawiono hipotetyczny przebieg linii średniowiecznego muru. Najstarsza widoczna część (il. 32 – IV) związana jest z przebudową korpusu kościoła na większy, trzynawowy. Zgodnie z przekazami źródłowymi przebudowa nastąpiła do 1361 r. Występuje w dolnej części ściany zachodniej i jej przyporach, a także na przyporze zachodniej nawy południowej. Powyżej widoczna jest faza (il. 32 – V) zajmująca znaczną część tej elewacji, zlokalizowana w górnych partiach ściany zachodniej i przypór. Trzecia faza (il. 32 – VII) dotyczy przemurowań w dolnych partiach okien zachodnich. Czwarta faza (il. 32 – VIII) jest związana z wzniesieniem kaplicy Hochberga i kruchty południowej, i też z przebudową kruchty zachodniej i wstawieniem barokowego portalu. Piąta faza (il. 32 – IX) dotyczy wymiany okien i maswerków ściany zachodniej, które nastąpiło w latach 1883–1884, zachowane w oknach naw bocznych. Ostatnia, szósta faza (il. 32 – X) na tej elewacji powiązana jest z pracami zabezpieczającymi i odbudową kościoła po zniszczeniach wojennych.

Il. 32. Elewacja zachodnia – badania stratygraficzne;
oprac. A.H.

Przejawia się w licznych, chociaż niewielkich, nieregularnych przemurowaniach i uzupełnieniach elewacji, m.in. w dolnej części blend okiennych, na drugim planie dotyczy odbudowy wieży. Ta faza związana jest również z uzupełnieniami i/lub wymianą czapek przypór i obejmuje prace wykonane w latach 2000–2013, czyli wymianę pokrycia dachowego, i prace konserwatorsko-remontowe kaplicy Hochberga oraz kruchty południowej, a z najnowszych prac w kościele z lat 2014–2021 zaobserwowano wymianę czapki południowo-zachodniej przypory, a także na oczyszczenie i konserwację lica tej elewacji (il. 32 – X).

Na **przekroju podłużnym A-A** (il. 33. Przekrój podłużny A-A – badania stratygraficzne) występuje wszystkich dziesięć faz budowlanych. Najstarsza widoczna tutaj faza budowlana (il. 33 – I) jest związana z pierwszym założeniem budowlanym fundacji książęcej na tym terenie – kościołem św. Jakuba. Na przekroju jego relikty reprezentują relikty krypty romańskiej. Druga faza (il. 33 – II), zachowana fragmentarycznie, zlokalizowana jest pod posadzką korpusu nawowego w trzecim zachodnim przęśle i dotyczy rozbudowy części nawowej pierwszego kościoła. Trzecia faza (il. 33 – III) ukryta jest pod obecną polichromią w prezbiterium. Znajduje się w czterech jego przęsłach i sięga nieco poniżej zachowanej blendy najmniejszego ostrołucznego okna. Kolejna faza (il. 33 – IV) widoczna jest w tle na ścianie północnej nawy północnej za arkadowaniem nawy głównej. Sięga ona do 3/4 wysokości blend okiennych (dokładny opis tej ściany, zob. przekrój D-D (il. 36)). Widoczna jest także pod poziomem posadzki w ścianie zachodniej i pod filarami arkad nawy głównej. W prezbiterium, w dwóch wschodnich przęsłach przylegających do absydy, do ok. 1/2 wysokości ściany północnej zachowany jest mur fazy IV z okienkami klatki schodowej(?), które zostały prawdopodobnie zamurowane w fazie VIII lub wcześniej. Powyżej reliktyw fazy III i IV widoczna jest faza VI, czyli adaptacja istniejących murów prezbiterium do ostatecznej jego rozbudowy. Piąta faza (il. 33 – V) zajmuje sporą część tego przekroju-elewacji, zlokalizowana jest w ścianie nawy głównej wraz z arkadowaniem i w ścianie północnej nawy. Siódma faza (il. 33 – VII) dotyczy niewielkich przemurowań w obrębie okien ściany zachodniej (blenda pod oknem środkowym) oraz portalu w drugim od zachodu przęśle ściany północnej. Kolejna faza (il. 33 – VIII) na tej elewacji prezentuje zmiany związane ze wzniesieniem barokowego budynku klauzury, a także wtórnej barokizacji wnętrza (niezachowanej

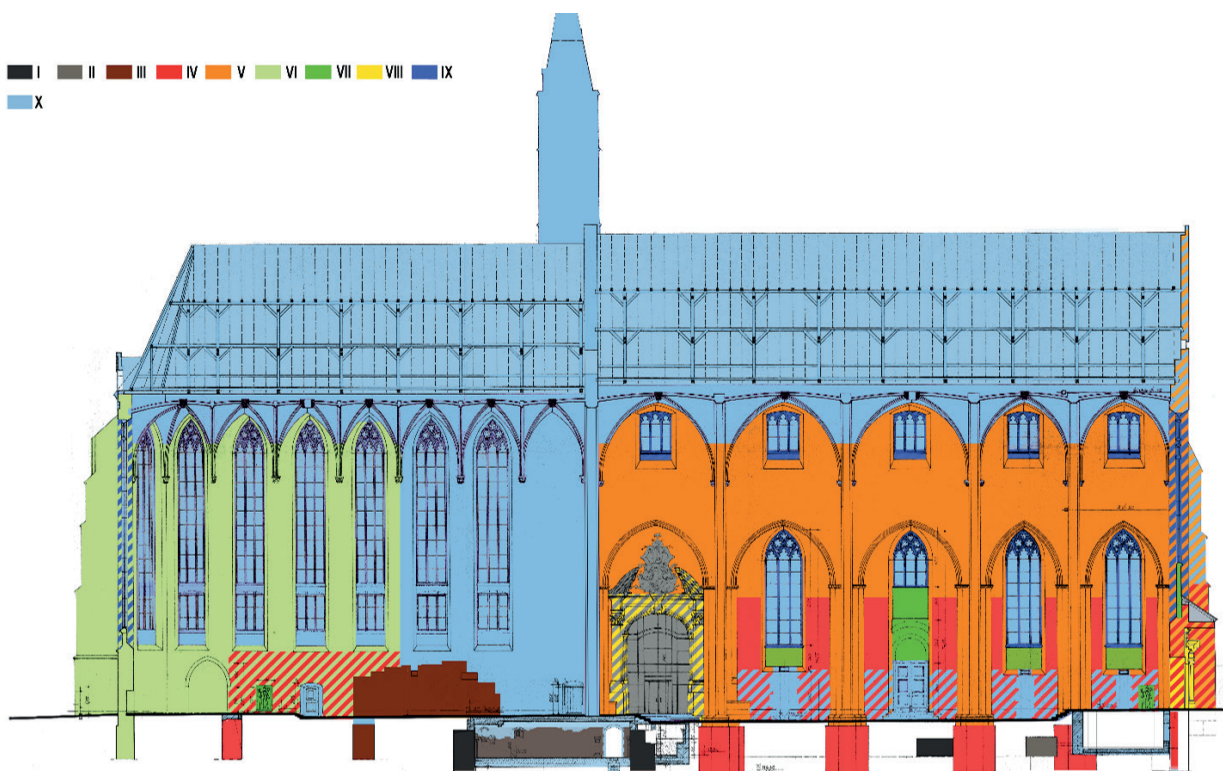

Il. 33. Przekrój podłużny A-A – badania stratygraficzne; oprac. A.H.

do dziś). W prezbiterium taką zmianą jest skrócenie północnego okna absydy, a w nawie północnej zamurowanie ostrołucznych okien na styku ściany kościoła z budynkiem klauzury. Kamienny portal ściany zachodniej także pochodzi z tej fazy. Dziewiąta widoczna tutaj faza (il. 33 – IX) znajduje się na ścianie zachodniej – jest to zmiana zachodniego okna, która nastąpiła w latach 1883–1884, a także niezachowane w oryginale do dzisiaj maswerkier prezbiterium. Prawdopodobnie w tej fazie zablokowano portal w nawie północnej. Ostatnia (il. 33 – X) faza związana jest z odbudową i zabezpieczeniem obiektu, znajduje się w górnych partiach ścian, a także obejmuje sklepienia, nową więźbę dachową odtworzoną na wzór starej w latach 1945–1955. Kolejnymi etapami fazy X są: wymiana zniszczonych maswerków w prezbiterium w latach 1955–1965, położenie obecnej posadzki i stopni kamiennych, wymiana szklenia okien prezbiterium na przełomie 2019 i 2020 r.

Rozwarstwienie tego przekroju-elewacji pozostawiło kilka niewiadomych. Brakuje przekazów na temat pierwotnego wyglądu budynku klauzury, ciężko zatem prześledzić dokładne zmiany w połączeniach i stykach tych budowli. W prezbiterium nie udało się ustalić, kiedy dokładnie zablokowano trzy niewielkie otwory okienne zlokalizowane w jego trzech wschodnich przęsłach. Nie udało się także określić, czy blendy okienne z maswerkami w górnej partii ściany nawy głównej funkcjonowały kiedyś jako okna i w jakim zakresie zostały wymienione w latach 1883–1884.

Na przekroju podłużnym B-B (il. 34. Przekrój podłużny B-B – badania stratygraficzne) zaprezentowanych jest wszystkich dziesięć faz budowlanych. Najstarsza (il. 34 – I) widoczna poniżej poziomu obecnej posadzki jest związana z pierwszym założeniem budowlanym tego obiektu, tj. kościołem św. Jakuba. Drugą fazę (il. 34 – II) zauważyć można poniżej poziomu posadzki w korpusie nawowym, w drugim zachodnim przęśle. Trzecia faza (il. 34 – III) znajduje się w trzech środkowych przęsłach prezbiterium (powyżej fazy I) i ma zachowany fundament ściany wschodniej pod posadzką. Mur z tego czasu sięga nieco poniżej parapetów obecnych okien. W następnych dwóch wschodnich przęsłach kolejna faza (il. 34 – IV) zachowała się fragmentarycznie tylko do poziomu parapetów obecnych okien wraz z fundamentem dawnego wschodniego zamknięcia. Czwartą fazę (il. 34 – IV) widać też w przekroju ściany zachodniej, w jej dolnej części i do 2/3 wysokości przypory oraz w tle arkadowania nawy głównej na ścianie południowej nawy południowej (dokładny opis tej ściany zob. przekrój C-C). Widoczna jest również pod poziomem posadzki w ścianie zachodniej i pod filarami arkad nawy głównej. Ponad reliktami fazy IV w korpusie nawowym, od około połowy jej wysokości, na ścianie południowej nawy południowej, a także w ścianie zachodniej – widać fazę V. Kolej-

Il. 34. Przekrój podłużny B-B – badania stratygraficzne; oprac. A.H.

na, szósta faza (il. 34 – VI) znajduje się w prezbiterium, widoczna jest w absydzie i jego czterech wschodnich przęsłach. Siódma faza (il. 34 – VII) dotyczy niewielkich przemurowań w obrębie okien ściany zachodniej (blenda pod oknem środkowym), występuje również na południowej ścianie nawy południowej. Kolejna faza (il. 34 – VIII) na tej elewacji prezentuje zmiany związane z wzniesieniem barokowych aneksów południowych (kaplicy Hochberga i kruchty południowej) oraz barokizacji wejścia zachodniego. Obecnie widoczna jest tylko w nawie południowej oraz na przekroju ściany zachodniej w portalu zachodnim. Dziewiąta widoczna tutaj faza (il. 34 – IX) znajduje się w górnej części nawy głównej oraz w nawie południowej i na ścianie zachodniej – wiąże się z wymianą okien, która nastąpiła w latach 1883–1884. Ostatnia faza (il. 34 – X) związana jest z odbudową i zabezpieczeniem obiektu, zlokalizowana jest w górnych partiach ścian oraz powyżej nich – dotyczy wykonania nowej więźby dachowej na wzór starej w latach 1945–1955, pojawia się także w trzech zachodnich przęsłach prezbiterium, na styku z wieżą. Ponadto w ramach tej fazy wymieniono posadzki oraz wykonano nowy strop dla krypty romańskiej, a także w zachodniej części nawowej. Faza X wiąże się z wymianą zniszczonych maswerków w prezbiterium w latach 1955–1965 oraz odbudową wieży. Częściowo dotyczy ona także maswerków z korpusu nawowego, ponieważ zostały tam wykonane uzupełnienia kamieniarki, w projektach nie sprecyzowano jednak dokładnego zakresu tych prac. W tym czasie odbudowano sklepienia, a w ramach najnowszych prac wymieniono szklenia okien prezbiterium na przełomie 2019 i 2020 r.

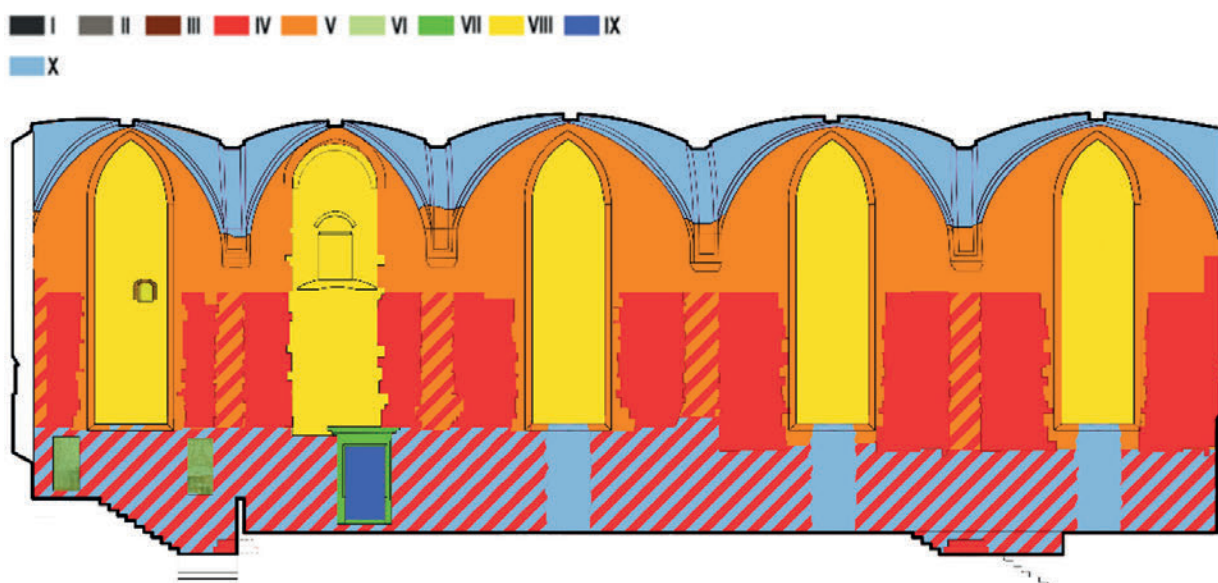
Na **przekroju podłużnym C-C** (widok na ścianę nawy południowej) (il. 35. Przekrój podłużny C-C – badania stratygraficzne) wyróżniono sześć faz budowlanych. Najstarsza widoczna faza (il. 35 – IV) zajmuje ok. 1/2 powierzchni tej ściany, obecna jest w czterech z pięciu przęseł. To trzeci korpus kościoła św. Jakuba. Druga faza (il. 35 – V) dotyczy przebudowy trzeciego korpusu i zmian, które w największym stopniu dotyczyły nawy głównej. W ścianie południowej widoczna w polu wschodniego przęsła, a w pozostałych wokół okien i w pasie ściany ponad fazą IV do wysokości ich ostrołuków, a także na styku przęseł pod gurtami sklepienia. Kolejna widoczna faza (il. 35 – VII) to drobne przemurowania dolnych partii okien (i obecnego wejścia południowego) w czterech zachodnich przęsłach. Czwarta występująca tutaj faza (il. 35 – VIII) jest związana z barokową przebudową założenia

Il. 35. Przekrój podłużny C-C – badania stratygraficzne; oprac. A.H.

i dotyczy portalu wejściowego do kaplicy Hochberga oraz drzwi wejściowych z kruchty południowej zlokalizowane w środkowym przęśle, a także w okolicy dwóch epitafiów (pierwsze między drugim i trzecim od wschodu przęsłem, a drugie w ostatnim – zachodnim). Następna faza (il. 35 – IX) zauważalna jest w dwóch przęsłach (trzecim od wschodu i ostatnim zachodnim), dotyczy zachowanych z czasu przedwojennej wymiany maswerków okiennych w latach 1883–1884. Szósta i ostatnia faza (il. 35 – X) widoczna najbardziej na styku ściany południowej i wschodniej nawy południowej jest związana z odbudową i wstępnym zabezpieczeniem kościoła w latach 1945–1955 – również z pracami adaptacyjnymi do nowej funkcji, odbudową sklepień wszystkich przęseł oraz pionowych pasów przemurowań pod oknami wykonanych na potrzeby instancji ogrzewania obiektu. Faza X dotyczy również prac przy wymianie obecnej posadzki i stopni kamiennych, a także i odbudowie portalu wejściowego kaplicy Hochberga (renowacja i rekonstrukcja wykonana w latach 2000–2013).

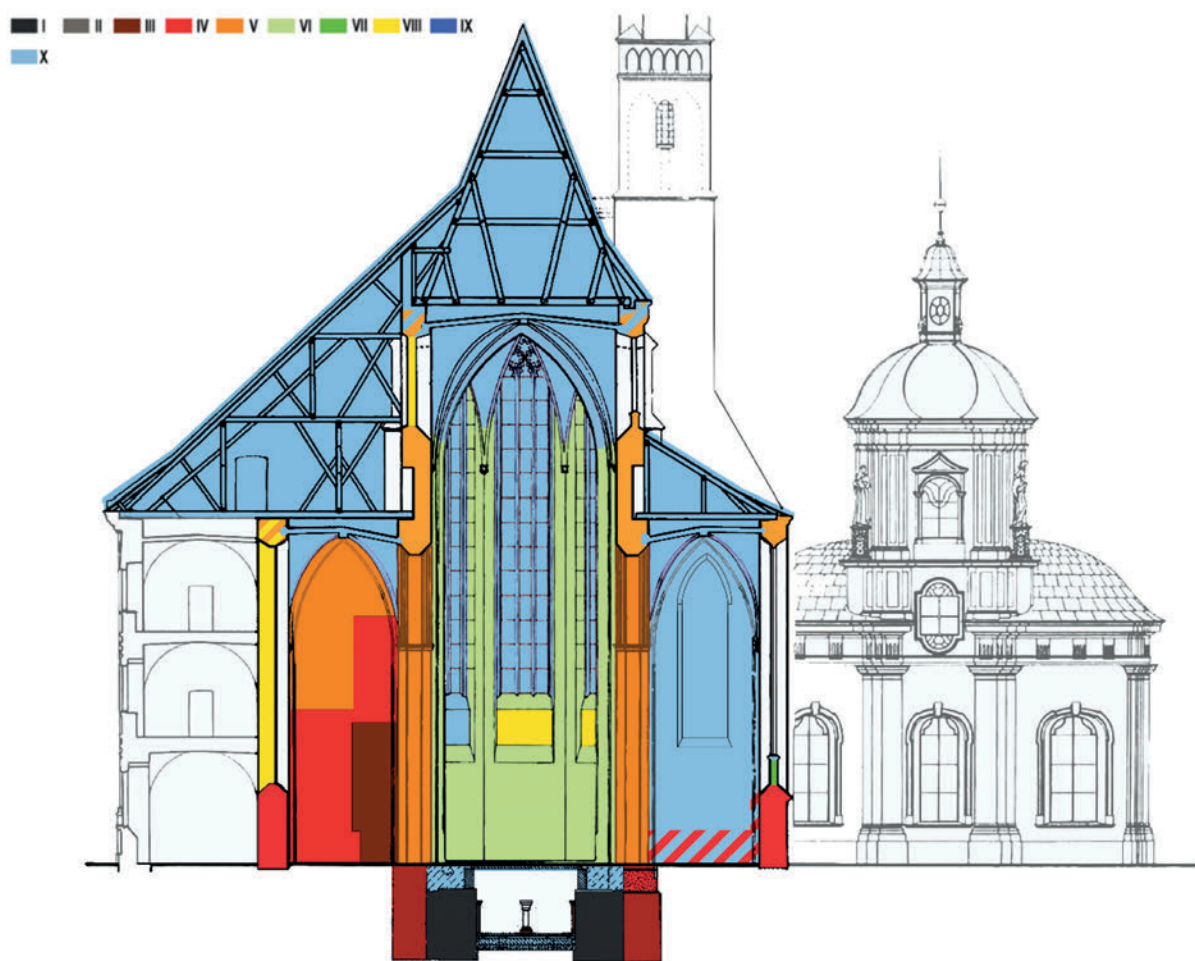
Po przeciwnej stronie korpusu nawowego, na **przekroju podłużnym D-D** prezentującym widok na ścianę północną nawy północnej (il. 36) podobnie wydzielono sześć faz budowlanych. Najstarsza (il. 36 – IV) związana jest z trzecim korpusem kościoła św. Jakuba, tutaj znajduje się we wszystkich

Il. 36. Przekrój podłużny D-D – badania stratygraficzne; oprac. A.H.

pięciu przęsłach. Kolejna analogicznie do ściany południowej (il. 36 – V) jest fazą dotyczącą przebudowy trzeciego korpusu nawowego. Widoczna jest we wszystkich przęsłach wokół blend okiennych i w pasie ściany od ok. 2/3 wysokości wzwyż oraz na styku przęseł pod gurtami sklepiennymi, też przy łączeniu ściany północnej ze wschodnią i zachodnią. Trzecia zauważalna faza (il. 36 – VII) dotyczy kamiennego portalu zlokalizowanego w drugim od zachodu przęśle (jego próg wyznacza pierwotny poziom posadzki kościoła – taki sam, jaki jest obecnie w prezbiterium). Czwarta faza (il. 36 – VIII) związana jest z barokową przebudową kościoła i wzniesieniem nowego budynku klauzury. Na ścianie północnej widać ją w blendach okiennych. Piąta faza (il. 36 – IX) dotyczy najprawdopodobniej zamurowania portalu z fazy VII, które nastąpiło raczej na przełomie fazy VIII i IX. Ostatnia widoczna tutaj faza (il. 36 – X) wiąże się z odtworzeniem sklepień kościoła i wprowadzeniem instalacji ogrzewania oraz wymianą obecnej posadzki i stopni kamiennych.

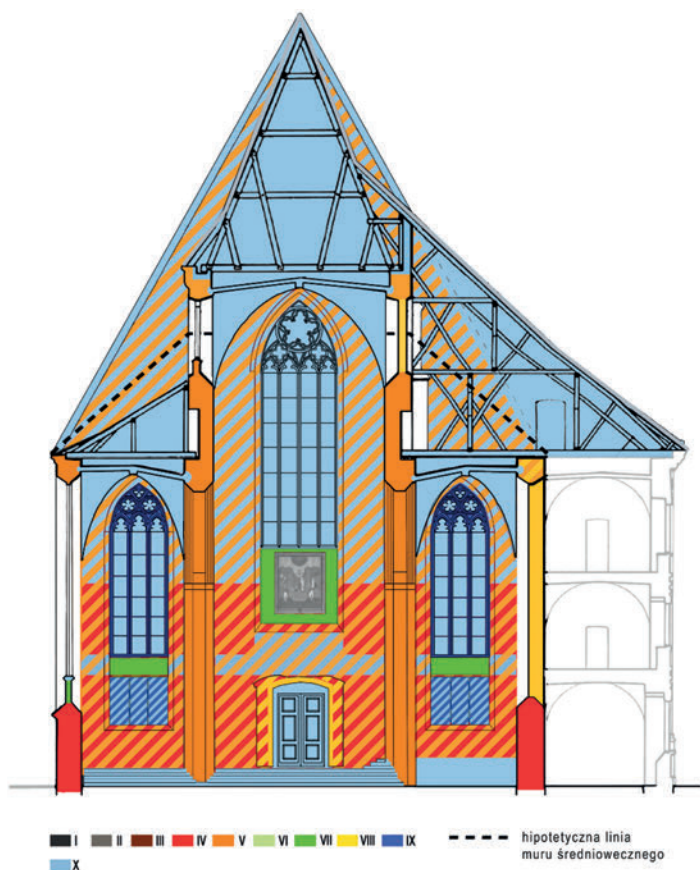
Na **przekroju poprzecznym E-E** (widok na ściany wschodnie korpusu nawowego i łuk tęczyowy (il. 37)) występuje osiem faz budowlanych. Najstarsza (I) występuje w podziemnej części przekroju – są to zachowane relikty ścian najstarszego kościoła oraz zachowanego detalu z tego samego okresu. Druga faza (il. 37 – III) zlokalizowana jest w podziemiach, dostawiona do murów fazy I oraz w dolnej części wschodniej ściany nawy północnej (po prawej stronie) i związana jest z drugim korpusem kościoła św. Jakuba, ze względu na przelicowanie muru wążek wendyjski, w którym została pierwotnie wzniesiona, nie jest w pełni czytelny i występuje fragmentarycznie na różnych wysokościach tego obszaru. Trzecia faza (il. 37 – IV) występuje fragmentarycznie w podziemnej części nawy południowej i jej części nad posadzką do wysokości blatu ołtarza i w ścianie wschodniej nawy północnej do ok. 2/3 wysokości oraz na przekroju ścian północnej i południowej korpusu w dolnej ich partii. Kolejny

Il. 37. Przekrój poprzeczny E-E – badania stratygraficzne; oprac. A.H.

zauważalny etap (il. 37 – V) jest w ścianie arkadowej korpusu nawowego. Faza VI jest widoczna w absydzie prezbiterium. Kolejną fazę (il. 37 – VIII), związaną z barokizacją założenia, widać głównie w przekroju (okna północne nawy – to blenda i analogicznie w absydzie prezbiterium – częściowa blokada). Siódma faza (il. 37 – IX) zauważalna jest w przemurowaniu okien nawy głównej po stronie południowej. Ostatnia, ósma faza (il. 37 – X) dotyczy zabezpieczenia i odbudowy obiektu w latach 1945–1955. Widoczna jest w ścianie wschodniej nawy południowej oraz we wschodnim filarze arkadowania nawy głównej i części filara łuku tęczowego. Ponadto widać ją w górnej części przekroju – jest związana z odtworzeniem więźby dachowej kościoła i północnego skrzydła budynku klauzury, a także z odtworzeniem sklepień w drugim etapie odbudowy wraz z wymianą obecnej posadzki i stopni kamiennych.

Przekrój poprzeczny F-F (widok na zachodnią ścianę korpusu nawowego (il. 38)) prezentuje sześć faz budowlanych. Najstarsza faza (il. 38 – IV) związana jest z trzecim korpusem kościoła św. Jakuba. Zajmuje około połowę powierzchni ściany zachodniej korpusu. Kolejny etap (faza V) ma związek z przebudową trzeciego korpusu. Przemurowania zlokalizowane są w narożnikach północnym i południowym oraz od poziomu około połowy wysokości okien naw bocznych aż do zakończenia zachodniej ściany szczytowej. Druga faza (il. 38 – V) występuje samodzielnie w nawie głównej i dotyczy wzniesienia jej arkadowych ścian z filarami. Trzecia faza (il. 38 – VII) jest związana z przemurowaniami dolnych partii (ok 1/3 wysokości) okien zachodnich, a czwarta (il. 38 – VIII) – z barokową przebudową założenia klasztorного. Widoczna jest w zabblendowanych oknach północnych i w przemurowaniu górnej partii ściany północnej korpusu. Ponadto – w zmianie geometrii wejścia zachodniego (z portalu dwudzielnego na pojedynczy, bogato zdobiony). Piąta faza (il. 38 – IX) można dostrzec w oknach zachodnich naw bocznych, dotyczy wymiany maswerków okiennych w latach 1883–1884. Szósta, najnowsza faza (il. 38 – X) odnosi się do etapów zabezpieczenia i odbudowy obiektu. Widoczna jest głównie w górnej części przekroju – dotyczy odtworzenia więźby dachowej, poniżej występuje w wąskim pasie ponad wyjściem zachodnim oraz w dolnym poziomie blend okien

Il. 38. Przekrój poprzeczny F-F – badania stratygraficzne; oprac. A.H.

naw bocznych. Związana jest także z drugim etapem odbudowy kościoła, czyli odtworzeniem sklepień. A ostatnia faza (il. 38 – X) – dodatkowo z wymianą obecnej posadzki i wprowadzeniem stopni kamiennych wynikających ze zróżnicowania jej poziomów oraz pracami uzupełniającymi (liczne, drobne wypełnienia) i wzmacniającymi lico ścian.

6.3. Rekonstrukcje

Kościół św. Jakuba powstał prawdopodobnie na terenach właśnie przyznanych parze książęcej – Henrykowi Pobożnemu i jego małżonce Annie – jeszcze w latach 30. XIII w. na reliktach drewnianej zabudowy osadniczej. Świadczą o tym fragmenty zabudowy znalezione podczas archeologiczno-architektonicznych badań sondażowych w latach 60. i 70. XX w. (Kozaczewski, Lasota, Rozpędowski, Piekalski)⁵⁰. Część zabudowy mieszkalnej być może nawet wciąż istniała w momencie powstania pierwszego kościoła (nie koliduje z najstarszymi murami).

Architektura świątyni ulegała największym przemianom między XIII a XVI w., jej główna bryła od tamtego czasu nie uległa zbyt dużym zmianom, chociaż ostateczna znana i odtworzona dzisiaj forma jest wynikowym kolażem wyglądu kościoła z lat 30. XVI i z poł. XVIII w. Ogólna koncepcja rozwoju formy wydaje się spójna i gdyby nie dostawione, a właściwie wymienione w XVIII w. zewnętrzne kaplica i kruchta, można by było się zgodzić z wieloma badaczami w kwestii czysto gotyckiego charakteru budowli (Kozaczewska-Golasz 1997; 2015; Grzybkowski 1990; 1994; 2014; Adamski 2017).

Przemiany z tego okresu zilustrowano próbami rekonstrukcji z poszczególnych działań budowlanych. Ich szczegółowość jest zależna od liczby zachowanych reliktyw architektonicznych.

Najstarszą budowlą był kościół przedfranciszkański (I faza, przed 1234 r.) pw. św. Jakuba i składał się z wydłużonego, zamkniętego od wschodu absydą prezbiterium i kryptą pod nim oraz trójnawowego korpusu z wieżą o rzucie prostokątnym (il. 39).

We wschodniej części nawy południowej umieszczone było prawdopodobnie zejście do krypty, a po drugiej stronie w nawie północnej znajdowała się okrągła klatka schodowa prowadząca na strych.

Wieża, nawa główna i prezbiterium były równej szerokości, długość naw z wieżą była natomiast dwukrotnie większa od długości prezbiterium i krypty.

Prezbiterium było prawdopodobnie zakończone siedmiobokiem, na zewnątrz wzmocnione półkolumnienkami lub lizenami (lizeny-skarpami), na których istnienie wskazują niewielkie czworokątne fundamenty. Podobne rozwiązania absyd zachowały się m.in. w kościele cysterek w Trzebnicy, kaplicy zamkowej w Legnicy czy w kolegiacie głogowskiej.

Pod prezbiterium znajdowała się dwunawowa i pięcioprzęślowa krypta zakończona półkolistą absydą. Nie była całkowicie zagłębiona w ziemię, co umożliwiało oświetlenie krypty przez cztery okienka umieszczone nad poziomem terenu.

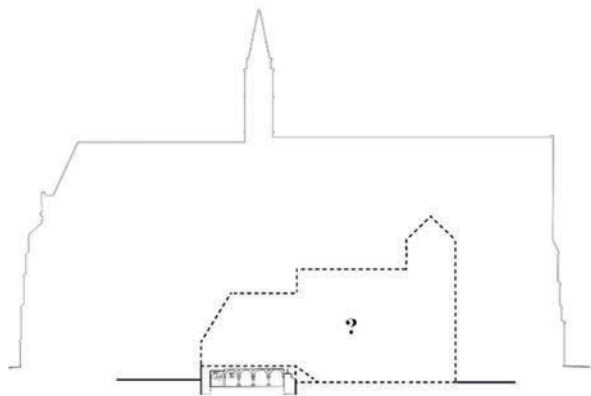
Na podstawie zachowanych elementów krypty można podjąć próbę przedstawienia nie tylko jej rozplanowania, lecz także wyglądu jej wnętrza (il. 40).

Dwunawową kryptę nakrywały sklepienia bezżebrowe oparte na czterech kolumnach (zachowała się zachodnia) i lizenach rozczłonkowujących ściany. Zwieńczenie kolumn i pilastrów tworzyły kamienne głowice kostkowe. Obydwa przęsła wschodnie oświetlały okienka. W przęsle absydy znajdowała się wnęka sakramentarium świadcząca zapewne o lokalizacji w nim ołtarza. W przestrzeni międzykolumnowej przęsła przed absydą prawdopodobnie znajdowało się miejsce pochówku Henryka II. Wejście do krypty mieściło się w ścianie południowej przęsła zachodniego.

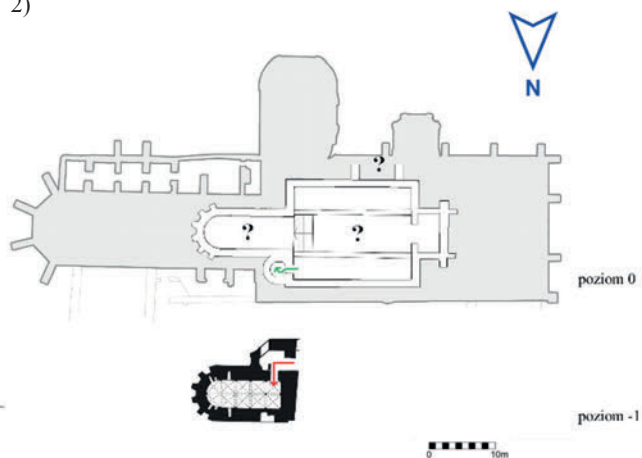
Oprócz rekonstrukcji rozplanowania kościoła św. Jakuba można dokonać próby określenia jego funkcji. Nie był to pierwotnie kościół klasztorny, jak słusznie sądzili Lasoty i Rozpędowskiego (1981). Kościół był wznoszony z założeniem dokonania w nim pochówku jego fundatora Henryka II Pobożnego, co miało miejsce w 1241 r. Wskazuje na to krypta, która była charakterystyczna dla

⁵⁰ (Kozaczewski 1963; Lasota 1979a; 1979b; 1982a–1982d; 1986; Lasota, Rozpędowski 1979; 1981; 1985; Piekalski 1990; 1993).

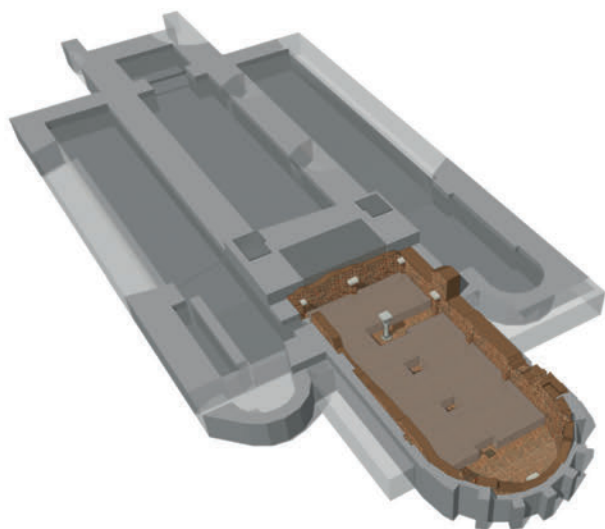
1)

2)

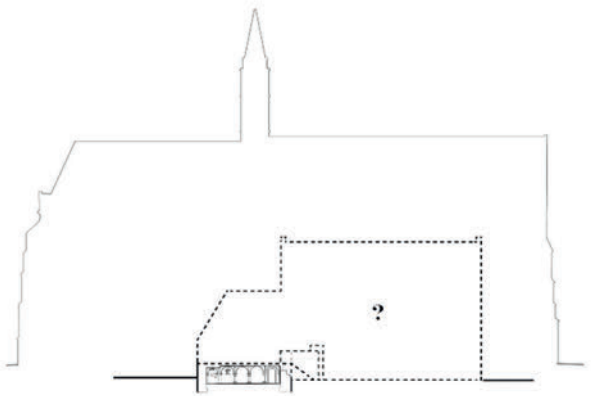

Il. 39. Propozycja rekonstrukcji kościoła przedfranciszkańskiego na podstawie badań własnych 2017–2023: 1) przekrój, 2) rzut; oprac. A.H.

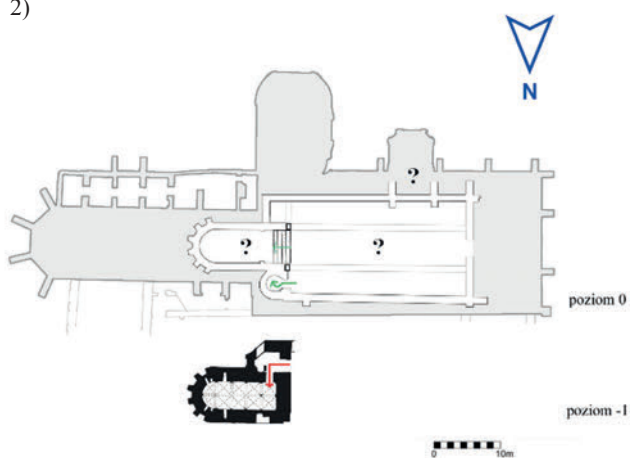

Il. 40. Propozycja rekonstrukcji krypty kościoła przedfranciszkańskiego na podstawie badań własnych 2017–2023; oprac. A.H.

1)

2)

Il. 41. Propozycja rekonstrukcji pierwszej przebudowy (przez franciszkanów) kościoła na podstawie badań własnych 2017–2023: 1) przekrój, 2) rzut; oprac. A.H.

kaplic lub kościołów grobowych i nie występowała w świątyniach zakonnych. Z podobnym rozwiązaniem spotkać się można w kościele zakonnym cysterek w Trzebnicy, gdzie krypta posłużyła za miejsce pochówku Henryka I Brodatego, ojca Henryka II Pobożnego.

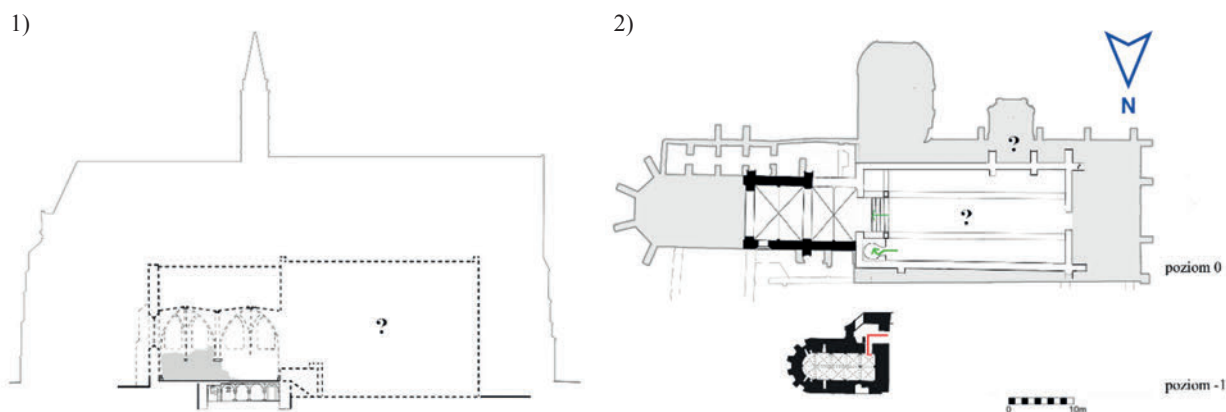
Pierwsza przebudowa kościoła (il. 41) związana była z przystosowaniem świątyni do potrzeb zakonu franciszkanów (II faza, 1234–1236). Nastąpiło wydłużenie korpusu na zachód, od południa powstała być może kolejna klatka schodowa lub inny budynek oraz kruchta. Wprowadzono lektorium, na które wchodziło się okrągłymi schodami od północy. Wieżę wyburzono(?) lub została obudowana przez ściany nowego korpusu. Prezbiterium pozostało w niezmienionej formie i funkcjonowało razem z kryptą.

Druga modernizacja kościoła (il. 42) polegała na budowie nowego prezbiterium, w tym czasie stary korpus nawowy funkcjonował nadal (III faza, 1234–1241). W skład nowego prezbiterium weszły dwa dość niskie przęsła przedzielone gurtiem i sklepienia na wspornikach. Przesłanki do takiej rekonstrukcji dostarcza dokumentacja badań Kozaczewskiego (1963) i Lasoty, Rozpędowskiego (1979; 1981). Kozaczewski (1963, s. 357, ryc. 9) na przekroju podłużnym przez prezbiterium z widokiem ściany południowej pokazał zasięg układu pierwotnego cegieł i położenie ciosów wspornikowych. Duży cios kończy się minimalnie poza wschodnią krawędzią okna w drugim od zachodu przęśle prezbiterium. Mały cios zlokalizowany jest we wnętrzu obecnego okna w trzecim od zachodu przęśle prezbiterium. Układ zachował się od drugiego do połowy czwartego przęsła. W drugim przęśle biegnie uskokami od podłoża do ciosu wspornikowego, dalej występuje na równym poziomie poniżej parapetów okien, a kończy się prawie pionową linią w połowie czwartego przęsła.

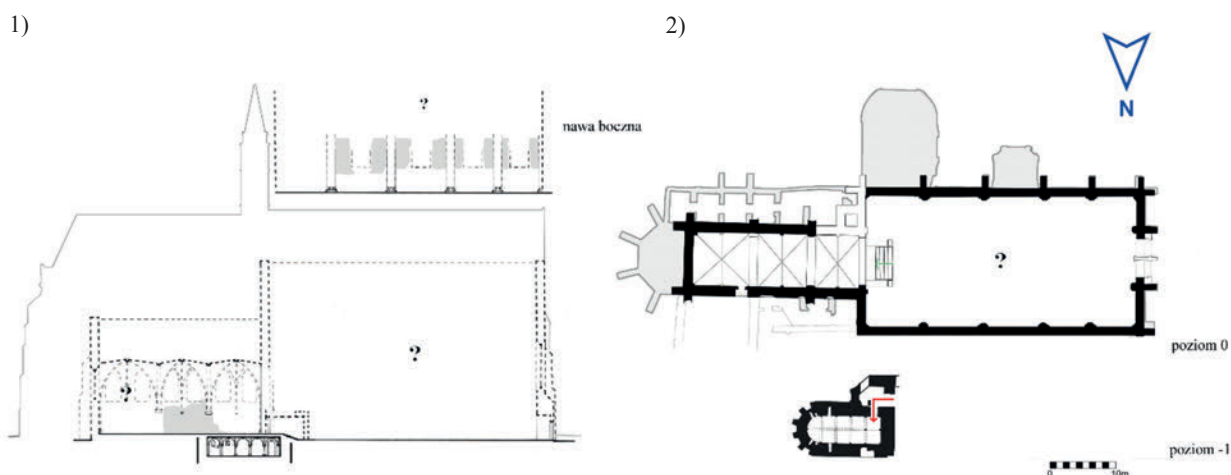
Tadeusz Kozaczewski słusznie podejrzewał, że w tym miejscu może wystąpić relikt ściany poprzecznej, wykonał wykop i znalazł fragment wschodniego zakończenia pierwszego prezbiterium franciszkańskiego. Zinterpretował go jednak jako pilaster. Poszukiwał dalej tej ściany i wykonał wówczas wykop przy ścianie południowej. Wnętrze prezbiterium było wówczas zagruzowane i wykop okazał się zbyt płytki. Badacz nie natrafił na mur, ale znalazł relikt portalu. Dziesięć lat później Lasota i Rozpędowski (1982, s. 55, rys. 1) kopali głębiej i znaleźli fragment muru. Nie pokusili się jednak o zweryfikowanie rekonstrukcji Kozaczewskiego.

Przesłanką za ograniczeniem budowy pierwszego prezbiterium franciszkańskiego tylko do dwóch przęseł jest występowanie kamieni wspornikowych w ścianie południowej i północnej na wysokości 1,80 m wyłącznie na odcinku 2–4 przęsła prezbiterium. Dalej ich nie ma.

Trzecia modernizacja franciszkańska (il. 43) polegała na (IV faza, 1241–1256) powiększeniu prezbiterium, zburzeniu starego korpusu nawowego i rozpoczęciu budowy nowego. Powstaje kolejne kwadratowe przęsło prezbiterium, wraz z nim następuje budowa skrzydła klauzury dostawionego do niego od północy, a po tym jak zakonnicy dostali teren na wschód wzniesiono mury obwodowe nowego korpusu. Nowa część nawowa była znacznie większa, pięcioprzęsłowa z pilastrami od wewnątrz i oskarpowana przyporami od

Il. 42. Propozycja rekonstrukcji drugiej przebudowy kościoła (już franciszkańskiego) na podstawie badań własnych 2017–2023: 1 – przekrój, 2 – rzut; oprac. A.H.

Il. 43. Propozycja rekonstrukcji trzeciej przebudowy (przez franciszkanów) kościoła na podstawie badań własnych 2017–2023: 1 – przekrój, 2 – rzut; oprac. A.H.

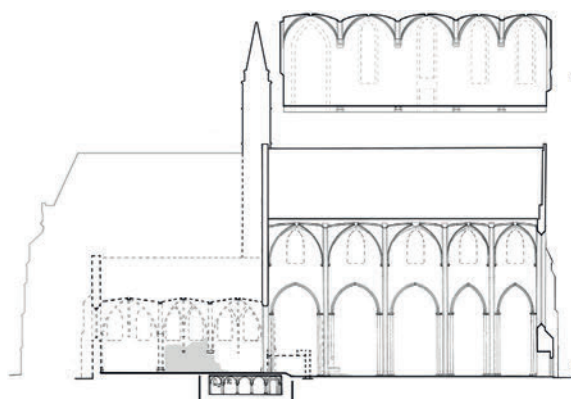
zewnątrz. Na tym etapie funkcjonuje powiększone trzyprzęsłowe prezbiterium oraz krypta, w dalszym ciągu oddzielone od korpusu lektorium. Od południa na styku korpusu i prezbiterium wzniesiono wieżę. Wyłączono z użytkowania nawę, rozebrano mury i nastąpił początek budowy korpusu – być może już na tym etapie w planie była duża kaplica północna-grobowa. Powstały ściany obwodowe, czyli ściana zewnętrzna nawy południowej oraz ściana zewnętrzna nawy północnej sąsiadująca z terenem klauzury. Wówczas został ustalony podział naw na pięć przęseł, przęsła zostały przedzielone pilastrami. Ślady po nich zachowały się w licach ścian. Kozaczewski (1963) i później Rozpędowski (1985) natrafili na bazy pilastrów podczas wykopalisk. Mury z tej fazy zachowały się do wysokości ok. 4 m powyżej obecnej posadzki, co udokumentował Kozaczewski na swoim rysunku (1963, s. 357, ryc. 10). Powyżej ściany miały inne wątki. Dzisiaj granica ta jest zatarta.

Być może na tej wysokości miały się znajdować imposty pilastrów, parapety okien i wyprowadzenia żeber. Trudno dziś przewidzieć, czy na tym etapie zakończono budowę i czy została ona prze-rwana (np. przez najazd tatarski w 1241), czy też zbudowano mury w całości, ale z małymi oknami.

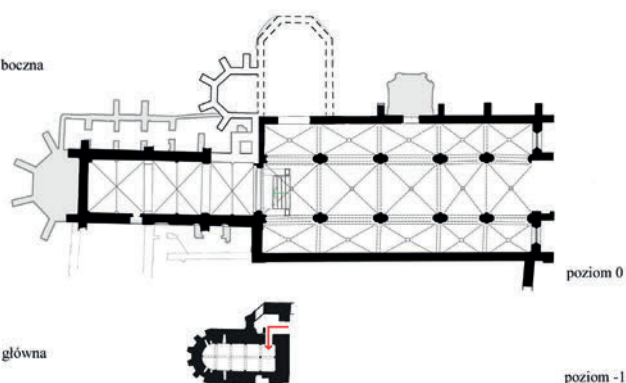
Po raz czwarty (V faza, 1. poł. XIV w.) budowla franciszkańska uległa zmianie (il. 44), gdy zmieni-ono koncepcję formy i konstrukcji korpusu nawowego na pięcioprzęsłowy, trójnawowy z filarami pośrodku. Powstała wysoka nawa główna, do której dostosowano wysokości naw bocznych. Możli- we, że gdy kontynuowano prace, to zrezygnowano z pilastrów, postanowiono podnieść ściany, wyko- nać większe okna i umieścić sklepienia na wspornikach. Wszystkie wnętrza przykryto sklepieniami krzyżowo-żebrowymi. Od południa między prezbiterium i korpusem znajdowała się kwadratowa(?) wieża. Do wschodniego przęsła nawy południowej dostawiono nową kaplicę oraz oskarpowany aneks – obie zakończone trójbocznymi absydami. Nawy boczne zostały podniesione prawdopodobnie do zachowanego dzisiaj poziomu, ale sposób zadaszenia był odmienny. Wskazują na to zachowane na poziomie strychów ślady po dawnych oparciach dachów. Prezbiterium pozostało bez zmian, wizual- nie była zatem dysproporcja między wschodnią a zachodnią częścią budowli. Z tego etapu rozwoju budowli, jeśli chodzi o detale, zachowały się kamienne detale wsporników w nawach bocznych wraz z konsolkami gurtów sklepiennych, a także opaski filarów nawy głównej z ornamentami kwiatowymi i przedstawieniami figuralnymi, poza tym kolumnka południowej kaplicy (obecnie pod posadzką).

Ostatnia istotna przebudowa kościoła franciszkańskiego (VI faza, 4 ćw. XIV) była związana z przebudową chóru po raz kolejny (il. 45). Wydłużono go w kierunku wschodnim i zamknięto wie- lobocznie, zlikwidowano lektorium i w związku z tym zlikwidowano kryptę z I fazy. Powstały nowe sklepienia krzyżowo-żebrowe oddzielone gurtami. W nowym wyższym prezbiterium zmieniono po- dział przęseł z trzech dużych kwadratowych na sześć zakończonych absydą. Wprowadzono także jego oskarpowanie. Sylwetka budynku zyskała na monumentalnych proporcjach. Wnętrze prezbite- rium doświetlały strzeliste okna z maswerkami, nawy ze względu na różnicę w wysokości musiały

1)

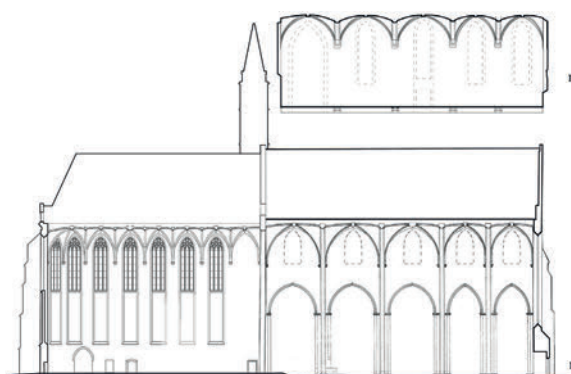

2)

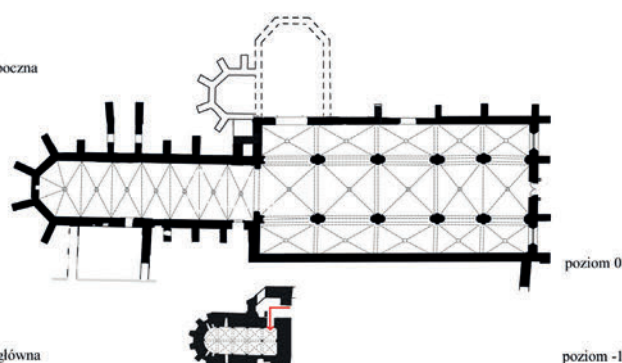

Il. 44. Propozycja rekonstrukcji czwartej przebudowy (przez franciszkanów) kościoła na podstawie badań własnych 2017–2023: 1) przekrój, 2) rzut; oprac. A.H.

1)

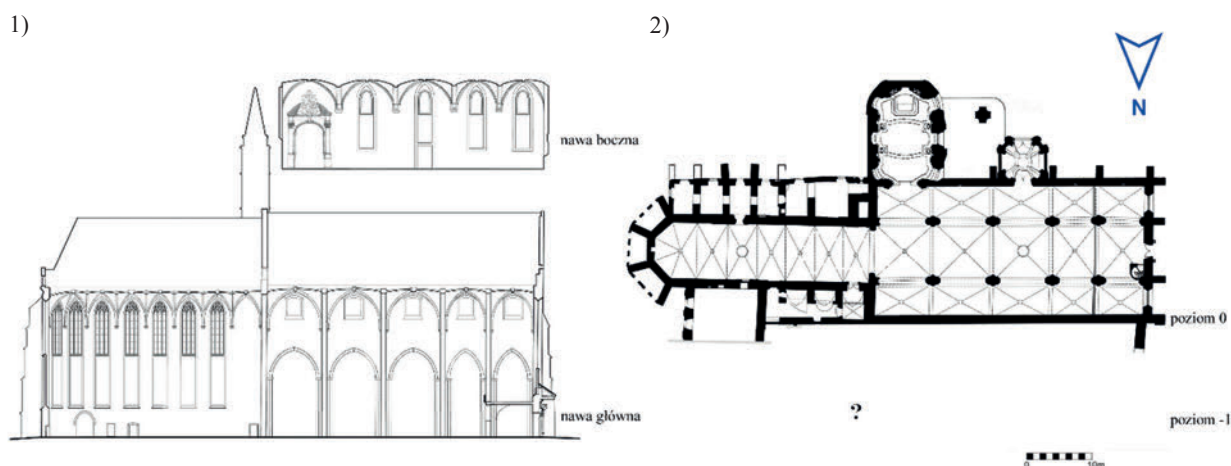
2)

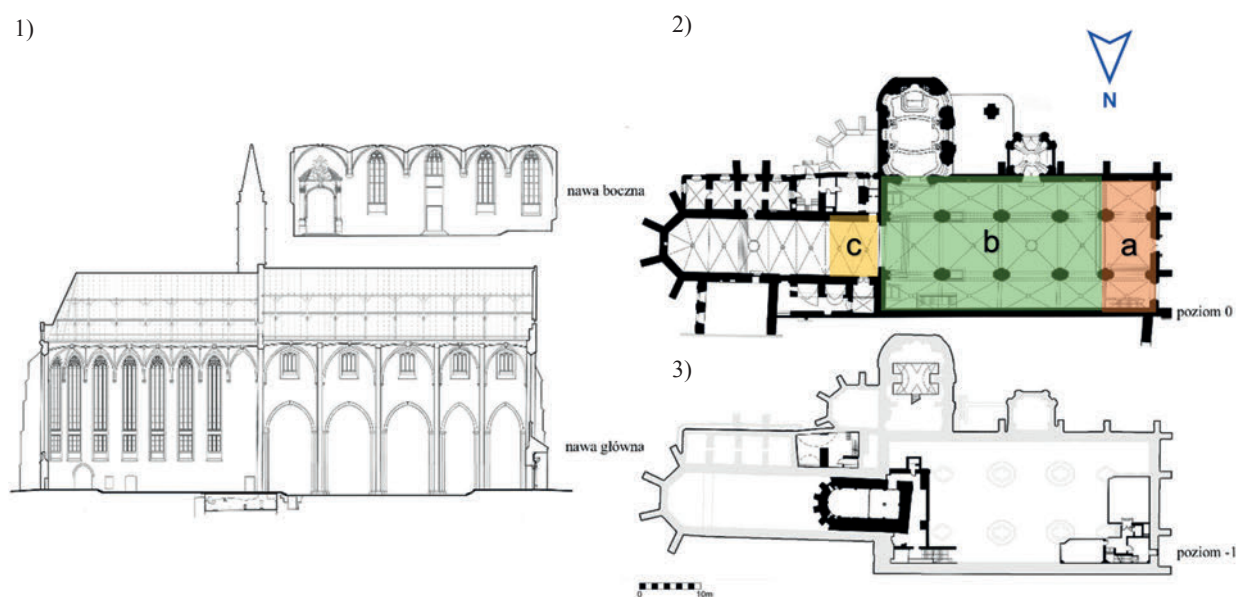
Il. 45. Propozycja rekonstrukcji ostatniej przebudowy (przez franciszkanów) kościoła na podstawie badań własnych 2017–2023: 1) przekrój, 2) rzut; oprac. A.H.

pozostawać ciemniejsze. Od północy do prezbiterium wciąż przylegało skrzydło klasztoru. Zachowane detale z tego etapu przeobrażeń budowli to kamienne wsporniki i kształtki żeber sklepiennych, a także gotycka wnęka północnego filara łuku tęczowego.

Kolejne zmiany architektoniczne były niewielkie (il. 46). W czasach, kiedy kościół należał do zakonu norbertanów (VII, VIII faza, 1530–ok. 1800). Pod względem przekroju główna bryła w zasadzie nie uległa przemianie. Główne zmiany wydarzyły się od południa. Wykorzystano fundament południowej kaplicy, by postawić nową barokową – kaplicę Hocherga, wzniesiono także południową kruchtę. Wokół całego prezbiterium, między przyporami powstała niska zabudowa, prawdopodobnie gospodarcza. Zupełnie przebudowano skrzydła klauzury. W samym kościele najwięcej zmian nastąpiło natomiast we wnętrzu. Kompletnie zmieniono jego charakter na skutek wymiany wyposażenia (wzniesiono bardzo wiele bogato zdobionych ołtarzy oraz ambonę zlokalizowaną w środkowym przęśle nawy głównej) i otynkowania ścian. Zmieniono także kształt okien korpusu. W części zachodniej, w ostatnim jego przęśle wzniesiono chór muzyczny, do którego z nawy głównej prowadziła okrągła klatka schodowa. Pod chórem w nawach bocznych powstały dwie nowe kaplice. Z tego okresu, jeśli chodzi o detale, pozostał zablokowany portal w nawie północnej, półkolista wnęka ponad nim, a także portal zachodni prowadzący do kościoła i portal oraz detale kaplicy Hochberga i kruchty południowej. Przekształcenie kościoła w kościół parafialny (IX faza, XIX w.–1939) przyniosło blokady przejść do klasztoru, wymianę i przemodelowanie kształtu więźby dachowej oraz przywrócenie ostrołucznych okien maswerkowych korpusu.

Il. 46. Propozycja rekonstrukcji przebudowy (przez norbertanów) kościoła na podstawie badań własnych 2017–2023: 1) przekrój, 2) rzut; oprac. A.H.

Il. 47. Świątynia grekokatolicka w 2022 na podstawie badań własnych 2017–2023: 1) elewacja, 2) rzut przyziemia, 3) rzut podziemi; obecny układ funkcjonalny: a – przedsionek, b – nawa, c – ołtarz liturgiczny i ikonostas; oprac. A.H.

Liczne zmiany funkcjonalne po zniszczeniach podczas drugiej wojny światowej (X faza, 1945–2022) nie spowodowały zmian w bryle kościoła (il. 47). Korpus nawowy i prezbiterium odtworzono do bryły znanej z VI fazy, okna odtworzono jako maswerkowe na podstawie zachowanych powojennych. Aneksy południowe nawy południowej pozostawiono barokowe i skupiono się na odwzorowaniu ich detalu. W korpusie zabezpieczono i wyeksponowano zachowane detale kamienne. Wież południową odtworzono w ostatniej znanej formie, ale przy użyciu nowoczesnych technologii. Nad całym kościołem wykonano nową więźbę dachową. Nie odtworzono chóru zachodniego, ale zdecydowano się na ekspozycję części podziemi (krypty pod prezbiterium i podziemi zachodniego przęsła korpusu) dostępnych z nawy północnej. W przyziemiu zmieniono poziomy posadzek. Ponadto zaaranżowano nowy wystrój kościoła pracami J. Nowosielskiego na potrzeby obrządku grekokatolickiego. Świątynię podzielono na trzy strefy: przedsionek zachodni, część nawową (dla wiernych) i ołtarz za ikonostasem. Nie zdecydowano się na wykorzystanie całej powierzchni prezbiterium ani dla potrzeb ekspozycyjnych, ani obrządkowych. W pomieszczeniach północnych przyległych do niego urządzono zakrystię.

7. Podsumowanie

7.1. Przeobrażenia architektoniczne a zmiany schematu funkcjonalnego kościoła

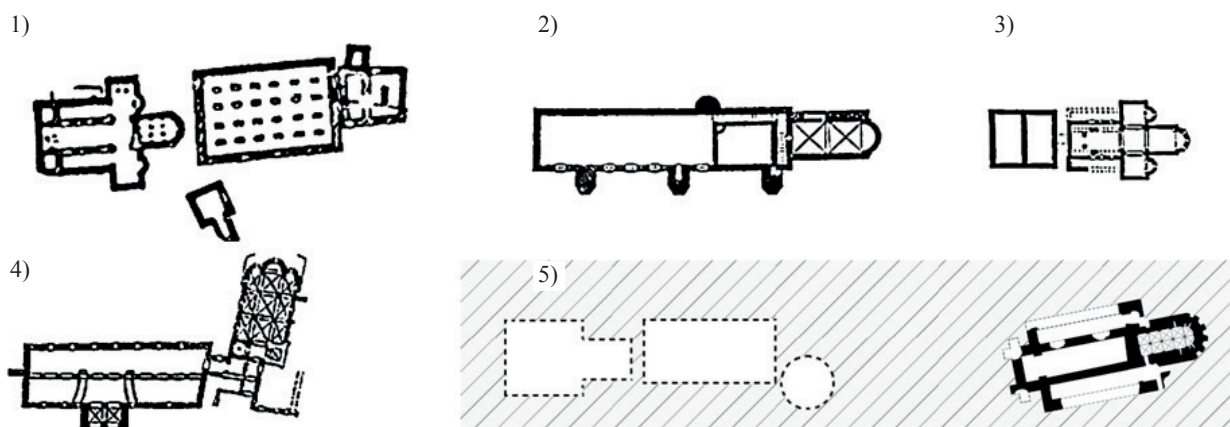
W poprzednich rozdziałach przedstawiono liczne przeobrażenia kościoła św. Wincentego i św. Jakuba we Wrocławiu. Równie dynamicznie zmieniał się jego schemat funkcjonalny, lecz nie zawsze w równym stopniu oddziaływało to na formę budowli. Warto zatem przeanalizować wyznaczniki strefy funkcjonalne architektury kościoła.

Na początku XIII w. czynnikiem określającym postać świątyni było usytuowanie na terenie książęcym, położonym na lewym brzegu Odry. Na tym obszarze, oprócz powstającej rezydencji książęcej stanowiącej ośrodek władzy przy mieście lewobrzeżnym, znajdowały się zapewne tereny dworskie Henryka II Pobożnego i jego żony ks. Anny (Małachowicz 1994, s. 7–12). Rozplanowanie i zasięg wspomnianych budowli dworskich nie został na razie rozpoznany. Jak się wydaje jedyną w miarę przebadaną budowlą z tego czasu był właśnie kościół św. Jakuba.

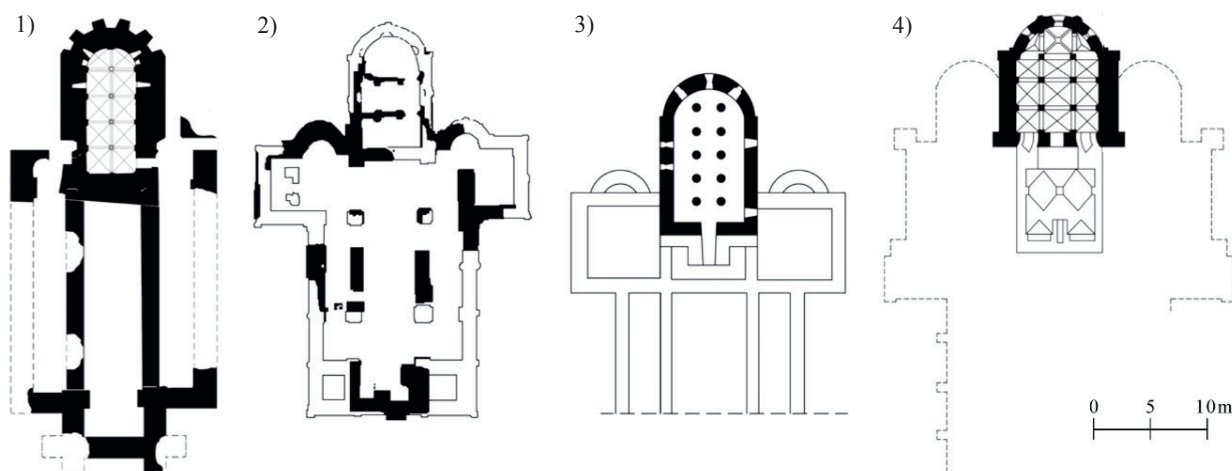
W czasie wykopalisk natrafiono na relikty murów, które na razie trudno jednoznacznie zinterpretować. Kościół św. Jakuba mógł być budowlą wolnostojącą, podobnie jak kościół św. Gereona na Wawelu (1038–1058) (Pianowski 1994, s. 172). Nie można jednak wykluczyć, że stanowił przedłużenie budynku mieszkalnego. Takie rozwiązanie odkryto na zamku praskim, gdzie aula i komnata pałacu była połączona korytarzem z emporową kaplicą (ok. 1135). Kościół św. Jakuba mógł też być połączony korytarzem z pałacem, analogicznie do świątyń z XII w. w Querfurcie i Brunzswiku (Lasota 1991; Wäß 2006, s. 517–521; Friedrich 1995, s. 15) (il. 48).

Jak potwierdzono w czasie badań, kościół św. Jakuba składał się prawdopodobnie z zakończonego półkolistą absydą prezbiterium i krypty, trzynawowego korpusu i wieży na zachodzie. Ta rekonstrukcja ta oparta jest na analizie przeprowadzonej w większości fundamentów obiektu.

Występowanie krypty wskazuje na funkcję grzebalną świątyni, a położenie na terenie książęcym umożliwia poszukiwanie analogii wśród kaplic zamkowych lub kościołów pałacowych. Świątynie związane z siedzibami książęcymi lub królewskimi reprezentują olbrzymią różnorodność form architektonicznych (Pianowski 1994, s. 172, 173). Występują wśród nich obiekty jednopoziomowe, rzadziej dwukondygnacyjne lub wyposażone w kryptę. Pod względem rozplanowania można wyróżnić kościoły o rzutach centralnych lub podłużnych. Do pierwszych są zaliczane budowle wieloboczne (począwszy od kwadratowych, po 18-boczne) oraz rotundy jednoabsydowe, wieloabsydowe, wieloniszowe i rzadko spotykane kaplice w formie krzyża greckiego oraz kombinacje krzyża z rotundą.

Il. 48. Usytuowanie świątyń względem budynków mieszkalnych: 1) Wawel, 2) Praga, 3) Qerfurt, 4) Brunzswik, 5) Wrocław;
oprac. A.H. z wykorzystaniem zestawienia: (Pianowski 1994, s. 194, 195)

Il. 49. Powiązania funkcjonalne, planistyczne i stylistyczne: 1) kościół św. Jakuba, 2) kościół św. Gereona, 3) kaplica zamkowa w Warburgu, 4) krypta w kościele cysterek w Trzebnicy; oprac. A.H. z wykorzystaniem: (Kłoczowski 1993, s. 108; Lasota, Rozpędowski 1981, s. 55; Świechowski 2000, s. 216; Pianowski 1994, s. 173; Łużyńska 2002, s. 380)

Kościół św. Jakuba należy do grupy budowli podłużnych. Wśród nich również można zaobserwować olbrzymią różnorodność. Są to bazyliki trój- i pięcionawowe, z transeptem lub beztranseptowe, a także trzynawowe kościoły halowe oraz jednonawowe kościoły z transeptem lub beztranseptowe. W tej grupie, jak wspomniano, kościoły z kryptami należą do rzadkości. Tego typu budowlą był kościół św. Gereona na Wawelu wzniesiony prawdopodobnie za rządów Kazimierza Odnowiciela (1038–1058). Zachowały się z niego jedynie niewielkie fragmenty – na podstawie badań archeologicznych określono jego rekonstrukcję (Pianowski 1994, s. 62).

Była to prawdopodobnie trzynawowa bazylika z prostokątnym prezbiterium zakończonym absydą. Poprzedzał go transept z absydami na wschodzie i emporami przy ścianach szczytowych. Pod prezbiterium zachowały się pozostałości trzyprzęsłowej krypty ze sklepieniami wspartymi na czterech kolumnach i półkolumniach przyściennych. W krótkim trójprzęsłowym korpusie, na planie zbliżonym do kwadratu, nawy były rozdzielone dwoma rzędami podpór ustawionych w systemie filar–kolumna–filar–pilaster przyścienny. Zachodnią część świątyni podkreślały prawdopodobnie dwie wieże umieszczone na przedłużeniu naw bocznych i oddzielone w przyziemiu przedsionkiem, a wyżej – emporą. Świątynią o podobnym rozplanowaniu była także kaplica zamku langrafów Hesji w Warburgu z ok. 1100 r. (Pianowski 1994, s. 173) złożona z prezbiterium zakończonego absydą, kryptą, transeptem i trzech naw.

Z budowli tej zachowały się w całości ściany krypty, a pozostałe mury przetrwały w postaci fundamentów lub ich śladów. Krypta była czteroprzęsłowa i trójnawowa konstrukcją zakończoną półkolistą absydą. Doświetlana była za pomocą siedmiu wąskich okienek o ościeżach perspektywicznych. Trzy z nich usytuowane były w absydzie. Wejście do krypty umieszczone było centralnie na osi głównej i prowadziło do środkowego przęsła transeptu, zlokalizowanego na przedłużeniu prezbiterium. Przy ramionach transeptu znajdowały się prawdopodobnie kolejne absydy. Największą częścią budowli był krótki, trzynawowy korpus.

Kamienny kościół na Wawelu i w Warburgu są podobne do wrocławskiej świątyni św. Jakuba pod względem funkcjonalnym i planistycznym. Stylistyczny związek z omawianą budowlą można dostrzec w krypcie kościoła cysterek w Trzebnicy (Łużyńska 2002, s. 38), której budowę rozpoczęto zapewne ok. 1203 r. (il. 49).

Zachowana dziś prawie w całości krypta była tylko częściowo zagłębionym w ziemię, trzynawowym i trzyprzęsłowym pomieszczeniem o rzucie kwadratu z absydą na wschodzie, gdzie były umieszczone okienka doświetlające wnętrze i usytuowane metr powyżej poziomu terenu zewnętrznego. Wnętrze krypty było przykryte zachowanymi do dziś kopulastymi sklepieniami krzyżowymi, jedynie przekrycie absydy miało żebra i zwornik stalaktytowy. Sklepienia wsparte były na wąskich gurtach, ceglanych filarach i zniszczonych obecnie kolumnach.

Znaczące przeobrażenie kościoła św. Jakuba związane było ze zmianą funkcji z przejętego książęcego kościoła grzebalnego na świątynię zakonną franciszkanów w okresie od 1236–1238 do 1530 r. Lokalizacja przejętej świątyni miała duże znaczenie, ponieważ franciszkanie utrzymywali się ze zbierania donacji oraz zajmowali działalnością duszpasterską na rzecz ludności miejskiej oraz książąt. Korzystną więc cechą otrzymanej świątyni było jej położenie w centrum i blisko rynku lokacyjnego Wrocławia, co było zgodne z zasadą umieszczania siedzib franciszkańskich w obrębie miast (Kłoczowski 2003, s. 275).

W przypadku Wrocławia, Żagania czy Brzegu była to północno-wschodnia część miasta, w Opolu i Środzie Śląskiej – południowo-zachodnia, we Lwówku Śląskim – południowa, a w Namysławie – zachodnia. W kwestii typu budowli franciszkańskiej obowiązywały luźne wytyczne czy też sugestie funkcjonujące od czasu przejęcia opieki nad konwentami minoryckimi przez Bonawenturę. Zgodnie z nimi kościół powinien mieć jedną nawę pozbawioną wież na froncie, ewentualnie z sygnaturką nad prezbiterium. Prezbiterium natomiast powinno być odpowiednio długie jako miejsce modlitwy mające pomieścić wszystkich braci. Ołtarz polecano umiejscowić między korpusem a prezbiterium, pod łukiem tęczowym. Wystrój miał być skromny, rzeźby i obrazy mogły występować tylko w celach kultowych, a nie ozdobnych (Kutzner 1989, s. 24–28).

Przemiana kościoła św. Jakuba nastąpiła w sposób wyróżniający się w porównaniu do innych świątyń franciszkańskich na Śląsku – tylko w tym przypadku przejęto i użytkowano przez pewien czas mniejszy kościół o funkcji grzebalnej, a później na tym samym miejscu wzniesiono drugi, o dwukrotnie większej kubaturze.

Na początku dokonano adaptacji późnoromańskiego kościoła przedfranciszkańskiego (książęcego?) przez wprowadzenie lektorium, które zgodnie z zasadami zakonnymi oddzielało część laicką od prezbiterialnej. Funkcja grzebalna została utrzymana dzięki zachowaniu krypty. Później powiększono część nawową przeznaczoną dla wiernych. Gotycką formę kościół uzyskiwał też stopniowo. W kolejnych stuleciach (do XV w.) program funkcjonalny się nie zmienił, ale powiększono prezbiterium i korpus nawowy.

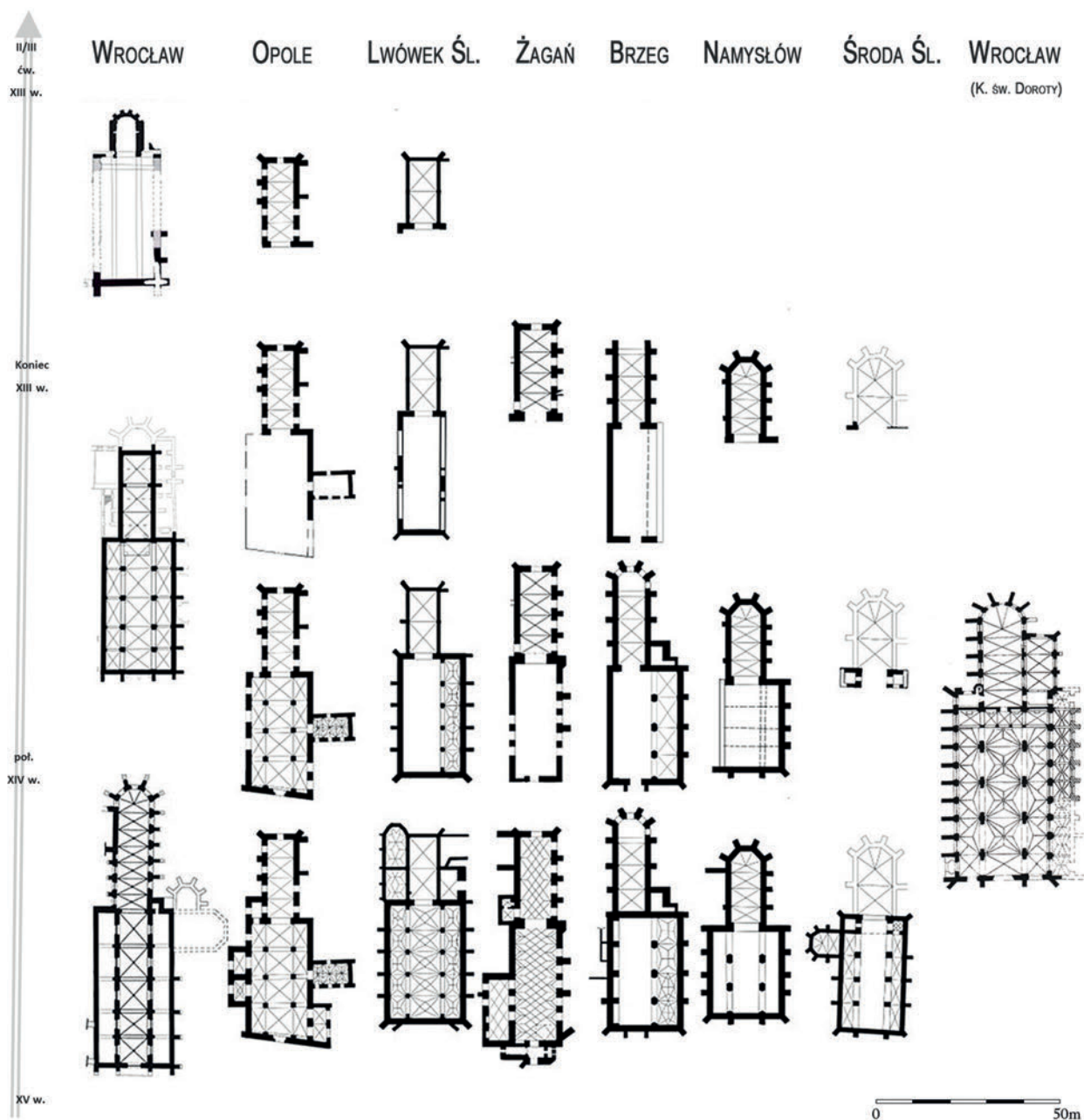
W przypadku pozostałych śląskich kościołów minoryckich (il. 50) budowę rozpoczynano zwykle od prezbiterium i powiększono je etapowo (np.: Opole, Lwówek Śląski, Żagań, Namysłów, Środa Śląska). W drugiej fazie budowy kościołów wznoszono korpusy nawowe. Początkowo były to korpusy jednoprzestrzenne, niewiele większe od prezbiterium (Opole, Lwówek Śląski, Żagań), mogły być przekrywane stropami. Późniejsze rozbudowy przebiegały w sposób mocno indywidualny, zgodnie z potrzebami użytkowników i finezji fundatorów. Rzadziej (jak np. w Brzegu) zdarzało się wznoszenie budowli jednoetapowo w całości – równocześnie prezbiterium i korpusu (Jędrusik 2006, s. 106).

W kościołach franciszkańskich od połowy XIII w. stosowano sklepienia krzyżowo-żebrowe, w których obciążenie rozkładano na cztery punkty. Sklepienia takie stosowano przede wszystkim w prezbiteriach. Żebra sklepienne oparte były na pojedynczych słupkach nadwieszonych (Opole, Żagań) lub zebranych w wiązkach po trzy (Lwówek Śląski, Brzeg), a czasami w narożnikach na słupkach spływających do poziomu posadzki (Wrocław, Lwówek).

Pod koniec XV w. w niektórych kościołach wymieniono sklepienia (Żagań, Brzeg, Lwówek, Wrocław), co powodowało zmiany konstrukcyjne. Zamiast sklepień krzyżowo-żebrowych osadzano sklepienia o sieciowym układzie żeber (Żagań). W XV wieku w korpusach pojawiały się także sklepienia sieciowe (Żagań, Brzeg) lub gwiazdziste (Lwówek). We Wrocławiu sytuacja była odmienna (być może ze względu na jego gabaryty) – po skuciu słupek i demontażu dawnego sklepienia wzniesiono nowe, tym razem oparte na konsolach i przedzielone szerokimi gurtami.

Do wznoszenia minoryckich świątyń używano najczęściej cegły (i kamienia do detalu), a tam, gdzie kamień był łatwo dostępny, zdarzały się budowle kamienne (Żagań, Lwówek), pozostałe śląskie kościoły (Wrocław, Opole, Brzeg, Namysłów, Środa Śląska) wzniesiono z cegły. Początkowo skarpy były prostopadłe do budowli, dwu- lub trójjuskowe zabezpieczone gzymsami okapnikowymi.

Do dziś przetrwało niewiele oryginalnych okien, które w większości przypadków mają jedynie gotyckie, ostrołuczne kształty. Oryginalna XIII-wieczna dekoracja maswerkowa znana jest jedynie w Opolu – w oknie północnym prezbiterium ma ona formę trójliscia. W pozostałych świątyniach maswerki pochodzą z XIX i początku XX w. Nie można wykluczyć, że były one rekonstrukcjami

Il. 50. Powiązania planistyczne średniowiecznych kościołów franciszkanów na Śląsku; oprac. A.H.
z wykorzystaniem zestawienia: (Jędrusik 2006, s. 168)

form gotyckich, jak to miało miejsce w Opolu, neogotyckie maswerki wstawiono także we Wrocławiu (forma pięcioliścia i wieloliść) oraz w Lwówku (rybie pęcherze). Ponad oknami i pod gzymsami pojawiały się fryzy, wczesne, XIII-wieczne miały formę rombowa (Opole), późniejsze XIV-wieczne miały formę kostkową (Opole, Namysłów, Brzeg) lub czterolistną segmentową (Wrocław). W miarę jednorodny schemat przedstawiają prezbiteria kościołów franciszkańskich do XV w. – mając na uwadze ich korpusy czy nawet wystrój i detal, ciężko jest znaleźć wiele cech wspólnych, ponieważ zależały one w dużej mierze od dysponowanych funduszy i nierzadko widzimy fundatorów, zwłaszcza jeśli chodzi o remonty oraz przebudowy wykonywane w XVI i późniejszych wiekach. Tylko w Lwówku na podstawie badań potwierdzono, że pierwszy korpus był nakryty stropem, do którego dostawiono zasklepioną nawę południową (Jędrusik 2006, s. 65–69).

W pozostałych obiektach z analizy zachowanego materiału architektonicznego jednoznacznie nie da się stwierdzić, jak były przekryte pierwsze korpusy. Tak samo w przypadku strefy między pre-

zbiteriami a korpusami po wielokroć przemurowywanymi i powiększonymi. Tylko w początkowych fazach budowy kościołów franciszkańskich skupiano się najpierw na wzniesieniu prezbiterium. Różnice w występowaniu jakości detalu w korpusach i prezbiteriach są zależne od czasu ich powstania, czyli od czasu rozbudowy świątyń. Prezbiteria były też łatwiejsze do ozdobienia, ponieważ w każdym franciszkańskim kościele były jednoprzestrzenne, miały dwa (Lwówek, Środa Śląska), trzy (Brzeg, Namysłów), cztery (Żagań, Opole) lub nawet sześć przęseł (Wrocław). Najczęściej również były niższe od korpusów (Lwówek, Brzeg, Namysłów, Środa Śląska). W większości franciszkańskich świątyń korpusy były trzynawowe (Namysłów, Opole, Wrocław, Środa Śląska, Lwówek Śląski), wyjątkiem jest dwunawowy kościół w Brzegu.

Opisana grupa śląskich kościołów franciszkańskich stanowi zespół podobnie rozplanowanych budowli. Inaczej przedstawiała się sytuacja w innych rejonach Europy. Czasami, analogicznie do wrocławskiego kościoła św. Jakuba, w początkowym okresie franciszkanom przekazywano w użytkowanie kaplice lub kościoły wcześniej już wzniesione.

W najwcześniej powstających kościołach zauważalne są nawiązania do tzw. modelu bernardyńskiego⁵¹, później wzorowano się na planach katedr z obejściem i wieńcem kaplic. W kolejnych latach XIII w. pojawiły się także budowle salowe zakończone wielobocznie oraz dwuczęściowe, złożone z wydłużonego prezbiterium oraz okazalszego korpusu nawowego. Korpus bywał jednoprzestrzenny, dwunawowy lub trzynawowy. W XIV i XV w. sytuacja nie uległa zasadniczym zmianom. W rzutach nadal nawiązywano do modeli cysterskich i katedralnych, budowano kościoły z wydłużonymi prezbiteriami zakończonym wielobocznie lub prosto (Schenkluhn 2000, s. 239–243).

W dotychczasowych opracowaniach często zwracano uwagę na podobieństwa architektury obydwu zakonów żebrzących, czyli dominikanów i franciszkanów. Tę prawidłowość można również zauważyć, kiedy porówna się analizowany kościół wrocławski z rzutami europejskich kościołów mendykanckich (il. 51).

Wydzielono dwie grupy podobnych założeń: 1) świątynie zbliżone do programu funkcjonalnego kościoła św. Jakuba z XIII–XIV w., 2) świątynie zbliżone programem do kościoła św. Jakuba z XV w. W grupie pierwszej podobieństwo rozplanowania wykazują: kościół dominikanów w Sieradzu, kościół dominikanów w Poznaniu, kościół dominikanów w Sandomierzu, kościół franciszkanów w Würzburgu, kościół franciszkanów w Schwäbisch Gmünd.

W grupie drugiej bardzo duże podobieństwo rozplanowania wykazują: kościół franciszkanów Johanneskirche w Stralsund, kościół dominikanów w Neuruppin, kościół minorytów w Soest, kościół franciszkanów w Trier, kościół franciszkanów w Münster, kościół dominikanów w Friesach.

W 1530 roku nastąpiła istotna zmiana własnościowa i zarazem funkcjonalna wrocławskiego kościoła św. Jakuba polegająca na przejęciu świątyni wraz z zabudowaniami klauzury przez norbertanów z Ołbina. Została zaakcentowana nowym wezwaniem kościoła – po ponownej konsekracji patronem został św. Wincenty dla upamiętnienia wyburzonego klasztoru na Ołbinie.

Norbertanie nie zmienili pierwotnego rozplanowania kościoła, a ingerencje kubaturowe były niewielkie. Najistotniejszą modernizacją była likwidacja krypty i lektorium. Inne zmiany przejawiały się w udokumentowanych remontach po 1530 r. oraz późniejszej budowie barokowej kaplicy i kruchty, a także emporie organowej i portalu zachodniego. Ponadto barokizacji uległy wnętrza kościoła.

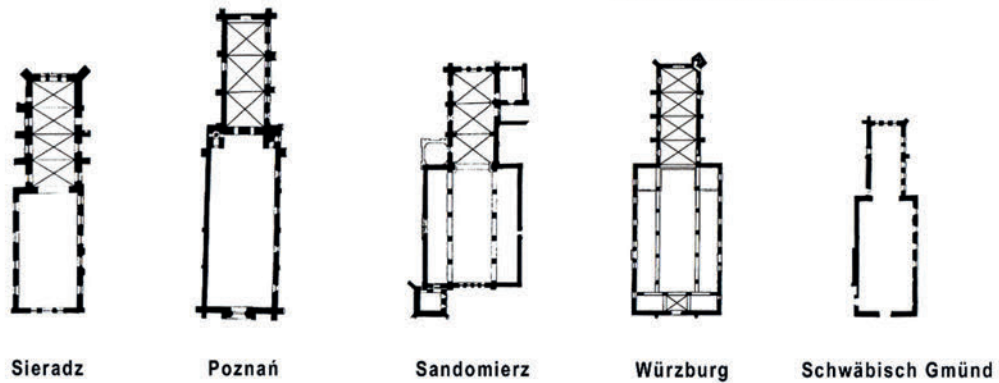
Opactwa na terenach Polski, które można porównać pod względem zakresu działalności budowlanej norbertanów, były albo przejęte przez nich t po innym konwencie między XVI a XVIII w., albo rozbudowane lub przebudowane (zmodernizowane) w tym czasie.

Jednym z takich przykładów może być klasztor w Nowym Sączu⁵² założony przy ufundowanym przez mieszczanina Langzidela kościele św. Ducha (1400) i szpitalu funkcjonującym tam od końca

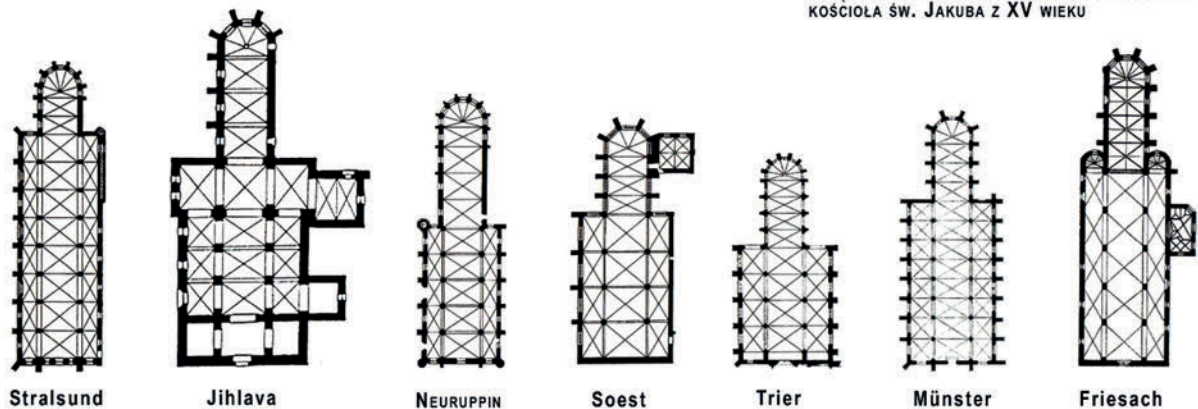
⁵¹ Nazwa wywodzi się od imienia św. Bernarda z Clairvaux uważanego za twórcę zasad architektury cysterskiej. Oznacza rozplanowanie kościoła w formie krzyża łacińskiego z prosto zamkniętym jednoprzęsłowym prezbiterium, trójpłaszczywnym transeptem wychodzącym poza obrys naw oraz przylegającymi do niego od wschodu kaplicami, prosto zamkniętymi.

⁵² Obecnie prowadzony przez jezuitów.

ŚWIĄTYNIE ZBLIŻONE DO PROGRAMU FUNKCJONALNEGO
KOŚCIOŁA ŚW. JAKUBA Z XIII-XIV WIEKU

ŚWIĄTYNIE ZBLIŻONE DO PROGRAMU FUNKCJONALNEGO
KOŚCIOŁA ŚW. JAKUBA Z XV WIEKU

Il. 51. Powiązania planistyczne wybranych średniowiecznych kościołów mendykanckich w Europie;
oprac. A.H. z wykorzystaniem: (Schenkluhn 2000, s. 106, 127, 140)

XIV w. Zabudowania opactwa powstały na mocy królewskiego dekretu Władysława Jagiełły z 1409 r. dla sprowadzonych z Pragi minorytów (*Katalog zabytków sztuki* 1951, s. 22). Bryła tamtejszego kościoła co prawda uległa większej modernizacji niż wrocławska, ponieważ po pożarze z gotyckiej budowli (wzniesionej pod koniec XIV w. i przekazanej w ręce zakonników, do której dopiero wtedy dobudowano część klauzury) pozostało jedynie prezbiterium, a resztę przebudowano w (ówcześnie aktualnym) stylu renesansowym (Knapiński 1884, s. 219–223; Sygański 1892, s. 69–86).

Innym przykład to klasztor w Witowie – całe założenie zostało przebudowane w latach 1677–1803. Najstarsze pierwotne jest dosyć wcześnie datowane, na 1179 r., i zostało ufundowane przez biskupa płockiego Wita z Chotła dzięki spotkaniu ze św. Norbertem we Francji. Obecnie zachowany kościół został wzniesiony w latach 1738–1784 (prace nad wystrojem zakończono jednak ostatecznie dopiero w 1804), a przebudowany między 1843– a ok. 1900 r. W tym czasie zmieniono także zabudowania klauzury (wzniesione ok. poł. XVIII w.). Układ zabudowań gospodarczo-mieszkalnych klasztoru był podobny do wrocławskiego, tj. cztery skrzydła z wirydarzem pośrodku, od południa dostawione do kościoła. Po przebudowie z 1843 r. (związanej z kasatą klasztoru) pozostawiono tylko północne skrzydło klauzury (tzw. pałac opata) oraz budynek spichlerza z kuchnią. Tym samym kościół stał się wolnostojący. Podwyższono wieżę kościoła i usunięto część elementów wystroju architektonicznego (*Katalog zabytków sztuki* 1953, s. 221).

Klasztor w Hebdowie (dawne Brzesko) powstawał od ok. 1149 r. (Chrzanowski, Kornecki 1982, s. 57, 422), a tamtejsi norbertanie zostali sprowadzeni z czeskiego Strahova. Obecnie zachowane zabudowania klasztorne, tj. kościół Wniebowzięcia Najświętszej Panny Maryi i budynki klauzury datowane są na przełom XVII i XVIII w., przy czym tak jak u wrocławskich premonstratensów w kościele zachowały się relikty średniowiecznej budowli, która uległa modernizacji stylowej. Hebdowski kościół otrzymał jednokalen-

cowy dach z sygnaturką, dwie prostokątne wieże zachodnie (datowane na 1664) z hełmami oraz nowe prezbiterium (tzw. kaplicę zwieńczoną kopułą na żagielkach z latarnią) dostawione do średniowiecznego od wschodu. Ponadto w latach 1692–1727 przebudowano korpus kościoła w duchu baroku. Podwyższono pierwotne prezbiterium i wyrównano je z poziomem korpusu. Wnętrze otrzymało barokowy wystrój, dodano także elementy klasycystyczne. Zabudowania klauzury powstały w latach 1644–1664 w formie czterech skrzydeł z krużgankami przylegających od południa do kościoła z wirydarzem zamkniętym pośrodku. Norbertanie wzniesli także spichlerz klasztorny (datowany na 1760) (Knapieński 1884, s. 151–161; Mydel, Ostreęga 2002; Miłobędzki 1980, s. 251).

Przemiana kościoła św. Wincentego z lat 1810–1811 polegająca na zmianie funkcji zakonnej na parafialną nie zaowocowała istotnymi przeobrażeniami architektonicznymi. Dominowały prace remontowe i konserwatorskie.

Podczas kasat zakonów, które przeprowadzono w latach na terenach dawnego pruskiego Śląska, najczęściej podkreślana przez badaczy jest bezwzględność tego procesu, m.in. (Wąsicki 1957; Urban 1962; Gach 1978; Derwich 2014). Zgodnie z edyktem skasowaniu miało ulec 41 klasztorów męskich, 13 opactw żeńskich oraz jeden klasztor żeński, ponadto majątek biskupa, kapituły, kolegiat, prepozytury i inne fundacje. Dzięki działalności szpitalnej i edukacyjnej kasacji nie poddano jednak trzech zakonów żeńskich, dwóch męskich oraz jednego domu zakonnego przekształconego na klasztor zbiorczy dla zakonnic z rejonu Śląska (Gams 1854, s. 623–624).

Łącznie z terenów należącego do Prus Śląska zniknęło 69 klasztorów, z czego 53 mieściły się w obrębie diecezji wrocławskiej (Gach 1978, s. 239). Zgodnie z dekretem zakonnicy i zakonnice zostali masowo zmuszeni do porzucenia habitów i wstąpienia do kleru diecezjalnego. Część majątków przeszła w ręce protestantów (m.in. w Nysie, Opolu, Raciborzu, Bytomiu czy Wodzisławiu), inne natomiast przejęło państwo na potrzeby instytucji rządowych lub gmachy szkolnictwa, a także magazyny, zbrojownie, a nawet więzienia i fabryki. Zdarzały się także rozbiórki (Gams 1854 s. 620–621; Gach 1978 s. 245–248; Długosz 2019, s. 85–86).

W związku z dużą liczbą zlikwidowanych majątków kościelnych (nie tylko w wyniku kasaty pruskiej, lecz także innych edyktów kasacyjnych na terenie obecnej Polski) wiele kościołów zakonnych podzieliło los siedziby wrocławskich norbertanów i stało się kościołami parafialnymi.

Znaczący wpływ na zachowanie substancji kościoła św. Wincentego miały zniszczenia dokonane podczas drugiej wojny światowej. Funkcję kościoła na wiele lat określiło przejście w 1945 r. obiektu przez władze polskie i mozolne działania zmierzające do odbudowy. Przez pół wieku obiekt nie pełnił funkcji sakralnej. W latach 1945–1965 trwały prace nad zabezpieczeniem reliktów kościoła, w 1989 r. obiekt przekazano we władanie wrocławskiego oddziału Muzeum Narodowego we Wrocławiu – miał funkcjonować jako Galeria Sztuki Śląskiej. Do 1991 roku trwały prace związane z dostosowaniem świątyni do celów muzealno-wystawienniczych i przygotowaniem wydzielonej strefy pod lapidarium.

Trzeba zauważyć, że w Polsce do lat 90. XX w. adaptacje obiektów sakralnych do innych funkcji zdarzały się w miejscach o dużej liczbie kościołów, a związane były z sytuacją polityczną. Podobne zjawisko występowało na terenie dawnej Czechosłowacji i NRD. Przykładem adaptacji dawnej świątyni na muzeum jest wrocławski pobernardyński kościół, w którym obecnie mieści się pierwsze, i jak do tej pory jedyne w Polsce, Muzeum Architektury uruchomione w 1965 r. (Czerner 1976, s. 147–152; Czerner 2004). W samym wnętrzu kościoła oprócz renowacji z poszanowaniem i zachowaniem maksymalnej autentyczności istniejącej substancji, dołożono nowe, odróżniające się wyglądem i materiałem, elementy niezbędne do użytkowania ekspozycyjnego i związane z tym przestrzenie magazynowe.

W obecnych czasach komercjalizacja budowli sakralnych przebiega przede wszystkim w Niemczech, Holandii i Anglii, a ma związek z kryzysem instytucji kościelnych. Przekształcane są kaplice, kościoły i całe zespoły klasztorne – m.in. na hotele, galerie sztuki, ośrodki kultury, sale widowiskowe i konferencyjne, miejsca imprez masowych, restauracje czy nawet domy mieszkalne. Często przytaczanym (jako kontrowersyjnym) przez badaczy przykładem jest m.in. kościół św. Pawła w Aberdeen, który początkowo przekształcono na fitness klub, a następnie w hotel z zapleczem konferencyjnym (Kurek 2011, s. 226–227).

Funkcja sakralna powróciła do omawianego kościoła wrocławskiego w latach 90. XX w., gdy został on przekazany archidiecezji wrocławskiej. Kuria przeznaczyła go najpierw na potrzeby duszpasterstwa wojskowego, które zostało zmuszone do zmiany przestrzeni celebracji liturgicznych spowodowanej pożarem i koniecznością remontu kościoła św. Elżbiety. Po powtórnej konsekracji kościołowi nadano podwójne wezwanie św. Wincentego i św. Jakuba. W latach 1991–1997 jego wnętrze służyło do odprawiania nabożeństw oraz do okazjonalnej organizacji wystaw. W tym czasie nie wykonywano znaczniejszych remontów, ponieważ użytkownicy czekali na powrót do kościoła garnizonowego św. Elżbiety.

W 1997 roku kuria przekazała kościół diecezji greckokatolickiej i ustanowiła archikatedrą diecezji wrocławsko-gdańskiej. Lata 1997–1999 to prace adaptacyjne polegające głównie na dostosowaniu wystroju i budowie ikonostasu.

Grekokatolicy na terenach polskich znaleźli się w 1947 r. po przesiedleniach ludności związanych z akcją Wisła. Wysiedlono ich z południowo-wschodniego pasa granicznego powojennej Polski (tereny od Łemkowszczyzny przez Podkarpacie aż pod Lublin). Do 1957 roku obowiązywał zakaz sprawowania mszy w greckokatolickim obrządku nałożony przez Józefa Stalina (Juszczak 2016, s. 58). Po zniesieniu obostrzeń zaczęły powstawać zgromadzenia grekokatolików, lecz bez regulacji prawnych. Dopiero dzięki ustawie z 1989 r. uznano odrębność Kościoła greckokatolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (zwanego także Ukraińskim Kościołem Greckokatolickim – UKGK). Od 2020 roku nastąpił nowy podział: polska eparchia UKGK obejmuje trzy główne metropolie (Łąpiński 1992, s. 251): olsztyńsko-gdańską (zawierającą cztery dekanaty: gdański, elbląski, olsztyński i węgorzewski), przemysko-warszawską (zawierającą cztery dekanaty: przemysko-lubelski, krakowsko-gorlicki, rzeszowsko-sanocki i warszawsko-lódzki) i wrocławsko-koszalińską (zawierającą siedem dekanatów: katowicki, koszaliński, poznański, słupski, wrocławski, zielonogórski i legnicki).

Jeśli wziąć pod uwagę przeobrażenia architektoniczne, to w analogicznej sytuacji do kościoła św. Wincentego i św. Jakuba jest stosunkowo niewiele budowli. Grekokatolicy wrocławscy otrzymali w tym przypadku odbudowany obiekt w stanie „do wykończenia” i zaaranżowania i taki kontekst należy przyjąć do porównania. Pod względem formy są to jednak skrajnie odmienne przykłady i próżno szukać obiektu o podobnie długiej metryce, który dodatkowo byłby świątynią własną grekokatolików. Na przykład cerkiew Opieki Matki Bożej w Poznaniu została wzniesiona jako świątynia rzymskokatolicka w 1933 r. – przekazano ją grekokatolikom w 1998 r.⁵³ Innym przykładem to cerkiew Opieki Matki Bożej w Szczecinie wzniesiona pod koniec XX w. – była jednym z elementów założenia urbanistycznego (prawdopodobnie dawne schronisko dla dziewcząt) Zakładu Opiekuńczego Bethanien⁵⁴. Grekokatolicy mieli siedzibę parafii na terenie tego zakładu od 1957 r., lecz sam budynek po zaadaptowaniu na kościół użytkują dopiero od 2011 r.⁵⁵

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że decydujący wpływ na przeobrażenia formy kościoła św. Wincentego i św. Jakuba w późniejszych okresach miały jego średniowieczne funkcje. Funkcja grzebalna kościoła książęcego ustalona na początku XIII w. sprawiła, że przez całe średniowiecze istniała krypta.

Znaczące zmiany świątyni związane były z przejściem obiektu przez franciszkanów. W okresie od 1236–1238 do 1530 r. początkowo modernizowano mniejszy kościół, a później na tym samym miejscu wzniesiono drugi o dwukrotnie większej kubaturze.

W 1530 roku właścicielami wrocławskiego kościoła zostali norbertanie, nastąpiła zatem istotna zmiana własnościowa i zarazem funkcjonalna: przede wszystkim jednak ustanowiono nowego patro-

⁵³ (Historia parafii... 2020).

⁵⁴ (Zespół budynków... 2022).

⁵⁵ (Historia parafii... 2020).

na kościoła – św. Wincentego. Norbertanie nie zmienili pierwotnego rozplanowania większej części kościoła, a ingerencje kubaturowe były niewielkie i to związane nie z funkcją, lecz z nowym stylem – barokiem. Najistotniejszą modernizacją była likwidacja krypty i lektorium.

W latach 1810–1811 nastąpiła kolejna zmiana funkcji – z zakonnej na parafialną, ale nie przyniosła ona istotnych przeobrażeń architektonicznych kościoła św. Wincentego. Dominowały prace remontowe i konserwatorskie.

Istotne zniszczenie substancji kościoła nastąpiło w konsekwencji drugiej wojny światowej, a długotrwała odbudowa spoczęła na władzach polskich, co na wiele lat określiło niesakralną funkcję kościoła. W latach 1945–1991 rekonstruowano zniszczone części i dostosowano wnętrza świątyni do celów muzealno-wystawienniczych. To wpłynęło na decyzję udostępnienia dawnej krypty i utworzenia tam lapidarium.

Funkcję sakralną w kościele św. Wincentego i św. Jakuba przywrócono w 1991 r., gdy został on przekazany archidiecezji wrocławskiej. Kuria przeznaczyła go najpierw na potrzeby duszpasterstwa wojskowego, a w 1997 r. przekazała kościół diecezji greckokatolickiej. W tym czasie wykonywano konserwacje i drobne prace adaptacyjne.

7.2. Zmiany architektury świątyni – nowe hipotezy i postulaty badawcze

Przeprowadzone w latach 2018–2022 przez autorkę badania architektoniczne kościoła św. Wincentego i św. Jakuba doprowadziły do sformułowania odpowiedzi na pytania postawione we Wstępie oraz pozwoliły na przedstawienie nowych hipotez dotyczących przeobrażeń i datowania budowli (tab. 7.1). Należy przy tym dodać, że funkcjonujące do tej pory teorie bazowały na omawianych wcześniej ustaleniach T. Kozaczewskiego (badania 1947–1963), C. Lasoty i J. Rozpędowskiego (badania 1977–1981) i E. Małachowicza (badania 1962–1991)⁵⁶.

Dość zgodnie uważano, że z pierwotnego założenia kościoła św. Jakuba zachowały się fundamenty z resztkami ścian oraz negatywy. U podstaw dalszych interpretacji leżało jednak przeświadczenie, że relikty te wiążą się ze sprowadzeniem franciszkanów ok. 1234–1236 r. przez księcia Henryka II Pobożnego i jego małżonkę Annę. Uznawano zatem, że pozostałości znanej ze źródeł pisanych wcześniejszej budowli przekazanej franciszkanom nie zachowały się.

Prowadzone przez ponad 50 lat badania architektury na Śląsku i nowe odkrycia archeologiczne dokonane na terenach lewobrzeżnego zamku książęcego we Wrocławiu pozwoliły na zmianę tej interpretacji. Asumptem do postawienia przez autorkę nowej tezy na temat funkcji i datowania zachowanych reliktyw najstarszego kościoła św. Jakuba były konsultacje z C. Lasotą i udostępniony autorce konspekt jego niepublikowanego rękopisu ([za:] Zgraja 2018, s. 25).

Nowa teza (zob. pyt. 1 w rozdz. 1.4) polega na uznaniu reliktyw odkrytych w latach 70. XX w. za pozostałości kościoła św. Jakuba zbudowanego w latach 1214(?)–1234 i pełniącego wówczas funkcję książęcego kościoła (lub kaplicy) z kryptą grzebalną (por. il. 39). Za wcześniejszym datowaniem przemawia sąsiedztwo dworu księcia Henryka II i księżnej Anny oraz podobieństwo form zachowanych w krypcie kościoła św. Jakuba do elementów stosowanych w fundacjach Henryka Brodatego we Wrocławiu i Trzebnicy. Odkryte fragmenty zinterpretowano jako resztki trzynawowej budowli z oskarpowaną wieżą od zachodu na osi oraz chórem nad kryptą od wschodu. Poprzednicy zgodnie włączali do tej fazy również relikty lektorium – autorka się z tym jednak nie zgadza, ponieważ resztki baz lektorium posadowione są na murze dostawionym do ścian krypty. Związane są zatem z fazą późniejszą. Zauważali to C. Lasota i J. Rozpędowski, ale uznali, że jest to drugi etap inwestycji franciszkańskiej (zob. pyt. 2 w rozdz. 1.4).

⁵⁶ (Kozaczewski 1963; Karst, Lasota; 1979a; 1979b; 1982a–1982d; 1986; 1990; Lasota, Rozpędowski 1979; 1981; 1985; Małachowicz 1964; 1994).

Tabela 16. Hipotezy badawcze badań prowadzonych w latach 1947–2022; oprac. A.H.

Tadeusz Kozaczewski: badania 1947–1963	Czesław Lasota, Jerzy Rozpędowski: badania 1977–1981	Edmund Małachowicz: badania 1962–1991	Alicja (Zgraja) Hoyenski: badania 2017–2022
I faza: ok. 1238, kościół I, prostokątnie zakończone prezbiterium z absydą, nawy boczne podwyższono o ok. 4 m do wysokości ok. 16 m, co miało doprowadzić do budowy hali.	I faza: 1234(–1236)–1240, kościół I z kryptą, prezbiterium, nawami, wieżą, lektorium; II faza: 1242–1256, przedłużenie korpusu kościoła I i nowe trój-przęsłowe prezbiterium; III faza: 3. tercja XIII w., nowy halowy korpus, lektorium całkowicie lub częściowo zburzone; IV faza: 3. ćw. XIV w., likwidacja krypty; V faza: 4. ćw. XIV w., przebudowa korpusu na układ pseudobazylikowy; VI faza: 1. poł. XV w., przebudowa na bazylikę.	I faza: 1234(–1236)–1240, kościół I z kryptą, prezbiterium, nawami, wieżą, lektorium; II faza: 1242–1256, budowa nowego kościoła II – nowy korpus nawowy i nowe trój-przęsłowe prezbiterium; III faza: 3. tercja XIII w., kościół III, nowy halowy korpus, przebudowa lektorium; IV faza: po 1361, przebudowa prezbiterium i likwidacja krypty; V faza: 4. ćw. XIV w., przebudowa korpusu na układ pseudobazylikowy; VI faza: 1. poł. XV w., przebudowa na bazylikę.	I faza: ok. 1214(?)–1234, kościół I z kryptą, prezbiterium, nawami, wieżą (il. 39); II faza: ok. 1234–1236, przedłużenie korpusu i wstawienie lektorium w kościele I (il. 41); III faza: ok. 1236–1256, nowe dwuprzęsłowe prezbiterium kościoła I (il. 42); IV faza: 1256–koniec XIII w., rozbudowa prezbiterium kościoła I, częściowa budowa ścian obwodowych korpusu kościoła II (il. 43); V faza: 1. poł. XIV w., kontynuacja budowy korpusu kościoła II (il. 44); VI faza: 2. poł. XIV w., budowa prezbiterium kościoła II (il. 45); VII faza: 1530–do ok. 1623, likwidacja krypty i lektorium (il. 46); VIII faza: poł. XVII – lata 30. XVIII w., barokowa kaplica i chór organowy; IX faza: XIX w.–1939, neogotyckie konserwacje, powiększenie okien nawy głównej (il. 47); X faza: 1945–2022, odbudowa i adaptacje.

Badania autorki potwierdziły natomiast hipotezy poprzednich badaczy odnośnie do formy części wschodniej pierwszego kościoła św. Jakuba (Wojciechowska, Zgraja 2017, s. 106). Zgodnie z tymi hipotezami z zewnątrz chór miał formę oskarpowanego wieloboku, a wewnątrz prawdopodobnie półcyindra, analogicznie do absydy krypty pod posadzką chóru. Pod chórem znajdowała się pięcioprzęsłowa krypta podzielona filarami na dwie nawy. Doświetlenie zapewniały dwa okna umieszczone w absydzie. Wnętrze krypty, nakryte bezżebrowymi sklepieniami na gurtach, miało surowy ceglany wystrój.

Przesunięcie datowania pierwszego kościoła przyniosło także zmianę datowania pierwszej adaptacji franciszkanów, czyli II fazy budowlanej. Do tej pory uważano, że stało się to w latach 1242–1256. Według autorki dostosowanie kościoła do wymogów zakonnych nastąpiło wcześniej, trwało krócej i miało mniejszy zasięg, niż przypuszczano. Nie zbudowano całego kościoła, tylko o jedno przeszło przedłużono korpus nawowy i wstawiono lektorium (por. il. 41). Przemawia za tym omówiona wcześniej technika budowy fundamentu lektorium oraz dostrzeżone przez innych badaczy różnice technologiczne w budowie zachodnich fundamentów odkrytych w latach 70. XX w. (patrz pyt. 1.4.2) Zważając na rangę budowli, osoby fundatorów i jej funkcję grzebalną, prace mogły postępować szybko – nawet w latach 1234–1236. Podobnym przykładem było powstanie nieco późniejszej fundacji klarysek, którą zrealizowano zaledwie w ciągu trzech lat.

Do tej pory przeważnie uważano, że III faza budowlana trwała od roku 1242 i została zakończona konsekracją w 1256. Jedyne, z czym autorka się zgadza, to właśnie wymieniony koniec fazy. Pozo-

stałe hipotezy autorki są odmienne od stwierdzeń poprzedników (por. il. 42). W pracach T. Kozaczewskiego, C. Lasoty, J. Rozpędowskiego i E. Małachowicza⁵⁷ pojawiła się teoria, że w omawianym okresie zbudowano nowy kościół (kościół II), czyli wzniesiono większy korpus w formie pięcioprzęsłowej bazyliki oraz dłuższe trójpřęsłowe prezbiterium, a pozostawiono kryptę i lektorium. Przy takim założeniu, zakres tych prac byłby bardzo duży. Budowa nowego korpusu wiązałaby się z rozebraniem murów, sklepień, wieżb dachowych i dachów dotychczasowego kościoła – dopiero później z budową w całości dużo większego. Należy przy tym dodać, że równoczesna budowa wszystkich części kościoła wyłączyłaby go całkowicie z użytkowania.

Autorka uważa zatem, że III faza budowlana ograniczała się do budowy nowego dwupřęsłowego prezbiterium i trwała 1236–1256 r. (por. il. 42). W tym czasie funkcjonował zapewne stary, mniejszy korpus nawowy. Zamknięcie wschodnie prezbiterium nie przetrwało do dziś, w czasie wykopalisk natrafiono natomiast na relikw ściany poprzecznej. Cechą charakterystyczną utworzonego wnętrza było występowanie podpór nadwieszonych, umożliwiających ustawienie stali z wysokimi oparciami. Stosunkowo niewielki zakres prac spowodowany był zapewne problemami związanymi z wojną i śmiercią Henryka II. Omawiana część była więc I fazą budowy nowego prezbiterium franciszkańskiego (zob. pyt. 3 w rozdz. 1.4).

Przypisane przez poprzedników do III fazy elementy związane z wątkiem wendyjskim i podporami sklepień wyprowadzonymi z podłoża autorka zaliczyła do IV fazy trwającej 1256–koniec XIII w. (por. il. 43). Datowanie to jest częściowo zbieżne z teoriami wcześniejszymi, ponieważ dotychczas te elementy datowano na 3. tercję XIII w. Do dzisiaj z tego obiektu pozostały tylko niewielkie fragmenty prezbiterium i mury obwodowe korpusu zachowane maksymalnie do wysokości 4 m. Łączyła je wspomniana wcześniej technika budowy ścian oraz wychodzące z podłoża pilastry i służki.

Wcześniejsze interpretacje tych relikw różnią się zasadniczo od tez autorki. W dawnych opracowaniach dominuje pogląd, że w tym czasie zbudowano w całości nowy korpus prawdopodobnie w postaci trójnawowej, pięciopręsłowej hali. Taka interpretacja powstała mimo nieistniejących murów międzynawowych oraz braku zachowanych elementów ścian obwodowych korpusu powyżej 4 m nad poziomem posadzki. Założono, że te elementy były, ale je rozebrano. Trudno zgodzić się z taką teorią (zob. pyt. 4 w rozdz. 1.4). Rozbiórka 3/4 kościoła tylko po to, by na tym samym miejscu ustawić budowlę wyższą, byłaby bardzo kosztowna i pozbawiona racjonalnych przesłanek. Podwyższanie kościoła zwykle odbywało się przez nadbudowanie istniejących ścian, bez ich demontażu (np. rozbudowa kościoła dominikańskiego we Wrocławiu).

Według autorki w IV fazie na początku przedłużono na wschód prezbiterium i tak utworzone nowe wnętrze przykryto sklepieniami i dachem. Tę część można uznać za II fazę budowy nowego prezbiterium franciszkańskiego (zob. pyt. 3 w rozdz. 1.4). Uformowane wówczas prezbiterium o trzech přęsłach i prostokątnym rzucie zostało zrekonstruowane przez T. Kozaczewskiego (1963). Przedstawiając ścianę południową, autor zaproponował w dwóch přęsłach istnienie sklepienia sześciopřeśłowego opartego na służkach nadwieszonych. Ta część miała być przedzielona jakby tęczą – za nią system służek został powtórzony. W późniejszej rekonstrukcji E. Małachowicz (1994) tęczę przeobraził w pilaster z gurtem, a międzypręsłową służkę nadwieszoną w pilaster nadwieszony. I Tadeusz Kozaczewski (1963), i E. Małachowicz (1994) oraz J. Eysymont (1965; 1971), H. Kozaczewska-Golasz (1997; 2015) i A. Grzybowski (1994; 2014) nie zwrócili uwagi na istotne zaburzenie, jakim było wystąpienie relikw szerokiego muru między dwoma ostatnimi přęsłami opisywanego prezbiterium. Nieinterpretowanie tego zaburzenia doprowadziło do przedstawionych dyskusyjnych rekonstrukcji, w których powstający równocześnie system konstrukcyjny ścian w jednym miejscu stosuje podporę z bazami, a w innym podporę nawieszoną. Trzeba przy tym dodać, że takich rozwiązań konstrukcyjnych nie znajdziemy w istniejących budowlach średniowiecznych. Jeśli zdecydowano się na jakąś konstrukcję, to stosowano ją konsekwentnie.

⁵⁷ (Kozaczewski 1963; Karst, Lasota 1990; Lasota (1979a; 1979b; 1982a–1982d; 1986, Lasota, Rozpędowski 1979; 1981; 1985; Małachowicz 1964; 1994).

Opisana „anomalia”, według autorki, była spowodowana opisaną nierównoczesną budową ścian prezbiterium. (zob. pyt. 5 w rozdz. 1.4) Dwuprzęsłowa część zachodnia powstała, jak wspomniano, w III fazie budowlanej, a trzecie przęsło – wschodnie – zostało wzniesione w IV fazie, po zburzeniu ściany wcześniejszego wschodniego zakończenia. Skutą ścianę przekształcono zapewne w kolejny pilaster nadwieszony, aby dostosować formę podpory podobną do już istniejących detali. Uzyskano tym samym jednorodną konstrukcję sprowadzającą obciążenia sklepień na podpory nadwieszone przy ścianach i na służki w narożnikach.

Po zakończeniu przebudowy prezbiterium, prawdopodobnie jeszcze w IV fazie, rozpoczęto rozbiórkę starego, małego korpusu nawowego i na zewnątrz starych murów zaczęto budować obwód większej części laickiej (por. il. 43). Wznoszono ściany podzielone na przęsła za pomocą pilastrów z dwoma służkami po bokach: bazy te do tej pory są widoczne w dwóch miejscach, przy ścianie północnej. (zob. pyt. 6 w rozdz. 1.4) Zachowała się także dolna część służki północno-zachodniego narożnika korpusu. W zachodniej ścianie powstał równocześnie zapewne portal wysunięty przed lico, jego resztki odkryto w czasie wykopalisk. Nie można także wykluczyć, że wówczas powstały również stopy fundamentowe arkad między nawowych. Gdy mury korpusu wzniesiono do poziomu ok. 4 m, nastąpiła zapewne zmiana koncepcji – postanowiono wznieść wyższe nawy w nowym gotyckim stylu.

Autorka gotycką przebudowę korpusu zaliczyła do przełomu faz V oraz VI i datowała na 1. poł. XIV w. (por. il. 44). Przebudowie tej towarzyszyło wprowadzenie nowej techniki murowania – zaczęto stosować gotycką konstrukcję i gotycki układ cegieł. W ścianach między nawowych na dole umieszczono wysokie arkady, wyżej ściany o konstrukcji łukowej widocznej od strony strychu, a pod sklepieniami – niewielkie okna. Kontynuowano także budowę ścian obwodowych, ale postanowiono zmienić formy posadowienia sklepień. Wówczas prawdopodobnie skuto istniejące pilastry ze służkami przy ścianach obwodowych, a pozostawiono ich bazy. Baz nie zniszczono, ponieważ podjęto decyzję o podniesieniu poziomu użytkowego – wtedy znalazły się one pod posadzką kościoła. Tym samym zmniejszono niekorzystną komunikacyjnie różnicę poziomów między nawami a prezbiterium, pod którym jeszcze prawdopodobnie funkcjonowała krypta.

Taka interpretacja zachowanych reliktów pozwala autorce na przedstawienie nowej rekonstrukcji gotyckiego systemu konstrukcyjnego sklepień naw bocznych kościoła św. Jakuba (zob. pyt. 7 w rozdz. 1.4). Według T. Kozaczewskiego (1963) sklepienia były wsparte do połowy wysokości na pilastrach ze służkami. Wyżej miały znajdować się pilastry bez służek przechodzące w gurty. Według autorki w tej rekonstrukcji pomieszano dwie fazy budowlane. Początkowo zamierzano wybudować korpus nawowy oparty na systemie pilastrów i służek. Później zmieniono koncepcję i wzniesiono sklepienia oparte na pilastrach nadwieszonych i wspornikach. Wówczas dolne części dawnych pilastrów już nie istniały, ponieważ je skuto.

Najmniej różnic interpretacyjnych autorka zaobserwowała w rekonstrukcji VI fazy związanej z rozbudową prezbiterium 2. poł. XIV w. (por. il. 45). Zaproponowała natomiast hipotezę o likwidacji krypty i lektorium dopiero w VII fazie i powiązała ją z przejściem w 1530 r. kościoła przez norbertanów z Olbina i zmianą wezwania.

Cechą charakterystyczną poprzednich hipotez dotyczących przeobrażeń gotyckiego korpusu nawowego jest teoria o trzykrotnej budowie na tym samym miejscu nowych konstrukcji (zob. pyt. 8 w rozdz. 1.4). Według wcześniejszych badaczy w III fazie (3. tercja XIII w.) powstał nowy halowy korpus, w V fazie (4. ćw. XIV w.) przebudowano korpus na układ pseudobazylikowy, a w VI fazie (1. poł. XV w.) ukształtowano bazylikę. Już wcześniej wspomniano, że każda przebudowa wiązałaby się z rozebraniem kilkunastometrowego dzieła złożonego ze sklepień oraz więźby dachowej z pokryciem. Poprzednio także opisano, że z domniemanej hali pozostały tylko mury obwodowe korpusu, zachowane maksymalnie do wysokości 4 m. Nie istnieją z tego czasu ściany nawy głównej ani dachy. Założono, że te elementy były, ale je rozebrano. Według autorki taka konstrukcja nigdy nie istniała.

Podobnie przedstawia się sytuacja odnośnie do kolejnej hipotezy o istnieniu drugiego korpusu w formie pseudobazyliki (albo inaczej pseudohali). Przypomnieć trzeba, że jest to układ, w którym nawa główna jest pozbawiona okien i przykrywa ją wspólny dach z nawami bocznymi. Podstawą tej

teorii była pozioma bruzda istniejąca w elewacji południowej nawy głównej kościoła, która była wyżej posadowiona od parapetów okien. Na podstawie badań autorka wykazała, że okna te uformowano dopiero na początku XX w. Wówczas otwory powiększono, wstawiono nowe maswerki i obniżono posadowienie dachu nawy bocznej. Wspomniana bruzda nie wiąże się zatem z niższą nawą główną, lecz z pierwotnie wyższym osadzeniem dachów nawy bocznej.

Ściana powyżej bruzdy została zbudowana tak samo jak mur niżej, nie jest więc oddzielną fazą budowy, ale wyższą częścią struktury powstającej w tym samym czasie.

W podsumowaniu przedstawionych rozważań można postawić hipotezę, że gotycki korpus nawowy kościoła św. Jakuba nie był przebudowywany trzy razy od wcześniejszego rozbierania jego górnych części, tylko budowano go etapami (zob. pyt. 8 w rozdz. 1.4). W efekcie powstała trójnawowa bazylika z wysokimi nawami bocznymi i nawą główną doświetlaną przez niewielkie okna. Taki stan rzeczy przedstawia rycina Weinerja z 1562 r. (Weiner, Barthel ?–1562).

Autorka ma nadzieję, że udało jej się odpowiedzieć na pytania zawarte we Wstępie i dotyczące przeobrażeń architektury kościoła św. Wincentego i św. Jakuba we Wrocławiu. Podczas badań nie wszystko udało się wyjaśnić. Nadal nie do końca znana jest budowa korpusu pierwszego kościoła św. Jakuba, a zwłaszcza jego części zachodniej. Na rozwiązanie czeka zagadnienie relacji kościoła z zabudowaniami dworu Henryka II: czy kościół był wolnostojący, czy też przylegał do jakiegoś budynku. Kolejne pytania wiążą się z budową ściany północnej prezbiterium: jak wyglądały wnętrza klasztorne przylegające do kościoła, gdzie zlokalizowane były pierwotne klatki schodowe. Osobnym zagadnieniem jest obecna rekonstrukcja kolorystyki, zwłaszcza w świetle ostatnich odkryć polichromii na zewnętrznym licu ściany północnej prezbiterium. Na te pytania będzie można odpowiedzieć w trakcie planowanych prac remontowych lub podczas ewentualnych przyszłych prac ziemnych.

Wykaz przyjętych akronimów

Instytucje

- AAW** – Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu
- ABW** – Archiwum Budowlane we Wrocławiu
- APW** – Archiwum Państwowe we Wrocławiu
- BPWr** – Biblioteka Politechniki Wrocławskiej
- BISF** – Biblioteka Instytutu Studiów Franciszkańskich w Krakowie
- BUWr** – Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego
- NID** – Narodowy Instytut Dziedzictwa (oddział we Wrocławiu)

Czasopisma i serie wydawnicze

- AHMP** – Atlas Historyczny Miast Polskich
- AUNC** – Acta Universitatis Nicolai Copernici
- BHS** – Biuletyn Historii Sztuki
- BU** – Breslauer Urkundenbuch
- CDS** – Codex Diplomaticus Silesiae
- KZS** – Katalog Zabytków Sztuki w Polsce
- MPH** – Monumenta Poloniae Historica
- SR** – Regesten zur schlesischen Geschichte
- SRS** – Scriptores Rerum Silesiacarum
- RHS** – Rocznik Historii Sztuki
- RMG** – Rocznik Muzeum w Gliwicach
- RSŚ** – Rocznik Sztuki Śląskiej
- ŚwZSz** – Śląsk w Zabytkach Sztuki

Pozostale

- AJS** – architektoniczna jednostka stratygraficzna
- KI** – Kronika Jana Impekhovena
- NAP** – Nuncjatura Apostolska w Polsce
- OR** – Oddział Rękopisów
- MNWr** – Muzeum Narodowe we Wrocławiu
- OZK** – Oddział Zbiorów Kartograficznych
- SmfKuA** – Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer

Bibliografia

Rękopisy

Kartografia Rejencji Wrocławskiej (b.r.), APW, sygn. I 1080–1087.

Parafia św. Wincentego. Chrzty (1649–1748), śluby (1651–1744), zgony (1700–1748) (b.r.), [w:] *Chrzty, śluby, zgony. Wrocław*, AAW, sygn. 76.

Werner F.B. (1761), *Compendium Silesiacum das ist kurzen gefaßter Begriff der Herzigthums Schlesien*, MNWr, rps.

Werner F.B. (b.r.a), *Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus [...]*, BUWr OR, rps, sygn. R 551 II.

Werner F.B. (b.r.b), *Topographia Seu Compendium Silesiae. Pars II [...]*, BUWr OR, rps, sygn. IV F 113 b, vol. 2.

Starodruki

Braun G., Hogenberg F. (1594), *Civitates orbis terrarum. Urbium praecipuarum totius mundi. Liber quartus*, Colloniae Agrippinae, BUWr OZK, sygn. 8-IV.B./4.

Füssel S. (1493), *Hartmann Schedel. Chronicle of the World – 1493*, faksymile, Köln 2011.

Hayer G. (1591), *Urbis Wratislaviae silesiorum metropolis genuina descriptio*, BUWr OZK, sygn. 370858, k.42a.

Lucae F. (1699), *Schlesiens curiose Denkwürdigkeiten oder volkomene Chronica von Ober- und Niederschlesien*, Frankfurt am Main.

Vroom F.H., Gross F. (1587), *Wratislavia*, [w:] G. Braun, F. Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*, T. 4, Köln 1588.

Weiner B. (1562), *Contrafactur der Stadt Breslau*, BUWr OZK, sygn. 6687-III.B.

Zeiller M., Merian M. (1650), *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae [...]*, Frankfurt am Main 1650, Frankfurt am Main 1925, BPWr, reprint, sygn. 371008/1.

Zimmermann F.B. (1793), *Beschreibung der Stadt Breslau*, Brieg.

Archiwalia i prace niepublikowane

Abramek W. (1966a), *Kościół św. Wincentego. Projekt wstępny*, NID, mps, sygn. Proj. 184/5.

Abramek W. (1966b), *Kościół św. Wincentego. Projekt wstępny*, NID, mps, sygn. Proj. 184/15.

Abramek W. (1966c), *Projekt wstępny. Instalacja sanitarna*, ABW, mps, sygn. 661/118/77.

Bereski R. (1991), *Kościół św. Wincentego. Instalacje c.o.*, NID, mps, sygn. 184/141.

Burek J. (1964), *Inwentaryzacja*, ABW, mps, sygn. 1770/89.

Burek J. (1965a), *Kościół św. Wincentego. Projekt wstępny*, NID, mps, sygn. 184/122.

Burek J. (1965b), *Projekt wstępny*, ABW, mps, sygn. 38/38/75.

Burek J. (1966), *Kościół św. Wincentego. Projekt techniczny*, NID, mps, sygn. Proj. 184/10.

Burek J. (1967a), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. Proj. 184/11.

Burek J. (1967b), *Projekt techniczno-roboczy*, ABW, mps, sygn. 2804/96.

Burek J. (1967c), *Projekt techniczno-roboczy*, ABW, mps, sygn. 2810/96.

Burek J. (1967d), *Projekt techniczno-roboczy. Architektura*, ABW, mps, sygn. 37/37/75.

Burek J. (1967e), *Projekt techniczno-roboczy. Architektura*, ABW, mps, sygn. 655/112/77.

Burek J. (1979a), *Kościół św. Wincentego. Projekt koncepcyjny podziemi*, NID, mps, sygn. 184/124.

Burek J. (1979b), *Projekt koncepcyjny podziemi. Architektura, konstrukcja, kosztorys*, ABW, mps, sygn. 821/82.

Burek J. (1980), *Kościół św. Wincentego. Architektura. Projekt koncepcyjny do ogrzewania*, NID, mps, sygn. 184/123.

Burek J. (1982a), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. 184/114.

Burek J. (1982b), *Kościół św. Wincentego. Zagospodarowanie placu budowy*, NID, mps, sygn. Proj. 184/75.

Burek J. (1982c), *Projekt techniczny. Wytyczne oświetlenia wnętrz*, ABW, mps, sygn. 1771/89.

Burek J. (1982d), *Projekt techniczny zamienny podziemi nawy północnej*, ABW, mps, sygn. 1762/89.

Burek J. (1983a), *Inwentaryzacja*, ABW, mps, sygn. 2541/94.

Burek J. (1983b), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. Proj. 184/80.

Burek J. (1983c), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. Proj. 184/83.

Burek J. (1983d), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. 184/86.

Burek J. (1983e), *Kościół św. Wincentego. Projekt odbudowy*, NID, mps, sygn. Proj. 184/81.

Burek J. (1983f), *Projekt techniczny. Elementy stałego wyposażenia wnętrz*, ABW, mps, sygn. 2144/91.

Burek J. (1983g), *Projekt techniczny. Elementy stałego wyposażenia wnętrz*, ABW, mps, sygn. 2814/96.

Burek J. (1983h), *Projekt techniczny odbudowy. Kościół św. Wincentego – krypta romańska*, ABW, mps, sygn. 1185/83.

Burek J. (1983i), *Projekt techniczny odbudowy. Krypta romańska*, ABW, mps, sygn. 2811/96.

Burek J. (1983j), *Projekt techniczny + plan realizacyjny zagospodarowania terenu*, 1983, ABW, mps, sygn. 1764/89.

Burek J. (1989a), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. 184/115.

Burek J. (1989b), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. 184/117.

Burek J. (1989c), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. 184/118.

Burek J. (1989d), *Kościół św. Wincentego. Detale*, NID, mps, sygn. 184/135.

Burek J. (1989e), *Kościół św. Wincentego. Detale*, NID, mps, sygn. 184/136.

Burek J. (1989f), *Kościół św. Wincentego. Projekt koncepcyjny*, NID, mps, sygn. 184/126.

Burek J. (1989g), *Studium koncepcyjne – obiekty zaplecza technicznego*, ABW, mps, sygn. 1765/89.

Burek J. (1990a), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. 184/120.

Burek J. (1990b), *Kościół św. Wincentego. Architektura*, NID, mps, sygn. 184/121.

Burek J. (1991a), *Kościół św. Wincentego. Detale kamieniarskie. Projekt techniczny*, NID, mps, sygn. 184/130.

Burek J. (1991b), *Kościół św. Wincentego. Instalacje elektryczne*, NID, mps, sygn. 184/144.

Burek J. (1991c), *Kościół św. Wincentego. Projekt techniczny*, NID, mps, sygn. 184/129.

Chrystowska, K. (1991), *Kościół św. Wincentego. Lapidarium. Konstrukcja*, NID, mps, sygn. 184/128.

Czerechowska K. (1966a), *Kościół św. Wincentego. Projekt instalacji gazowej*, NID, mps, sygn. Proj. 184/1.

Czerechowska K. (1966b), *Kościół św. Wincentego. Projekt instalacji gazowej*, NID, mps, sygn. Proj. 184/14.

Czerechowska K. (1966c), *Kościół św. Wincentego. Projekt techniczny*, NID, mps, sygn. 184/127.

Czerechowska K. (1966d), *Projekt techniczny instalacji gazowej*, ABW, mps, sygn. 645/102/77.

Czerechowska K. (1967a), *Kościół św. Wincentego. Projekt instalacji c.o.*, NID, mps, sygn. Proj. 184/12.

Czerechowska K. (1967b), *Kościół św. Wincentego. Projekt węzła cieplnego*, NID, mps, sygn. Proj. 184/13.

Czerechowska K. (1967c), *Projekt techniczny. Instalacja centralnego ogrzewania*, ABW, mps, sygn. 657/114/77.

Czerechowska K. (1967d), *Projekt techniczny. Instalacja wod.-kan.*, ABW, mps, sygn. 658/115/77.

Czerechowska K. (1967e), *Projekt techniczny. Wentylacja i ogrzewanie powietrzne*, ABW, mps, sygn. 656/113/77.

Czerechowska K. (1967f), *Projekt techniczny węzła cieplnego*, ABW, mps, sygn. 659/116/77.

Czerner O. (1965), *Opinia do założeń projektowych adaptacji kościoła św. Wincentego we Wrocławiu dla potrzeb Muzeum Śląskiego z dn. 29 maja 1965*; zał. do Burek J. (1965a), NID, mps, sygn. 184/122.

Czerwiński T., Nowak R., Korzyńska E. (2014), *Dokumentacja powykonawcza prac konserwatorskich i rekonstrukcyjnych posadzek w kaplicy opata Ferdynanda Hochberga przy kościele pw. św. Wincentego i św. Jakuba we Wrocławiu*, ABW, mps, sygn. 150/16.

Długosz D. (2019), *Adaptacja zabytkowych kościołów katolickich do nowych funkcji na wybranych przykładach w Polsce oraz w Europie zachodniej*, pr. dokt., Politechnika Krakowska; <https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/resources/43226>
https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/redo/resources/43226/file/resourceFiles/DlugoszD_AdaptacjaZabytkowych.pdf

Dworska M. (2006), *Projekt wymiany stolarki okiennej w kaplicy Hochbergów*, ABW, mps, sygn. 07/07.

Dworska M. (2007a), *Kaplica Hochbergów. Projekt budowlany. Projekt posadzek w kaplicy*, ABW, mps, sygn. 48/08.

Dworska M. (2007b), *Kaplica Hochbergów. Projekt budowlany remontu elewacji wraz z kolorystyką*, ABW, mps, sygn. 47/08.

Dworska M. (2007c), *Kaplica Hochbergów – projekt portalu i kraty w przejściu do kościoła*, ABW, mps, sygn. 49/08.

Dworska M. (2007d), *Projekt budowlany. Renowacja Kolumny Maryjnej*, ABW, mps, sygn. 42/07.

Dworska M. (2011a), *Koncepcja. Chór o metalowej konstrukcji*, ABW, mps, sygn. 488/11.

Dworska M. (2011b), *Projekt budowlany. Kaplica Hochberga. Projekt wentylacji*, ABW, mps, sygn. 351/11.

Dworska M. (2011c), *Projekt budowlany. Krzyż na dachu prezbiterium*, ABW, mps, sygn. 328/11.

Dworska M. (2012), *Projekt oświetlenia kaplicy. Projekt ławek. Projekt balasek. Projekt nakrywy wejścia bocznego do kaplicy. Projekt Tabernaculum*, ABW, mps, sygn. 582/12.

Dworska M. (2019), *Projekt budowlany. Remont elewacji – oszklenie okien*, Wrocław.

Dworska M., Kosakowski E. (2010), *Kaplica Hochberga. Projekt wykonawczy. Projekt portalu i kraty w przejściu do kościoła*, ABW, mps, sygn. 408/10.

Dziebaj W. (2000), *Projekt budowlany i orzeczenie techniczne. Kaplica Matki Boskiej Bolesnej (Hochbergów)*, ABW, mps, sygn. 178/2001.

Dziurła H. (1969a), *Kolorystyka elewacji. Kaplica Hochbergów przy kościele św. Wincentego*, ABW, mps, sygn. 43/43/75.

Dziurła H. (1969b), *Kolorystyka elewacji. Kaplica Hochbergów przy kościele św. Wincentego*, ABW, mps, sygn. 644/101/77.

Dziurła H. (1969c), *Kościół św. Wincentego. Kaplica Hochbergów. Kolorystyka elewacji*, NID, mps, sygn. Proj. 184/71.

Eysymontt J. (1965a), *Studium historyczno-architektoniczne kościoła św. Wincentego*, ABW, mps, sygn. 683/140/78.

Eysymontt J. (1965b), *Studium historyczno-architektoniczne kościoła św. Wincentego*, ABW, mps, sygn. 684/141/78.

Falkowska-Łapińska B. (2008), *Projekt budowlany w zakresie iluminacji kościoła pw. św. Wincentego*, ABW, mps, sygn. 470/08.

Gołębiowski T. (2011), *Projekt wykonawczy izolacji poziomej ścian kaplicy Hochberga*, ABW, mps, sygn. 541/11.

Jabłońska K. (1991a), *Kościół św. Wincentego. Instalacja wod.-kan.*, NID, mps, sygn. 184/139.

Jabłońska K. (1991b), *Kościół św. Wincentego. Wentylacje i ogrzewanie*, NID, mps, sygn. 184/140.

Jabłońska K. (1991c), *Kościół św. Wincentego. Węzeł cieplny*, NID, mps, sygn. 184/142.

Jabłońska K. (1991d), *Kościół św. Wincentego. Węzeł cieplny*, NID, mps, sygn. 184/143.

Jacyna H. (1981), *Koncepcja ogrzewania i klimatyzacji kościoła św. Wincentego adaptowanego na Galerię Sztuki Śląskiej*, ABW, mps, sygn. 820/82.

Janiak Z. (1982a), *Kościół św. Wincentego. Podtopienie krypt w kościele*, NID, mps, sygn. 184/145.

Janiak Z. (1982b), *Studium dotyczące stanu i przyczyn podtopienia krypt w kościele*, ABW, mps, sygn. 1769/89.

- Janiek Z. (1981), *Studium dotyczące stanu i przyczyn podtopienia krypt w kościele św. Wincentego*, ABW, mps, sygn. 819/82.
- Jaworski J. (1964a), *Kościół św. Wincentego. Adaptacja na galerię sztuki*, NID, mps, sygn. Proj. 184/2.
- Jaworski J. (1964b), *Kościół św. Wincentego. Założenia projektowe*, NID, mps, sygn. Proj. 184/7.
- Jaworski J. (1964c), *Kościół św. Wincentego. Założenia projektowe*, NID, mps, sygn. Proj. 184/20.
- Jaworski J. (1964d), *Założenia projektowe. Kościół św. Wincentego z adaptacją na Galerię Sztuki Śląskiej*, ABW, mps, sygn. 46/46/75.
- Kamiński A. (2000), *Projekt wykonawczy rekonstrukcji wystroju sztukatorskiego. Kaplica Hochbergów*, ABW, mps, sygn. 177/2001.
- Kaplica Hochbergów – serwis fotograficzny* (b.r.), ABW, mps, sygn. 1761/89.
- Karst M., Lasota C. (1990), *Ratownicze badania architektoniczno-archeologiczne w kościele*, ABW, mps, sygn. 2119/91.
- Karst M., Lasota C., Miszkiewicz B., Piekalski J. (1990), *Ratownicze badania architektoniczno-archeologiczne w kościele św. Wincentego we Wrocławiu (zachodnie przęsło nawy środkowej)*, Raporty Inst. Hist. Archit. PWr, Ser. SPR nr 253, s. 19.
- Kościół św. Wincentego, stan sprzed 1945* (b.r.), ABW, mps, sygn. 47/47/75.
- Krystek A. (1976), *Kościół św. Wincentego. Plac budowy. Instalacje elektryczne*, NID, mps, sygn. Proj. 184/74.
- Krystek A. (1982), *Kościół św. Wincentego. Plac budowy*, NID, mps, sygn. Proj. 184/77.
- Kubicha-Spakowska A. (2013), *Projekt budowlany. Remont elewacji ceglanych*, ABW, mps, sygn. 457/13.
- Lasota C. (1982d), *Kościół św. Wincentego. Badania archeologiczno-architektoniczne*, NID, mps, sygn. 184/133.
- Lasota C. (1979a), *Badania kościoła*, ABW, mps, sygn. 770/227/80.
- Lasota C. (1979b), *Kościół św. Wincentego. Badania archeologiczne*, NID, mps, sygn. 184/134.
- Lasota C. (1982a), *Badania architektoniczno-archeologiczno-konserwatorskie*, mps, sygn. 1768/89/1.
- Lasota C. (1982b), *Kościół św. Wincentego. Badania archeologiczno-architektoniczne*, NID, mps, sygn. 184/131.
- Lasota C. (1982c), *Kościół św. Wincentego. Badania archeologiczno-architektoniczne*, NID, mps, sygn. 184/132.
- Lasota C. (1986), *Badania architektoniczno-archeologiczne romańskiego opactwa św. Wincentego*, ABW, mps, sygn. 1768/89/2.
- Lasota C., Piekalski J. (1988), *Badania architektoniczno-archeologiczne przy kościele św. Wincentego we Wrocławiu*, Raporty Inst. Hist. Archit. PWr, Ser. SPR nr 212, s. 56.
- Lasota C., Rozpędowski J. (1979), *Badania kościoła*, ABW, mps, sygn. 1767/89.
- Lasota C., Rozpędowski J. (1985), *Badania interwencyjne*, ABW, mps, sygn. 1440/86.
- Magott C. (2012), *Dokumentacja powykonawcza. Wykonanie izolacji ściany kruchty południowej i przyległych do niej murów kościoła*, ABW, mps, sygn. 499/12.
- Matkowski M. (2012), *Ekspertyza mykologiczna Kaplicy Hochberga*, ABW, mps, sygn. 569/12.
- Mgłosiek L. (2014), *Dokumentacja powykonawcza dotycząca wykonania izolacji ściany zachodniej kościoła*, ABW, mps, sygn. 146/15.
- Mogilnicka E. (1991), *Kościół św. Wincentego. Lapidarium. Projekt techniczny*, NID, mps, sygn. 184/128/1.
- Molikowska B. (1982), *Kościół św. Wincentego. Instalacje wod.-kan.*, NID, mps, sygn. Proj. 184/76.
- Nadolski F. (1962), *Kościół św. Wincentego. Obliczenia statyczne*, NID, mps, sygn. Proj. 184/22.
- Okieńcyc T. (1979), *Prace przedprojektowe techniczne badania podłoża gruntowego oraz badań stanu technicznego elementów konstrukcji podziemia*, ABW, mps, sygn. 1958/89.
- Piekalski J. (1990), *Ratownicze badania architektoniczno-archeologiczne w kościele św. Wincentego. Zachodnie przęsło nawy środkowej*, *Dziennik prac badawczych*, ABW, mps, sygn. 2024/90.
- Podczerwiński W. (2019), *Program prac konserwatorskich epitafiów z wnętrza kościoła św. Wincentego i św. Jakuba we Wrocławiu*, Myślenice.
- Projekt więzby dachu nad nawą północną i zakrystią kościoła św. Wincentego* (b.r.), ABW, mps, sygn. 36/36/75.
- Rysunki konstrukcyjne. Kościół św. Wincentego* (1956), ABW, mps, sygn. 237/115/56.
- Sołtys J. (1976), *Kościół św. Wincentego. Rysunek roboczy bramy tymczasowej*, ABW, mps, sygn. 558/15/76.
- Sprawozdanie z robót zabezpieczających przy kaplicy Mariackiej (Hochberga)* (b.r.), ABW, mps, sygn. 36/36/75.
- Szandrycho S. (2004), *Projekt budowlany wymiany pokrycia ceramicznego z dachówki typu „Mnich–Mniszka” wysokiego dachu kościoła*, ABW, mps, sygn. 34/07.
- Tomczyk M. (1962a), *Kościół św. Wincentego. Instalacja piorunochronu*, NID, mps, sygn. Proj. 184/21.
- Tomczyk M. (1962b), *Projekt techniczny instalacji piorunochronnej*, ABW, mps, sygn. 41/41/75.
- Tomczyk M. (1966a), *Kościół św. Wincentego. Instalacja elektryczna. Projekt*, NID, mps, sygn. 184/112.
- Tomczyk M. (1966b), *Kościół św. Wincentego. Projekt instalacji elektrycznej*, NID, mps, sygn. Proj. 184/6.
- Tomczyk M. (1966c), *Kościół św. Wincentego. Projekt wstępny*, NID, mps, sygn. Proj. 184/4.
- Tomczyk M. (1967), *Projekt podstawowy. Instalacja elektryczna*, ABW, mps, sygn. 646/103/77.
- Witkowska A. (2013), *Program prac konserwatorskich. Ceglane elewacje kościoła*, ABW, mps, sygn. 113/14.
- Wojdon S. (1962a), *Inwentaryzacja. Kaplica Hochbergów*, ABW, mps, sygn. 647/104/77.
- Wojdon S. (1962b), *Kościół św. Wincentego. Kaplica Hochbergów*, NID, mps, sygn. Proj. 184/69.
- Wojdon S. (1962c), *Kościół św. Wincentego. Kaplica Hochbergów. Projekt rekonstrukcji*, NID, mps, sygn. Proj. 184/16.
- Wojdon S. (1962d), *Kościół św. Wincentego. Kruchta. Inwentaryzacja*, NID, mps, sygn. Proj. 184/72.
- Wojdon S. (1962e), *Kościół św. Wincentego. Kruchta. Projekt rekonstrukcji*, NID, mps, sygn. Proj. 184/25.
- Wojdon S. (1962f), *Kościół św. Wincentego. Kruchta. Projekt rekonstrukcji*, NID, mps, sygn. Proj. 184/73.

- Wojdon S. (1962g), *Kościół św. Wincentego. Rysunki robocze okien*, NID, mps, sygn. Proj. 184/26.
- Wojdon S. (1962h), *Kościół św. Wincentego. Wieża kościoła. Projekt techniczno-roboczy*, NID, mps, sygn. Proj. 184/18.
- Wojdon S. (1962i), *Projekt rekonstrukcji kaplicy Hochbergów*, ABW, mps, sygn. 2811/96.
- Wojdon S. (1962j), *Projekt techniczno-roboczy. Wieża kościoła św. Wincentego*, ABW, mps, sygn. 660/117/77.
- Wojdon S. (1962k), *Rysunki robocze. Kamieniarka okien*, ABW, mps, sygn. 2809/96.
- Wojdon S. (1962l), *Rysunki robocze okien – kamieniarka*, ABW, mps, sygn. 665/122/75.
- Wojdon S. (1964a), *Inwentaryzacja detali*, ABW, mps, sygn. 39/39/75.
- Wojdon S. (1964b), *Inwentaryzacja (detali)*, ABW, mps, sygn. 664121/77.
- Wojdon S. (1964c), *Kościół św. Wincentego. Inwentaryzacja detali*, NID, mps, sygn. Proj. 184/125.
- Wojdon S. (1964d), *Kościół św. Wincentego. Inwentaryzacja*, NID, mps, sygn. Proj. 184/19.
- Wojdon S. (1964e), *Kościół św. Wincentego. Orzeczenie o stanie technicznym*, NID, mps, sygn. Proj. 184/3.
- Wojdon S. (1964f), *Orzeczenie techniczne*, ABW, mps, sygn. 663/120/77.
- Wojdon S. (1964g), *Orzeczenie techniczne i obliczenia statyczne*, ABW, mps, sygn. 40/40/75.
- Wojdon S. (1965), *Projekt techniczno-roboczy. Wieża kościoła – rusztowanie*, ABW, mps, sygn. 42/42/75.
- Wojdon S. (1967a), *Kościół św. Wincentego. Konstrukcja*, NID, mps, sygn. 184/119.
- Wojdon S. (1967b), *Opis techniczny i obliczenia statyczne*, ABW, mps, sygn. 662/119/77.
- Wojdon S. (1982), *Projekt techniczny. Konstrukcja*, ABW, mps, sygn. 2145/91.
- Wojdon S. (1983a), *Kościół św. Wincentego. Konstrukcja*, NID, mps, sygn. Proj. 184/82.
- Wojdon S. (1983b), *Odbudowa + adaptacja na galerię sztuki śląskiej*, ABW, mps, sygn. 2203/93.
- Wojdon S. (1985), *Kościół św. Wincentego. Konstrukcja*, NID, mps, sygn. 184/113.
- Wojdon S. (1989a), *Kościół św. Wincentego. Opinia o stanie technicznym*, NID, mps, sygn. 184/116.
- Wojdon S. (1989b), *Opinia o stanie technicznym i określenie przydatności zachowanych dotychczas elementów do celów budowlanych*, ABW, mps, sygn. 1773/89.
- Wojdon S. (1991), *Kościół św. Wincentego. Projekt kolorystyki*, NID, mps, sygn. 184/137.
- Wojdon S. (1962l), *Rysunki robocze okien – kamieniarka*, ABW, mps, sygn. 45/45/75.
- Wojdon S. (1979), *Projekt koncepcyjny podziemi. Architektura, konstrukcja, kosztorys*, ABW, mps, sygn. 1772/89.
- Wójtowicz A. (2020), *Karty ewidencyjne zabytku ruchomego dla epitafiów kościoła św. Wincentego i św. Jakuba we Wrocławiu*.
- Wróblewski A. (2014), *Dokumentacja konserwatorska elewacji zachodniej oraz części elewacji południowej*, ABW, mps, sygn. 41/15.
- Wysocki J. (1985), *Projekt techniczny instalacji ochrony odgromowej*, ABW, mps, sygn. 2542/94.
- Zachodny J. (1967), *Inwentaryzacja 1:100, rzuty*, ABW, mps, sygn. 2815/96.
- Zalewski S. (2012a), *Projekt budowlany wykonania izolacji przeciwwilgociowych i prac renowacyjnych, wykonywanych podczas remontu przyziemia kościoła*, ABW, mps, sygn. 89/13.
- Zalewski S. (2012b), *Projekt techniczny. Rozwiązania technologiczne iniekcyjnej izolacji poziomej oraz mineralnej pionowej zabezpieczającej ściany kruchty południowej i przyległych do niej murów kościoła*, ABW, mps, sygn. 334/12.
- Zieliński J. (1980), *Kaplica Hochbergów, pomiar fotogrametryczny – detale*, ABW, mps, sygn. 3080/97.
- Zieliński J. (1985), *Dokumentacja fotogrametryczno-geodezyjna. Kaplica Hochbergów*, ABW, mps, sygn. 3081/97.
- Zieliński J. (1986), *Dokumentacja fotograficzno-geodezyjna. Kaplica Hochbergów*, ABW, mps, sygn. 1763/89.
- Żytkowski A. (1991), *Kościół św. Wincentego. Konstrukcja*, NID, mps, sygn. 184/137.

Publikacje

- Adamski J. (2016), *Pierwotne funkcje kaplicy św. Anny w Malborku a kontekst założeń dwukondygnacyjnych w średniowiecznej architekturze sakralnej*, [w:] *Kaplica św. Anny na Zamku Wysokim. Dzieje, wystrój, konserwacja*, J. Hochleitner, M. Mierzwiński (red.), Malbork, s. 7–24.
- Adamski J. (2017), *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200–1420. Główne kierunki rozwoju*, Kraków.
- Adelbert Woelfl (1823–1896) – malarz dawnego Wrocławia (1993); Wystawa w Muzeum Narodowym we Wrocławiu 15.10–14.11.1993.
- Agnello F., Lo Brutto M. (2007), *Integrated surveying techniques in cultural heritage documentation*, The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences.
- Atlas architektury Wrocławia* (1997), t. 1: *Budowle sakralne. Świeckie budowle publiczne*, J. Harasimowicz (red.), Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Atlas Historyczny Miast Polskich*, t. IV: *Śląsk* (2017), M. Młynarska-Kaletynowa (red. nauk.), z. 13, cz. 1: *Wrocław*, R. Eysymontt, M. Goliński (red. nauk.), Wrocław.
- Badania architektoniczne. Historia i perspektywy rozwoju* (2015), M. Arsyński, M. Prarat, U. Schaaf, B. Zimnowoda-Krajewska (red.), Toruń, Wydawnictwo Bernardinum; https://opac.wimbp.zgora.pl/23202506990/ksiazka/badania-architektoniczne?internalNav=1&bibFilter=2&_lang=pl [dostęp: 20.04.2023]
- Banaszek Ł. (2015), *Przeszłe krajobrazy w chmurze punktów*, Poznań.
- Baran C (1954), *Sprawy narodowościowe u franciszkanów śląskich w XIII w.*, Warszawa.

- Barazzetti L., Remondino F., Scaioni M., Brumana R. (2010), *Fully automatic UAV image-based sensor orientation*, The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Vol. XXXVIII, Part 1, ICWG I/V.
- Barcik S.J. (1995), *Zakon franciszkański w Polsce do 1517 roku*, [w:] *750 lat franciszkanów w Polsce. Materiały z sympozjum odbytego w dniach 22–23.11.1986 r. w Łodzi–Łagiewnikach*, C. Napiórkowski (red.), Niepokalanów.
- Barcik S.J. (1999), *Franciszkanie w Polsce; pierwszy etap rozwoju – XIII w.*, „W Nurcie Franciszkańskim” 1999, nr 8, s. 189–202.
- Bernhard M. (2000), *Klasztory. Niezwykłe miejsca modlitwy i kontemplacji*, Warszawa.
- Besala J. (2006), *Małżeństwa królewskie*, t. 2: *Jagiellonowie*, Warszawa, Wydawnictwo Bellona; https://books.google.pl/books/about/Ma%C5%82%C5%BCe%C5%84stwa_kr%C3%B3lewskie.html?id=j1ZvGQAACAAJ&redir_esc=y [dostęp: 20.02.2023].
- Bęcek K. (2015), *Modelowanie i wizualizacja danych 3D na podstawie pomiarów fotogrametrycznych i skaningu laserowego*. Rzeszów.
- Biedermann H. (2001), *Leksykon symboli*, Warszawa.
- Biłka T. (2019), *Nowosielska chrystologia Ikony*, „Magazyn o Sztuce Arteon” 2019, nr 10 (234), s. 7–9.
- Bimler K. (1936–1941), *Quellen zur Schlesienschen Kunstgeschichte*, Kommissionsverlag Maruschke & Berendt, Breslau.
- Bimler K. (1939), *Quellen zur Schlesienschen Kunstgeschichte*, H. 4, Breslau.
- Binding G. (1982), *Burgkapelle*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 2, Lief V, München, s. 1054–1055.
- Binding G., Untermann M. (2001), *Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordensbaukunst in Deutschland*, Darmstadt.
- Boroń A., Rzonca A., Wróbel A. (2007), *Metody fotogrametrii cyfrowej i skanowania laserowego w inwentaryzacji zabytków*, „Roczniki Geomatyki”, t. 5, z. 8, s. 129–140.
- Braun G., Hogenberg F. (1588), *Civitates Orbis Terrarum*, t. 4, Kolonia.
- Broniewski T. (1967), *Sztuka Wrocławia*, Ossolineum, Wrocław.
- Brutto M.L., Borruso A., D’Argenio A. (2012), *UAV Sysyems for Photogrammetric Data Acquisition of Archeological Sites*. „International Journal of Heritage in the Digital Era”, No. 1, s. 7–13.
- Bruzelius C. (2014), *Preaching, Building, and Burying. Friars and the Medieval City*, New Haven.
- Brykowska M. (2007), *Dokumentacja naukowa niezbędna dla ochrony i konserwacji zabytków architektury*, „Roczniki Geomatyki”, t. 5, z. 8, s. 115–128.
- Brzezowski W., Małachowicz E. (1993), *Kościół św. Jakuba i Wincentego we Wrocławiu*, Wrocław.
- Bukowski M. (1958), *Ratusz wrocławski*, Wrocław.
- Bukowski M. (1985), *Wrocław z lat 1945–1952. Zniszczenia i dzieło odbudowy*, Wrocław, s. 74–89.
- Burgermeister L. (1912), *Die Hochbergische Kapelle bei Vinzenzkerche*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, Neue Folge, Bd. VI, s. 165–176.
- Burgermeister L. (1930), Grundmann G., *Die Kunstdenkmäler der*.
- Burgermeister L., Grundmann G. (1933), *Die Kunstdenkmäler der*.
- Burgermeister L., Grundmann G. (1934), *Die Kunstdenkmäler der*.
- Buśko C. (2005), *Wrocław u progu lokacji*, [w:] *Wschodnia strefa Starego Miasta we Wrocławiu w XII–XIII wieku. Badania na placu Nowy Targ*, red. C. Buśko, Wrocław, s. 177–194.
- Butschneider P. (1939), *Der Schilter Henko*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertums Schlesien”, Bd. 73, s. 87–102.
- Chorowska M. (1994), *Średniowieczna kamienica mieszczańska we Wrocławiu*, Wrocław.
- Chorowska M. (2003), *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław.
- Chorowska M. (2010), *Regularna sieć ulic: powstanie i przemiany do początku XIV w.*, [w:] *Wratislavia Antiqua*, t. 11: *Ulice średniowiecznego Wrocławia*, J. Piekalski, K. Wachowski (red.), Wrocław, s. 67–89.
- Chorowska M., Lasota C. (1995), *Rekonstrukcja układu działek w blokach przyrynkowych we Wrocławiu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 43, s. 351–369.
- Chrzanowski T., Kornecki M. (1982), *Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Wyd. Literackie, Kraków.
- Cisło U. (2007), *Standaryzacja w zakresie trójwymiarowej informacji przestrzennej*, „Roczniki Geomatyki”, t. 5, z. 8, s. 187–198.
- Czerner O. (1976), *Muzeum Architektury. Dziesięć lat działalności*, [w:] *Kalendarz wrocławski 1976*, Wrocław, s. 147–152.
- Czerner O. (1989), *Wrocław na dawnej rycinie*, Ossolineum, Wrocław.
- Czerner O. (2004), *Architektury istnienie i zachowanie – z szuflady Profesora*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław.
- Czerni K. (2018), *Nietoperz w świątyni. Biografia Jerzego Nowosielskiego*, Kraków.
- Czerwiński J. (1976), *Wrocław i okolice: Przewodnik*, Warszawa.
- Czerwiński J., Miszewska B., Pawlak W. (1999), *Dzieje Wrocławia i Odry*, [w:] *Wrocław a Odra*, G. Roman, J. Waszkiewicz, M. Miłkowski (red.), Wrocław, s. 13–33.
- Dehio G. (2005), *Handbuch der Kunstdenkmäler in Polen. Schlesien*, E. Badstübner (red.), München.
- Dehio G. (2006), *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk* (2006), E. Badstübner (red.), Warszawa.
- Derwich M. (2014), *Edykt kasacyjny króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III z 30 X 1810 r.: Instytucje kościelne na Śląsku Pruskim skasowane na mocy edyktu kasacyjnego z 1810 r.*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. II: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, M. Derwich (red.), Wrocław, s. 19–22.
- Descriptio Silesiae a Barthol. Stheno saeculi XVI. initio exarata: a codice Romano accuratius et emendatius edidit Joannes Theophilus Kunisch* (1836), Vratislaviae.

- Dobosz P. (1997), *Administracyjnoprawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*, Kraków.
- Domasłowski J., Jarzewicz J. (1998), *Kościół Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, Toruń.
- Donin K. (1935), *Die Betterlordenskirchen in Österreich*, Baden.
- Drużyński v. Boetticher A. (2015), *Możliwości współczesnych metod inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej i ich znaczenie dla badań architektonicznych*, [w:] *Badania architektoniczne. Historia i perspektywy rozwoju*, M. Arsyński, M. Prarat, U. Schaaf, B. Zimnowoda-Krajewska (red.), Toruń, s. 109–120.
- Dubowy E. (1922), *Breslauer Kirchen: Kunsthistorischer Führer*, Breslau.
- Duda Z., Kryzia K. (2010), *Wykorzystanie monitoringu geodezyjnego do oceny stanu technicznego zabytkowej konstrukcji budowlano-architektonicznej*, „Górnictwo i Geoinżynieria”, t. 2, s. 211–222.
- Duda-Seifert M. (2007), *Sacrum w przestrzeni miejskiej średniowiecznego Wrocławia na tle sieci hydrograficznej i ukształtowania doliny Odry*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, nr 7, „Doliny rzeczne, Przyroda–Krajobraz–Człowiek”, U. Myga-Piątek (red.), Sosnowiec, s. 285–295.
- Eckstein G., Gromer J. (1986), *Empfehlungen für Bauaufnahmen: Genauigkeitsstufen, Planinhalte, Kalkulationsrahmen*, Stuttgart.
- Encyklopedia katolicka* (1989), S. Wielgus (red.), t. 5, Lublin; <https://katalog.panschelm.edu.pl/index.php?KatID=0&typ=record&001=CHE%20PWSZ13012876>
- Encyklopedia Wrocławia* (2000), J. Harasimowicz, W. Suleja, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- Eysymontt J. (1971), *Gotycka architektura kościoła św. Jakuba we Wrocławiu*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, t. 8, s. 7–19.
- Eysymontt J. (1978), *Architektura pierwszych kościołów franciszkańskich na Śląsku*, [w:] *Z dziejów sztuki śląskiej*, Z. Świechowski (red.), Warszawa 1978, s. 68–76.
- Eysymontt R. (2017), *Naturalne uwarunkowania rozwoju miasta – wody*, [w:] AHMP, t. IV: Śląsk, z. 13: Wrocław, R. Eysymontt, M. Goliński (red.), Wrocław, s. 11–13.
- Falkowski P., Parzyński Z., Uchański J. (2011), *Propozycja znowelizowania wytycznych technicznych G-3.4 uwzględniająca nowe technologie pomiarowe*, „Roczniki Geomatyki”, t. 8, z. 1, s. 47–62.
- Fonzo W. Di, Odoardi J., Pompei A. (1988), *Bracia mniejsi konwentualni. Historia i życie (1209–1976)*, Niepokalanów.
- Franciszkanie konwentualni i klaryski w Wielkopolsce od XIII do XIX wieku* (2006), katalog wystawy, T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno.
- Frazek J.T. (2004), *Sztuka Przemysła i ziemi przemyskiej*, Warszawa; <https://odk.pl/franciszkanie-konwentualni-i-klaryski-w-wielkopolsce-od-xiii-do-xix-wieku,8895.html>
- Füssel S. (1493), *Hartmann Schedel. Chronicle of the World – 1493*, faksymile, Köln 2011.
- Gach P. (1978), *Kasata zakonów na Śląsku pruskim w latach 1810–1811*, „Roczniki Humanistyczne”, t. XXVI, z. 2, s. 233–248.
- Gams P.B. (1854), *Geschichte der Kirche Christi im neunzehnten Jahrhundert mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Bd. 1, Innsbruck.
- Gawin I., Schulze D., Vetter R. (1999), *Schlesien: Deutsche und polnische Kulturtraditionen in einer europäischen Grenzregion. DuMont-Kunst-Reiseführer*, Köln.
- Goras M. (2003), *Zaginione gotyckie kościoły Krakowa*, Kraków.
- Görlich F.X. (1836), *Urkundliche Geschichte der Premonstratenser und ihre Abtem zum hl. Vinzenz innerhalb der Stadt*, Bd. 1, Breslau.
- Görlich F.X. (1841), *Urkundliche Geschichte der Prämonstratenser und ihrer Abtei zum Heiligen Vincenz innerhalb der Stadt Breslau*, Bd. 2, Breslau.
- Grewolls A. (1999), *Die Kapellen der norddeutschen Kirchen im Mittelalter. Architektur und Funktion*, Kiel.
- Grünhagen C. (1836), *Breslau unter den Piasten als deutsches Gemeinwesen*, Breslau.
- Grünhagen C. (1868), *Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. 7, *Regesten zur schlesischen Geschichte, namens des vereins für geschichte und alterthum Schlesiens*, Th. 1: *Bis zum Jahre 1200*, Breslau.
- Grünhagen C. (1875), *Codex Diplomaticus Dilesiae*, Bd. 7: *Regesten zur schlesischen Geschichte, namens des vereins für geschichte und alterthum Schlesiens*, Th. 2: *Bis zum Jahre 1280*, Breslau.
- Grünhagen C. (1886), *Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. 7: *Regesten zur schlesischen Geschichte, namens des vereins für geschichte und alterthum Schlesiens*, Th. 3: *Bis zum Jahre 1300*, Breslau.
- Gruszecki A. (1965), *Metoda graficzna badań pomiarowych cegły przy ustalaniu chronologii obiektów architektonicznych*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 9, z. 1, s. 55–58.
- Grzybowski A. (1990), *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich: (XII–XIV wiek)*, Warszawa.
- Grzybowski A. (1994), *O wrocławskich kaplicach zamkowych*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 39, z. 3, s. 221–230.
- Grzybowski A. (2014), *Gotycka architektura murowana w Polsce*, Warszawa.
- Guldan P. (2011), *Spíšský Štvrtok. Kláštor minoritov Sídliisko opevnené (Myšia hôrka)*, [w:] *Navrh vyhlásenie ochranného pasma nehnuteľných narodných kultúrnych pamiatok*, Bratislava.
- Hajek J. (1982), *Bracia mniejsi w Czechach i na Morawach w XIII i XIV wieku*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce. Franciszkanie w Polsce średniowiecznej. Franciszkanie na ziemiach polskich*, J. Kłoczowski, U. Borkowska (red.), t. 1, cz. 1, Lublin, s. 264–270.
- Herrmann C. (2015), *Bettelorden*, [w:] *Mittelalterliche Architektur in Polen. Romanische und gotische Baukunst zwischen Oder und Weichsel*, D. von Winterfeld, Ch. Herrmann (red.), Bd. 2, Petersberg, s. 551–723.
- Heyne J. (1860), *Regerstenartige Berichte über das Breslauer Klarenstift in der Geschichte des Bistums und Hochstiftes*, Bd. II, Breslau.

- Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400* (1936), W. Semkowicz (red.), t. 3, M. Gębarowicz, T. Dobrowolski, W. Podlacha, M. Gumowski, S. Mikucki (oprac.), Kraków.
- Höcker (1907), [w:] AHMP, R. Czaja (red. nauk.), poz. kartograf. 75.
- Honour H., Fleming J. (2002), *Historia sztuki świata*, Kraków.
- Humeńczuk G. (2023), *Nagrobek księcia Henryka II w kościele św. Wincentego we Wrocławiu*; <http://muzeum-miedzi.art.pl/eksponat/47-eksponat-miesiaca/561-nagrobek-ksicia-henryka-ii-w-kościele-w-wincentego-we-wrocawiu.html/> [dostęp: 20.04.2023].
- Ikonografia Wrocławia* (2008a), t. 1: *Grafika*, P. Łukaszewicz (red. i Wstęp), E. Halawa, M. Szafkowska, K. Bartnik (oprac.), Wrocław; https://katalogi.bn.org.pl/discovery/fulldisplay?docid=alma991048137869705066&context=L&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP
- Ikonografia Wrocławia* (2008b), t. 2: *Rysunek i akwarela, obrazy olejne, dioramy, medalierstwo, rzemiosło artystyczne*, P. Łukaszewicz (red. nauk.), E. Halawa, M. Szafkowska, K. Bartnik (red.), Wrocław; https://fbc.pionier.net.pl/publication/a3f9a34341de7b8fce53?search=bWV0YWRhdGFzZWZFY2g_YWN0aW9uPUFkdmlFuY2VhcmNoQWN0aW9uJnR5cGU9LTMMmcD0wJnZhbnDE9Q29udHJpYnV0b3I6JTlyJUM1JTgxdWthc3pld2ljeiUyQytQaW90cisoMTk0MCOrcKSUyMg
- Jasieńko J. (2006), *Problemy remontowe w budownictwie ogólnym i obiektach zabytkowych*, Wrocław.
- Jasiński K. (1973), *Rodowód Piastów Śląskich*, t. 1: *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy*, Wrocław.
- Jasiński K. (1989), *Franciszkańskie pochówki Piastów*, [w:] *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 2, 3, J. Kłoczowski (red.), Kraków, s. 177–195.
- Jaud M., Passot S., Bivic R. Le, Delacourt C., Grandjean P., Dantec N. Le (2016), *Assessing the Accuracy of High Resolution Digital Surface Models Computed by PhotoScan® and MicMac® in Sub-Optimal Survey Conditions*, „Remote Sensing”, No. 8(6), s. 465; <https://doi.org/10.3390/rs8060465>
- Javorsky F. (1998), *Kostol sv. Ladislava, kaplnka Zapol'skych a kláštor minoritov v Spisskom Stvrtku*, Spisska Nova Ves, b.m.
- Jung H. (1836), *Christoph Hackner. Ein schlesischer Barockmeister*, Breslau.
- Juszczak W. (2016), *Grekokatolicy we Wrocławiu jako spadkobiercy pamięci o męczeńskiej śmierci Henryka Pobożnego*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, R. XV, nr 1 (28), s. 59–66.
- Kaczmarek M., Goliński M., Kulak T., Suleja W. (1977), *Wrocław – dziedzictwo wieków*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- Kaczmarek R. (1999), *Rzeźba architektoniczna XIV wieku we Wrocławiu*, Wrocław.
- Kalinowski K. (1963), *Architektura barokowa na Śląsku do 1700*, Poznań.
- Kanclerski D.G. (2013), *O kaplicy [Hochberga] / Über die Kapelle*, [w:] *Kaplica Hochberga: Wskreszone arcydzieło baroku / Hochbergkapelle: Wiederbelebtes Meisterstück des Barocks*, D.G. Kanclerski, W. Juszczak (red.), Wrocław, s. 17–33.
- Kaniewski M. (1987), *Kościół starego Przemyśla*, Przemyśl.
- Kantak K. (1937), *Franciszkanie polscy*, t. 1: 1237–1517, Kraków.
- Kantak K. (1938), *Franciszkanie polscy*, t. 2: 1517–1795, Kraków.
- Karczewski D. (2012), *Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w średniowieczu. Powstanie – rozwój – organizacja wewnętrzna*, Kraków.
- Karnicki R. (2018), *Przestrzenne odwzorowania fotogrametryczne w badaniach architektonicznych*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. Badania podstawowe i ich dokumentowanie*, E. Łużniecka (red.), Wrocław, s. 107–118.
- Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie* (2014), t. II: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, M. Derwich (red.), Wrocław; <https://biblioteka.archiwa.gov.pl/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?bib=52547>
- Kästner K. (1928), *St. Vinzenzkirche in Breslau*, Breslau.
- KZS (1951), t. 1: *Województwo krakowskie*, J. Szablowski (red.), z. 10: *Powiat nowosądecki*, A. Misiąg-Bocheńska (oprac.), Miasto Nowy Sącz, T. Dobrowolski (oprac.), Warszawa.
- KZS (1953), t. 2: *Województwo łódzkie*, J.Z. Łoziński (red.), z. 7: *Dawne opactwo norbertanów w Witowie. Dokumentacja naukowo-historyczna*, Warszawa.
- KZS (2004), M. Kałamajska-Saeed (red.), t. 10: *Miasto Przemyśl*, J. Sito (red.), cz. 1: *Zespoły sakralne*, P. Krasny, J. Sito (oprac.), Warszawa.
- Każmierczyk J. (1966), *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, cz. 1, Wrocław.
- Każmierczyk J. (1970), *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, cz. 2, Wrocław.
- Kęłowski J. (1968), *Treści ideowe i zagadnienie funkcji nagrobka księcia Henryka Pobożnego*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, nr 6, s. 32–53.
- Kędzierski, M., Wilińska, M., Fryškowska, A. (2010), *Opracowanie ortofoto obiektu zabytkowego metodami fotogrametrii bliskiego zasięgu z wykorzystaniem naziemnego skaningu laserowego*, „Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji”, nr 21, s. 149–158.
- Kitowska-Łysiak M. (2004), Jerzy Nowosielski; <https://culture.pl/pl/tworca/jerzy-nowosielski/> [dostęp: 20.04.2023].
- Klosse B. (1847), *Darstellung der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau von Jahre 1458–1526*, Breslau.
- Kłoczowski J. (1983), *Bracia mniejsi w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, t. 1: *Franciszkanie na ziemiach polskich*, cz. 1, Lublin, s. 13–94.

- Kłoczowski J. (1989), *Fragmenty kroniki Jana Ludwika Impekhovena dotyczące prowincji czesko-polskiej dla lat 1225–1515*, [w:] *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, t. 1: *Franciszkanie na ziemiach polskich*, cz. 2 i 3, Lublin, s. 435–488.
- Kłoczowski J. (1996), *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, w *Polsce. Średniowiecze*, t. 1, Kraków, s. 375–582.
- Kłoczowski J. (2003), *Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie*, Poznań.
- Knapieński W. (1884), *Święty Norbert i jego zakon: początki norbertańskich klasztorów w cyrkli polskiej i nieco z ich dziejów*, Wydawca Encyklopedji Kościelnej, Warszawa; <https://polona.pl/preview/30fd0195-16d5-40b3-a927-a7835cb4ee52>
- Knoblich A. (1856), *Herzogin Anna von Schlesien*, Breslau.
- Koluszek S. (2014), *Fortyfikacje Festung Breslau*, wyd. Archiwum – System, Jelenia Góra.
- Konarski A. (1999), *434 zagadki o Wrocławiu*, Wrocław.
- Konwiarz R. (1926), *Die Baukunst Breslaus: Ein architekton. Führer*, Breslau.
- Kozaczewska-Golasz H. (1997), *Średniowieczne kościoły halowe we Wrocławiu*, [w:] *Architektura Wrocławia*, t. 3: *Świątynia*, J. Rozpędowski (red.), Wrocław.
- Kozaczewska-Golasz H. (2015), *Halowe kościoły z XIII wieku na Śląsku*, Wrocław.
- Kozaczewski T. (1963), *Pierwotny kościół franciszkański we Wrocławiu*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, t. III, s. 199–249.
- Krantz-Domasłowska L. (1998), *Pseudobasilika – eine selbstständige oder hybride Form?*, [w:] *Kościół i sztuka półwyspu Bałtyku. Kirche und Kunst in Ostseeraum*, D. Murawska (red.), Toruń, s. 77–101.
- Krasnowolski B. (2013), *Leksykon zabytków architektury Małopolski*, Warszawa.
- Krzywobłocki A. (1955), *Dziesięć lat pracy konserwatorskiej w wojew. wrocławskim*, „Ochrona Zabytków”, R. 8, nr 1, s. 50–57.
- Kulak T. (1999), *Przewodnik historyczny*, Wrocław.
- Kulig, A. (2015), *Problem dokumentowania, modelowania i rekonstrukcji sklepień gotyckich*, Kraków.
- Kunisch J.G. (1834), *Herzog Heinrich der Zweite von Niederschlesien*, Breslau.
- Kurek J. (2011), *Laicyzacja sacrum. Współczesna adaptacja świątyń do nowych funkcji*, „Przestrzeń i Forma”, nr 15, s. 226–227.
- Kutzner M. (1989), *Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce (zarys problematyki)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, t. XIII, s. 3–46.
- Landsberger F. (1926), *Breslau*, Breslau.
- Lasota C., Rozpędowski J. (1981), *Rozwój przestrzenny kościoła franciszkanów we Wrocławiu*, [w:] *Z badań trzynastowiecznej architektury na Śląsku i w Czechach*, M. Kłosa (red.), nr 15, Wrocław, s. 53–56.
- Legut-Pintal M. (2013), *LiDAR w badaniach nad średniowiecznymi fortyfikacjami i siedzibami obronnymi przykład założenia obronnych księstwa biskupów wrocławskich*, [w:] *III Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, K. Stala (red.), Kraków.
- Leksykon architektury Wrocławia*, R. Eysymontt, A. Żurek (red.), Wrocław 2011.
- Lenz R. (2008), *Restaurierungsprojekte in Schlesien, Restaurierung des Portals der Vinzenzkirche in Breslau / Wrocław*; <https://docplayer.org/28562721-Restaurierung-des-portals-der-vinzenzkirche-in-breslau-wroclaw.html> [dostęp: 20.04.2023].
- Lewicki J. (2000), *Mur ceglany jako przedmiot badań architektonicznych*, „Ochrona Zabytków”, R. 53, s. 252–266.
- Limisiewicz A., Mruczek R. (2010), *Fara św. Marii Magdaleny na tle przemian przestrzennych wczesnego Wrocławia*, [w:] *Śródmiejska katedra. Kościół św. Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia*, B. Czechowicz (red.), Wrocław, s. 55–136.
- Lukáčová E. (1996), *Sakrálna architektúra na Slovensku*, Komárno.
- Lutsch H. (1836), *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. I: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Breslau.
- Łapiński J. (1992), *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich. Próba charakterystyki*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny”, z. 35/1–2, s. 247–255.
- Łoziński J., Miłobędzki A. (1967), *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Warszawa.
- Łużyńska E. (1999), *Gotyckie świątynie Wrocławia, kościół Bożego Ciała, kościół św. Wacława, Stanisława i Doroty*, Wrocław.
- Łużyńska E. (2017), *Kilka uwag na temat rekonstrukcji rysunkowych w badaniach architektonicznych*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. Rekonstrukcje i badania obiektów zabytkowych*, E. Łużyńska (red.), Wrocław, s. 23–39.
- Łużyńska E. (2018), *Badania stratygraficzno-architektoniczne i autentyzm stratygrafii budowli historycznych*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. Badania podstawowe i ich dokumentowanie*, Wrocław, s. 95–106.
- Łużyńska E. (2022), *Wykorzystanie opracowań wektorowych 2D jako etap badań architektonicznych w dobie cyfrowych modeli przestrzennych*, „Architectus”, nr 3 (71), s. 79–86.
- Machowski M. (1982), *Architektura franciszkanów w Polsce w XIII wieku*, [w:] *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, t. 1: *Franciszkanie na ziemiach polskich*, cz. 2, cz. 3, Lublin 1989, s. 270–289; <https://bhp.ihpan.edu.pl/index.php?KatID=0&typ=record&001=IHPAN22204384>
- Małczyński K. (1948), *Dzieje Wrocławia*. Cz. 1 do roku 1526, Katowice.
- Małachowicz E. (1964), *Faktura i polichromia architektoniczna wnętrz gotyckich we Wrocławiu*, pr. dokt., Politechnika Wrocławska, Wrocław, BPWr, mps.
- Małachowicz E. (1994), *Książęce rezydencje, fundacje i mauzolea w lewobrzeżnym Wrocławiu*, Wrocław.
- Małachowicz E. (2007), *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław; https://katalog.bg.up.lublin.pl/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=48316&shelfbrowse_itemnumber=105383

- Marcinkiewicz K., Piekalski J. (2018), *Przemiany zagospodarowania terenu w fazach protomiejskich*, [w:] *Wratislavia Antiqua*, t. 23: *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy planu Nowy Targ we Wrocławiu*, J. Piekalski, K. Wachowski (red.), Wrocław, s. 21–140.
- Markgraf M. (1888), *Zur Geschichte des Breslauer Kaufhauses*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertums Schlesiens”, Bd. 22, s. 249–280.
- Markiewicz J.S., Zawieska D. (2014), *Terrestrial scanning or digital images in inventory of monumental objects? Case study*, [w:] *The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, s. 395–400.
- Menzel A.K. (1805), *Topographische Chronik von Breslau*, Breslau.
- Michalska A. (2016), *Księżna, fundatorka, „błogosławiona”*. Przedstawienia Anny Czeskiej w sztuce od XIII do początku XX wieku, „Qart”, nr 2(40), s. 3–19; <https://wuwr.pl/quart/article/view/16937/15227>
- Miłobędzki A. (1980), *Architektura polska XVII wieku*, Seria: *Dzieje Sztuki Polskiej*. t. 4, cz. 1: *Sztuka polska XVII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Młynarska-Kaletynowa M. (1986), *Wrocław w XII–XIII wieku. Przemiany społeczne i osadnicze*, Wrocław.
- Młynarska-Kaletynowa M. (1992), *Przemiany przestrzenne Wrocławia w wiekach XII i XIII*, [w:] *Architektura Wrocławia*, t. 2: *Miasto*, J. Rozpędowski (red.), Wrocław, s. 9–27.
- Monumenta Germanica Franciscana* (1917), L. Schwann, Düsseldorf, nr 10, s. 3, nr 18, s. 4, s. 32; <https://obc.opole.pl/dlibra/publication/15924/edition/14900/content> [dostęp: 12.02.2023].
- MPH, *Pomniki dziejowe Polski* (1884), t. IV, *Lwowska Komisja Historyczna Akademii Umiejętności* (oprac.), Akademia Umiejętności w Krakowie, Lwów; <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/10068/edition/17161/content> [dostęp: 22.10.2022; 4.02.2023].
- Moorman J. (1968), *A history of the Franciscan Order from its origins to the year 1517*, Oxford.
- Morelowski M. (1951), *Rozwój urbanistyki Wrocławia przed kolonizacją z lat 1241–1242*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, nr 4.
- Mroczo T., Arsyński M. (1997), *Architektura gotycka w Polsce*, t. 1–3, Warszawa.
- Mydel M., Ostrega J. (2002), *Sanktuarium Matki Boskiej Hebdowskiej. Informator-przewodnik*, BT-Studio, Nowe Brzesko.
- Neuling H. (1884), *Schlesiens altere Kirchen und kirche Stiftungen*, Breslau.
- Neuling H. (1902), *Schlesiens Kirchorte und ihre wirklichen Stiftungen bis zum Ausgang des Mittelalters*, Breslau.
- Niedzielko A. (2002), *Obchody 750 rocznicy bitwy pod Legnicą*, „Szkice Legnickie”, t. 23, s. 151–168; <https://bhp.ihpan.edu.pl/index.php?KatID=0&typ=record&001=IHPAN22282578>
- Niewiński A. (2004), *Przestrzeń kościelna w topografii średniowiecznego Krakowa*, Lublin.
- Niezabitowska E.D. (2014), *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Gliwice.
- Nuncjatura Apostolska w Polsce, dokument N.5146/97 z 1.06.1997 r.; http://www.cerkiew.home.pl/CerkiewOld/Katedra/Picture/list_01.jpg
- Ozimek P. (2007), *Rekonstrukcja wirtualna obiektów architektonicznych*, „Roczniki Geomatyki”, t. 5, z. 8, s. 173–185.
- Pancewicz A. (2003), *Rola rzek w rozwoju przestrzennym historycznych miast nadrzecznych*, [w:] *Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej*, U. Myga-Piątek (red.), *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG* nr 2, Sosnowiec, s. 275–285.
- Pawlicki M. (2000), *Porównawcze metody rozpoznawania autentyzmu zabytków architektury w procesie ich transformacji*, Kraków.
- Pianowski Z. (1994), *„Sedes Regni Principales” Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim*, Kraków.
- Piekalski J. (1993), *Elementy infrastruktury średniowiecznego Wrocławia*, Wrocław.
- Piekalski J. (2010), *Struktura osadnicza i drogi Wrocławia przed wytyczeniem regularnej sieci ulic*, [w:] *Ulice średniowiecznego Wrocławia*, J. Piekalski, K. Wachowski (red.), [w:] „*Wratislavia Antiqua*”, t. 11, Wrocław, s. 47–55.
- Piekalski J. (2017), *Archeologia lewobrzeżnego Wrocławia*, [w:] *AHMP*, t. IV: *Śląsk*, z. 13, Wrocław, s. 13–16.
- Pilch J. (1978), *Zabytki architektury Dolnego Śląska*, Wrocław.
- Pilch J. (2005), *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska*, Warszawa.
- Pill E. (2013a), *Rekonstrukcja malowideł / Die Wiederherstellung des Gemäldes*, [w:] *Kaplica Hochberga. Wskreszone arcydzieło baroku / Hochbergkapelle. Wiederbelebtes Meisterstück des Barocks*, D.G. Kanclerski (red.), Wrocław, s. 92–99.
- Pill E. (2013b), *Sceny Bolesci Maryi / Szenen der Schmerzen der Gottesmutter*, [w:] *Kaplica Hochberga. Wskreszone arcydzieło baroku / Hochbergkapelle. Wiederbelebtes Meisterstück des Barocks*, D.G. Kanclerski (red.), Wrocław, s. 101–116.
- Płuska I. (2007), *Współczesne metody konserwatorskiej dokumentacji zastosowane w Kaplicy Zygmuntońskiej*, „Roczniki Geomatyki”, t. 5, z. 8, s. 141–152.
- Pohl N. (1813–1824), *Jahrbücher der Stadt Breslau*, Breslau; <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/321922>
- Polidoro G (1999), *Franciszek*, Kraków.
- Prarat M., Schaaf U. (2015), *Inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa zabytków architektury drewnianej w procesie konserwatorskim – problemy i propozycja standaryzacji*, „*Budownictwo i Architektura*”, t. 14, s. 99–110.
- Preis R. (2000), *Zarys historii zakonu braci mniejszych (Od powstania zakonu do podziału na konwentualnych i obserwantów)*, BISF, Kraków, mps.

- Preuss R. (2014), *Automatyzacja procesu przetwarzania danych obrazowych*, „Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji”, nr 26, s. 119–127.
- Probst O. (1900), *Breslaus malerische Architekturen*, Verlag des Herausgebers, Breslau; <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/18171/edition/16136>
- Provinz Niederschlesien, Bd 1, *Die Stadt Breslau*, Th. 2, *Die kirchlichen Denkmäler der Altstadt*, Breslau.
- Provinz Niederschlesien, Bd 1, *Die Stadt Breslau*, Th. 3, *Kirchlichen Denkmäler der Altstadt (Fortsetzung) und des erweiterten Stadtgebietes, die Friedhöfe*, Breslau.
- Provinz Niederschlesien, Bd. 1, *Die Stadt Breslau*, Th. 1, *Die kirchlichen Denkmäler der Dominsel und der Sandinsel*, Breslau.
- SR, nr 946; <https://www.dokumentyslaska.pl/Regesten/Reg%20num/0746-1647/sr%200946.html> [dostęp: 18.03.2023].
- SR, nr 1098; <https://www.dokumentyslaska.pl/Regesten/Reg%20num/0746-1647/sr%201098.html> [dostęp: 15.03.2023].
- SR, nr 1231; <https://www.dokumentyslaska.pl/Regesten/Reg%20num/0746-1647/sr%201231.html> [dostęp: 15.03.2023].
- Reisch Ch. (1900), *Kurze Geschichte der Franciskaner in Breslau*, Breslau.
- Reisch Ch. (1917), *Monumenta Germanica Franciscana*, Abt. 2: *Urkundenbücher*, Bd.: *Urkundenbuch der Kustodien Goldberg u. Breslau*, Th. I: 1240–1517, Düsseldorf.
- Robleda Prieto G., Pérez Ramos A. (2015), *Archives of the Photogrammetry*, „Remote Sensing and Spatial Information Sciences”, No. 40, s. 263–270.
- Rozpędowski J. (1995), *Wrocław pierwszej lokacji*, [w:] *Architektura Wrocławia*, J. Rozpędowski (red.), t. 2: *Miasto*, Wrocław.
- Rozpędowski J. (2011), *Breslau zur Zeit der ersten Lokation*, [w:] *Rechtsstadtgründungen im mittelalterlichen Polen*, E. Mühle (red.), Köln, s. 127–138.
- Różek M., Gondkova B. (2003), *Leksykon kościołów Krakowa*, Kraków
- Sawicki P. (2012), *Bezzałogowe aparaty latające UAV w fotogrametrii i teledetekcji – stan obecny i kierunki rozwoju*, „Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji”, nr 23, s. 365–376.
- Schenkluhn W. (2000), *Architektur der Bettelorden. Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa*, Darmstadt.
- Schlesisches Urkundenbuch* (1963–1971), Bd. 1, H. Appelt (red.), Wien.
- Schlesisches Urkundenbuch* (1977), Bd. 2, W. Irgang (1977), Wien.
- Schlesisches Urkundenbuch* (1984), Bd. 3: 1251–1266, W. Irgang, H. Appelt, J. Menzel (red.), Köln.
- Schulz A. (1870), *Analekten zur Schlesischen Kunstgeschichte*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertums Schlesiens”, Bd. X, s. 137–138.
- Sikorski C. (2006), *Początki zespołu klasztoru franciszkanów w Inowrocławiu w świetle archeologiczno-architektonicznych badań ratowniczych*, [w:] *Franciszkanie konwentualni i klaryski w Wielkopolsce od XIII do XIX wieku. Katalog wystawy*, Gniezno, s. 135–152.
- Silnicki F. (1939), *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. II, z. I, Kraków.
- Skubiszewski P. (1960), *Nagrobek Henryka II we Wrocławiu*, Prace Komisji Historii Sztuki, t. II, Wrocław.
- Słownik polskich pisarzy franciszkańskich* (1981), H.E. Wyczawski (red.), Warszawa; <https://polona.pl/preview/10d81c4d-a1d8-4259-82e0-8a8fe23e0505>
- Spominki klarysek wrocławskich* (b.r.), A. Bielowski (oprac.), [w:] MPH, t. III, s. 691–695.
- Stein B. (1902), *Beschreibung von Schlesien und seiner Hauptstadt Breslau*, 1512/13, H. Markgraf (red.), Breslau.
- Stevens U. (1978), *Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, Köln.
- Sygański J. (1892), *Nowy Sącz, jego dzieje i pamiątki dziejowe: szkic historyczny na pamiątkę sześćsetnej rocznicy założenia tegoż miasta*, Nowy Sącz, s. 69–86.
- Szlagor R. (2000), *Trwałe wartości kultury duchowej stolicy Śląska Wrocławia*, Wrocław.
- Szolginia W. (1992), *Architektura*, Warszawa.
- Sztuka na Śląsku XII–XVI w. Katalog zbiorów* (2003), B. Guldán-Klamecka (red.), Wrocław; https://platforma.bk.pan.pl/en/search_results/929129
- Szulc A. (2000), *Franciszkanie w Wielkopolsce*, Poznań.
- Szyma M. (2004), *Kościół i klasztor dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztoru do lat dwudziestych XIV wieku*, Kraków.
- Świechowski Z. (2000), *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa.
- Tintelnot H. (1951), *Die Mittelalterliche Baukunst Schlesiens*, Kitzingen.
- Tomaszewski Z. (1955), *Badania cegły jako metoda pomocnicza przy datowaniu obiektów architektonicznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Warszawskiej”, nr 11: „Budownictwo”, z. 4, s. 31–52.
- Uchański J., Falkowski P., Sörensen L. (2008), *Problematyka standaryzacji w dziedzinie inwentaryzacji obiektów architektonicznych technikami skaningu laserowego naziemnego*, „Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji”, nr 18, s. 633–641.
- Ulhorn A. (1927), *Meister und Werke der Plastik des Spätbarock in Breslau/ca. 1700–1750*, Berlin.
- Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–1970. Księga Jubileuszowa (1970)*, W. Floryan (red.); <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/61592/edition/63994> [dostęp: 10.06.2024].
- Urban W. (1962), *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, Wrocław.
- Vroom F.H., Gross F. (1587), *Wratislaviae*, [w:] G. Braun, F. Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*, T. 4, Köln 1588.

- Walter E. (1941), *Baugeschichte und architektonische Gestaltung der ältesten feststellbaren Grabkirche Herzog Heinrich II von Schlesien*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, Bd. 6, s. 59–98.
- Walter E. (1982), *Franziskanische Armutsbewegung in Schlesien. War die Herzogin Anna (†1265), die Schwiegertochter der hl. Hedwig, eine Terziarin des Franziskanerordens?*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, Bd. 40, s. 207–221.
- Wäß H. (2006), *Form und Wahrnehmung mitteldeutscher Gedächtnisskulptur im 14. Jahrhundert 1 Ein Beitrag zu mittelalterlichen Grabmonumenten, Epitaphen und Kuriosa in Sachsen, Sachsen-Anhalt, Thüringen, Nord-Hessen, Ost-Westfalen und Südniedersachsen*, TENEA, Bristol, Berlin.
- Wąsicki J. (1957), *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806. Studium historyczno-prawne*, „Acta Poloniae Historica”, t. 2, Wrocław s. 181–184.
- Wczesne źródła franciszkańskie (1981), O.S. Kafel (red.), t. 2, Warszawa.
- Weiner, Barthel (?–1562), *Contrafactur der Stadt Breslau*, Carl Foester, Breslau 1826; https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/120883/edition/110177?search=bWV0YWRhdGFzZWYyY2g_YWN0aW9uPUFkdmdFuY2VhcmNoQWN0aW9uJnR5cGU9LTmMcD0wJnZhbnR5cGU9Q3JlYXRvcjoIMjJXZWluZXIIMkMrQmFydGhIbCsOJTNGLTE1NjlpJTlyJmIwD0YnNQ [dostęp: 10.04.2023]
- Weiss F.G.A. (1888), *Chronik der Stadt Breslau von ältesten bis zur neuesten Zeit*, Wojvod, Breslau.
- Wojciechowska G., Zgraja A. (2017), *Kościół pw. św. Jakuba we Wrocławiu w świetle wybranych badań architektoniczno-archeologicznych z lat 1947–1991*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne: Rekonstrukcje i badania obiektów zabytkowych*, E. Łużyńska (red.), Wrocław, s. 98–109.
- Wrocław, jego dzieje i kultura (1978), Z. Świechowski (red.), Warszawa; <https://integro.pbw.edu.pl/723100487160/ksiazka/wroclaw?internalNav=1&bibFilter=72>
- Wyczawski H.E. (1992), *Bernardyni polscy*, t. 3: 1772–1946, Kalwaria Zebrzydowska.
- Yahyanejad S., Rinner B. (2015), *A fast and mobile system for registration of low-altitude visual and thermal aerial images using multiple small-scale UAVs*, „ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing”, No. 104, s. 189–202.
- Zeiller M., Merian M. (1650), *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Frankfurt am Main 1650, Frankfurt am Main 1925, BPWr, reprint, sygn. 371008/1.
- Zgraja A. (2017), *Architektura wybranych klasztorów franciszkańskich*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. Rekonstrukcje i badania obiektów zabytkowych*, E. Łużyńska (red.), Wrocław, s. 125–139.
- Zgraja A. (2018), *Badania stratygraficzno-architektoniczne i autentyzm stratygrafii budowli historycznych*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. Badania podstawowe i ich dokumentowanie*, E. Łużyńska (red.), Wrocław, s. 95–106.
- Zlat M. (1995), *Śląsk. Okres 1350–1550 roku*, [w:] *Architektura gotycka w Polsce*, T. Mroczko, M. Arsyński (red.), cz. 1, Warszawa.
- Zwiercan A. (1985), *Nowe spojrzenie na początki franciszkanów w Polsce*, „Nasza Przyszłość”, s. 5–51.
- Zwiercan A. (1987), *Franciszkanie w Krakowie*, „W Nurcie Franciszkańskim”, nr 7, s. 18–20.
- Żurek A. (1997), *Dawny klasztor franciszkanów, następnie norbertanów, obecnie siedziba Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, pl. Biskupa Nankiera 5 [Ehemaliges Kloster der Minoriten, dann der Prämonstratenser, gegenwärtig der Sitz der Philologischen Fakultät der Universität Breslau]*, [w:] *Atlas architektury Wrocławia*, J. Harasimowicz (red.), t. 1: *Budowle sakralne, świeckie budowle publiczne*, Wrocław, s. 21.

Netografia

- Agisoft LLC (2018), *Algorithms used in Photoscan*; <http://www.agisoft.com/forum/index.php?topic=89/> [dostęp: 23.03.2020].
- Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego; <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/40470/edition/135899?search=cmVzdWx0cz9hY3Rpb249QWR2YW5jZWRTZWYyY2hBY3Rpb24mdHlwZT0tMyZwPTEmcWYxPWF2YWlsYWJpbGl0eTpBdmFpbGFibGUmdmFsMT1xOjdlcm5lcitGcmllZHZpY2grQmVybmlhcmQrKDE2OTAtMTc3NikmaXBwPTI1>
- Bildindex der Kunst und Architektur* (2023); <https://www.bildindex.de/> [dostęp 10.08.2025].
- Boska liturgia z katedry grekokatolickiej we Wrocławiu* (2023), dok. audiowizualny; https://www.youtube.com/watch?v=p_OV8noXZHU/ [dostęp: 16.09.2025].
- Breslauer Kirchen (1926), Breslau; <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/5241/edition/5043?>
- Chmury punktów. Inwentaryzacje architektoniczne, Modele 3D, BIM (2023); kopia archiwalna strony <https://web.archive.org/web/20190627071113/http://geo-metric.com/fotogrametria-cyfrowa>
- Czym różni się kościół rzymskokatolicki od grekokatolickiego?* (2025); <https://www.msze.info/informator/czym-rozni-sie-kosciol-rzymskokatolicki-od-grekokatolickiego/> [dostęp: 3.08.2025].
- Deutsches Dokumentationszentrum für Kunstgeschichte – Bildarchiv Foto Marburg (2023); <http://www.fotomarburg.de/> [dostęp 1.10.2025].
- Fotogrametria* (2023); archiwalna kopia strony: <https://web.archive.org/web/20240717233554/http://wrogeo.pl/pl/fotogrametria.html#>
- geoportal.gov.pl (2020); link do kompozycji mapowej: https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html?locale=en&gui=new&sessionID=28BBCE0-9917-4705-81D7-80656FDF8D7 [dostęp: 10.12.2020; 2.10.2025]

Herder Institute (2023), Bildkatalog des Herder-Instituts; <https://www.herder-institut.de/bildkatalog/> [dostęp: 20.04.2023; 3.10.2025].

Historia parafii wraz z kalendarium (2020); <https://wroclaw.cerkiew.net.pl/index.php?site=parafiainfo> (dostęp 5.08.2025)

<http://www.deutschefotothek.de/> [dostęp 20.04.2023; 3.10.2025].

Jędrusik M. (2006), *Architektura minoryckich klasztorów na Śląsku*, pr.dokt., Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska, Wrocław.

Polska [Polska na fotografii]; <http://fotopolska.eu/> [dostęp 20.04.2023]; 12.09.2025].

View of Breslau, print made by: Georg Hauer, printed in 1613 from the reworked plate 1591, zbiory British Museum, sygn. 1850,0612.164; https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1850-0612-164 [dostęp: 03.09.2025].

Wratislaviae Amici (2018), „Poloniae Amici www.polska-org.pl”; dolny-slask.org.pl [dostęp: 18.02.2018].

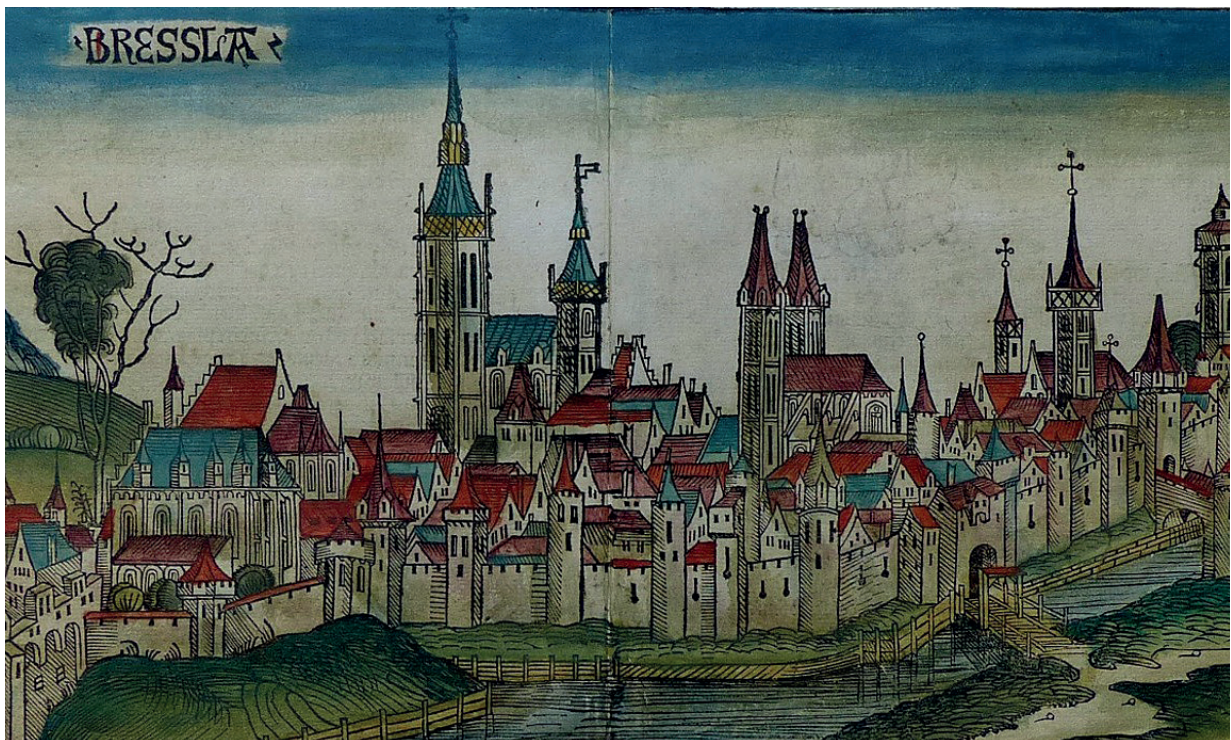
Zespół budynków d. szpitala Betania (2022); <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-221176> [dostęp: 10.09.2022].

Dokumentacja badań

Ikonografia

Il. 52. Około 1265(?) r. Późnogotycki wizerunek księżnej Anny; fot. P. Poklekowski

Il. 53. 1493 r. Panorama Wrocławia pod koniec XV w. Drzeworyt z Weltchronik Hartmanna Schedela (fragment)

Il. 54. Około 1500 r. Jan Kapistran adorowany przez mieszczan, [za:] (Czerner 1989)

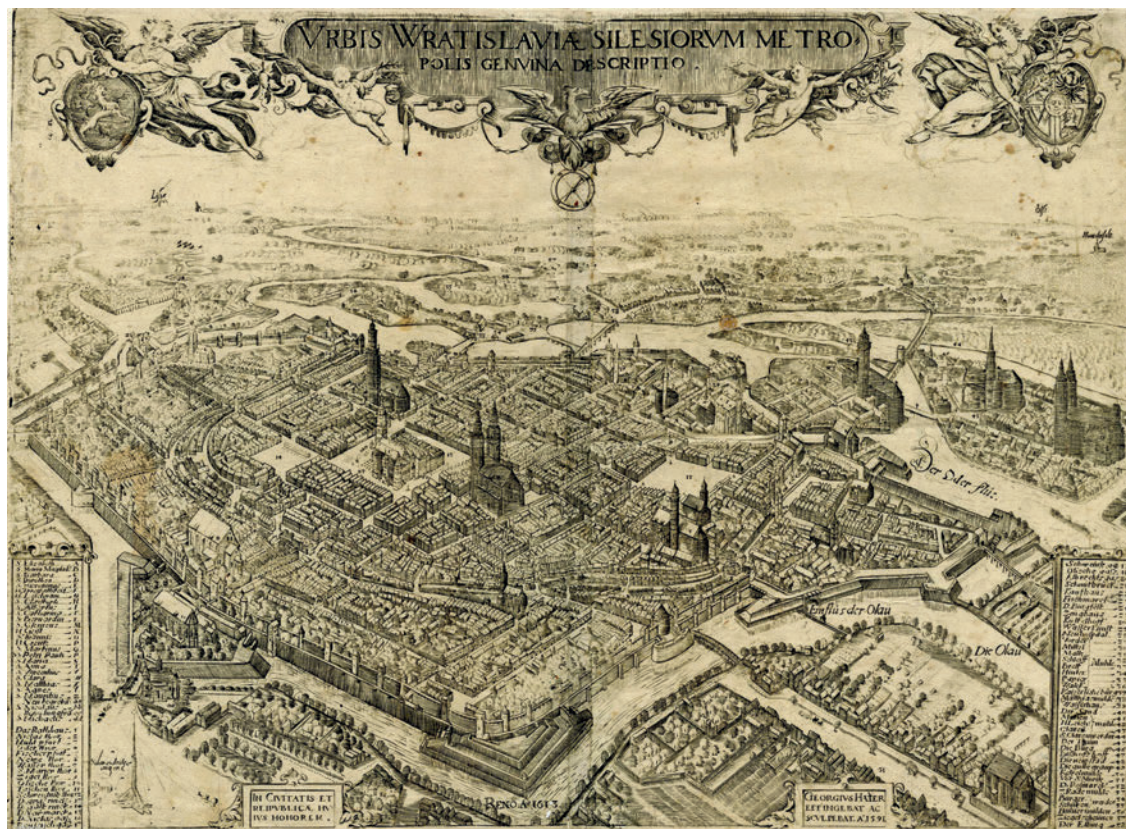
Il. 55. 1562 r. Barthel Weiner i Sohn, *Plan miasta Wroclawia* (Contrafactur der Stadt Breslau),
pomniejszona reprodukcja (1929); Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

Il. 56. 1587 r. Plan F.H. Vrooma, F. Grossa, *Wratislavia*, [w:] (Braun, Hogenberg 1588)

Il. 57. 1591 r. Wrocław na pierwszym wydaniu litografii *Vrbis Wratislaviae Silesiorvm metropolis Genvina descriptio* G. Hayera

Il. 58. 1613 r. Drugie wydanie planu Wrocławia wg G. Hayera, sztychowane przez A.C., z niewielkimi zmianami w stosunku do wydania pierwszego z 1591 r.; zbiory British Museum

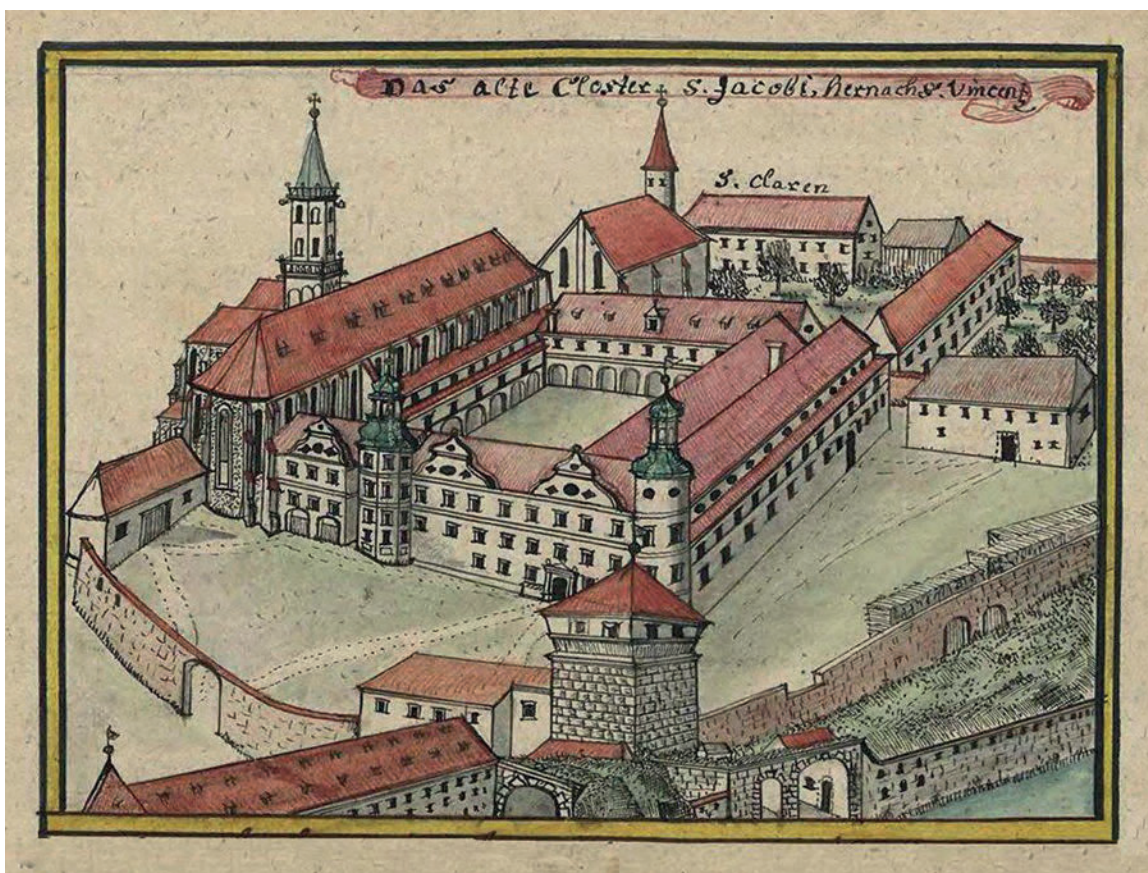
Il. 59. 1641 r. Plan widokowy Wrocławia, Matheus Merian młodszy;
Zeilleri Topographia, Frankfurt 1649–1650

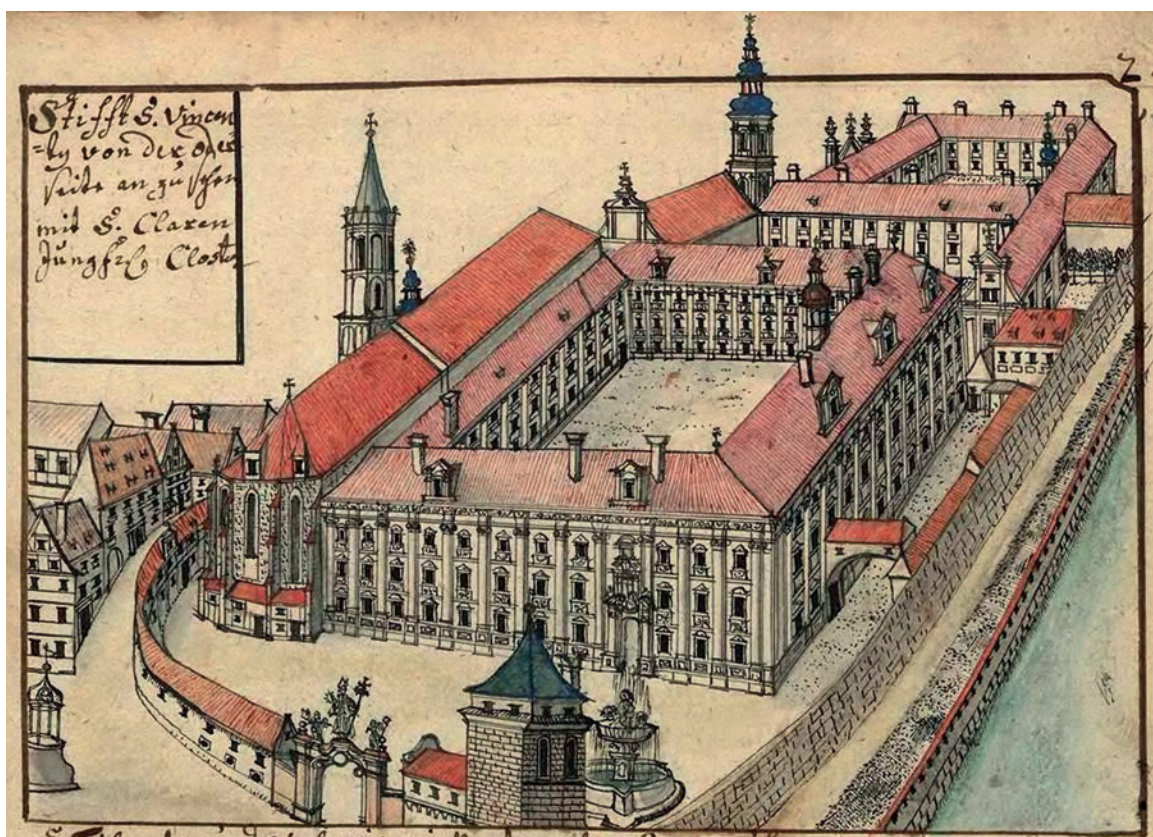
Il. 60. 1733 r. Krystian Bückling; miedzioryt [w:] (Czerner 1989)

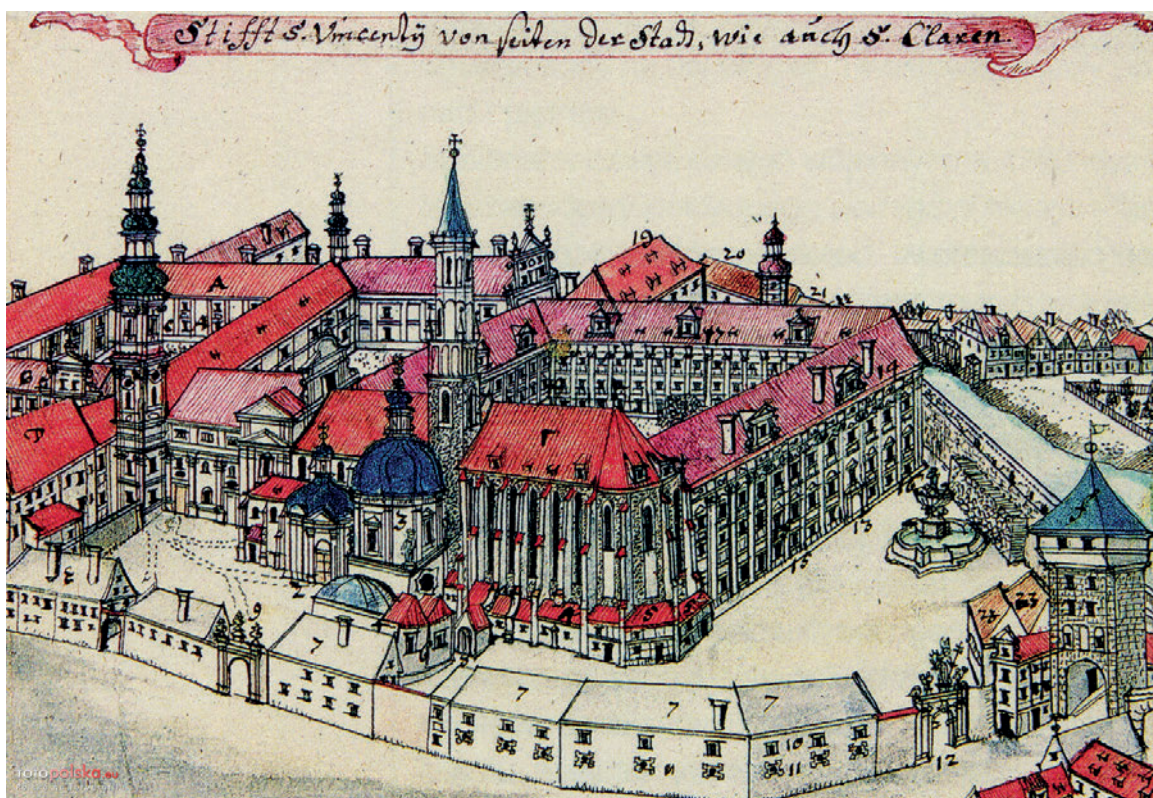
Il. 61. 1750 r. Zabudowa wokół kościoła pw. św. Wincentego wg ryciny z końca XVIII w.

Il. 62. Około 1750–1755 r. Rycina F.B. Wernera, [w:] Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. R 551 II

Il. 63. 1750 r. Rycina F.B. Wernera, [w:] (Weiss 1888)

Il. 64. Okolo 1755 r. Rycina F.B. Wernera, [w:] (Weiss 1888)

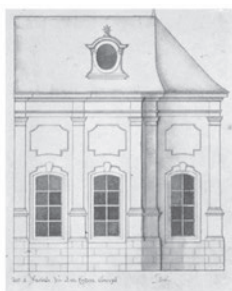

Bild 31. Breslau, Hochbergkapelle
„Erstes Concept“, Äußeres

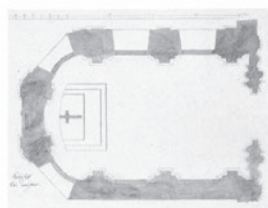

Bild 32. Breslau, Hochbergkapelle
„Erstes Concept“, Grundriß

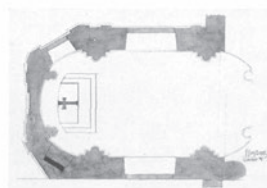

Bild 34. Breslau, Hochbergkapelle
„Anderes Concept“, Grundriß

Bild 35. Breslau, Hochbergkapelle
„Anderes Concept“, Äußeres

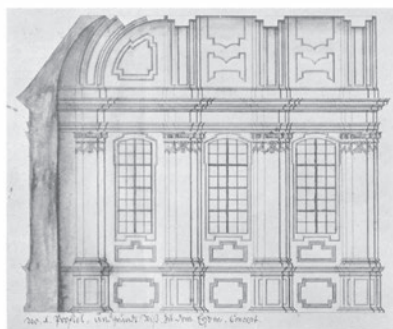
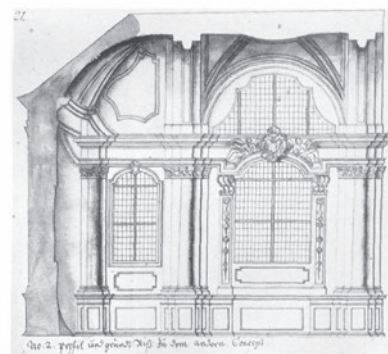
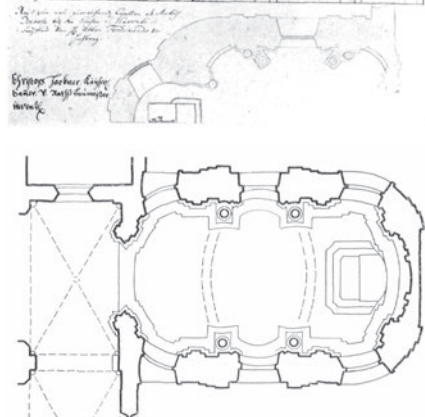
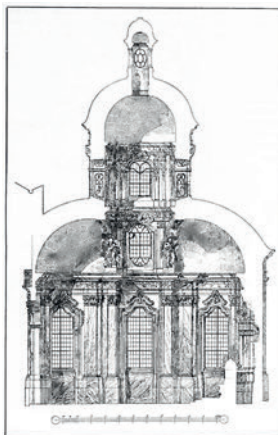

Bild 33. Breslau, Hochbergkapelle
„Erstes Concept“, Längs-
schnitt

Bild 36. Breslau, Hochberg-
kapelle
„Anderes Concept“, Längs-
schnitt

Il. 65. Pierwsza i druga wersja projektu kaplicy Hochberga autorstwa Ch. Hacknera;
projekt elewacji, rzutu, przekroju, zbiory Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej

Il. 66. Rysunki projektowe kaplicy Hochberga autorstwa Ch. Hacknera;
elewacja, rzut, przekroje; zbiory Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej

Il. 69. 1. połowa XIX w. Sztychy; zbiory Archiwum WUOZ we Wrocławiu, kopia [za:] (Eysymontt 1965a, il. 9, il. 10)

Il. 70. 1830 r. Pocztówka (Polska 2023)

Il. 71. 1820–1825 r. Akwaforta kolorowana M. von Grossmanna; Muzeum Narodowe we Wrocławiu

Il. 72. 1824 r. Miedzioryt C. Bacha, wg rysunku H. Mützela z 1824 r.

Il. 73. Przełom lat 20. i 30. XIX w. Kościół św. Wincentego we Wrocławiu; litografia barwna C.T. Mattisa z ok. 1830 r., kolekcja: Breslau, seine merkwürdigsten Gebäude und Kirchen

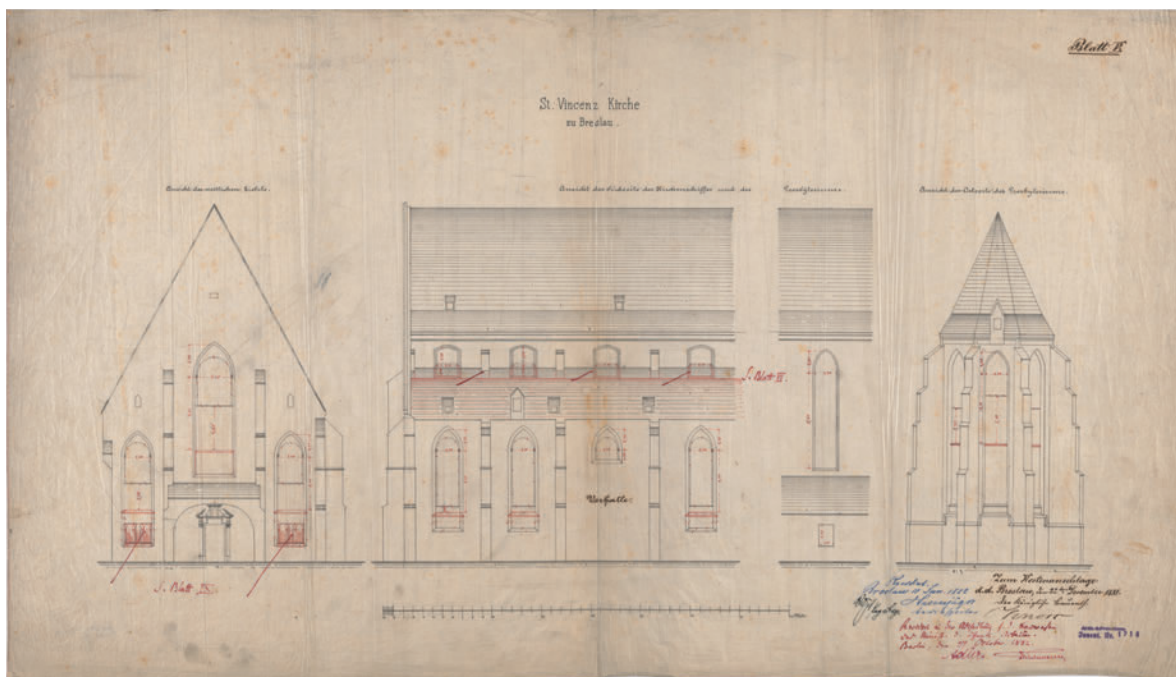
Il. 74. 1866 r. Katedra św. Wincentego i pl. Nankiera na fotografiach H. Kronego

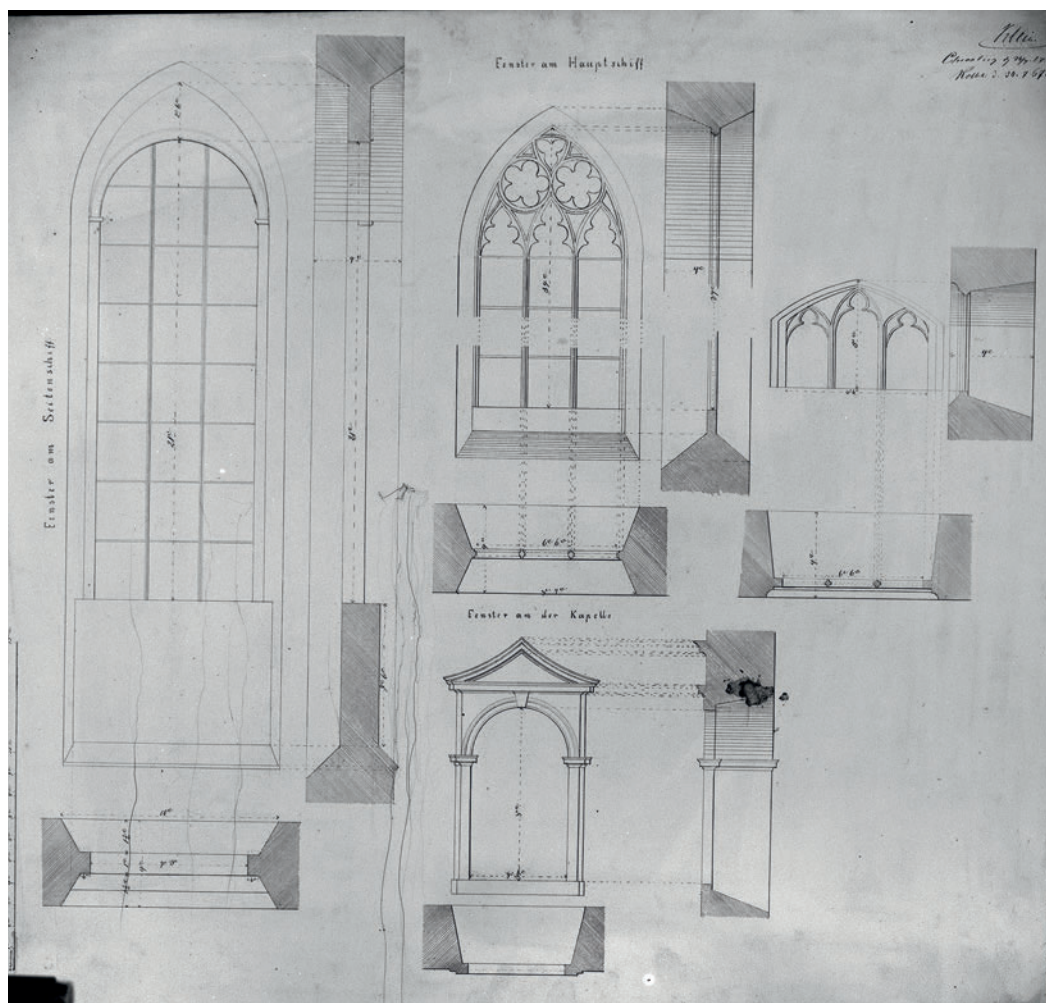
Il. 75. 1866 r. Katedra św. Wincentego i pl. Nankiera na fotografiach H. Kronego

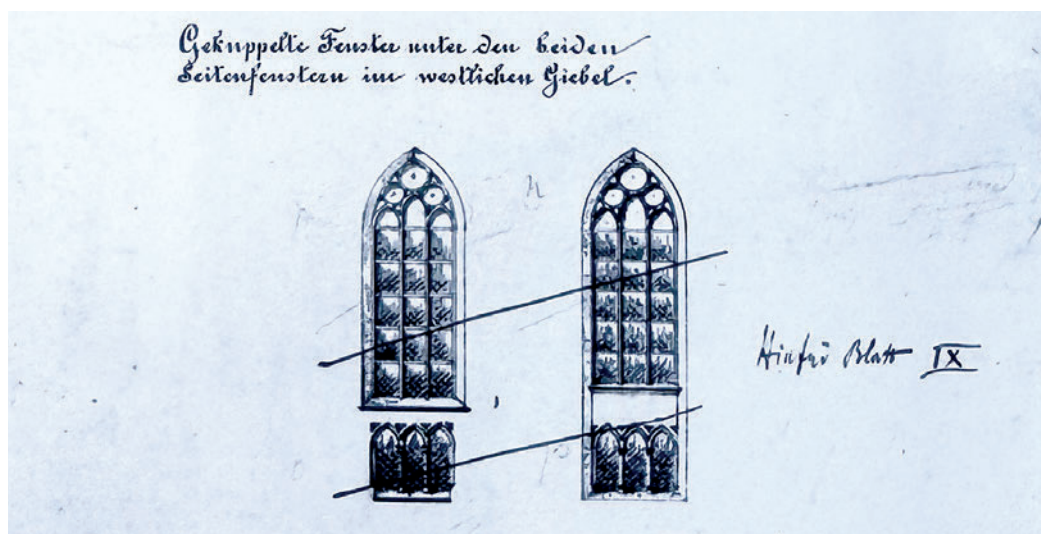
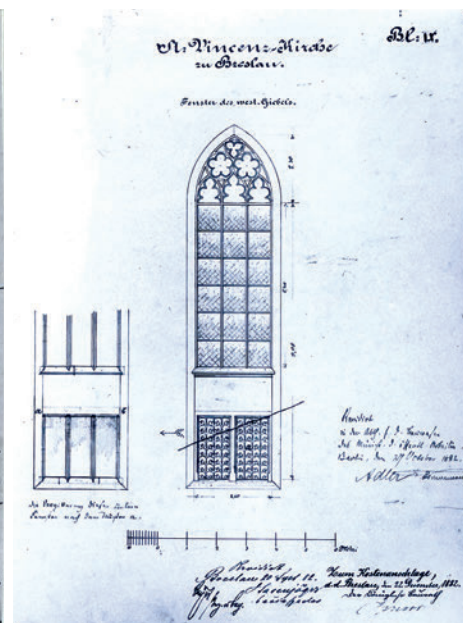
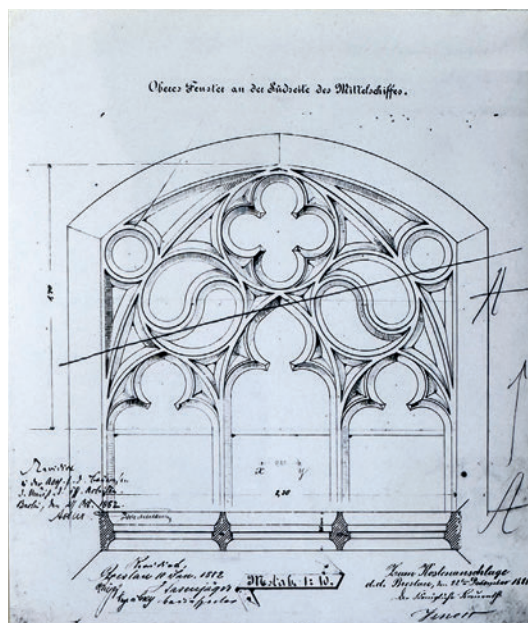
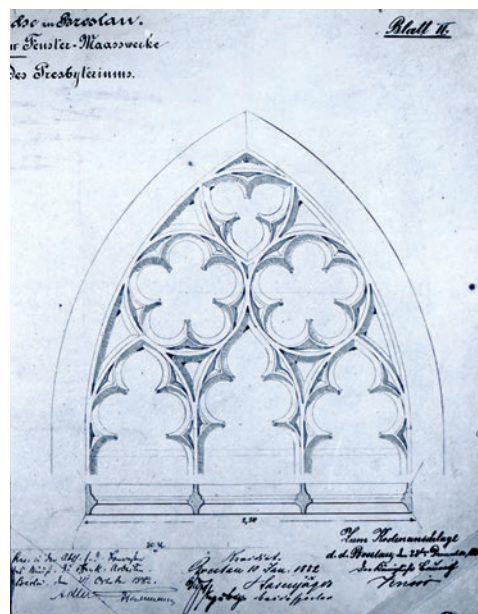
Il. 76. 1869 r. Obraz olejny A. Wölfla

Il. 77. 1881 r. Rysunki techniczne wykonane na potrzeby renowacji okien w kościele św. Wincentego;
zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

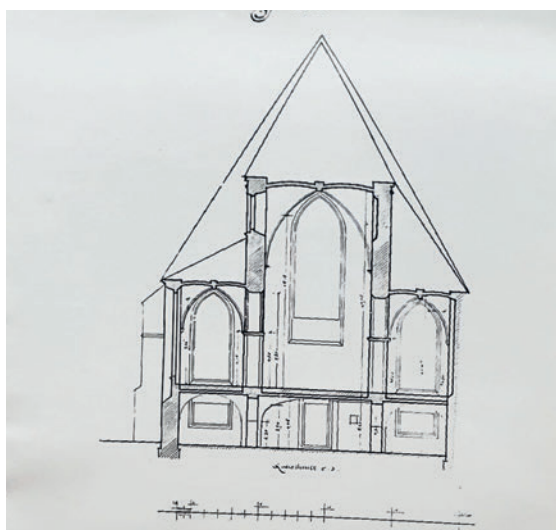
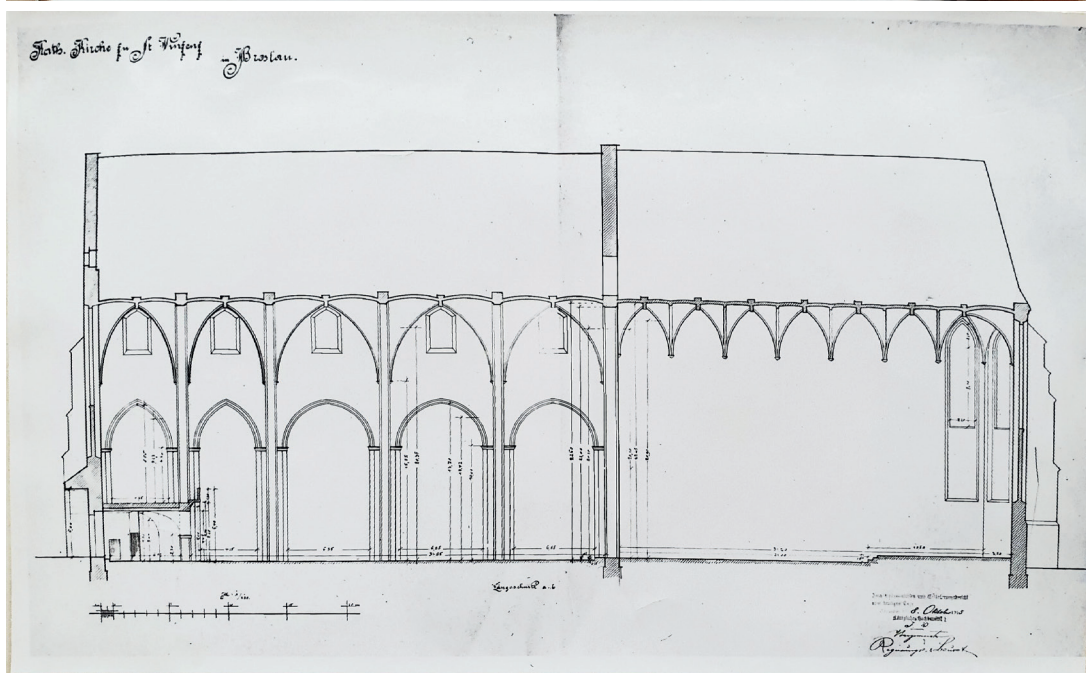
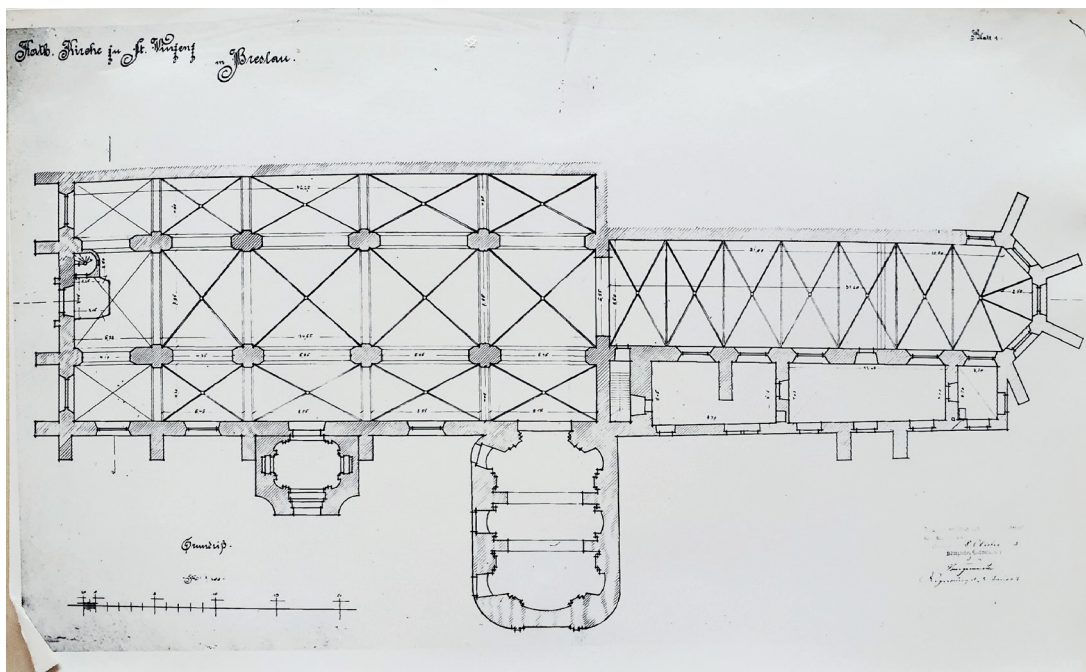
Il. 78. 1881 r. Rysunki techniczne wykonane na potrzeby renowacji okien w kościele św. Wincentego;
zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

Il. 79. 1881 r. Rysunki techniczne wykonane na potrzeby renowacji okien w kościele św. Wincentego; zbiory Archiwum MKZ Wrocław, kopia [za:] (Eysymontt 1965a, il. 32–il. 35)

Il. 80. **Okolo 1884 r.** O.F. Probst, Breslau maler. Architecturen 1900

Il. 81. 1915 r. Inwentaryzacja ze zbiorów ABW;
kopia [za:] (Eysymontt 1965a, il. 36-il. 38)

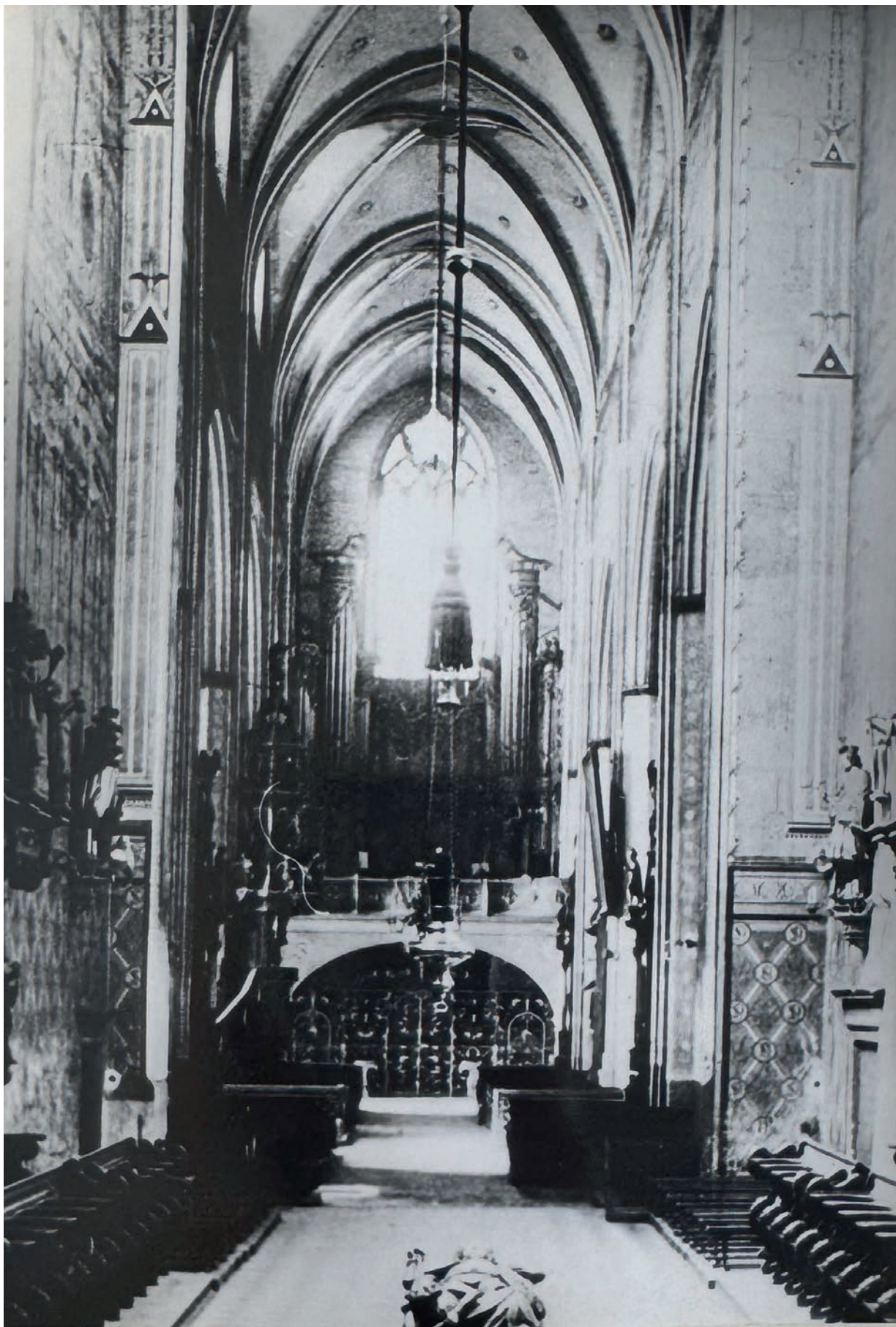
Il. 82. 1907–1910 r. Elewacja wschodnia i fragment południowej; fot. H. Götz [w:] (*Breslauer Kirchen...* 1926)

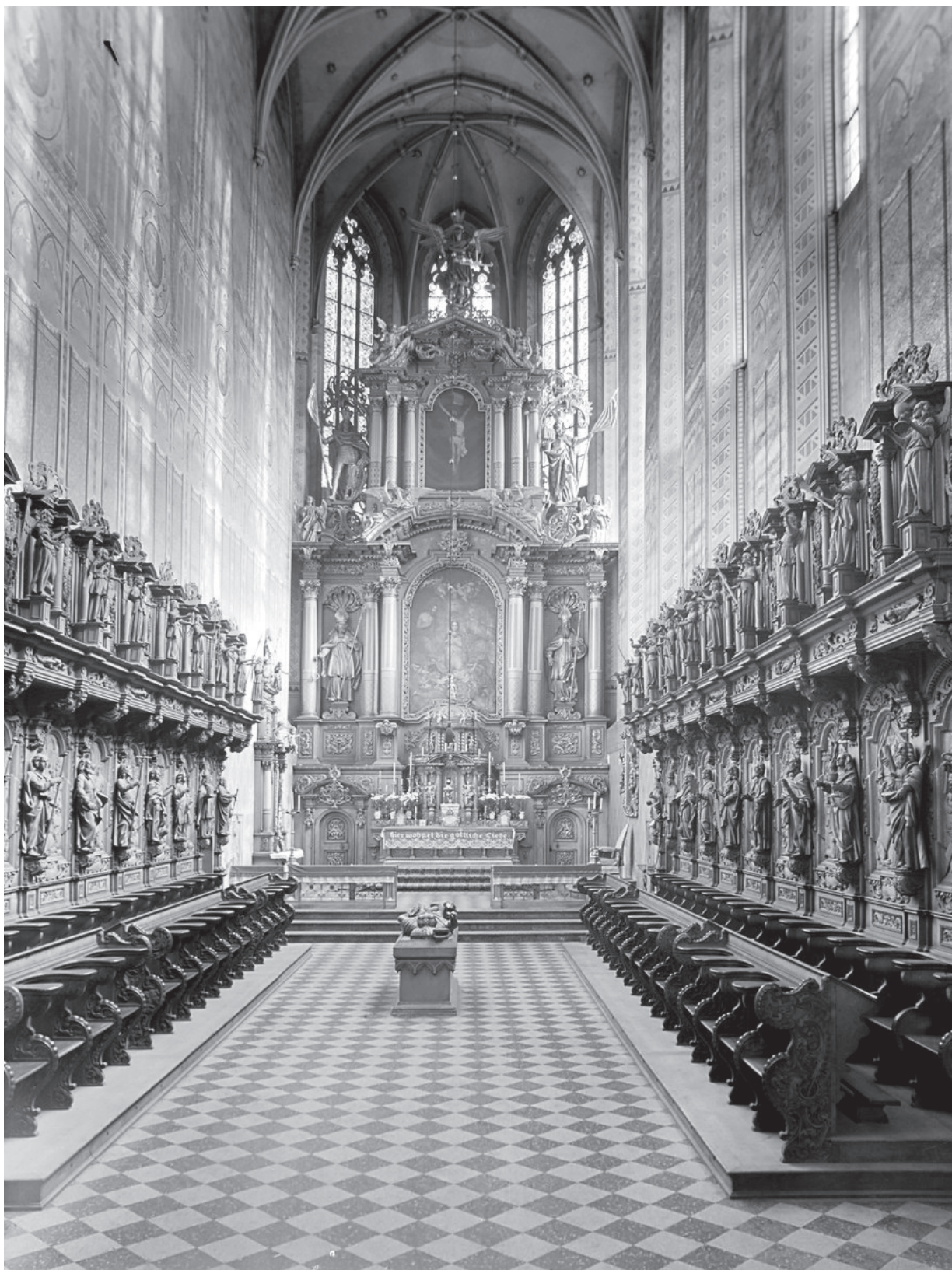
Il. 83. **Okolo 1930 r.** Elewacja zachodnia; fot. autor nieznany; zbiory Muzeum Architektury we Wrocławiu, sygn. MAt V-1675

Il. 84. Około 1930–1940 r. Widok na kaplicę Hochberga i kolumnę Maryjną; zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

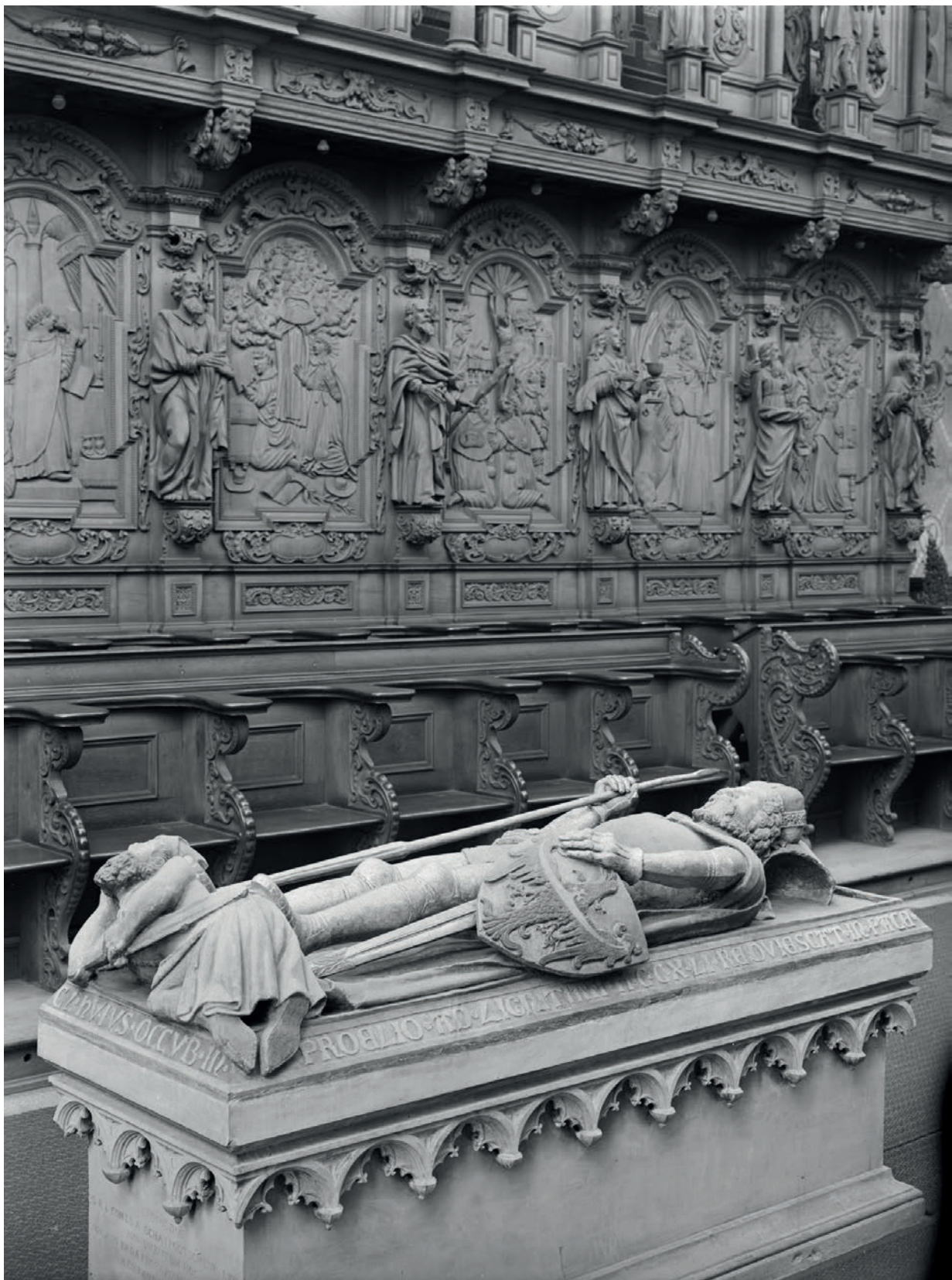
Il. 85. Prawdopodobnie jedyny zachowany widok z prezbiterium na nawę i chór muzyczny w tle;
zbiory opracowań PKZ w NID Wrocław, [za:] (Eysymontt 1965a, il. 16)

Il. 86. Prezbiterium – widok w kierunku ołtarza głównego i tumby ks. Henryka Pobożnego;
zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

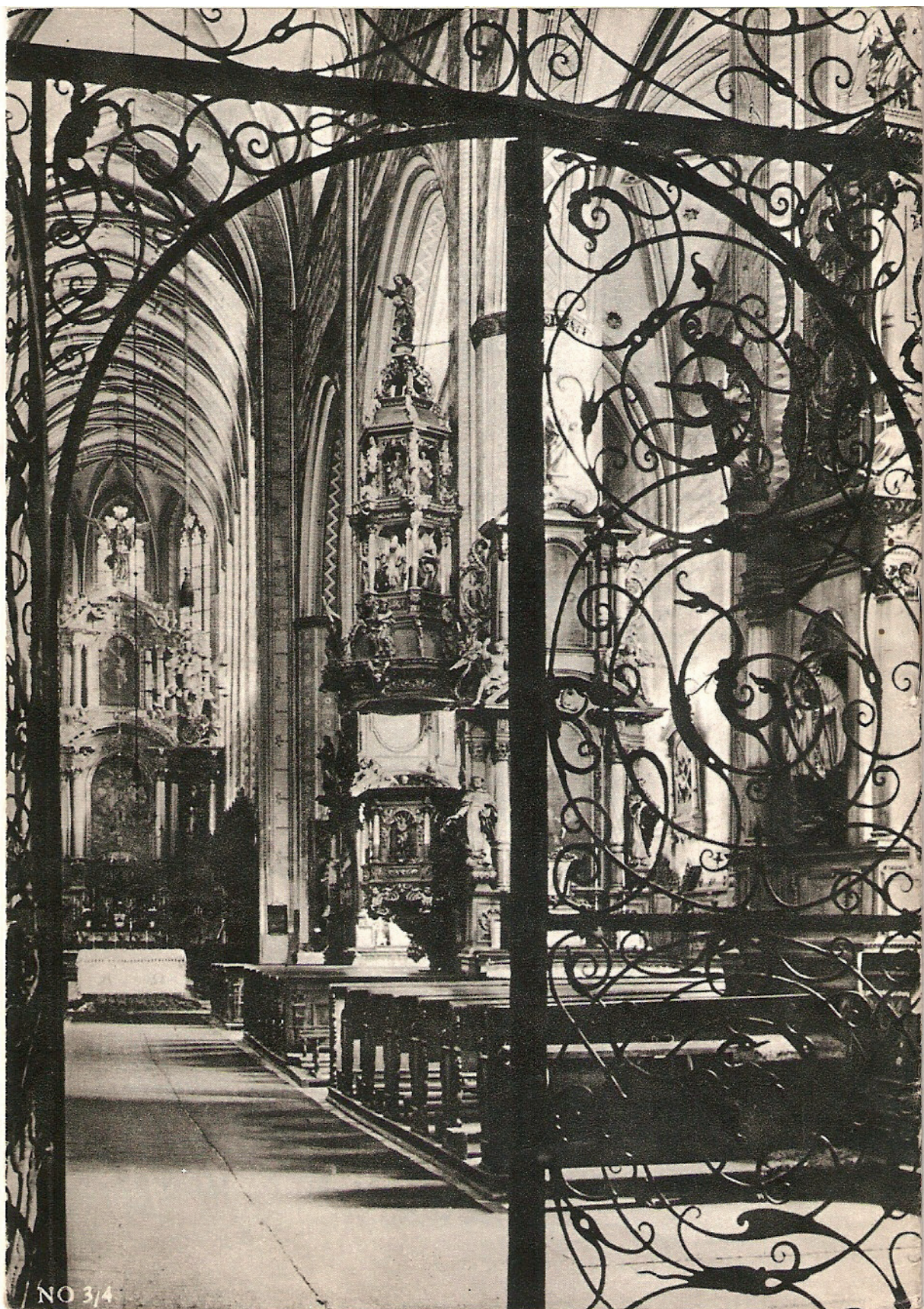
Il. 87. Widok z chóru muzycznego na nawę główną i prezbiterium; zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

Il. 88. Około 1300 r. Prezbiterium, widok na tumbę i stalle; zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

Il. 89. Około 1930 r. Prezbiterium – widok na tumbę i stalle; zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

Il. 90. Około 1930 r. Widok spod chóru muzycznego przez kratę w stronę wnętrza kościoła; fot. H. Hoffmann (1937)
[w:] „Führer” Nr. NO 3/4

II. 91. Widok na kratę wejściową do kaplicy Hochberga; fot. R. Eder, zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

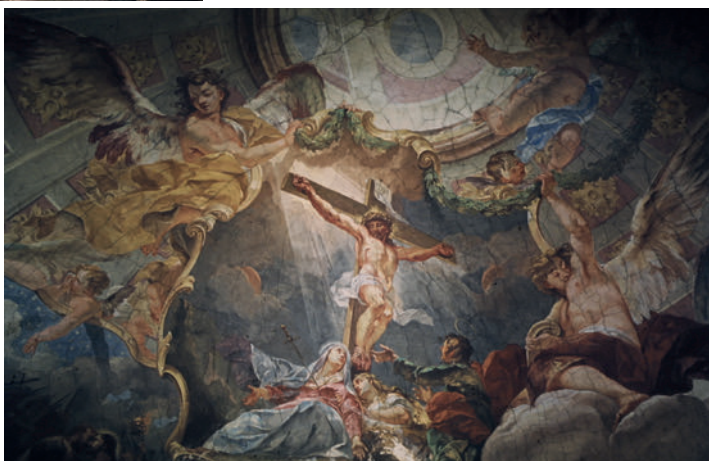
Il. 92. Widok na portal wejściowy kaplicy Hochberga oraz obecnie niezachowaną gotycką wnękę we wschodnim filarze nawy głównej; zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

Il. 93. **Okolo 1920 r.** Widok na oltarz kaplicy Hochberga; zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

II. 94. Widok z dołu na kopułę kaplicy Hochberga; zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

II. 95. 1944 r. Inwentaryzacja polichromii
kaplicy Hochberga; fot. R. Jagusch,
zbiory Herder-Institut,
Marburg. Bildarchiv

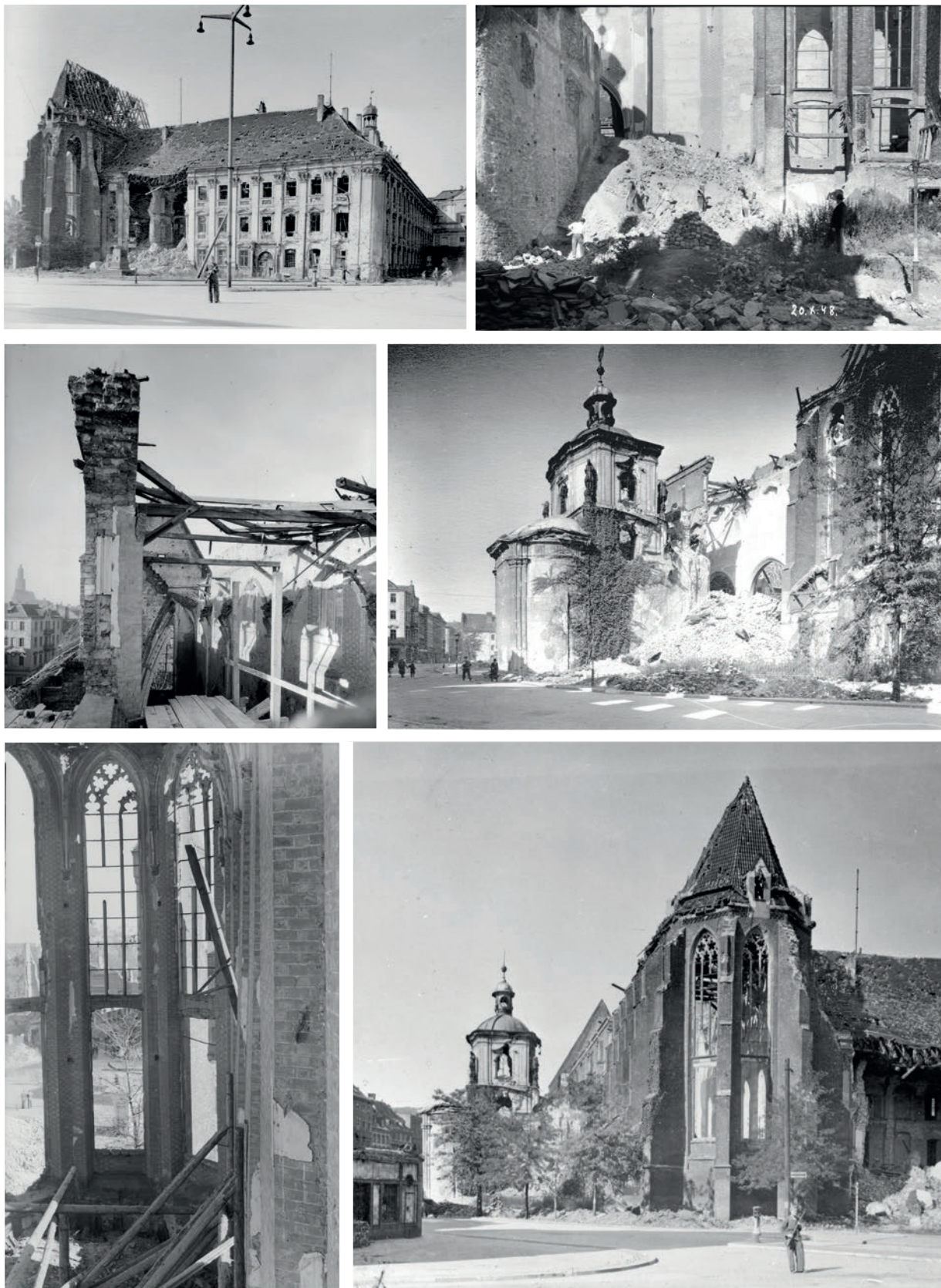

Il. 96. 1944–1945 r. Elewacja wschodnia; fot. R. Eder, zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

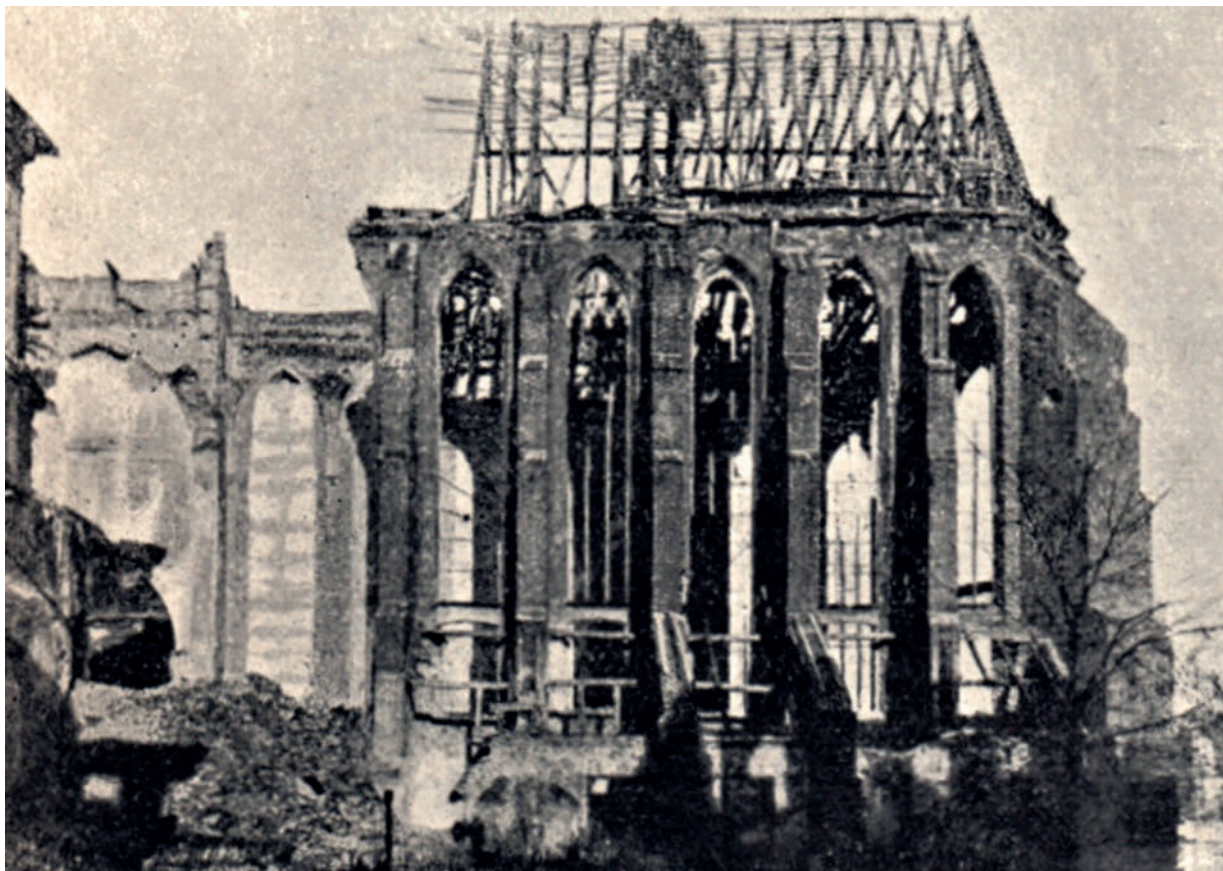

Il. 97. 1944–1945 r. Elewacja zachodnia; fot. R. Eder, zbiory Herder-Institut, Marburg. Bildarchiv

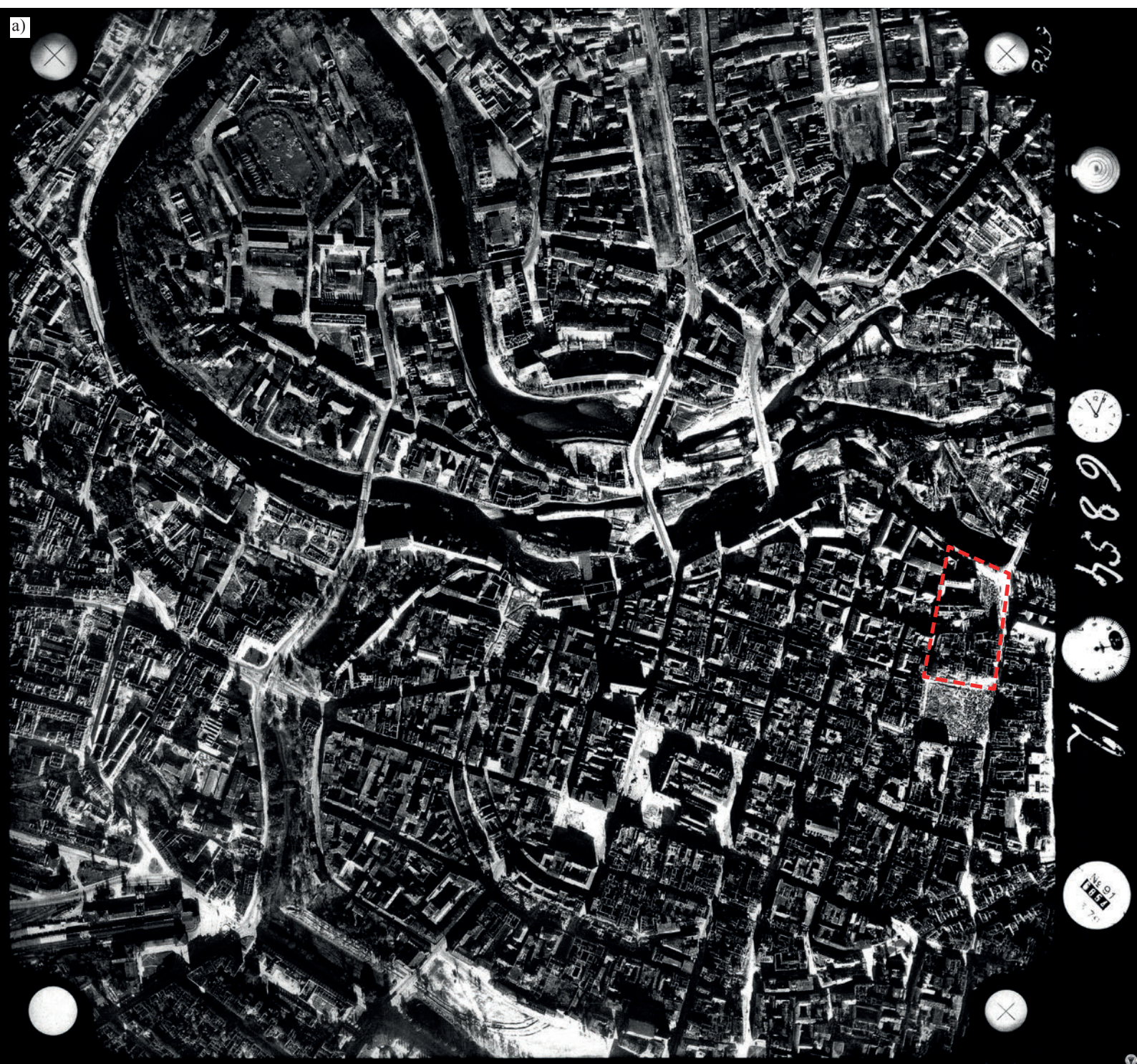
Zniszczenia 1945

Il. 98. 1945 r. Elewacje – wybór fotografii obrazujących zakres zniszczeń;
zbiory archiwalne PP PKZ Wrocław w NID Wrocław oraz fototeki Muzeum Architektury we Wrocławiu

Il. 99. 1945 r. Elewacja południowa prezbiterium. Zakres zniszczeń. zbiory NID Wrocław, [za:] (Krzywobłocki 1955)

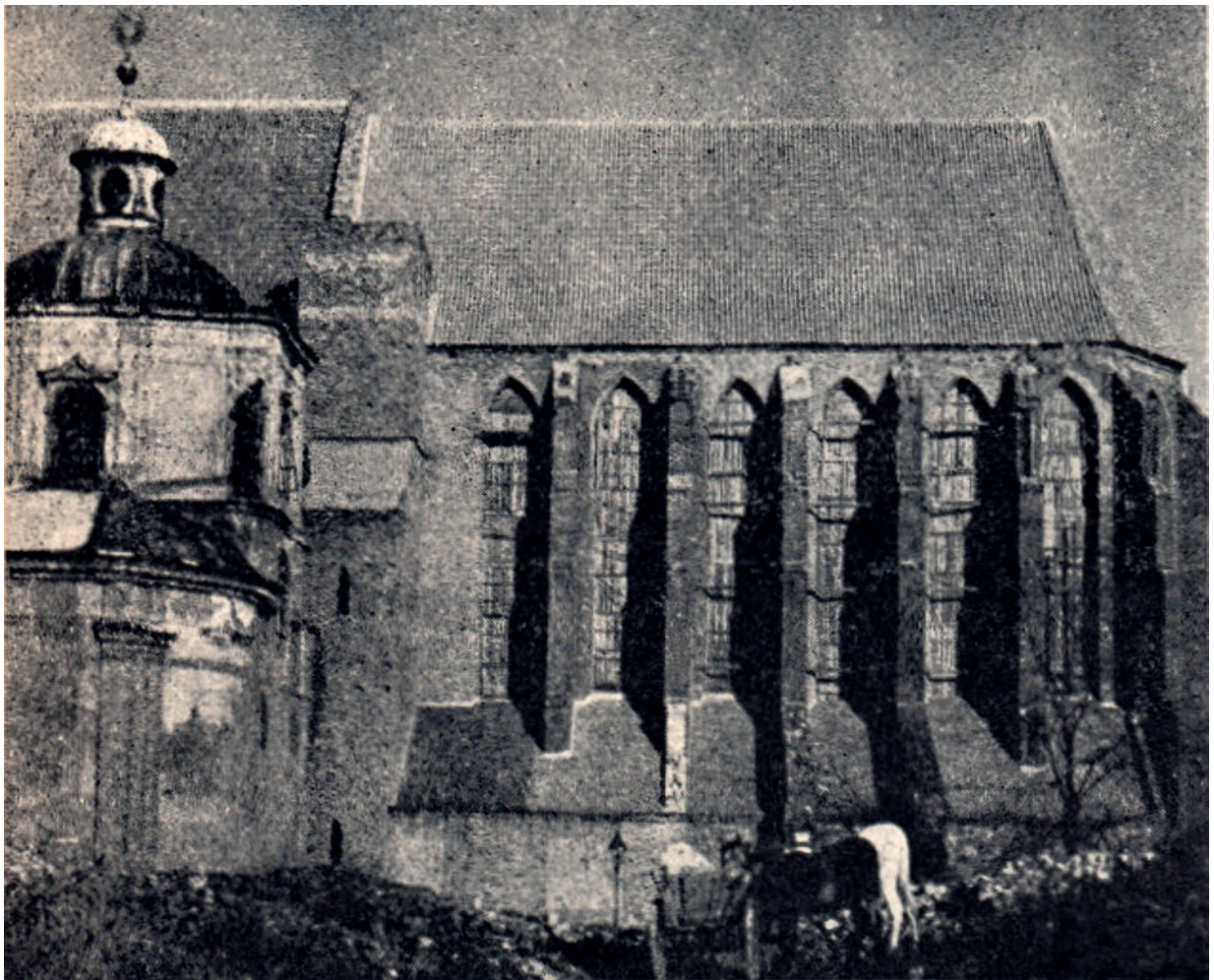

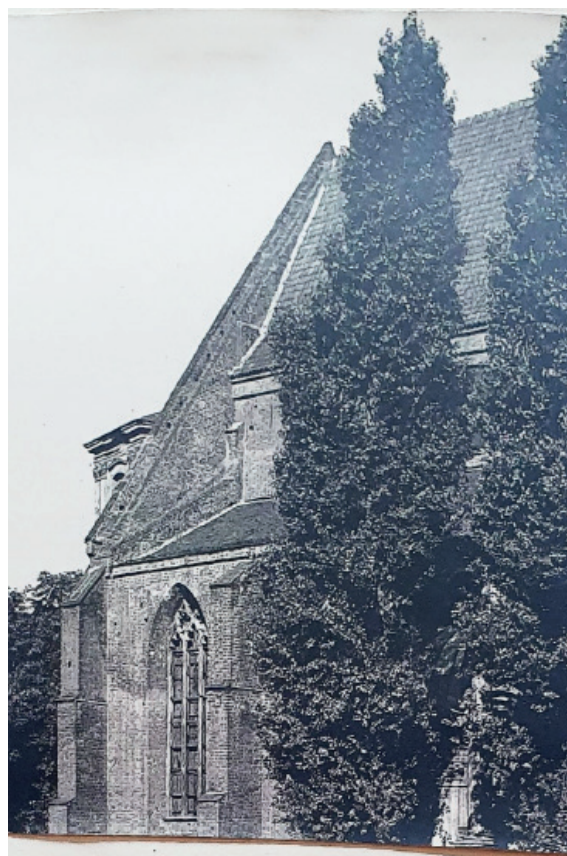
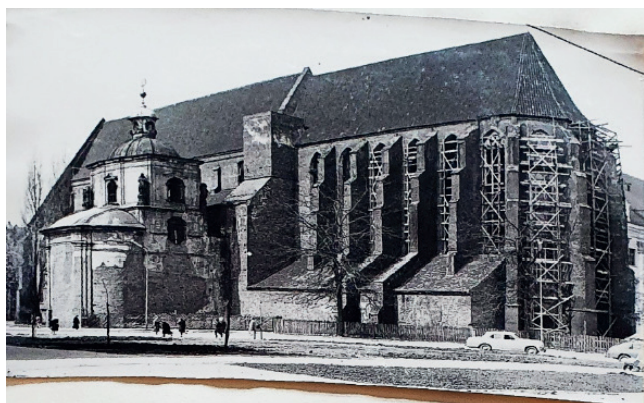
Il. 100. 1947 r. Ruiny kościoła św. Wincentego i św. Jakuba oraz sąsiedniej zabudowy:
 a) zdjęcie z lotu ptaka, b) powiększenie; Centralne Archiwum Wojskowe
 w Warszawie – Oddział IPN we Wrocławiu

Il. 101. **Okolo 1958 r.** Widok z pl. Nowy Targ; Zbiory Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej

Il. 102. **Okolo 1950 r.** Widok na prezbiterium w trakcie 1. etapu odbudowy; zbiory NID Wrocław, [za:] (Krzywobłocki 1955)

Il. 103. Około 1950–1960 r. Zakończony 1. etap odbudowy; zbiory NID Wrocław, [za:] (Eysymontt 1965a, il. 43–il. 47)

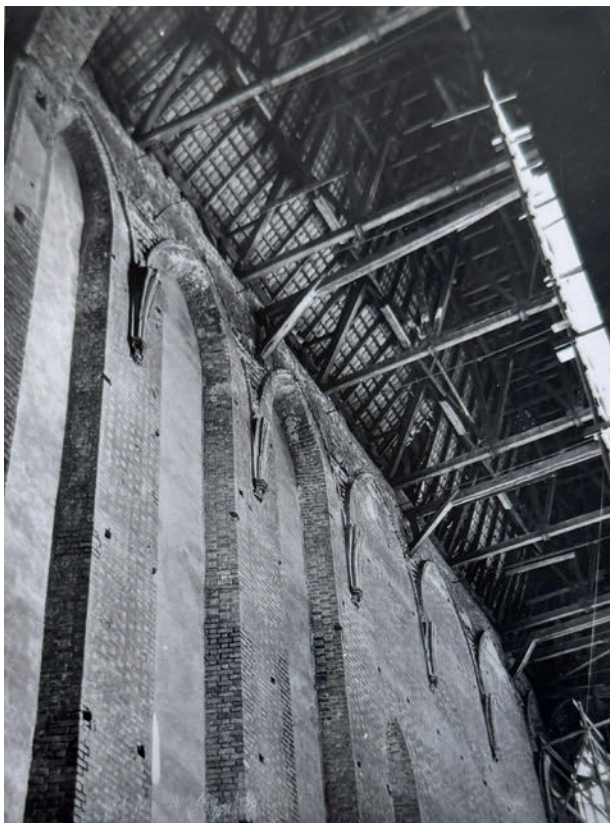
II. 104. **Okolo 1958 r.** Wstępnie zabezpieczone okna elewacji południowej oraz zachowany ozdobny fragment przypory prezbiterium; zbiory NID Wrocław, [za:] (Eysymontt 1965a, il. 48–il. 51)

Il. 105. **Okolo 1958 r.** Wstępnie zabezpieczone okno nawy bocznej elewacji zachodniej oraz zabezpieczenie portalu zachodniego; zbiory NID Wrocław, [za:] (Eysymontt 1965a, il. 52, il. 53)

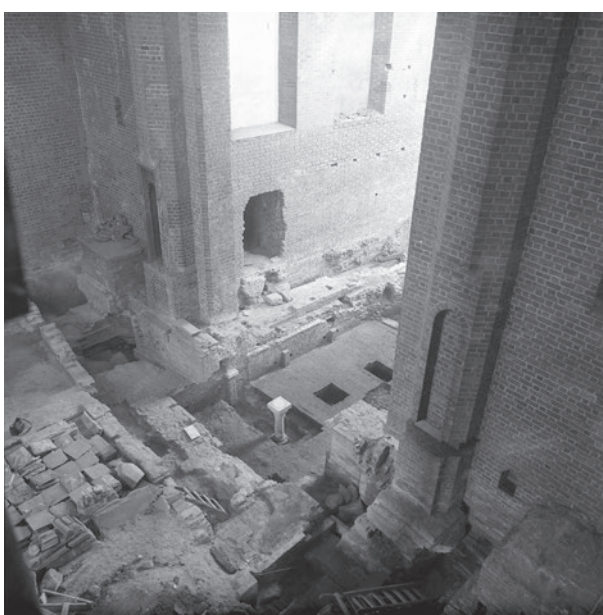
Il. 106. **Okolo 1964 r.** Wstępnie zabezpieczony kościół. Widok z nawy głównej na prezbiterium oraz w kierunku zachodnim; zbiory NID Wrocław, [za:] (Eysymontt 1965a, il. 54, il. 55)

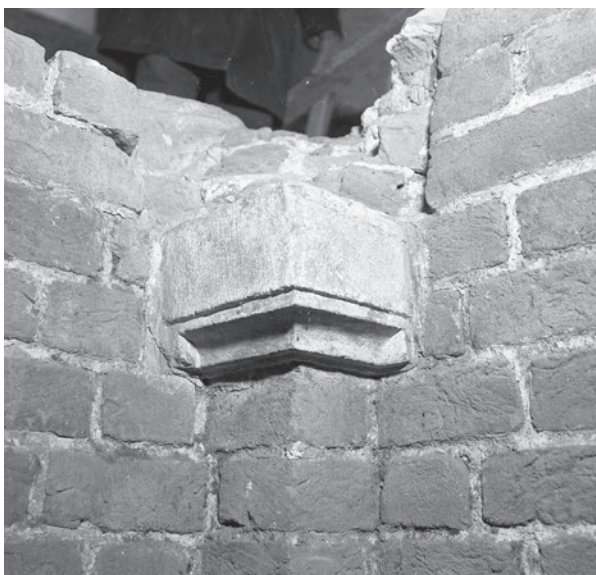
Il. 107. **Okolo 1964 r.** Wstępnie zabezpieczony kościół. Widok z nawy głównej na prezbiterium oraz w kierunku zachodnim; zbiory NID Wrocław, [za:] (Eysymontt 1965a, il. 56, il. 59)

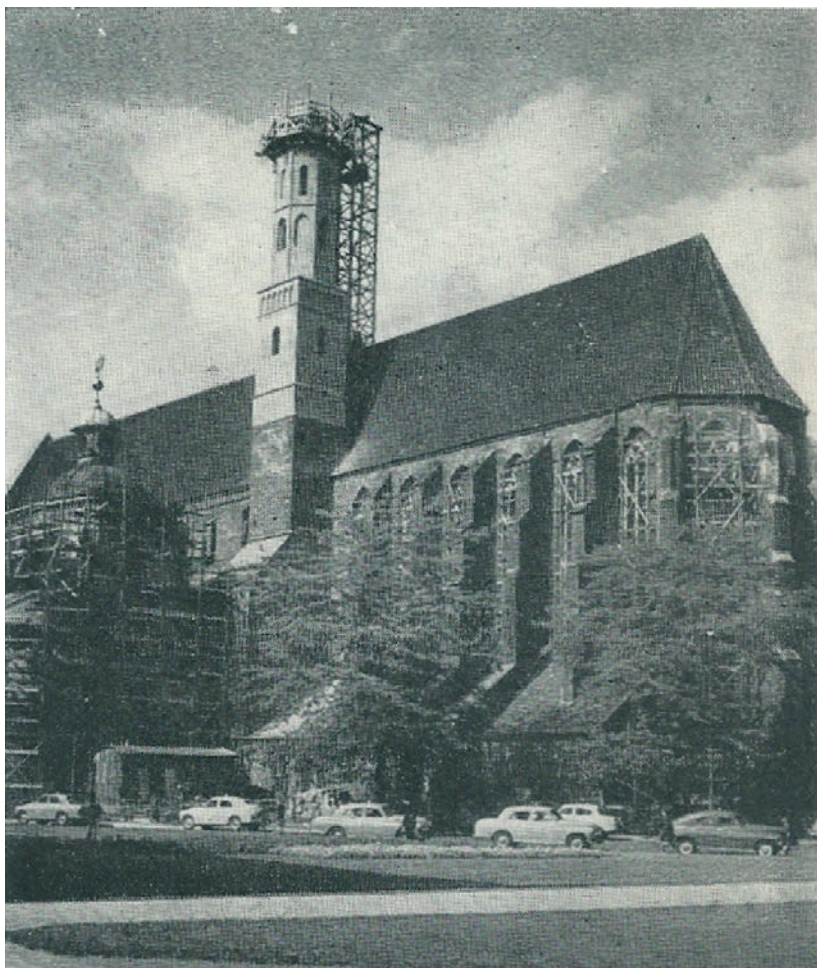
Il. 108. **Okolo 1964 r.** Wstępnie zabezpieczony kościół. Widok z nawy głównej na prezbiterium oraz w kierunku zachodnim (zbliżenie); zbiory NID Wrocław, [za:] (Eysymontt 1965a, il. 60, il. 61)

Il. 109. Niepublikowane fotografie C. Lasoty i J. Rozpędowskiego – widoki ogólne

Il. 110. Niepublikowane fotografie C. Lasoty i J. Rozpędowskiego – znalezione detale

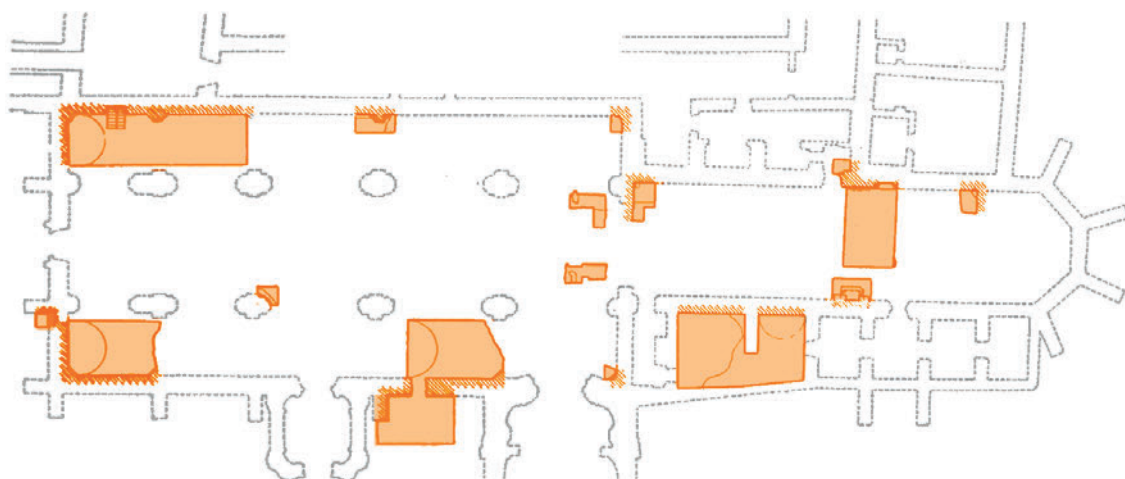
Il. 111. 1965–1966 r. Odbudowa – etap 2. (Broniewski 1967)

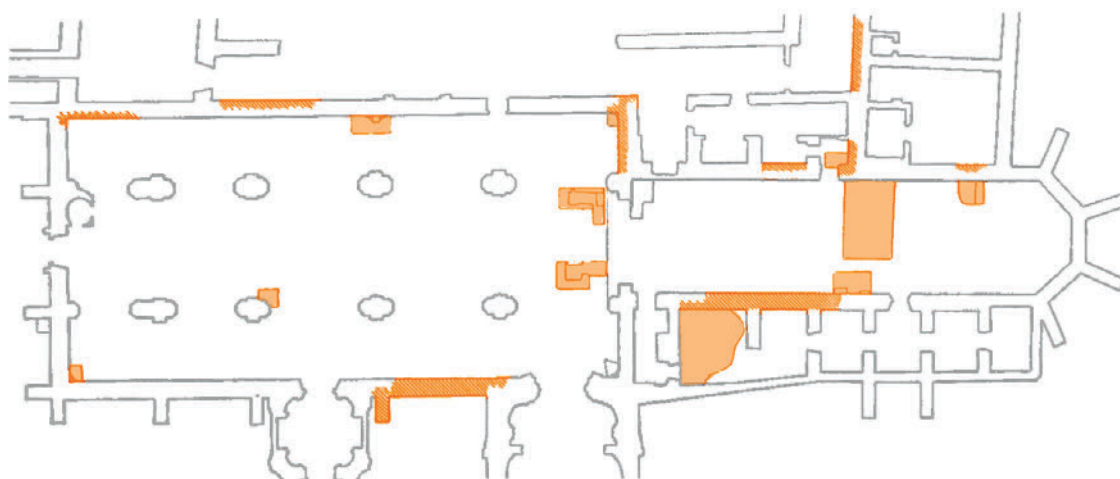
Il. 112. 2013 r. Elewacja zachodnia (przed remontem); fot. M. Brzeziński

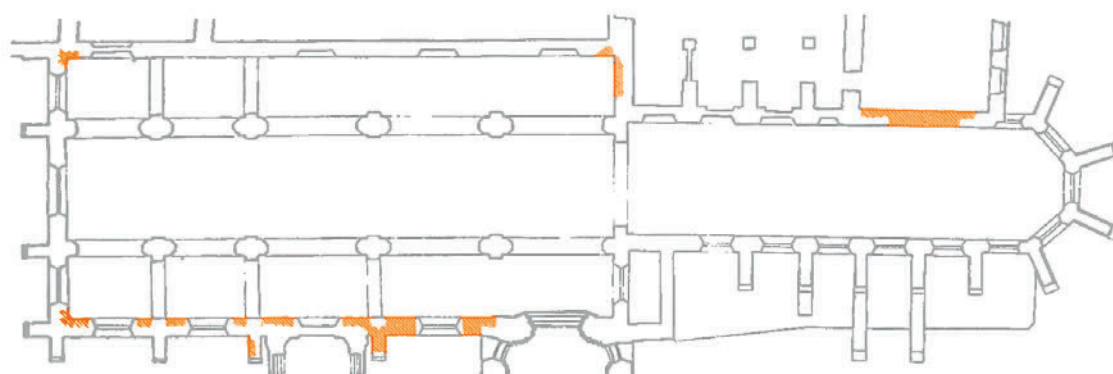
Il. 113. **2002 r.** Kaplica Hochberga;
 fot. A. Witkowska (2013; ze zbiorów pryw. A.W.)

Rzut poziomy podziemia z naniesionymi odkrywkami T. Kozaczewskiego

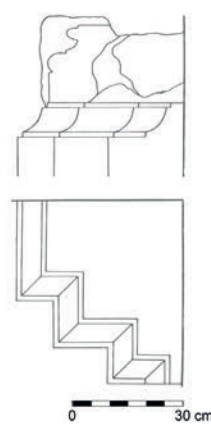
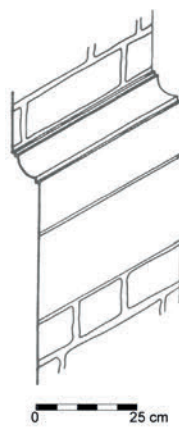
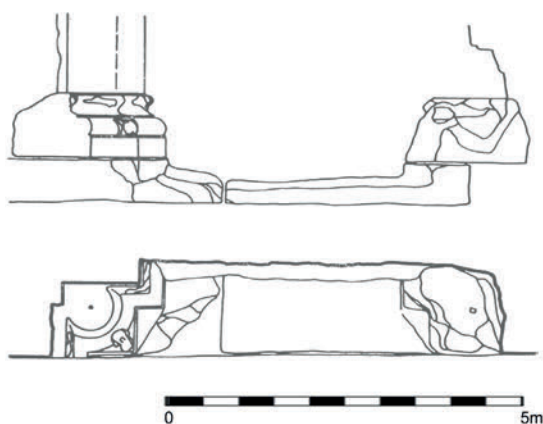
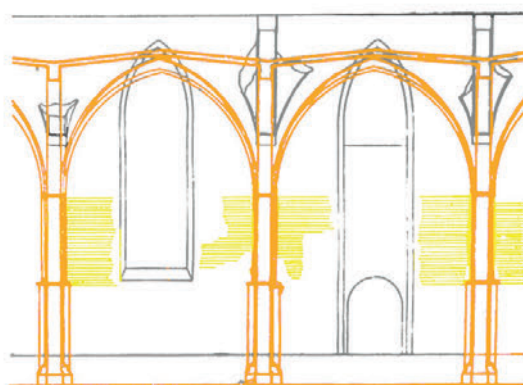
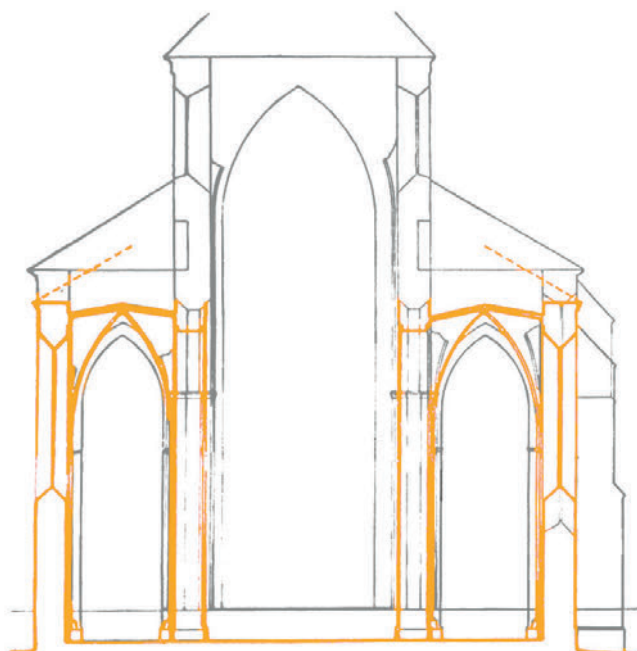
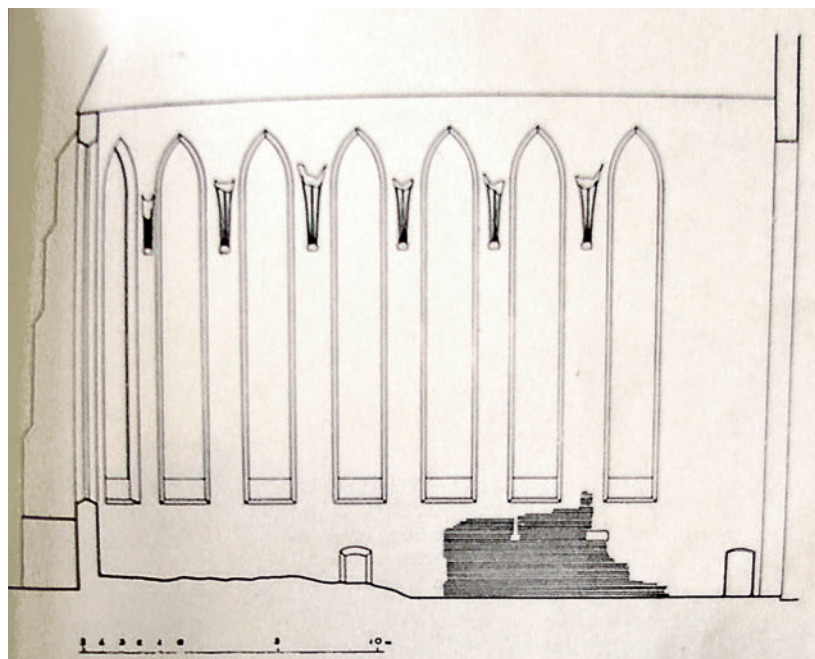

Rzut poziomy na wys. drzwi z naniesionymi odkrywkami T. Kozaczewskiego

Rzut poziomy na wys. okien z naniesionymi odkrywkami T. Kozaczewskiego

Il. 114. 1963 r. Lokalizacje wykopów T. Kozaczewskiego; oprac. A.H. na podst.: (Kozaczewski 1963)

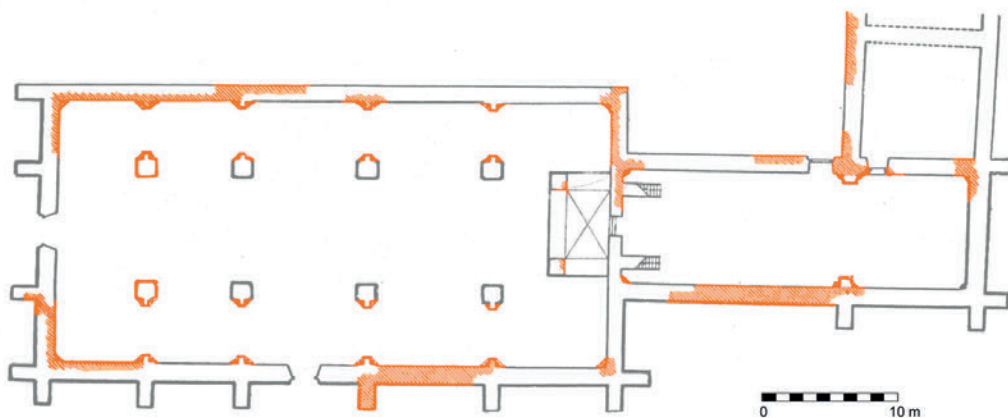
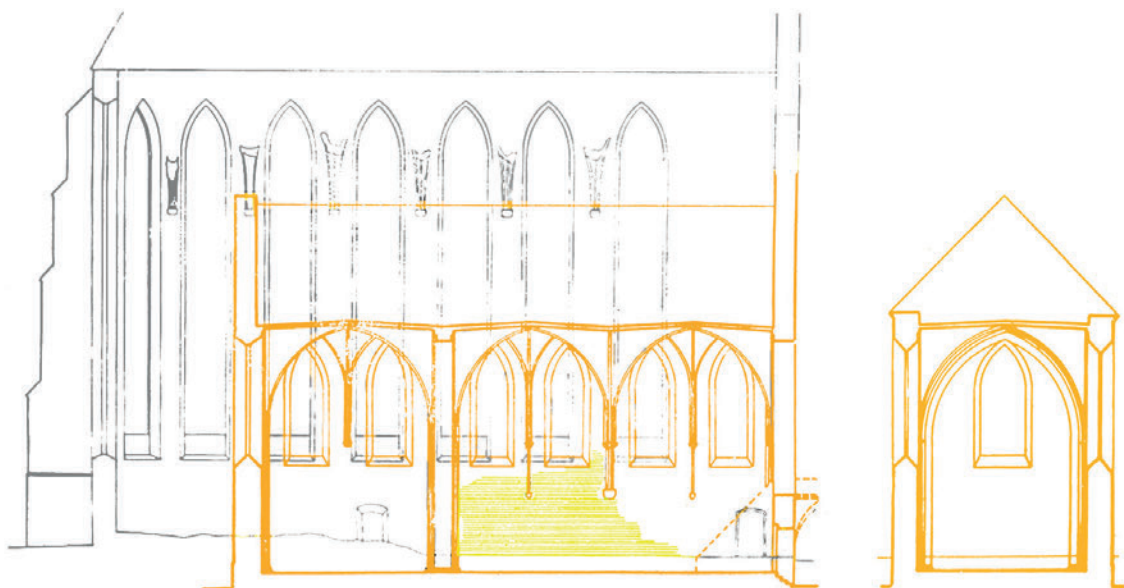

XIII w. portal w prezbiterium prowadzący do zakrystii

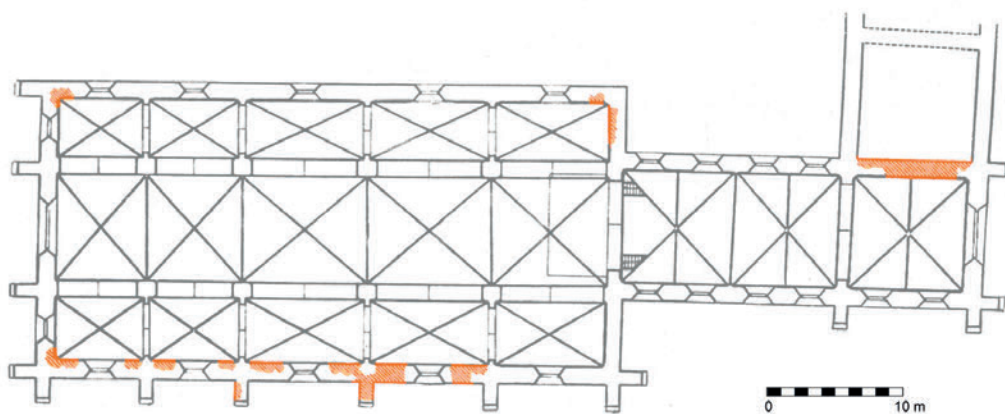
cokół budowli XIII-wiecznej

cokół bazy służki narożnej z XIII w.

Il. 115. 1963 r. Dokumentacja pomiarowa T. Kozaczewskiego; oprac. A.H. na podst.: (Kozaczewski 1963)

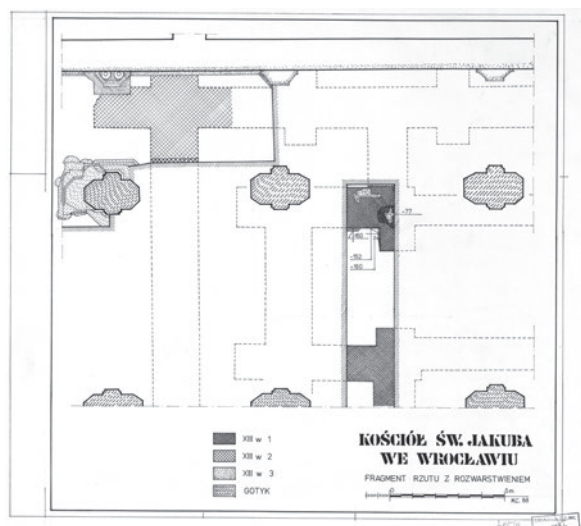
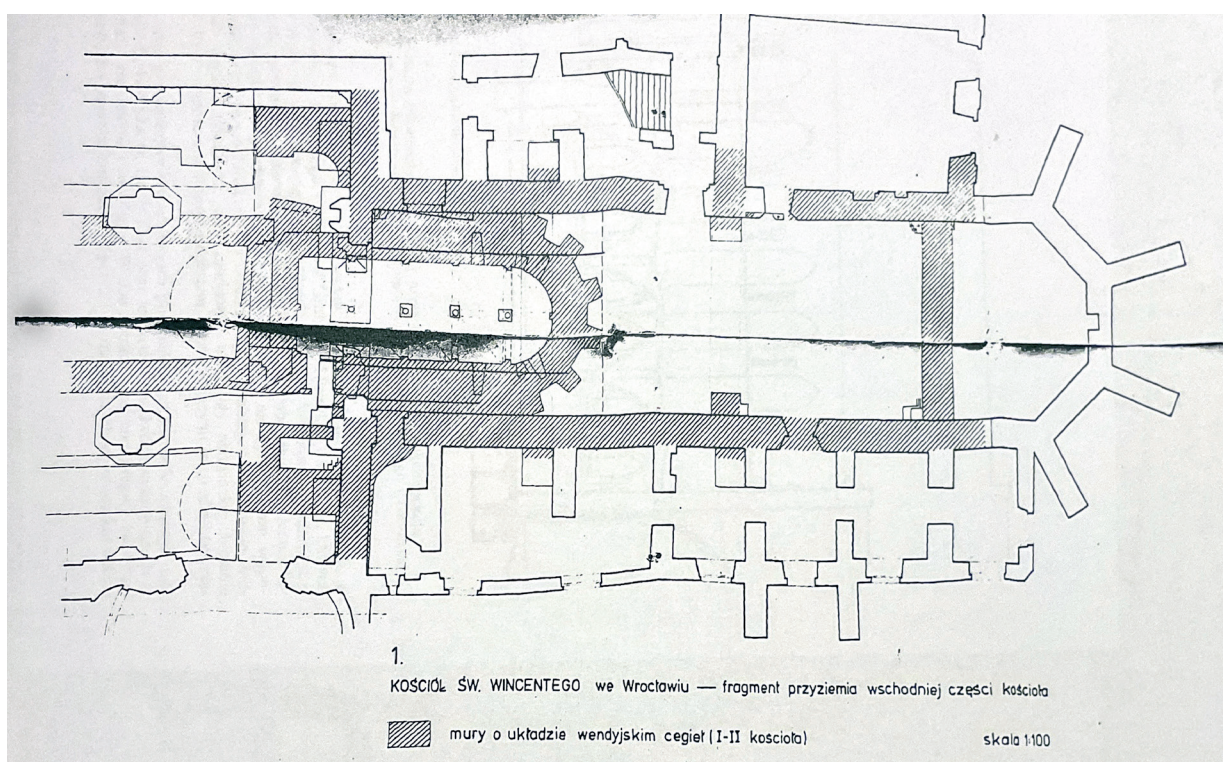
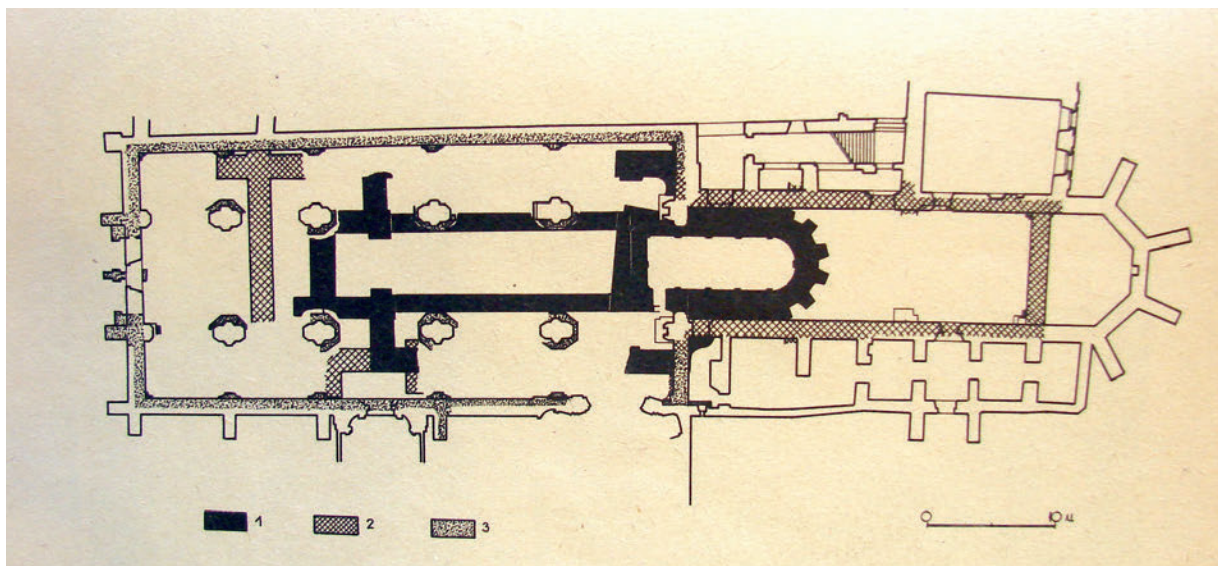

Rekonstrukcja rzutu poziomego na wysokości drzwi wg. T. Kozaczewskiego z oznaczeniem znalezionych relikwów

Rekonstrukcja rzutu poziomego na wysokości okien wg. T. Kozaczewskiego z oznaczeniem znalezionych relikwów

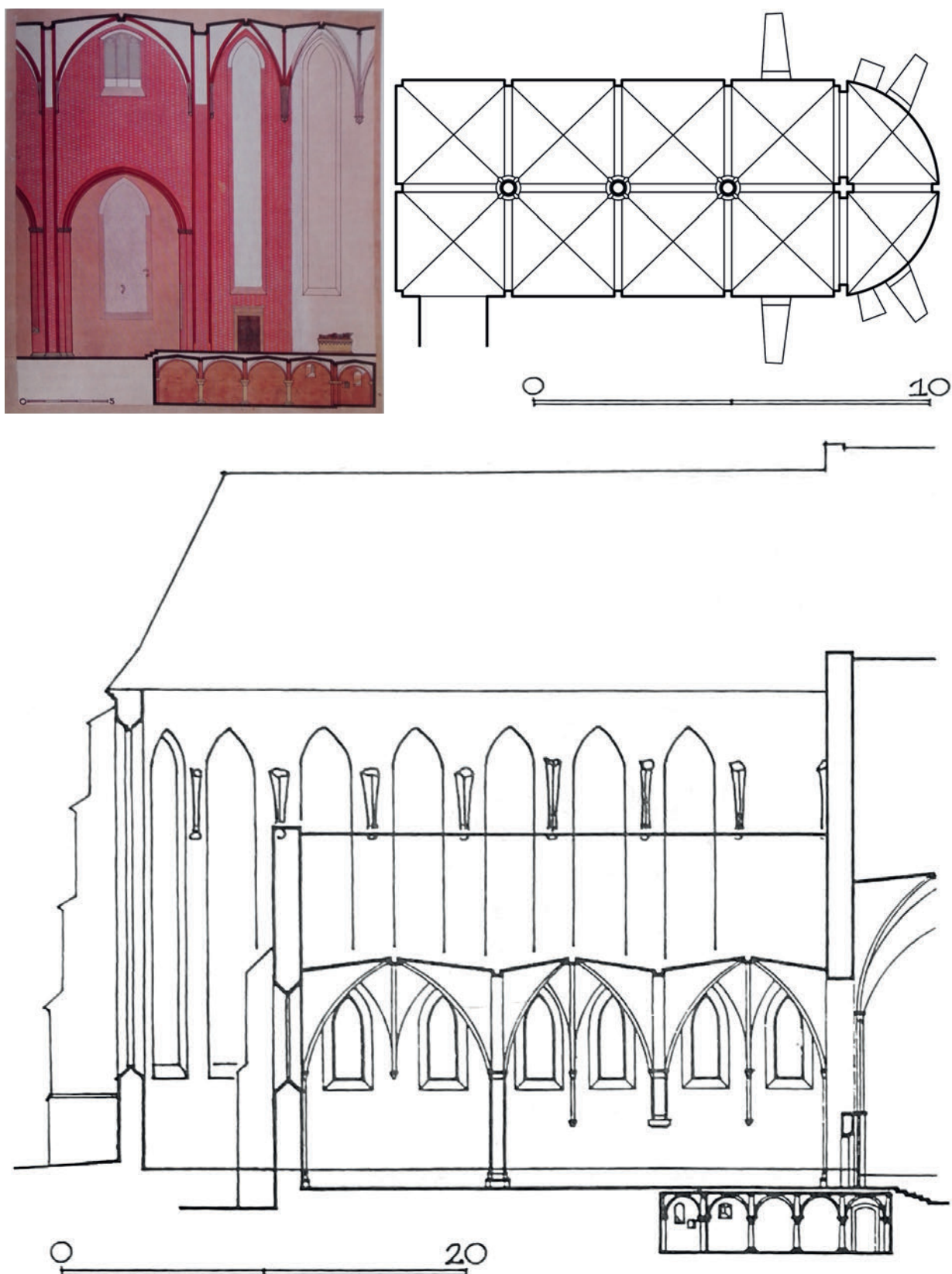
II. 116. 1963 r. Rysunki z rekonstrukcjami zaproponowanymi przez T. Kozaczewskiego;
oprac. A.H. na podst.: (Kozaczewski 1963)

Il. 117. 1979–1989 r. Rysunki z badań C. Lasoty i J. Rozpędowskiego

II. 118. 1988 r. Niepublikowane fotografie z wykopów C. Lasoty i J. Piekalskiego

Il. 119. Rysunki z rekonstrukcjami z badań E. Małachowicza (2007)

Dokumentacja fotograficzna

Il. 120. 2021 r. Kościół św. Wincentego i św. Jakuba oraz jego otoczenie: 1) od strony południowej, 2) wschodniej, 3) zachodniej, zdjęcie z drona; (Historia parafii... 2020)

Il. 121. 2023 r. Elewacja północna; fot. A.H.

Il. 122. 2023 r. Elewacja wschodnia; fot. A.H.

Il. 123. **2023 r.** Elewacja południowa; fot. A.H.

Il. 124. **2023 r.** Elewacja południowa – prezbiterium;
fot. A.H.

Il. 125. **2023 r.** Elewacja południowa – część nawowa;
fot. A.H.

Il. 126. **2023 r.** Elewacja południowa – kaplica Hochberga
i kruchta południowa; fot. A.H.

Il. 127. 2023 r. Ściana szczytowa elewacji zachodniej – widok od południa; fot. A.H.

II. 128. 2023 r. Elewacja zachodnia – portal zachodni; fot. A.H.

Il. 129. **2023 r.** Krypta pod prezbiterium – widok na absydę; fot. A.H.

Il. 130. **2023 r.** Krypta pod prezbiterium – zachowana baza i głowica XIII-wiecznej kolumny; fot. A.H.

Il. 131. 2023 r. Krypta pod prezbiterium – korytarz prowadzący do krypty;
fot. A.H.

Il. 132. 2023 r. Krypta pod prezbiterium – zachowana głowica pilastra; fot. A.H.

Il. 133. **2023 r.** Zejście do krypty pod prezbiterium – zachowana baza pilastra; fot. A.H.

Il. 134. **2023 r.** Zejście do krypty zachodniej – zachowana baza pilastra; fot. A.H.

Il. 135. 2023 r. Krypty – ściana północna pomieszczenia pod przybudówką prezbiterium i dolna część przypory ściany południowej; fot. A.H.

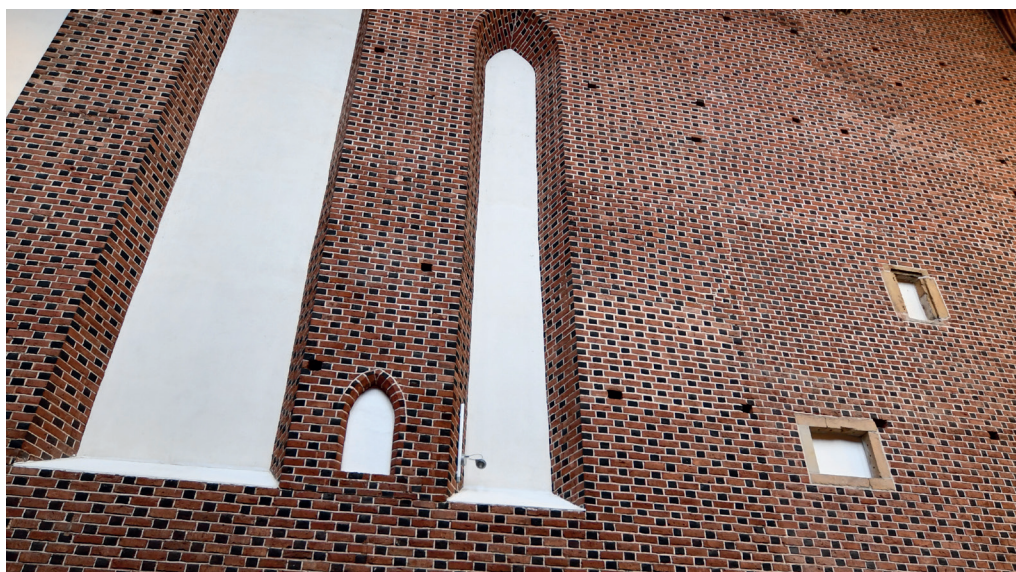
Il. 136. 2023 r. Przyziemie – prezbiterium; fot. A.H.

Il. 137. 2023 r. Przyzemie – prezbiterium (wsporniki sklepienne); fot. A.H.

Il. 138. 2023 r. Przyzemie – prezbiterium (relikty wsporników sklepiennych); fot. A.H.

Il. 139. 2023 r. Przyzemie – prezbiterium (zamurowane okienka); fot. A.H.

Il. 140. 2023 r. Przyziemie – prezbiterium (ściana północna, fragment od strony UWr); fot. A.H.

Il. 141. 2023 r. Przyziemie – prezbiterium (przybudówka południowa, ławabo, fotografia i fotomapa); fot. A.H.

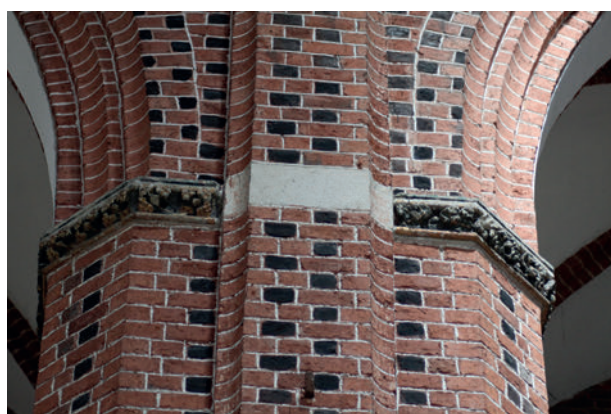
II. 142. 2023 r. Przyzemie – nawa główna; fot. A.H.

Il. 143. 2023 r. Przyzemie – nawa główna (wnęka kamienna w filarze północnym); fot. A.H.

Il. 144. 2023 r. Przyzemie – nawa główna (widok na okna południowe); fot. A.H.

Il. 145. 2023 r. Przyzemie – nawa główna (opaski filarów i wsporniki sklepień); fot. A.H.

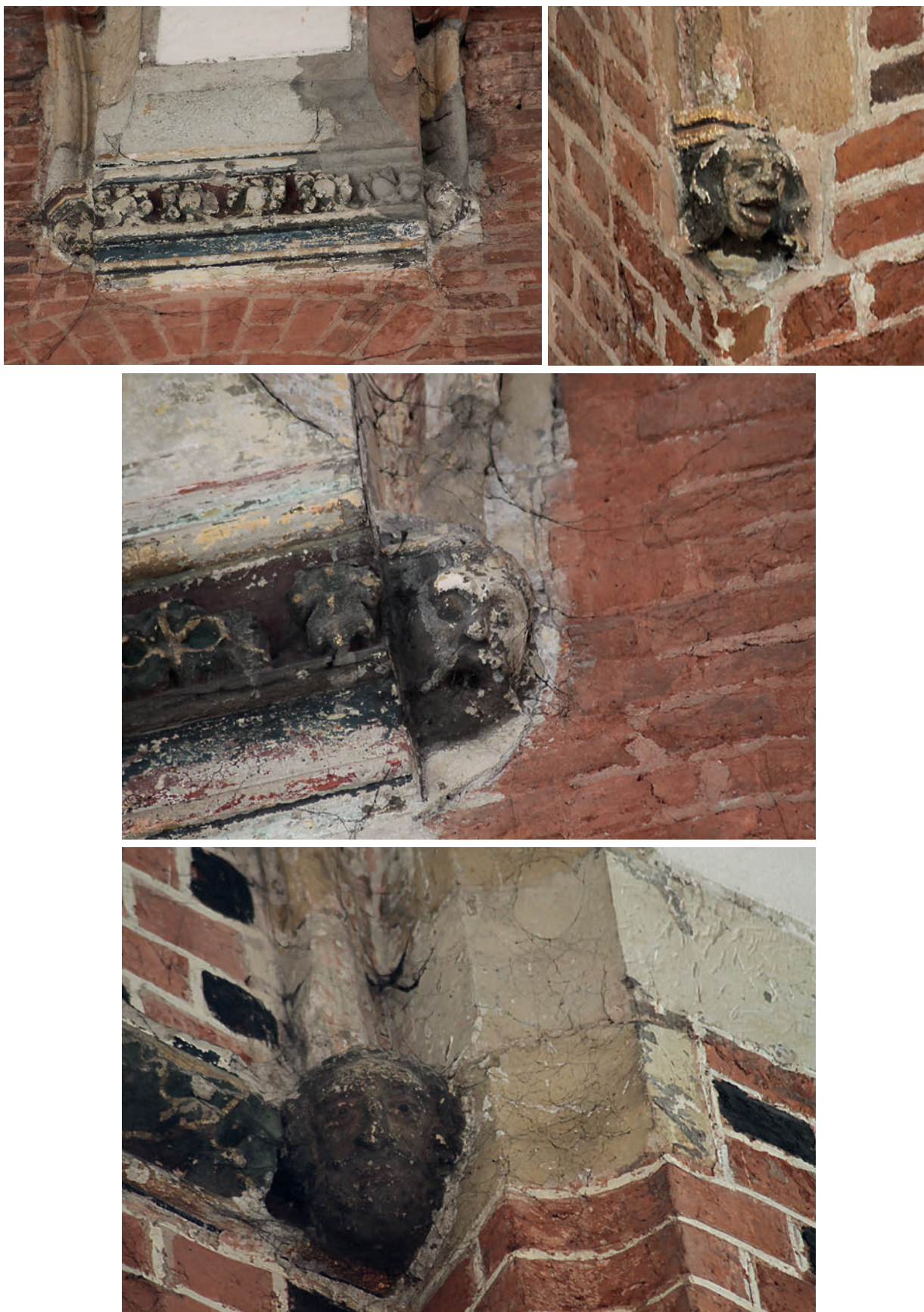
Il. 146. 2023 r. Przyziemie – nawa północna; fot. A.H.

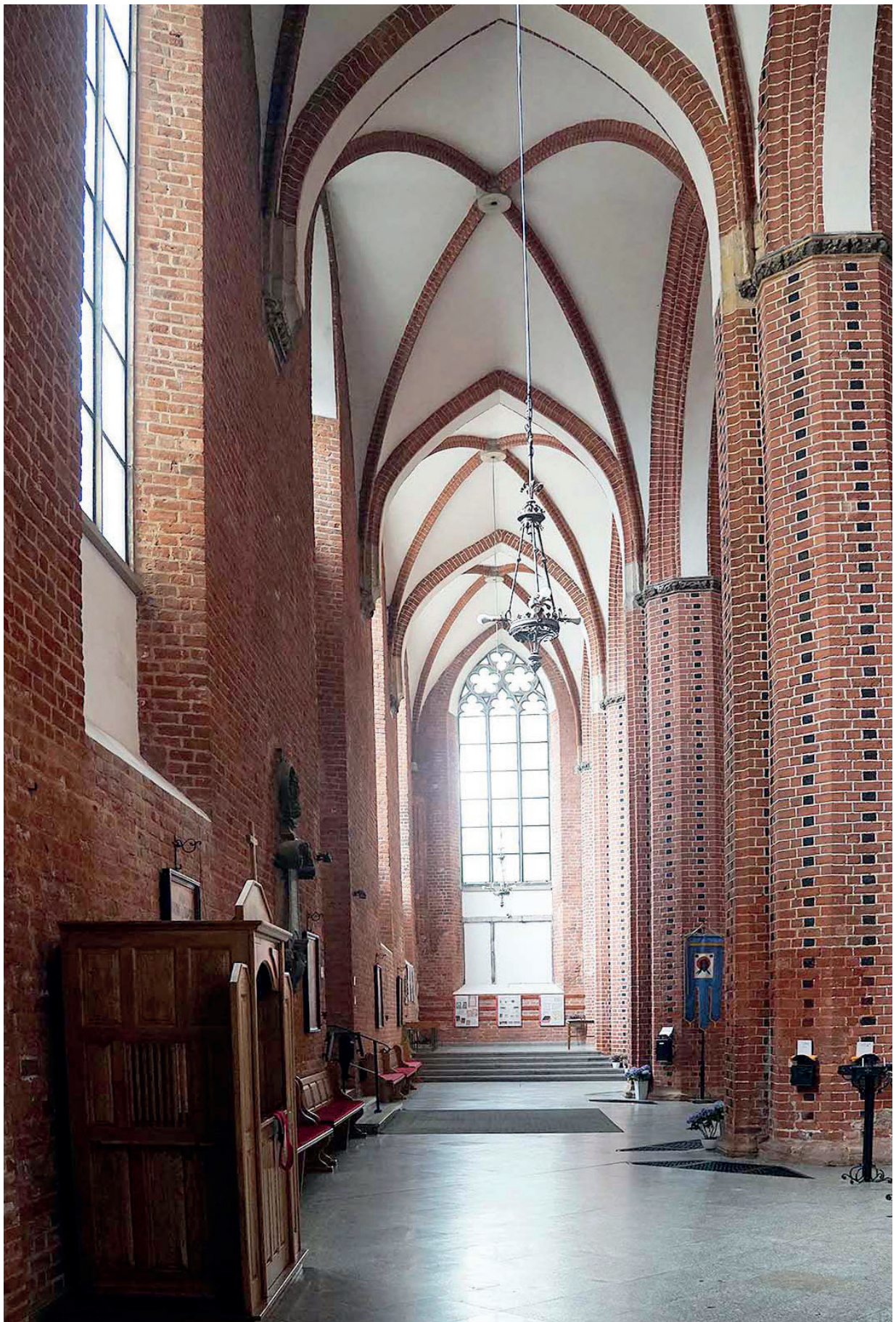
Il. 147. 2023 r. Przyziemie – nawa północna (ściana wschodnia); fot. A.H.

Il. 148. 2023 r. Przyziemie – nawa północna (detale, zablokowane okienka i portal); fot. A.H.

Il. 149. 2023 r. Przyziemie – nawa północna (wsporniki sklepienne); fot. A.H.

Il. 150. 2023 r. Przyziemie – nawa południowa; fot. A.H.

Il. 151. 2023 r. Przyziemie – nawa południowa (detale); fot. A.H.

Il. 152. **2023 r.** Przyziemie – nawa południowa
(wsporniki sklepienne i zwornik); fot. A.H.

Il. 153. 2022 r. Strychy – więźba dachowa; fot. A.H.

Il. 154. 2022 r. Strychy – ściana zachodnia; fot. A.H.

Il. 155. 2022 r. Strychy – wejścia na kolejne poziomy wieży; fot. A.H.

Il. 156. 2022 r. Strychy – wejścia na kolejne poziomy wieży; fot. A.H.

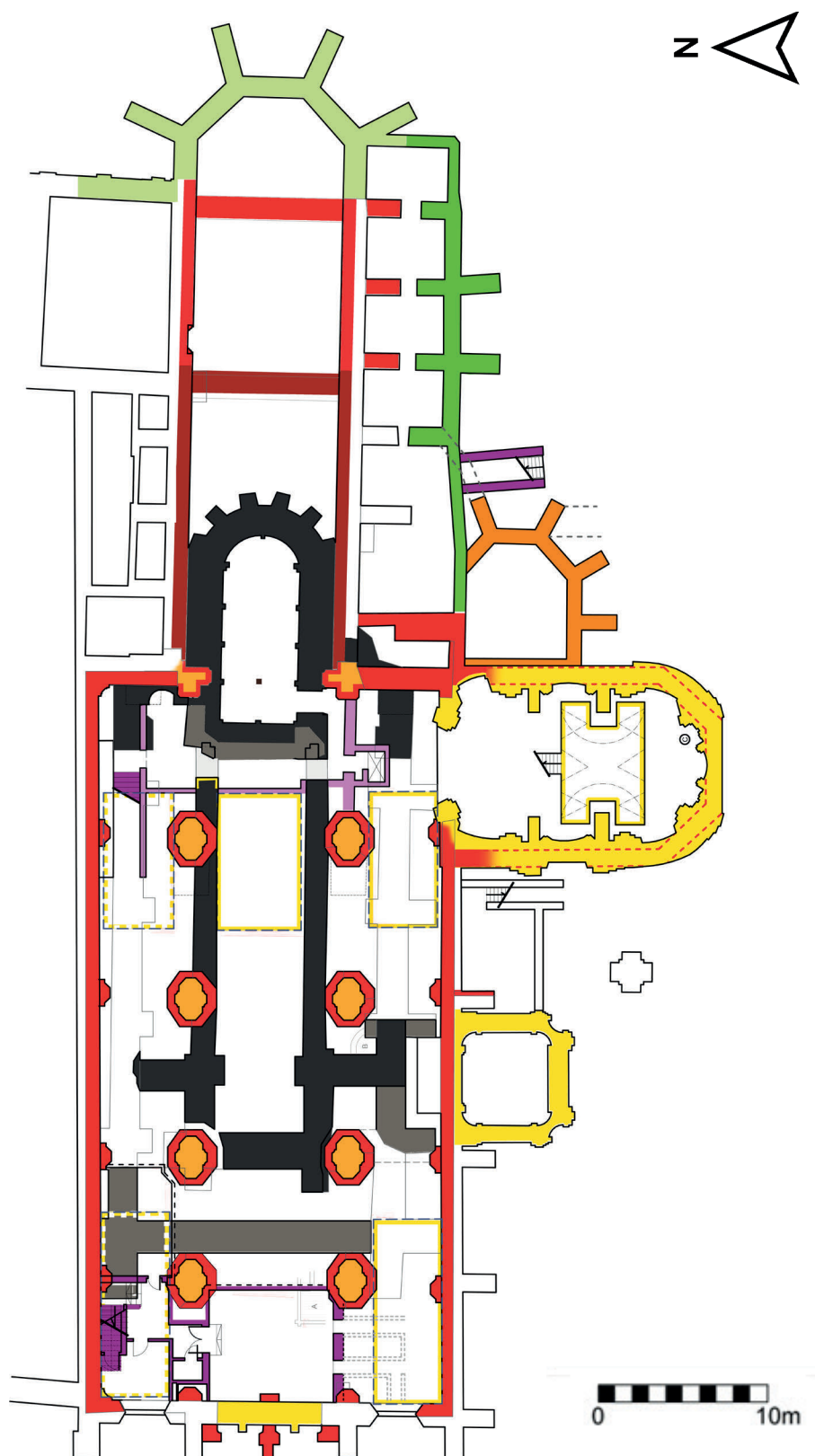
II. 157. **2022 r.** Strychy – łuk konstrukcyjny nad ścianą arkadową; fot. A.H.

II. 158. **2022 r.** Strychy – blokada okna nawy głównej od strony północnej; fot. A.H.

Il. 159. 2022 r. Strychy – ściana zachodnia nad nawą północną; fot. A.H.

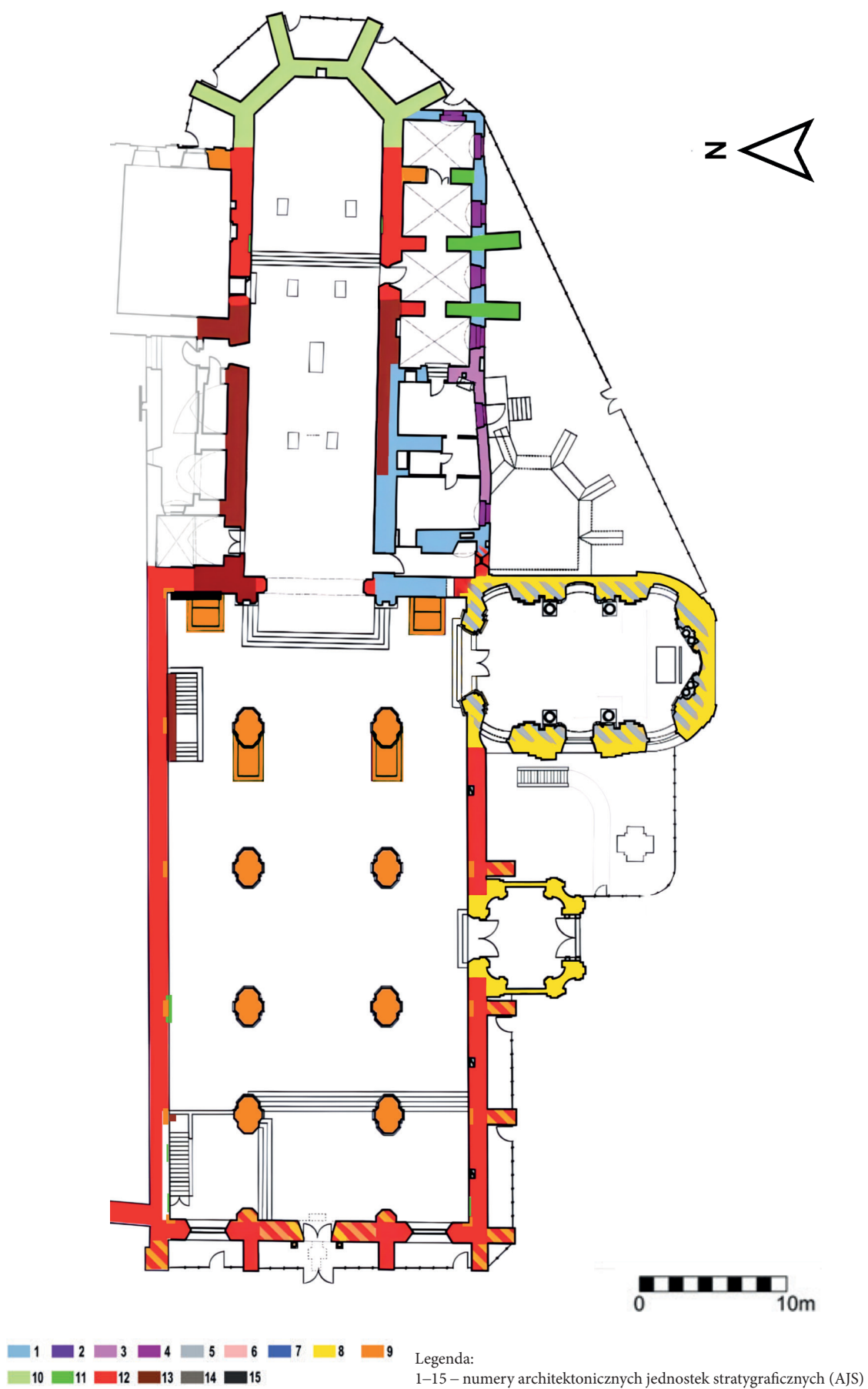

Legenda:

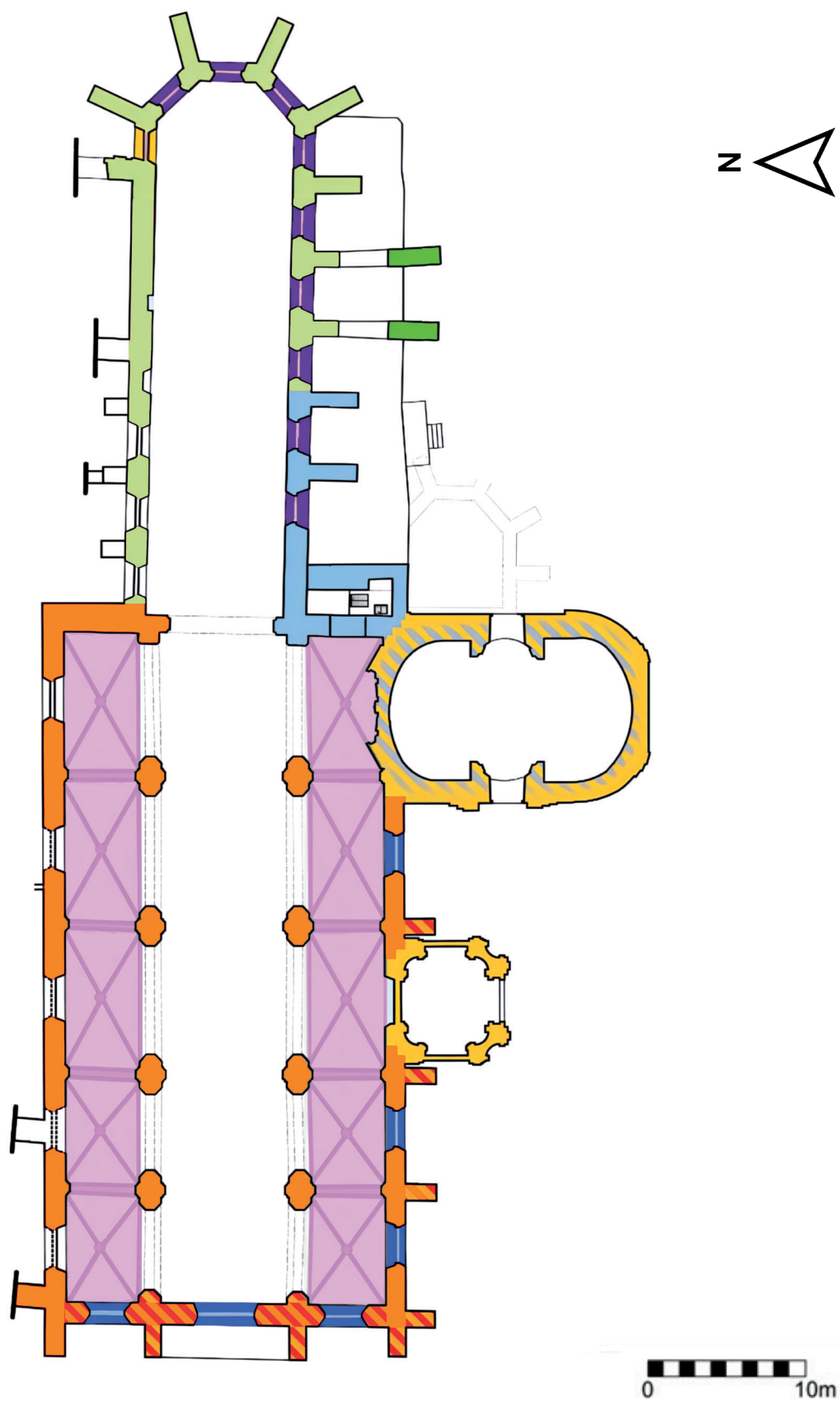
1–15 – numery architektonicznych jednostek stratygraficznych (AJS)

Il. 160. AJS. Rzut podziemia; oprac. A.H.

Il. 161. AJS. Rzut przyziemia; oprac. A.H.

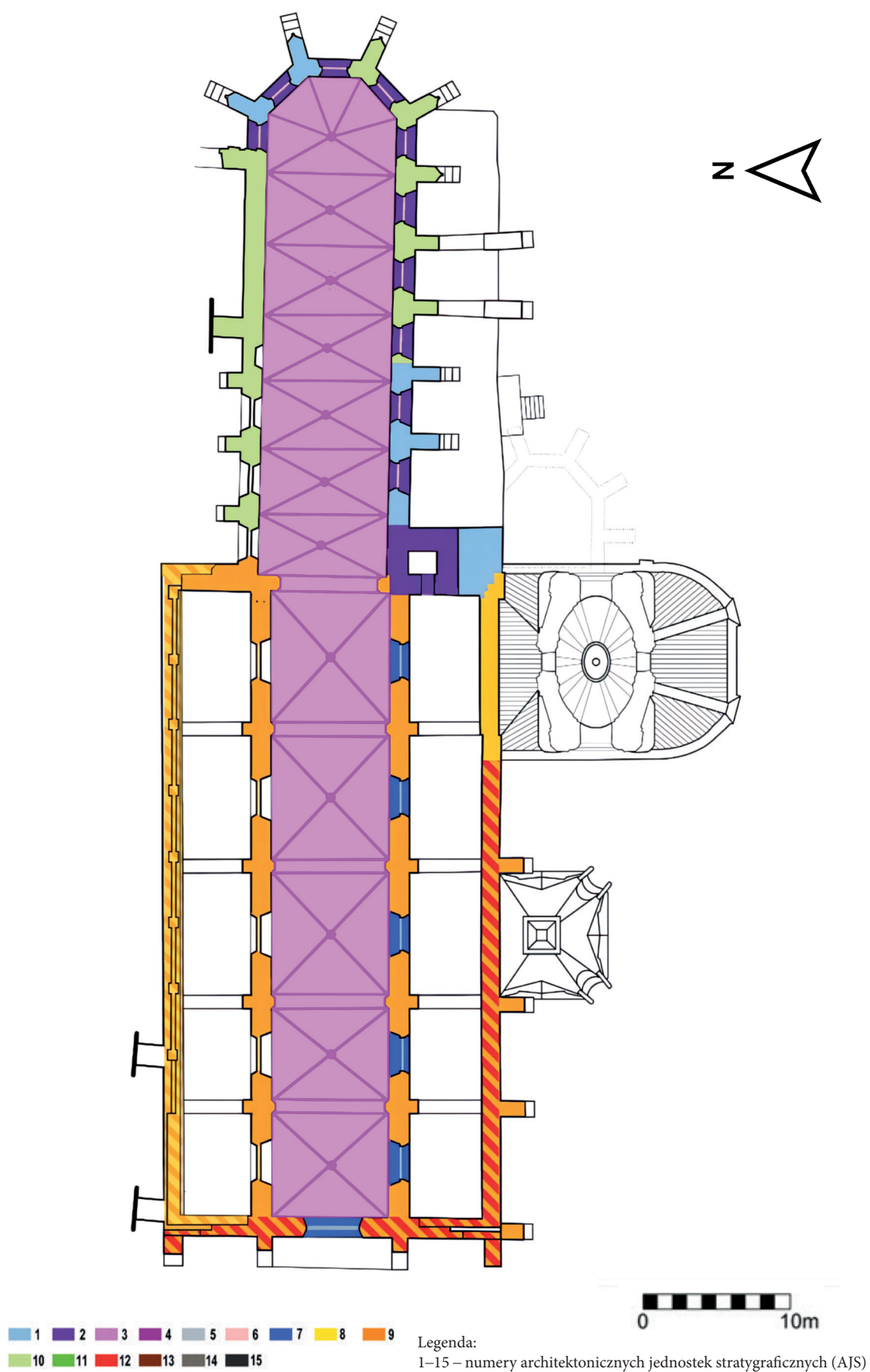

Legenda:

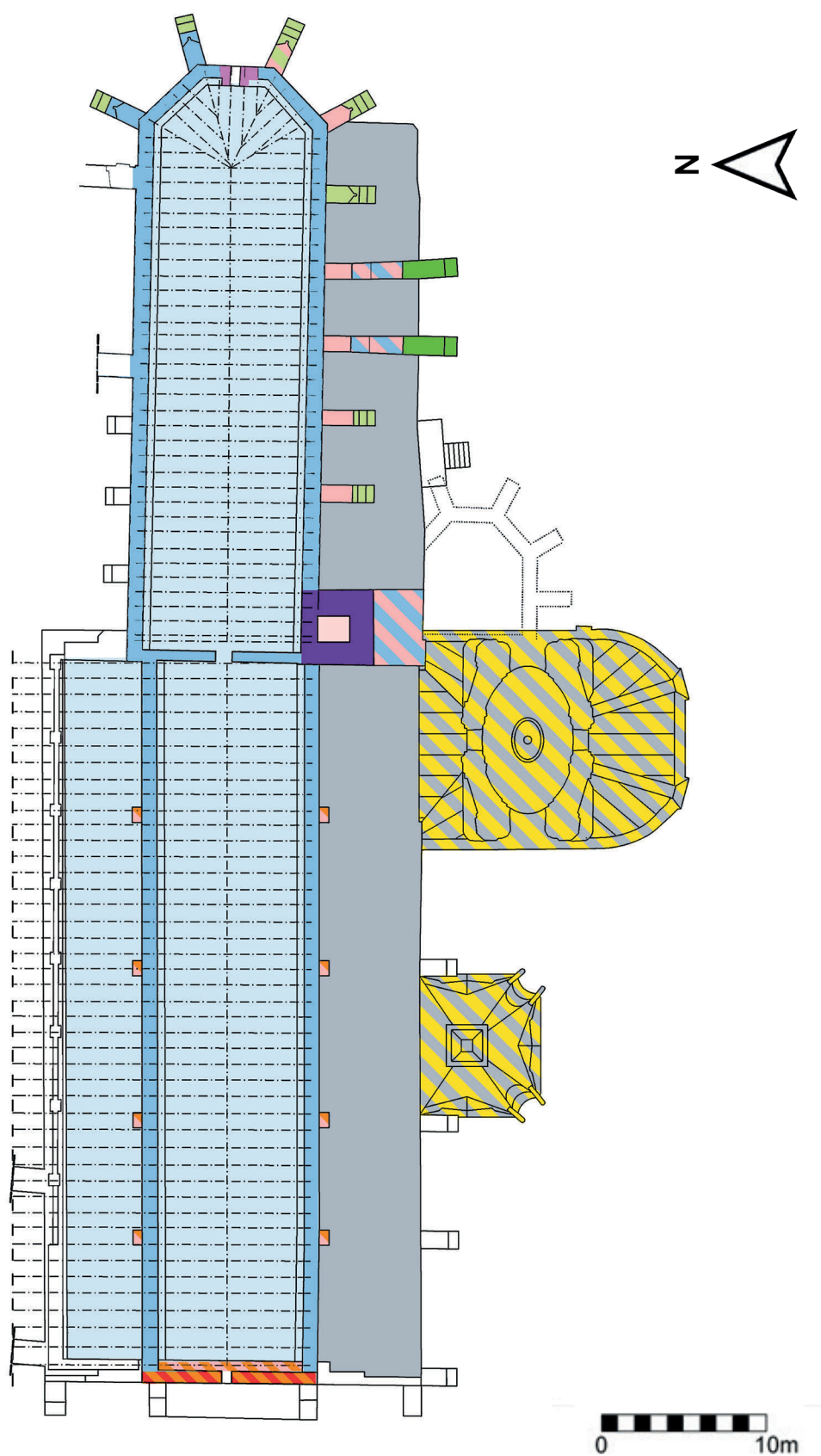
1–15 – numery architektonicznych jednostek stratygraficznych (AJŚ)

Il. 162. AJŚ. Rzut na poziomie sklepień naw bocznych; oprac. A.H.

Il. 163. AJS. Rzut na poziomie sklepień nawy głównej; oprac. A.H.

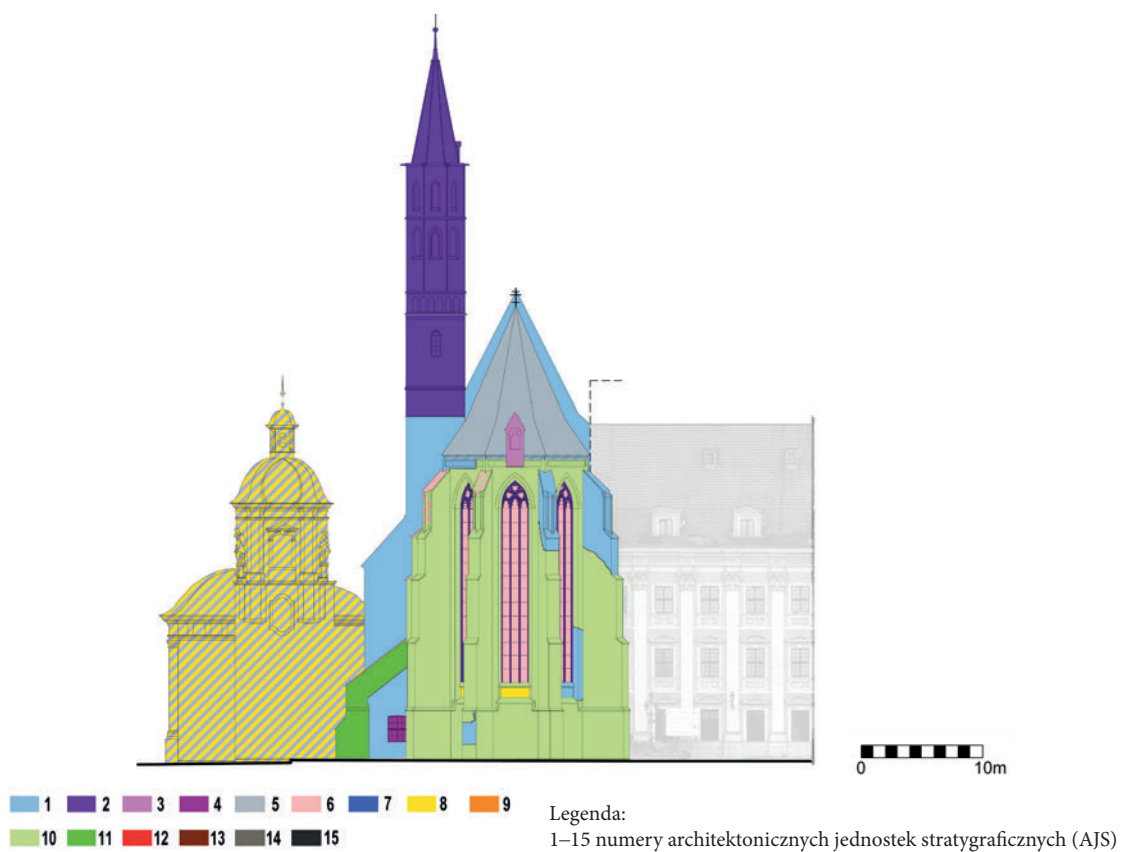

Legenda:

1–15 – numery architektonicznych jednostek stratygraficznych (AJS)

Il. 164. AJS. Rzut na poziomie poddasza; oprac. A.H.

Il. 165. AJS. Elewacja wschodnia; oprac. A.H.

Il. 166. AJS. Elewacja południowa; oprac. A.H.

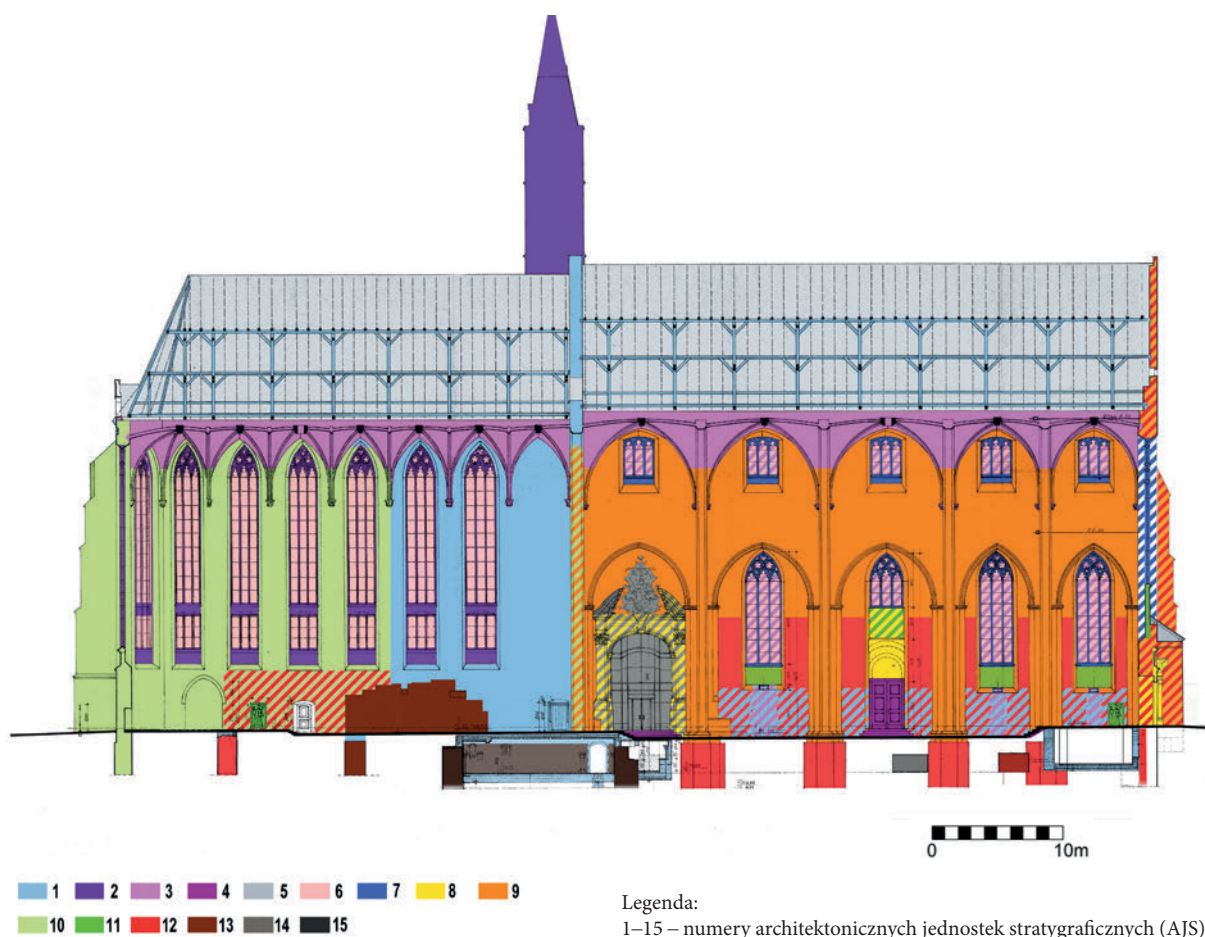

Legenda:

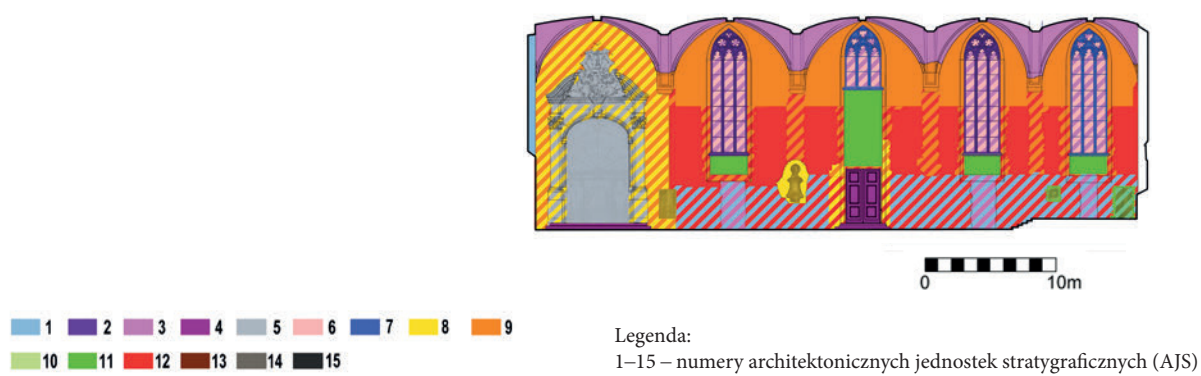
1–15 – numery architektonicznych jednostek stratygraficznych (AJS)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15			

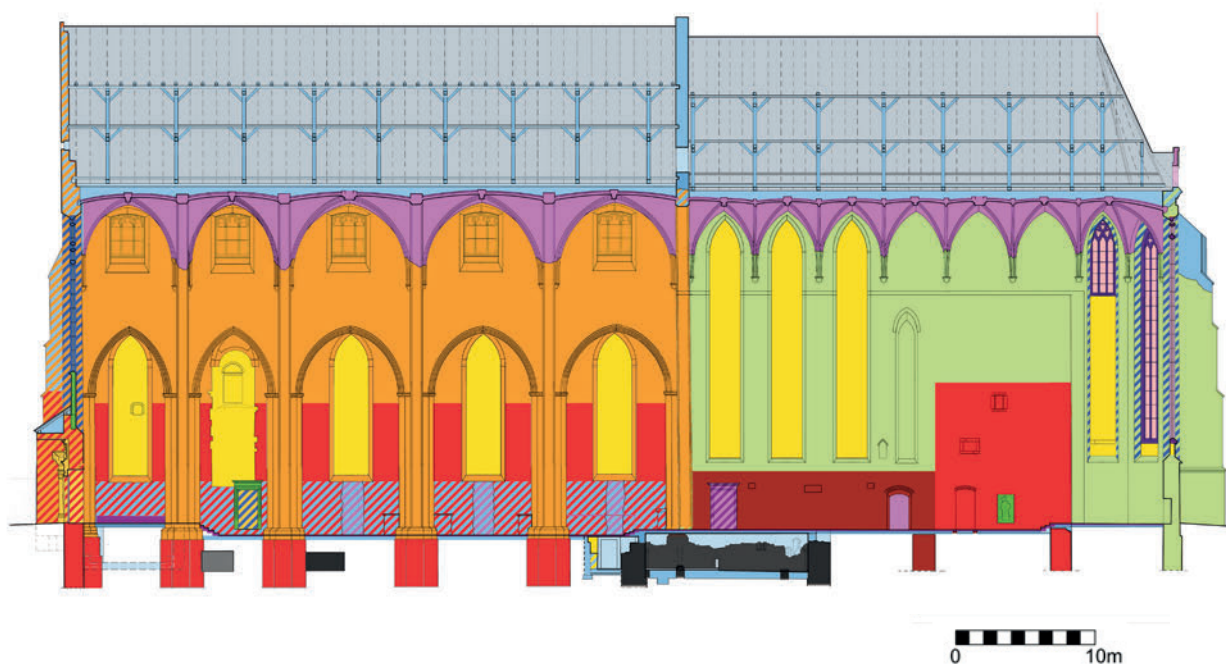
Il. 167. AJS. Elewacja zachodnia; oprac. A.H.

Il. 168. AJS. Przekrój A-A; oprac. A.H.

Il. 169. AJS. Przekrój C-C; oprac. A.H.

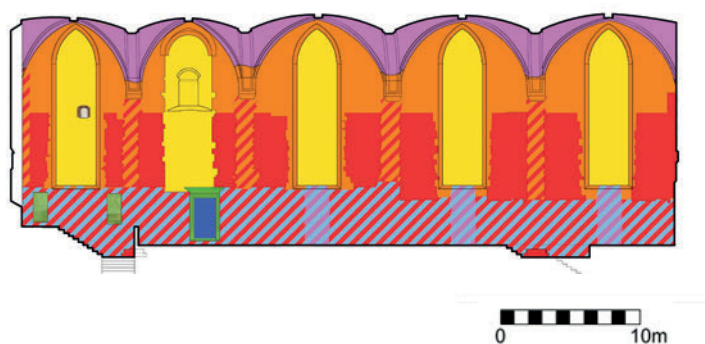

Legenda:

1–15 – numery architektonicznych jednostek stratygraficznych (AJS)

Il. 170. AJS. Przekrój B-B; oprac. A.H.

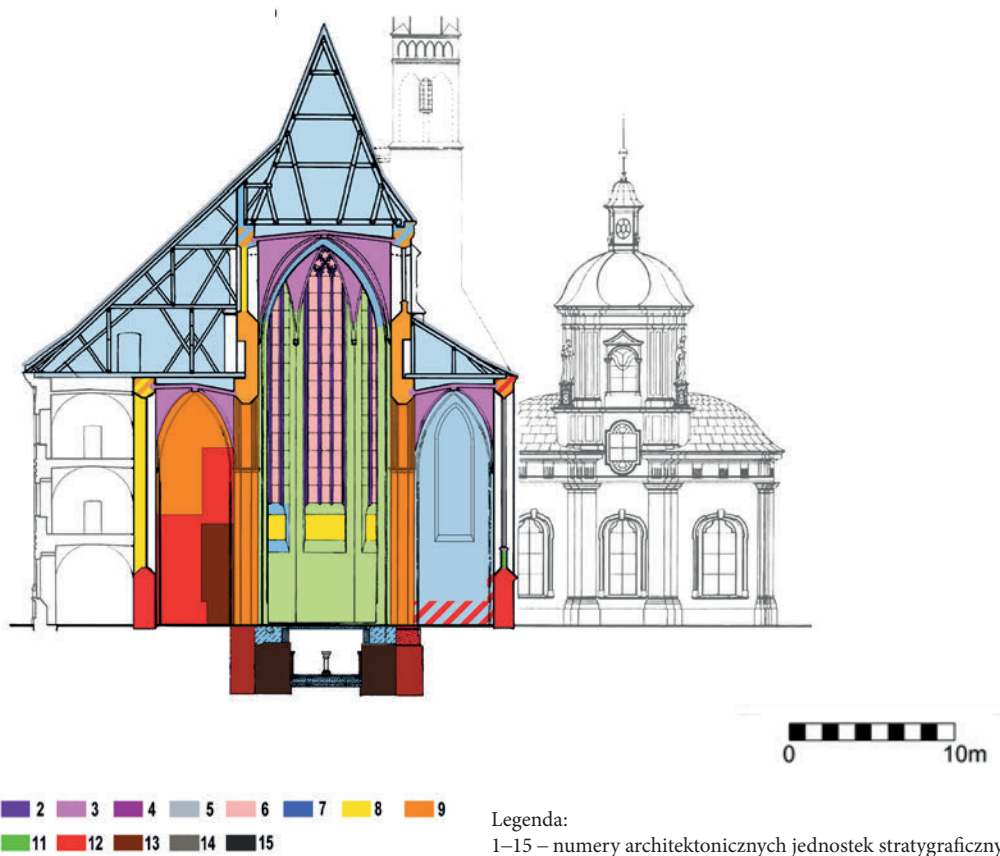

Legenda:

1–15 – numery architektonicznych jednostek stratygraficznych (AJS)

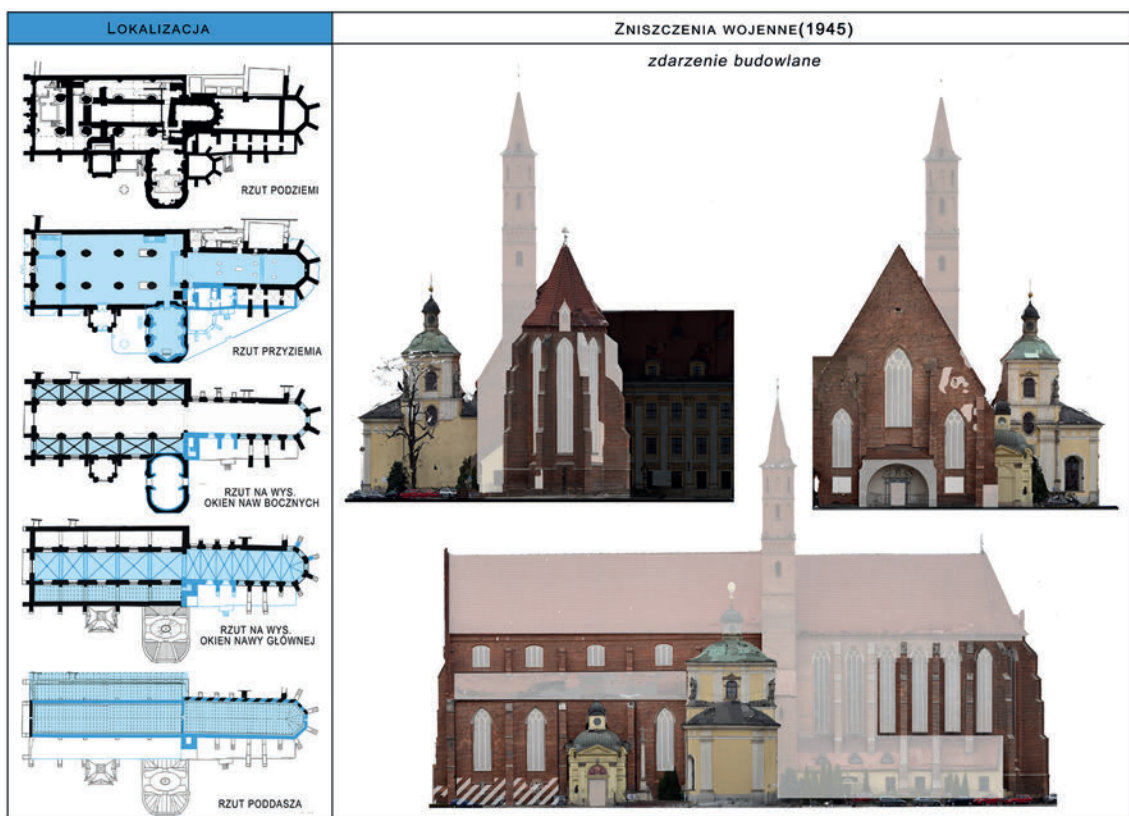
Il. 171. AJS. Przekrój D-D; oprac. A.H.

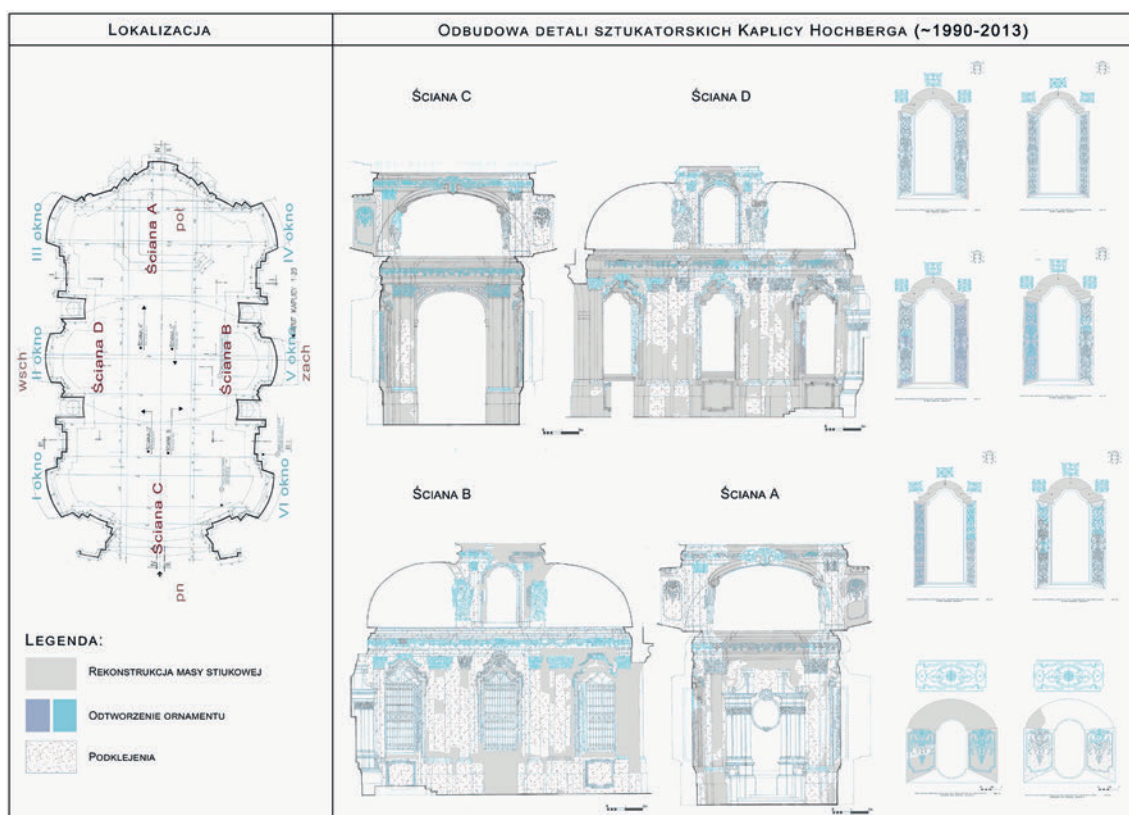
Il. 172. AJS. Przekrój E-E; oprac. A.H.

Il. 173. AJS. Przekrój F-F; oprac. A.H.

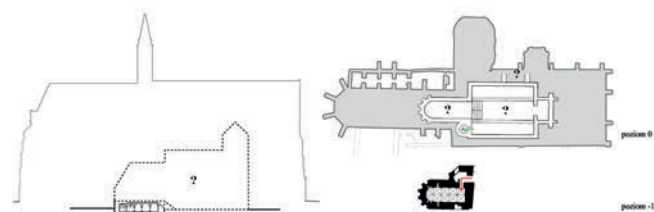

Il. 174. 1945 r. Zniszczenia wojenne kościoła; oprac. A.H.

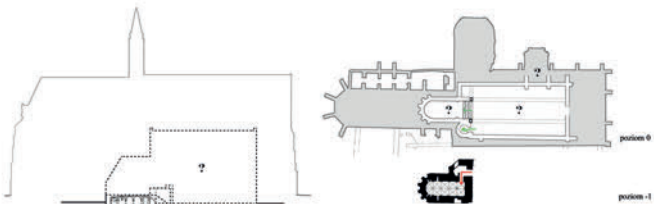

Il. 175. Około 1990–2013 r. Zniszczenia kaplicy Hochberga i zakres odbudowy detalu; oprac. A.H.

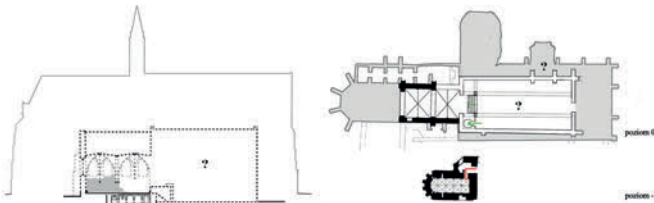
faza I

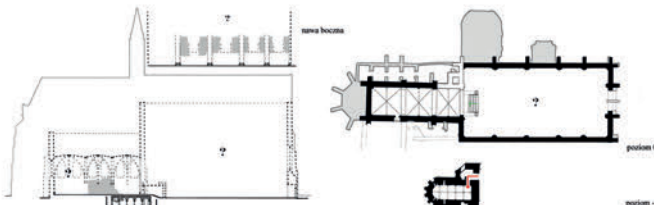
faza II

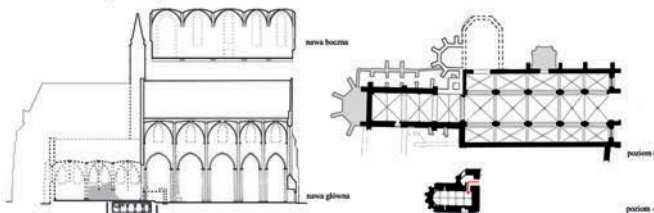
faza III

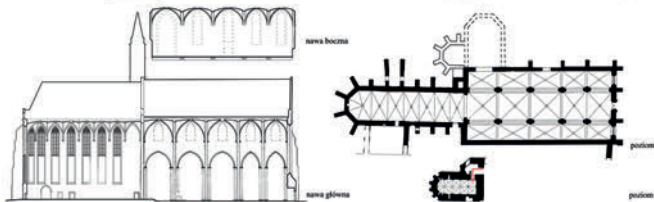
faza IV

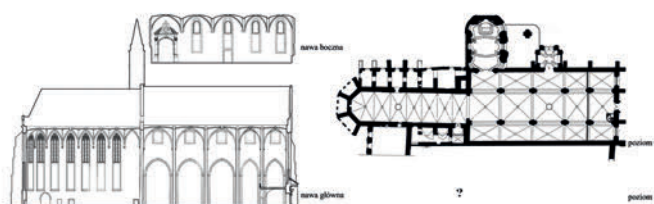
faza V

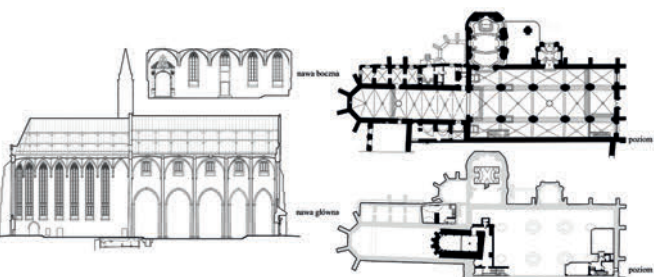
faza VI

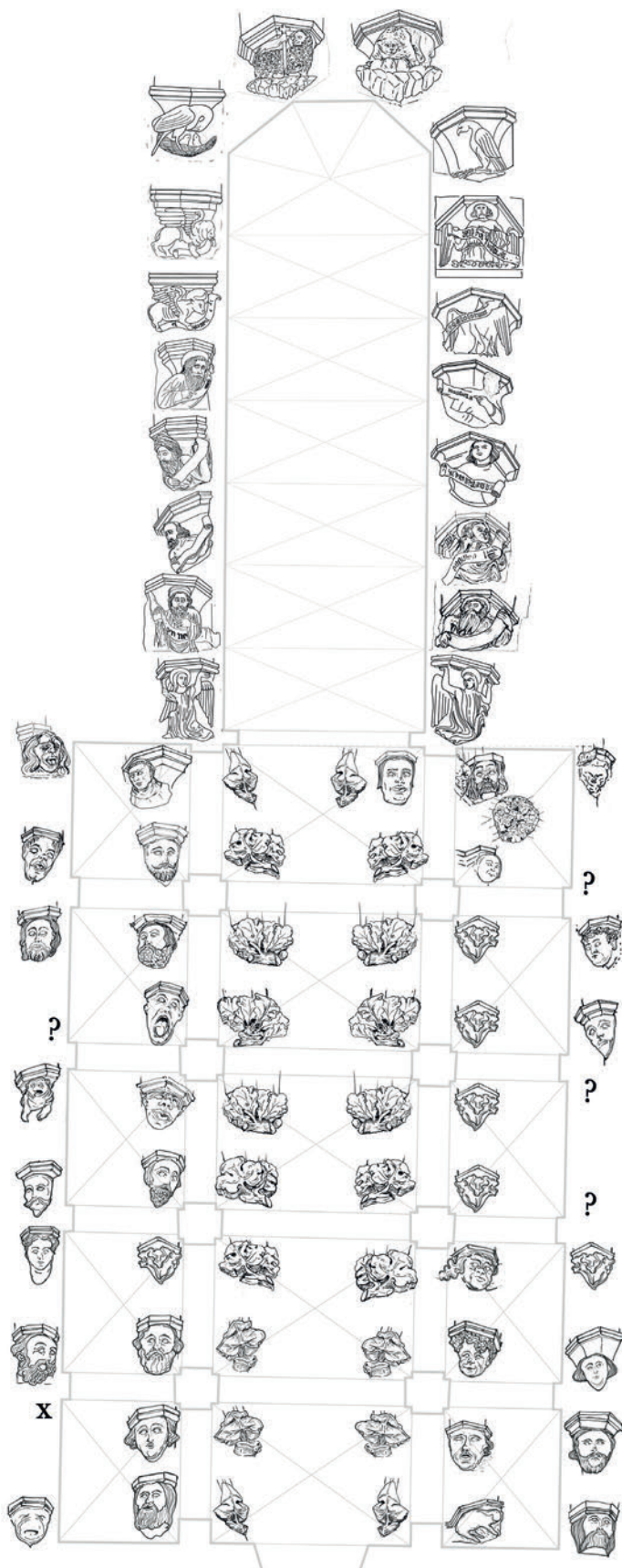
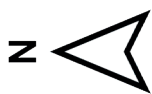
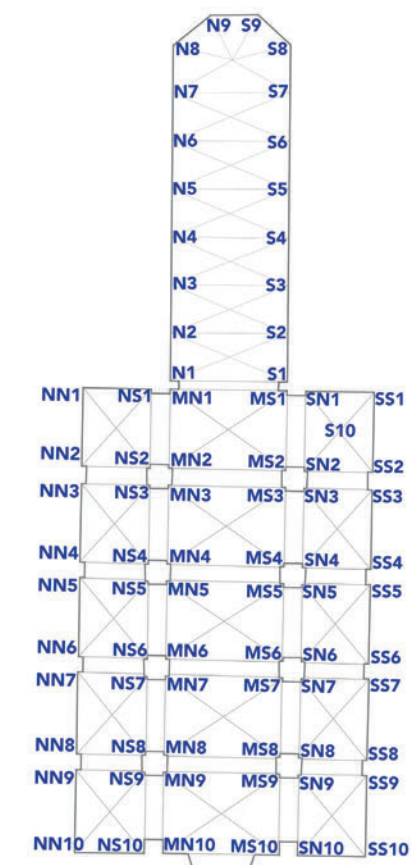
faza VII-IX

faza X

Il. 176. Zestawienie rekonstrukcji faz budowlanych; oprac. A.H.

zestawienie zworników kościoła św. Wincentego i św. Jakuba

Il. 177. Zestawienie wsporników; oprac. A.H.

Wydawnictwa Politechniki Wrocławskiej
są do nabycia w sprzedaży wysyłkowej:
zamawianie.ksiazek@pwr.edu.pl

ISBN 978-83-8134-012-0
https://doi.org/10.37190/DZAR_1_2025_Hoyenski